

जैमिनीयम्—उपदेशसूत्रम् ।
THE UPADESA SŪTRA
OF
JAIMINI

(an old treatise on Astrology.)

Critically edited with his own commentary in Sanskrit, exhaustive
introduction in English, translation into English and appendices

BY

PROF. K. V. ABHYANKAR, M. A.

*Retired Professor of Sanskrit, Gujarat College ; Hon. Professor of Sanskrit
and Prakrit, B. J. Institute of Learning & Research, Gujarat Vidyā
Sabhā, Ahmedabad ; Member of the Court of the University of
Poona ; Chairman of the Sanskrit Vidyā Śākha, Tilak
Mahārāshtra Vidyāpīṭh etc. etc*

Published by Prof. Rasiklal Chhotatalal Parikh, Director, Sheth B. J. Institute
of Learning & Research, Bhadra, Post Box No. 23, Ahmedabad.

V. S. 2007]

FIRST EDITION

[A. D. 1951

Copies 500

Price Rs. 8

Printed at the Aryabhushan Press, 915/1 Shivajinagar, Poona 4,
by Mr. K. G. Sharangpani.

FOREWORD

I feel much pleasure in placing before the public the present volume of Jaimini's 'Upadeśa Sūtra' an old work on Astrology in Sanskrit. The work consists of four chapters made up of pithy aphorisms which are hardly intelligible without a traditional explanation. The two commentaries which are available are comparatively modern. Their text is very corrupt and at places the explanations given are very unsatisfactory. In order to grasp the spirit of the author, Prof. K. V. Abhyankar, the editor of the text, had therefore, to make a comprehensive study of the progress of astronomical and astrological ideas at the time of the author and then explain the author's sense and give reasons where he had to differ from the commentators.

2. Prof. Abhyankar has critically edited the text of the first two chapters with the help of 15 manuscripts. The last two chapters have no commentary and only three manuscripts have given their text. With the help of these he has edited these two chapters critically for the first time and written his comment only on the first three quarters leaving the rest to some future scholar.

3. In his exhaustive introduction Prof. Abhyankar has discussed not only almost all topics of astrology such as the characteristics of planets, aspect and pact of planets, casting of horoscopes, and the like, but has dealt with the basic astronomical conceptions about the origin of the Nakṣatra names, the week days, the twelve signs as also the precession of the equinoxes. He has also traced the development of Indian Astrology right up from the Vedic

times to the present day and discussed the relation of the Indian system of Astrology with the Greek system. He has explained fully the author's treatment of the subject and shown by more than a dozen illustrations how the horoscopes could be prepared and read according to the author's dicta. To throw further light upon the views of the author he has given in the Appendices the genuine text of the Atharva Vedāṅga Jyotiṣa (the earliest treatise on Astrology in India) and the old Kārikās on Jaimini's Sūtra edited for the first time. As Prof. Abhyankar himself has expressed, his desire is to inspire the reader to study Astrology as a Shāstra and to make further research work in the field. Quite a new vista has been opened by Prof. Abhyankar by placing before scholars, who can now well compare them with the current and popular dicta of Varāhamihira, the Astrological ideas of Jaimini who was so long hidden by the obscurity of his text.

4. The book, in brief, is a new addition to the existing literature on Astrology and is expected to inspire the much desired genuine research work in the Shāstra.

Gujarat Vidyā Sabhā,
Post Box No. 23 : Bhadra,
Ahmedabad,
11th February, 1951.

RASIKLAL C. PARIKH.
Director,
B. J. Institute of Learning and
Research Gujarat Vidyā Sabhā.

Contents

Introduction

Pages 1-118

Paragraph No.

General Remarks

Page No.

1. Meaning of the term 'Jyotisha Shāstra' or Astrology. ... 1
2. Astrology as a science. ... 1
3. Astrological ideas in Vedic times ... 2
4. Influence of the planets. ... 3
5. 'Atharva Jyotiṣa' or 'Ātma Jyotiṣa', the oldest manual on Astrology. ... 4
6. Mention of the week days in the Atharva Jyotiṣa. The Old Indian Calendar ... 4

The Old Indian Calendar

7. Calculation of days in Vedic times. ... 5
8. The Vedic Calendar. 6
9. Calculation of 'tithis' or lunar days. ... 7
10. The 27 Nakṣtras and their relation to the seven planets. ... 8
11. Calculation of the civil days by means of the Karaṇas. 9

The origin of Week-days.

12. The origin of 'Vāras' or week days from the Karaṇas : Astrological basis. ... 10

Paragraph No.	Pages
13. The Karanas supplanted by the 'Vāras' or week days.	... 11
14. Origin of the notion of 'week'.	... 12
15. The 27 Nakṣatras divided into 3 groups of 9 Nakṣatras in each.	... 12
16. The planets arranged on the analogy of the Nakṣatras	... 13
17. Week days named and arranged after the seven planets.	... 14
18. Astronomical basis for the order of the week days.	... 15

Atharva Jyotiṣa

19. Astrological ideas in the 'Atharva Jyotiṣa'.	... 17
20. Auspicious and inauspicious Nakṣatras.	... 18
21. Benefic and malefic planets.	... 19
22. The influence of planets on nature and man.	... 19
23. Tithis and their properties.	... 20
24. Joints of fortnights, of half-fortnights and of quarter-fortnights.	... 21
25. Muhūrtas and their significance.	... 22
26. The earliest use of the term 'Lagna' and its meaning.	... 23
27. Special importance of the eastern point in the Heavens.	... 24
28. Date of the 'Atharva Jyotiṣa.'	... 25

Paragraph No.	Pages
Astrology in the Siddhānta and Sūtra periods	
29. The Rāśi-Padas	... 25
30. The Rāśis.	... 26
31. The Pāta-Grahas.	... 27
32. The Mahāpāta-Yoga.	... 28
33. Astronomical Yogas or coincidences of the Tithis, Nakṣatras etc.	... 29
34. Astrological Yogas or coincidences of astrological factors.	... 30
35. Jaimini Sūtra—a representative book of the period.	... 31
36. Astrological ideas in Ancient India and Greece...	32
37. Development of Indian astrology in foreign countries.	... 32
38. Renaissance of Indian astrology in India.	... 33
Jaimini's Upadeśa Sūtra—Date and critical Apparatus.	
39. General nature of the Upadeśa Sūtra	... 34
40. General contents of the Upadeśa Sūtra.	... 35
41. Manuscript material for the Upadeśa Sūtra and its commentaries.	... 35
42. External evidence for the date of Jaimini.	... 37
43. Internal evidence.	... 37
44. Special importance of two words for fixing the date.	... 38
Jaimini's Upadeśa Sūtra—Critical analysis.	
45. Important topics discussed by Jaimini.	... 39
46. Aspect or 'dr̥ṣṭi'.	... 40
47. The underlying idea in Aspects.	... 41
48. The three aspects according to Jaimini.	... 42

Paragraph No.	Pages
49. Argalā or pact of planets.	... 43
50. The twelve divisions of the Zodiac	... 44
51. Kāraka Graha or the significatory planet.	... 45
52. Characteristics of the Sun, the Moon, Mars and Mercury.	... 46
53. Characteristics of Jupiter, Venus and Saturn....	47
54. Odd and even Rāśis or Divisions.	... 48
Jaimini's Upadeśa Sūtra—Horoscope reading.	
55. Origin of Kuṇḍalī or horoscope.	... 50
56. Nakṣatra Kuṇḍalī.	... 50
57. Rāśi-Kuṇḍalī, Lagna-Kuṇḍalī and Navāṁśa-Kuṇḍalī.	... 51
58. Adjustment of the three Nakṣatra divisions to the twelve Rāśis.	... 52
59. Reading of the Kāraka-Kuṇḍalī.	... 53
60. Reading of the Pada-Kuṇḍalī.	... 54
61. Reading of the Upapada Kuṇḍalī.	... 55
62. The twelve Bhāvas or Houses.	... 56
63. Events in the life of an individual considered by Jaimini.	... 57
64. General Astrological principles laid down by Jaimini.	... 58
65. Determination of the General career of man	59
66. Rājayoga and the other Yogas.	... 60
Daśās or life-periods.	
67. Kinds of Daśās.	... 61
68. Span of life measured by Daśās.	... 62
69. Events in life determined by Daśās.	... 63
70. Some general rules about Daśās.	... 64

Paragraph	Pages
71. Relative strength of the Rāśis as also that of the planets. ...	65
72. Brahmā, Mahēśvara and Rudra planets. ...	66
73. The three general methods to determine longevity. ...	67
74. Other methods for determining the span of life...	68
75. Time of death. ...	69
76. Kind and cause of death. ...	69

Rational background for Jaimini's dicta

77. Basis of Jaimini's Astrological ideas. ...	70
78. Rational basis for Planets' influence. ...	71
79. Rational basis for aspects. ...	72
80. Rational basis for Planets' combinations. ...	73

The Starting Point of the Nakṣatra Circle.

81. The starting point of the Nakṣatra circle fixed before Jaimini's time. ...	73
82. The Mūla star—the starting point of the Nakṣatra Circle in Vedic times. ...	74
83. References to the starting point in the Mahābhārata, the Upaniṣads and the Vedāṅga Jyotiṣa, ...	75
84. Reference to the starting point in the works of Baudhāyana. ...	76
85. Reference in the Siddhānta works.	76
86. The twin stars of Mūlabarhaṇī as the starting point. ...	77
87. Mūla star as the starting point followed by an unbroken tradition. ...	78

Paragraph No.	Pages
---------------	-------

Necessary corrections in the Indian Calendar

88.	The precession of the equinoxes known to the ancient Indian astronomers.	... 79
89.	Correction in Tithi calculation.	... 80
90.	Correction in Karaṇa and Nakṣatra calculations.	... 81
91.	Holy days in Vedic times.	... 81
92.	Revision of holidays in the Vedāṅga-Jyotiṣa period.	... 82
93.	Second revision during the Sūtra Period.	... 83

Jaimini and his successors.

94.	Jaimini's position among writers on astrology.	... 84
95.	The Br̥had Yavana Jātaka of Mīnarāja.	... 85
96.	New topics introduced in the Br̥had Yavana Jātaka.	... 86
97.	Mīnarāja (King Menander ?) the author of the Br̥had Yavana Jātaka.	... 86
98.	Yavanajātaka of Sphujidhvaja.	... 87
99.	Ancient Indian Astrology, the Source of Ionian Astrology.	... 88
100.	Br̥hajjātaka of Varāhamihira.	... 89
101.	Position of Br̥hajjātaka in the field of Astrology.	... 90
102.	Sārāvalī of Kalyāṇavarman.	... 90
103.	Br̥hatpārāśarī.	... 91
104.	The relative position of Jaiminisūtras, Br̥had-Yavana-jātaka, Br̥hajjātaka, Sārāvalī and Br̥hatpārāśarī.	... 92

Paragraph No.	Pages
Casting of Horoscopes.	
105. Practical application of the rules of Jaimini. ...	93
106. Calculation of the twelve Divisions of the Zodiac according to Jaimini. ...	93
107. Specific features of Jaimini's calculations. ...	94
108. Explanation of the twelve Houses or Bhāvas. ...	95
109. Illustration of Jaimini's dicta. ...	96
110. Preparation of different kinds of horoscopes. ...	96
111. Alliances of planets and life-periods explained by means of an illustration. ...	98
112. The Ātma-Kāraka kuṇḍalī explained by means of an illustration. ...	98
113. Pada kuṇḍalī and Upapada kuṇḍalī explained by an illustration. ...	100
114. Another illustration. ...	100
115. Third illustration. ...	102
116. Kāraḱakuṇḍalī of Swami Ramakriṣṇa Paramahansa considered. ...	102
117. Kāraḱakuṇḍalī of Justice M. G. Ranade considered. ...	103
118. Kāraḱakuṇḍalī of Lokamānya Bāl Gangadhar Tilak considered. ...	105
119. Kāraka-kuṇḍalī of Pandit Madan Mohan Mālaviya considered. ...	105
120. Kāraka-kuṇḍalī of His Highness Sayājirao Gaekwar considered. ...	107
121. Kāraka-kuṇḍalī of M. M. Vasudeo Shastri Abhyankar considered. ...	108

Paragraph No.	Pages
122. Kāraka-kunḍalī of Mahātmā Gāndhī considered.	... 109
123. Kāraka-kunḍalī of Sāhityasamrat N. C. Kelkar.	110
124. Kāraka-kunḍalī of Pandit Jawaharlal Nehru.	... 111
125. Kāraka-kunḍalī of Sardar Vallabhbhai Patel.	... 112
126. Kāraka-kunḍalī of Shri. G. V. (Dādāsaheb) Mavlangkar.	... 113
127. Kāraka-kunḍalī of Shri. J. S. (Tātyāsāheb) Karandikar.	... 114
128. Kāraka-kunḍalī of Justice N. S. Lokur.	... 115
129. Kāraka-kunḍalī of Ahmedabad City.	... 116
130-2 Conclusion	... 117
Critical Note.	... 119
Sanskrit text of Jaimini Sūtras with commentary First Adhyāya	... 9—९९
Sanskrit text of Jaimini Sūtras with commentary Second Adhyāya	... १०—११८
Sanskrit text of Jaimini Sūtras with commentary Third Adhyāya—3 Padas	... ११९—१६०
Sanskrit text without commentary Third Adhyāya Fourth Pāda to end	... १६१—१६६
Appendix No. 1 Jaimini-Sūtra-Kārika	... १६७—१८१
Appendix No. 2 Atharva-Jyotiṣa	... १९२—१९५
English Translation of Jaimini Sūtras	... 197—239
Appendix No. 3. Table No. 1 References to Nakṣtras in Vedic and Post-Vedic literary works and the conclusion therefrom regarding their date	... 240—241
Appendix No. 4. Table No. 2 Comparative Table of the contents of Jaimini-Sūtras, Brhad-Yavana-Jātaka, Brhad-Jātaka, Sāravali and Brhat Parāś'ari.	... 242—245

INTRODUCTION

GENERAL REMARKS

Meaning of Astrology or Jyotiṣa Śāstra.

1. There is evidence enough to conclude that the Science of Astrology has been in existence in India well nigh since more than 2000 years before the Christian era. Astrology is, in fact, more an Art than a Science. It is the art of judging the occult influence of stars on human affairs. It is, however, looked upon as a Science, and forms a part of a comprehensive Science called "Jyotiṣa" or "Jyotiṣa Śāstra"—the Science of luminaries—which is divided into three parts or Skandhas—(1) Gaṇita (Astronomy), (2) Saṁhitā (Cosmic astrology) and (3) Jātaka (influence of planets and stars on human beings). This science of heavenly bodies began its career with the first part or Gaṇitaskandha, which was looked upon as one of the six auxiliaries of Vedic Studies well known by the term Vedāṅgas. The other two parts—Saṁhitā and Jātaka—were added in course of time, and the Science reached a high level mark in the fifth century A. D. at the time of Varāhamihira.

Astrology as a Science.

2. This Science of Astrology consisting of the Saṁhitā and the Jātaka Skandhas of the Jyotiṣa Śāstra is, in a way, a hypothetical one being based on the assumption that stars and planets exert an influence on the existence and activities of the inanimate as well as animate elements of the world. However debatable, theoretically this assumption be in its minute details, there is a great

deal of evidence which supports it in its broad outline. The influence of Sun-spots on the various phenomena in nature, the effects of the waxing and the waning moon on nature and human mind and many similar things are now proved beyond doubt, although a variety of explanations is offered regarding the course of the influence and the manner in which it is exercised. If the hypothesis, that peculiar kinds of rays coming from the Sun and the Moon exert their influence on the subtle working of the human mind, be accepted, a way is paved to a considerable extent for accepting the belief that planets also, and in a similar manner the stars too, are in a position to influence the working of the mind and determine the shaping of human affairs.

Astrological ideas in Vedic times.

3. In the earlier days of the R̥gveda, only a few constellations of stars were observed and named. While, as far as planets were concerned, there is no positive evidence to show that the Vedic seers knew and named the planets beyond the well known Sun and the Moon. They knew the twelve months of the year as also the intercalary month. They determined exactly the time of the New and the Full Moon in different parts of the year, the time of the commencement of the seasons and solstices, and the positions of the Sun and the Moon in the heavenly vault among the constellations of stars. Partly by means of observations from time to time, partly by force of superstitions, and partly by actual effects of seasons and climatic conditions, certain periods and days of the season were looked upon as more favourable or otherwise than others for different purposes. For example, the days of the Northern Ayana of the Sun were more favourable than the days of the Southern one for purposes of journey, marriage, commence-

ment of studies and the like, evidently on account of longer days, and healthier climate. The days of the waxing-Moon were looked upon as more auspicious than the days of the waning Moon, and the New Moon day was looked upon as specially inauspicious. These notions can evidently be regarded as marking the beginning of Astrology in India, although no systematic record of them is found in any independent treatise or chapter of any religious book.

Influence of planets.

4. As the knowledge of Astronomical facts was essential for the timely performance of several religious and semi-religious activities, definite progress, of course, was made in Astronomy. In Astrology, no marked progress was made for several centuries beyond the notions that certain days of the month and certain periods of the year were more auspicious than others by virtue of the different relative positions of the Sun and the Moon, as also by virtue of their position among the different constellations of stars. All these notions which were originally based upon actual facts and phenomena developed into matters of belief in course of time under changed conditions and environments ; and occult influence of stars and planets was generally believed to be responsible for the success or otherwise of different activities undertaken at different moments. Several planets, Venus, Jupiter and others were discovered and their movements were studied. The ideas in connection with the Sun and the Moon were extended in their application to the other planets also, and a general belief came into existence that just like the Sun and the Moon, the planets and stars too, exerted occult influence on human activities. This marked a radical step in the progress of the Science of Astrology in India and the Atharva Jyotiṣa or Atmajyotiṣa

can be said to be the earliest literary manual recording these notions and beliefs in a direct and systematic manner.

Atharva Jyotiṣa—the oldest treatise on Astrology.

5. Atharva-Jyotiṣa, which is also known by the name Ātma-Jyotiṣa, cannot claim, some scholars say, that antiquity which the Jyotiṣa of Lagadha claims. On account of the mention of the occurrence of the Winter and the Summer Solstices at the beginning of Śraviṣṭhā and the middle of Āśleṣā, the latter work can well nigh be assigned to the 13th century B. C. Just as the Jyotiṣa of Lagadha and Yājñuṣa Jyotiṣa discuss the problems of Astronomy with a view to fixing the various days for purposes of sacrifices and other religious ceremonies, similarly the Atharva Jyotiṣa discusses the problems of Astrology with a view to seeing whether a particular religious or other activity connected with a particular day or a period of the day would be successful or not ; and there is hardly any reason why out of the three treatises—all known by the common term Vedāṅga Jyotiṣa—the Atharva Jyotiṣa only should be looked upon as much modern in comparison with the other two treatises. The Saṁhitā of Vṛddha Garga, which is to-day available in Manuscripts, quotes almost all chapters of the Atharva Jyotiṣa ; but, in the absence of any definite data for the date of the Garga Saṁhitā, no definite conclusion can be drawn regarding the date of the Atharva Jyotiṣa. However, the subject matter and the method of treatment followed in the Atharva Jyotiṣa show the antique nature of the treatise.

Mention of the week days in the Atharva Jyotiṣa.

6. The mention of Vāras or the week days—Sunday, Monday, Tuesday etc. is the only argument which could be advanced against the antiquity of the Atharva Jyotiṣa.

The names of the week days are mentioned in books of Varāha-Mihira 'as also in the Jyotiṣa Siddhānta books. On epigraphical evidence it can be said that the week-days were in actual use in the second century A. D. The question, which remains to be considered, is whether they were in popular use side by side with the Tithis before the Christian Era. The fact, that the seven week-days Sunday, Monday etc., named after the seven well-known planets, are uniformly observed by the same names alike in various countries, shows that they must have got a common place of origin. There is no mention of week-days in any work of the Vedic or the post-Vedic or the Mahābhārata period. In ancient times, the date of an event was mentioned by means of the number of the day in the month. The day of a religious rite was mentioned by means of the lunar month, the fortnight and the number of the lunar day or 'tithi'. Later on, there were added the name of the year and the positions of the Sun, the Moon and Jupiter in the Zodiac. The record of historical events was kept by means of the name and number of the year in the prevalent era of the Province, the Lunar month and the Lunar day.

THE OLD INDIAN CALENDAR

Calculation of days in Vedic times.

7. The calculation of the Lunar Day or 'tithi' was a very simple one before the time of the Vedāṅga Jyotiṣa (about 1400 B. C.). There were 12 lunar months, consisting of 30 days and 29 days alternately, the days being generally counted from one Full Moon to the next Full Moon. The months were named after the Nakṣatra or Lunar mansion observed to rise with the Moon on the Full-Moon Day, and thereafter every day at sunset well-nigh till the next Full Moon Day. The days were counted in serial

order—first, second, third etc.—generally commencing with the day of the Full Moon. cf. चतुर्दशी पञ्चदशीममावास्या तु षोडशीम् । इमां तु नाभिजानेहं भूतपूर्वा त्रयोदशीम् ॥ (महाभारत). The ending 'titha' of several ordinal numerals and pronouns like 'bahu,' 'yāvat,' and 'tāvat' shows that there was the word 'tithi' meaning serial order in very ancient times, which was used in the Masculine or Feminine Gender in accordance with its reference to the day or the night. The adjustment of the Lunar year to the Solar or Seasonal year was made by the addition of 2 lunar months every 5 years. cf. पञ्चमे पञ्चमे वर्षे द्वौ मासावुपजायतः । महाभारत (विराट्पर्व).

The Vedic Calendar.

8. The Vedāṅga Jyotiṣa introduced greater accuracy in the Ancient Vedic Calendar which could be called Astro-Luni-Solar as the position of the Sun and the Moon in particular Asterisms marked the close of the year. The seasons were very carefully calculated, the Solar year being divided into six seasons of 61 civil days for each. Two civil months made 60 civil days, while two lunar months made 59 civil days. When the period of 62 tithis was adjusted to the period of one season of 61 civil days, one tithi had to be dropped which was called 'avama-dina' or 'avama-rātra' or 'avama-tithi'. So also, when the season of 61 civil days was adjusted to two civil months, a day had to be added which was called 'ati-rātra.'¹ The difference between the Astral year and the Solar year consisting of about 20 minutes was not noticed, although it can be stated that just like the Lunar Ayana of about $13\frac{3}{4}$ civil days or the Solar Ayana of 183 days, the phenomenon of Astral Ayana was also known. The period of the Astral Ayana made up of thousands of years was not

1. For details see the article on "Omission and Repetition of Tithis" *Annals (B. O. R. I.) Vol. XXVIII Parts I-II pp. 97-101, X 96-111*

stated with definiteness in earlier books although it could be inferred to be a period of 14400 years from passages in books like the *Sūrya Siddhānta*. This phenomenon of Astral Ayana, named 'Ayanacalana' later on, is the same as the precession of the Equinoxes.¹

Calculation of Tithis.

9. Just as the mean month (*Sāvana Māsa*) was taken to consist of 30 civil days, similarly the Lunar month was taken to consist of 30 lunar days which were termed 'tithis'. Each lunar day was made up of $\frac{61}{2}$ civil day or roughly 59 ghaṭikās. In short, 62 lunar days or tithis were exactly equal to 61 civil days which made a season. The commencement of the season always coincided with the commencement of the tithi or the lunar day. The first tithi or pratipad of the dark half of Āṣāḍha coincided every five years with the beginning of the Prāvṛt season, as the Jain authors, who followed the dictums of the *Vedāṅga Jyotiṣa* and wrote their religious treatises, have observed. The first tithi or 'pratipad' lasted for $59\frac{1}{2}$ ghaṭikās, after which the second or 'dvitīyā' commenced, for which also, the duration was the same and, therefore, which ended on that day at about 58 ghaṭikās approximately after Sunrise. The third or tritīyā lasted for about 57 ghaṭikās after Sunrise, the fourth for about 56 ghaṭikās and so on. The 61st Tithi or the Pratipad of the dark half of Bhādrapada lasted for about one ghaṭikā only after Sunrise when the second or 'dvitīyā' commenced whose end coincided exactly with the end of the day. As a result, on the next day at Sunrise, there began the third or 'tritīyā' of the dark half of Bhādrapada along with the next season 'Varsā.' The second tithi of the dark

1. For Details see the article on "The Precession of the Equinoxes and its discovery in India" "*Ācārya Dhruva Smāraka Grantha*" Part III pp. 155-7.

of Bhādrapada, which had no Sunrise in it, was termed 'avama-tithi' or 'patita-tithi' or 'Kṣīṇa-tithi,' while the first of the dark half of Bhādrapada was called 'atirātra.'

The 27 Nakṣatras and their relation to the seven planets.

10. In the ancient times of the later Saṃhitās and Brāhmaṇas, the 27 Nakṣatras or Lunar mansions, Kṛttika, Rohiṇi, Mṛga etc. were associated with Agni, Prajapati, Soma etc. as their Presiding Deities, with reference to which there was determined the benefic or malefic nature of the individual Nakṣatras. The moon, by virtue of his presence in a Nakṣatra, was believed to give the specific fruit of that Nakṣatra. After the planets Venus, Jupiter and the like were discovered, they were also believed to be influencing the destinies of man. Each one of the planets was believed to be highly influential in a particular Nakṣatra which was significantly associated with him on account of some ancient legend or phenomenon. The Moon was associated with the bright prominent constellation Rohiṇi, which the Moon was observed to penetrate some times. Mars was associated with the constellation Abhijit, as he, the War-God, gave success to the Pāṇḍavas on the Abhijit Day i. e. the day on which the Moon was in Abhijit. Mercury was connected with Phalgunis. Jupiter was associated with Punarvasu and Pusya, as he was noticed first in that constellation as the belief goes, and is said to be the lord of Tisya in the Vedic Saṃhitās. Venus was associated with Proṣṭhapadās; and, lastly, Saturn was associated with Viśākhā possibly because Saturn is looked upon as a Bania (Vanik) and the constellation Viśākhā is just like the scales. Thus, the six planets were believed to be in their ascendant in these six Nakṣatras. The Nakṣatra Maghā was looked upon as the Sun's Nakṣatra, as, possibly in those days the entry of the

Sun into that Nakṣatra marked the beginning of the year which at the time coincided with the setting in of the Rainy Season. The seven planets presented the following order when arranged according to their constellations noticed above : ~ The Sun was the leader in Maghā, then followed Jupiter in Punarvasu, then the Moon in Rohinī, then Venus in Uttarā Proṣṭhapadā, then Mars in Abhijit, then Saturn in Viśākhā and lastly Mercury in Uttarā Phalgunī.

Calculation of civil days by Karaṇas.

11. As observed above, people followed the Lunar Calendar in those days for mentioning the day, and quoted the 'tithi' or the lunar day in connection with their religious rites, which was counted in serial order as first, second etc. from the Full Moon Day. When, however, exact calculation was introduced in connection with the duration of the Tithi by writers of the Vedāṅga Jyotiṣas, and the Tithi no longer commenced and ended with Sun-rise, the mention of the Tithi became very inconvenient, as, sometimes there was not the same tithi for the noon as for the morning. People had to quote and they did quote the actual tithi at the time for religious rites, but, for secular purposes, a unit had to be found out which could last from one Sunrise to another Sunrise, or from Sunrise to Sunset and from Sunset to Sunrise. This Unit of measurement was the Karaṇa, or Instrument by which the civil days and nights were counted, one Karaṇa being taken for day-time and another for the night time. There were seven Karaṇas taken, possibly corresponding to the number of planets which was seven. The seven planets ruled the seven Karaṇas and the order of the planets was according to the Nakṣatras in which they were in their Ascendant, the lead of course being given to the Sun. The order was—the Sun, Jupiter, the Moon, Venus, Mars, Saturn and Mercury.

THE ORIGIN OF WEEK-DAYS.

The origin of Vāra from the Karaṇas—Astrological basis.

12. The Karaṇas completed one round in $3\frac{1}{2}$ civil days. The lunar months, as adjusted to the civil months consisted of 30 and 29 civil days alternately. The Karaṇas completed 8 rounds in 28 civil days, and for the two remaining days four supplementary Karaṇas were added named Sakuni, Catuspād, Nāga and Kaustubha with ordinary deities of the common people to preside over them. The end of Bava Karaṇa and the beginning of Balava Karaṇa coincided with the Full Moon of each month marking the commencement of the dark fortnight. Although the seven planets are not directly mentioned as rulers of the seven Karaṇas, still, from works like the Atharva Jyotiṣa, the association of the respective 7 planets with the respective 7 Karaṇas can be inferred. As there were different Karaṇas for the nights from those for the days, and as different Karaṇas were governed by different planets, popularly the night was called such and such a planet's night, as also the day as such and such a planet's day. Thus, the day, marked by Bava Karaṇa, was called the day of Ravi or Ravivāsara, the night that followed, being marked with Bālava Karaṇa, was called the night of Jupiter or Gururātri. The next day was called Somavāsara, the night following was called Sukrarātri, the next day Bhaumavāsara, the night following Sanirātri and so on. As the nights were not required for any religious rites nor for ordinary important events, they were ignored, and the days alone were taken in their order of succession—Ravivāsara, Somavāsara, Bhaumavāsara etc. This explains the underlying idea of the popular supposition "the bad significance of the Vāra does not apply to night" (nā vāradoṣāḥ prabhavanti rātrau). It also explains why plans made on the night of Friday are believed not to suc-

ceed as the night succeeding Friday—the day of Venus—is the night of Mars.

Karaṇas supplanted by Vāras.

13. From the nature of the various deities as rulers of the various Karaṇas, it can be well inferred that the Karaṇas were utilized for calculating the civil days after an event took place, among all people irrespective of religious bias of any kind. The mention of Kubera and Maṇibhadra does not necessarily imply a very late date for the Karaṇas being in vogue. The Yakṣas are mentioned in the Mahābhārata, Kubera is mentioned by Kālidāsa and Maṇibhadra is the brother of Kubera. The Yakṣas are mentioned in the old Jain Scriptures also. The notions of Yakṣas, Gandharvas and the like could very well be current in India, well nigh some ten centuries even before the Christian Era. The earliest mention of the word Yakṣa ('yakṣas' Neuter Sing. like 'rakṣas') in an allied sense is found, in fact, in the ancient Upaniṣad Books. The Karaṇas are not found in any Vedic Samhitās or Brāhmaṇas. The earliest reference to them is found in the Atharva Jyotiṣa and the Jain Scriptures which are believed to be composed a few centuries before the Christian Era. In all these works the Karaṇas are mentioned in connection with Astrological predictions. The use of Vāsara or week-day was thus only a modification of the use of Karaṇa, and when people began to make a free use of the Vāsara for Karaṇa, the latter became more and more out of vogue and fell into disuse. The original association of the Karaṇas with the tithis, however, continued; and in course of time, when the tithis were more accurately calculated by Sripati and other writers of the eleventh century A. D. who fixed their range from 54 to 65 ghatikās, the Karaṇa was made to coincide with exactly one half of the tithi. The Karaṇa, coinciding with

half the tithi, was, in fact, of little utility and hence quite superfluous, and, consequently, in course of time it came to be omitted in the detailed mention of the day.

Notion of week.

14. As the circle of the seven Karanas occurred 8 times in a month, it was probably named 'aṣṭavṛtta' or 'aṣṭāvṛtta' (repeated 8 times). The word 'aṣṭavṛttā' is atthavatta or atthavaḍḍa in Prākṛit and the Gujarāṭi word 'aṭhavāḍium' or the Marāṭhi word 'aṭhavadā' can be traced to it. This relationship of aṭhavadā or 'aṭhavāḍiu' with 'aṣṭavṛtta' explains the significance of the part 'aṭh' (8) in the word which otherwise remains obscure for explanation, as the word 'āṭh' can refer in no other way to the actual number of days in a week. This explanation holds good more aptly in the case of Karanas which are repeated 8 times in a month, than in the case of the week which repeats only 4 times a month. Probably, the word 'atthavaḍḍa' was originally applied to the group of the seven Karanas, and then by analogy to the seven days of the planets which replaced the seven Karanas in course of time.

Three groups of Nakṣatras.

15. The origin of the Week-days in India long before the beginning of the Christian Era can also be inferred on the strength of the ancient astrological notions prevalent in the days of the Vedāṅga Jyotiṣa. The 27 constellations or Nakṣatras, mentioned with their deities in the Taittirīya Saṁhitā and Brāhmaṇa, were put into three groups named Janma, Ādhāna and Karma by the astrologers of the ancient times of the Vedāṅga Jyotiṣa. The astrologers further designated the nine Nakṣatras in each group by the nine

respective names—Janma (birth), Saṃpat (prosperity), Vipat (adversity), Kṣema (health), Pratvara (alacrity), Sādhaka (victory), Vadha (death), Maitra (friendship) and Paramamaitra (real friendship). The lunar mansions, Rohiṇi, Hasta and Śravaṇa marked the beginning of each group. Śravaṇa is mentioned in a passage in the Mahābhārata also, as the first of the lunar mansions. The first place, given to Śravaṇa, shows that the entry of the Sun into Śravaṇa marked the beginning of the Uttarāyaṇa in those days. This could happen when the Winter Solstice was at the beginning of the Mansion Śravaṇa, i. e. about 900 years after the time of the Vedāṅga Jyotiṣa of Lagadha which mentions the commencement of the Uttarāyaṇa as characterized by the Sun entering into Dhanisthā.

Planets arranged on the analogy of Nakṣatras.

16. After the planets were discovered and their nature and special characteristics were determined for astrological purposes, possibly by means of their colour and brilliance, they were also arranged in an order on the principles and analogy underlying the arrangement of the nine Nakṣatras in each of the three groups. The arrangement of the nine constellations influencing the general career of a man, in his life here and hereafter, was followed in the case of the seven planets also : The Sun of a brilliant white colour influencing the *birth* and vital principles in man was naturally put first; then the planet of a pale white colour and possessed of placid cool rays, influencing the mental disposition and *prosperity* of man was placed next; then followed Mars, the fierce planet, the red coloured War God, influencing *adversity* and general calamities. The fourth place was given to the feeble planet Mercury of a greenish white colour, signifying security.

health and recovery from diseases ; the next place determining facility of fight (pratyari) and *alacrity* (pratvara) was given to the most powerful benefic planet Jupiter of a yellow auspicious colour. The sixth place of Sādhaka or success in life was given to Venus, the bright beautiful planet, of a sparkling white colour, influencing *victory* in the struggle of life as also the Life Consort. Lastly, there was placed the dark white planet Saturn called Śani, or, Yama, influencing *death* and dark deeds.

Week-days named after the planets.

17. The order of planets, thus arranged on the principles enunciated in or underlying in the line "janma sampad vipat kṣema pratvaraḥ (v. l. pratyariḥ) sādhaḥ vadhaḥ. Maitraḥ parama-maitraṣca" occurring in the Atharva Jyotiṣa as an original one, or perhaps a quotation, was followed, it could be well presumed, in the arrangement of the Civil days also, which were arranged in groups of seven and named after the seven planets. It is quite possible that the days, arranged and named as stated above, were mentioned and recorded for ordinary events in life unconnected with religious rites and ceremonies, even in ancient times of the Vedāṅga Jyotiṣa treatises. The tithis, the fortnight and the month and possibly the season and the Ayana were of course in force in connection with religious rites. The week-days were very useful in removing the difficulty of stating the tithi, which many times arose on account of the end of a tithi and the commencement of the next at any time of the day. This difficulty confronted the ordinary people when the Vedāṅga Jyotiṣa of Lagadha fixed 59 ghatikās as the duration of a tithi which resulted in the tithis being sometimes different for the morning and the noon, or for the noon and the afternoon or for the afternoon and the evening. The difficulty increased still more

when Shripati and other astronomers of the 10th century A. D. introduced more accuracy in the calculations. Sometimes the lunar date or the tithi for the afternoon of the previous day remained the same after the morning of the next day, sometimes there remained the same tithi for the next afternoon ; while, sometimes the afternoon, or noon or morning, for the matter of that, had a drop of a tithi, one afternoon or morn showing the second Tithi (Dvitiyā) for example, and the next afternoon or morn showing the fourth Tithi (Caturthī.). Some people, in spite of the accuracy introduced in the calculation of the tithis or lunar dates, still continued the old practice of taking the tithi at Sunrise for the whole day and night right up to the next Sunrise. All these difficulties could not be removed unless some unit of time, corresponding to the civil day, was introduced, and hence it was that the Karaṇa and the Vāsara were introduced, at first for recording dates of ordinary and historical events, and, then, side by side with the tithi for religious rites as well.

Astronomical basis for week days.

18. A third explanation of the origin of the week days, based mainly on astronomical grounds, can be offered as follows :—The planets were arranged in the order of their distance from the earth as determined by their motion in the Zodiac. The Moon was the fastest, being the nearest and hence was placed first. Then followed Mercury, then Venus, and the Sun. After the Sun were placed Mars, Jupiter and Saturn. The day, which was divided into 60 ghaṭikās, had the ghaṭikās in succession assigned to the planets in succession, arranged in the order of their proximity to the earth given above. The ruler of the first ghaṭikā of the day was looked upon as the general ruler of the day, the other planets, who followed him for the 59

ghaṭikās of the day, being subordinate rulers, each one giving fruit of the action, only in the ghaṭikā fallen to his share. In this order, if a day commenced with the Moon as the ruler of the first ghaṭikā and hence, the general ruler of the whole day, he became, also the subordinate ruler of ghaṭikās numbered 8, 15, 22, 29, 36, 43, 50 and 57 also. Next to him viz. Mercury became the subordinate ruler of ghaṭikās 2, 9 ... 58. Next to him i. e. Venus became the subordinate ruler of ghaṭikās 3, 10 ... 59 on the same day. Next to him, namely the Sun became the subordinate ruler of ghaṭikās numbered 4, 11 ... 53 and 60. Mars who succeeded him became the subordinate ruler of ghaṭikās 5, 12 ... 54 and 61. As ghaṭikā No. 11 was the first ghaṭikā of the next day, Mars became the general ruler of the next day. The general rulers, in this way, were, evidently, the Moon, Mars, Mercury, Jupiter, Venus, Saturn and the Sun in succession for the successive days, which were named Monday, Tuesday, etc. in a serial order. Thus, it is evident on the grounds given above that the week days originated in India several centuries before the Christian Era, and they were in use, especially in connection with ordinary events and historical facts, although for religious rites there were mentioned the month and the lunar day or tithi. The Week day, as shown above, was, no doubt, more convenient than the Lunar day or the tithi; but being only a matter of mere convention, it could not replace the tithi outright as the latter stood closely connected with the presence of the Moon in the various Nakṣatras and as the distance of the Moon from the Sun on which the tithi depends could very well be verified by means of actual observation and calculation.*

* For details see the article on "Indian Origin of the week-days" in *Poona Orientalist* Vol. XII Nos. 1 to 4, Pp. 62-68.

ATHARVA JYOTIṢA

Astrological ideas in the Atharva Jyotiṣa.

19. The astrological data, furnished by the Atharva Jyotiṣa, are very interesting and thought-provoking, and hence, it is necessary to inquire into the reason why specific statements have been made there in connection with specific results occurring under specific circumstances. For example, in connection with Muhūrta, Karaṇa, tithi and Nakṣatra, specific undertakings are recommended for specific classes of people. In point of importance, the Muhūrta is placed first and, then, the Karaṇa, the Nakṣatra and the tithi are given as less and less important. The Moon is said to be supremely important in determining the fortune of man, and the Nakṣatras that are looked upon as his consorts with their presiding deities as their souls are looked upon as giving fruit in their association with him. The spring equinox was near the prominent star of Rohiṇī (Aldebaran) in those days (67×72 years before the present time), and hence, it was, that Rohiṇī was placed at the beginning of the first group of 9 Nakṣatras. It is called 'janma' as 'Prajāpati' is given as its deity; similarly, Hasta and Śravaṇa, that stand at the beginning of the second and third groups, are also called 'janma'. The second Nakṣatras in the three groups, viz. Mṛga, Cītrā, and Śraviṣṭhā (Dhaniṣṭhā) are called 'Sampat' Nakṣatras; the first having Soma, the lord of wealth and cattle as its deity, the second 'Cītrā' having 'wealth' as its meaning, and the third signifying wealth by its second name 'dhanīṣṭhā.' The thirds in the groups — the three red-coloured stars — are aptly termed 'vipad' on account of the ferocious nature of their presiding deities. The three fourth Nakṣatras viz. Punarvasu, Viśākhā and Pūrvāphoṣṭhapadā are looked upon as benefic and hence

termed kṣema ; the three fifth Nakṣatras of the three groups viz. Puṣya, Anurādhā and Uttarā Proṣṭhapadā are looked upon as specially blissful on account of their beneficent deities and therefore called 'pratvara.' The sixths in the groups, Āśleṣā, Jyēsthā, and Revatī are looked upon as bad on account of their deities. Their names, however, signify union and success, and hence, they are called 'Sādhaka'. The sevenths, Maghā, Mūla and Aśvayuj are connected with manes and hence looked upon as malefic ; and being malefic, they are aptly called 'vadha.'

Auspicious and inauspicious Nakṣatras.

20. The explanation given above, applies more properly with reference to the first group—Rohini to Uttarā Phalgunī—than to the other groups; by analogy, however, it may be applied to the other groups. It is also evident that some Nakṣatras have their nature understood differently from what it could be, merely on account of convention, although their presiding deities or names indicate the other way; for instance, Svāti, Satabhiṣak and Jyēsthā, are looked upon as bad, because they happen to be the third or sixth in the group; Viśākhā came to be looked upon as bad, because it happened at that time to be just at the equinox which was looked upon as inauspicious, being a joint-Revatī, on the contrary, although sixth, was taken to be auspicious, especially on account of its name 'revatī' (affluent). It was only a mere coincidence that the third and the sixth in the groups happened to be malefic; while the first, the fifth and the ninth happened to be benefic. The Vedic Astrologers, hence, picked up Rohinī, Puṣya, Hasta, Anurādhā, Sravana, Revatī and Aśvinī as blissful Nakṣatras forming the Amṛtasiddhi Yoga with particular week-days. Garga and the Jain Astrologers preferred the fourth to the fifth, and accepted Rohinī

Punarvasu, Uttarā Phalgunī, Viśākhā, Uttarāśādhā and Uttarā Proṣṭhapadā as beneficent and long asterisms of 20 degrees each; they took Bharanī, Ārdrā, Āśleṣā, Svāti, Jyesthā and Śatabhiṣak as malefic and short asterisms of 6½ degrees each. The reason for the preference of the fourth to the fifth was, that the word 'pratvara,' as also 'pratyari,' was possibly taken in a bad sense by them. It is not definite whether 'pratvara' was the original word and 'pratyari' a variant or vice versa. The available manuscripts of Garga give clearly the reading 'pratyari' everywhere.

Benefic and malefic planets.

21. The red and the black were taken generally as bad colours, evidently on the supposition that they respectively represented fury (rajas) and malignance (tamas); and, inasmuch as Mars and Saturn respectively possessed these colours, they were looked upon as malefic planets. The serial order of planets—the Sun, the Moon, Mars etc.—which is observed in the Atharva Jyotiṣa, is followed by all later writers in Astrology, although, for purposes of determining the relative strength of the planets and determining the Daśās, a different serial order is followed on account of specific reasons.

Influence of planets on man and nature.

22. Although the nature and characteristics of planets are not clearly mentioned in the Atharva Jyotiṣa, still, they can be inferred to a certain extent from the specific recommendation of certain activities on the different week days which are named after the planets: The sun is connected with all activities belonging to the king as also to the sacred fire. The Moon is connected with drinks, auspicious decorations, cultivation and planting of trees. Mars is associated

with invasions, attacks, martial exercises and theft. Mercury is associated with embassy, peace, policy, conciliation, etc. Jupiter is connected with study of scriptures, worship of deities, religious rites, renunciation, garments etc. Venus is connected with riding of horses and elephants, marriage, partnership, sale and purchase of things and the like. Saturn is associated with building constructions, residence, occupation of houses etc. From the mention of the activities that are frustrated on the different week days by virtue of the association of different planets when they are unfavourable, some more information can be gathered regarding the planets and their influence. For example, the Sun can be said to be associated with family ties, the Moon with security, Mars with diseases, Mercury with relatives, Jupiter with intellect, Venus with wealth and Saturn with residence. Hence, it is, that, in case they are unfavourable, they respectively cause family calamity, danger, occurrence of disease, trouble from relatives, mental derangement, loss of wealth and wandering. All this which has been given in connection with the planets has become the basis of the observations and statements of later astrologers like the Vṛddhas and Jaimini.

Tithis and their properties.

23. The tithis which measure the distance of the Moon from the Sun, are divided just on the analogy of the Nakṣatras into 3 groups, each group consisting of 5 tithis, named Nandā, Bhadrā, Jayā, Riktā and Pūrṇā, occurring repeatedly in succession and associated respectively with the five minor planets, Venus, Mercury, Mars, Saturn and Jupiter. The results are given according to the nature of the planets, the fourth tithi in each group, called ' riktā ', being looked upon as inauspicious on account of its association with Saturn. The second tithi in the group called by the

term Bhadrā and associated with the planet Budha has its name coinciding with the name 'bhadrā' given to the period of time of the Karana 'viṣṭi' which also has the planet Budha associated with it. Nanda tithi is properly associated with the planet Sukra whose nature is pleasing and charming. Jayā is also well associated with Mars, who is the war god and gives success when favourable. The association of Saturn, the malignant planet, with the fourth viz. 'rikṭā' requires hardly any explanation; so also, the association of Jupiter, the most benevolent planet, with the fifth tithi 'pūrṇā' needs no explanation. The nature of the various tithis is given, evidently, according to the nature of the planet, the fourth in each group, called 'rikṭa', being looked upon as always inauspicious.

Joints and sub-joints of the fortnight.

24. An interesting feature about the tithis is that the fourth, the eighth, the twelfth and the last in each fortnight are looked upon as always inauspicious. The reason possibly for this was that they formed the joints and sub-joints of the month and there was the general notion prevalent about the joints of anything being inauspicious. Later on, when the Zodiac of 360 degrees was divided into twelve equal parts, its joints at 45° , 90° , 135° , 180° , were looked upon as inauspicious, and, as a consequence, the aspects also at those angles came to be looked upon as bad aspects. The ancient astrologers, in fact, believed that the Sun and the Moon at 45° (semi square), at 90° (square), at 135° (sesquiquadrate) and at 180° (opposition) from each other did not hold any good aspect towards each other. Applying this consideration by analogy to the other planets, later astrologers looked upon the aspects at the angles presented by these degrees to be inauspicious. As the

Pūrṇā tithis i. e. the fifths and the tenths occurred when the Moon's angle with the Sun was 60° or 120° degrees, the aspects at angles made by these degrees came to be looked upon as very auspicious.

Muhūrtas.

25. A critical examination of the Muhūrta forecasts in the Vedāṅga Jyotiṣa of the Atharva Veda shows that the periods or Muhūrtas at sunrise and sunset were regarded as bad, the reason probably being that the passages of the religious Grhya Sūtras forbade the sight of the rising and the setting Sun ("nekṣetodyantamādityam nastam yāntam kadācana"). The prohibition of the sight of the Sun was possibly due to the fact that the Sun presents at those times a red appearance which is inauspicious. The fourth Muhūrta (Ārabhata) was also considered bad. The fruits of activities undertaken during the different Muhūrtas are described in consideration of the names of the different Muhūrtas. There are given 15 Muhūrtas from the day-break to the evening with the eighth Muhūrta named 'abhijit' occurring at Mid-day. The Muhūrtas, stated for the night, are the same in name, as those stated for the day. Taking the 'raudra' Muhūrta at day break and the 'bhaga' Muhūrta in the evening common for the night and the day, and, hence lasting for 4 ghaṭikās—two of the day and two of the night—the total number of Muhūrtas comes to be 28 with the Muhūrta 'abhijit' occurring at mid-day and midnight. The name 'abhijit' of the central Muhūrta, and the coincidence of the number of Muhūrtas (28) with that of the Nakṣatras, can well nigh supply a ground for the inference that the circle of constellations or Nakṣatras was arranged in the Heavenly Vault as a standard circle with Abhijit at the Zenith, Aśvinī at the eastern point of the horizon, Puṣya at the nadir and Svāti at the western point,

for the general purpose of forecasting the success or otherwise of events. The fate of events was determined differently at different moments, in accordance with the Nakṣatra standing at the eastern point of the horizon or at the zenith, at the particular moment of the event.

The earliest use of the term Lagna and its meaning.

26. The reason, why different periods of the day should have different kinds of significance, and be more favourable or otherwise than others for specific activities, can only be furnished by the different positions of the Sun in the Heavenly Vault at different periods of time. In other words, the portion of the ecliptic circle in the sky touching (lagna) the eastern horizon and supposed to signify the earth, was believed to give different results at different times, on account of its relative position with the Sun. This notion, that the different constellations, or, different parts of the ecliptic, touching (*lagna* or *samlagna* or *vilagna*) the horizon could give different fruits in accordance with their specific nature, was the basis of the horary astrology which developed later on in India and elsewhere. The word 'lagna' is found used in this sense in the Jain Literature of some centuries before the Christian Era. The earliest reference to 'lagna' can be spotted in the line "śraviṣṭhādīn gaṇābhyastān prāg vilagnān vinirdiśet" in the Vedānga Jyotiṣa, which, not only proves the use of the term 'lagna' in the sense of the constellation touching the horizon, but, by the mention of the word 'gaṇābhyasta', clearly refers to the practice of counting the 27 Nakṣatras in succession as 'vilagna' or touching the horizon at eastern point (prāk). The line means "The astrologer should call, in succession, the nakṣatras with 'śraviṣṭhā' as the first as, 'vilagna'

(separately touching the horizon) at the east, successively repeating the group of the Nakṣatras." The Nakṣatra 'śraviṣṭhā' is put at the head in the line as there was the Winter Solstice at the commencement of Śraviṣṭhā in those days, the quinquennium (yuga) of the luni-solar year starting with the Sun and the Moon both together in the beginning of Śraviṣṭhā on the first day of the month of Māgha (cf. 'Śraviṣṭhadan pravartante etc. Vedāṅga Jyotiṣa of Lagadha).

Importance of the eastern point of the horizon.

27. However useful and current the astrological, conceptions given in the Atharva Jyotiṣa could be, and however successfully the time factor was made to account for the different fruits obtained by different persons by virtue of undertaking different activities at different moments, people could not explain why out of the several persons beginning the same activity at the same moment, some succeeded marvellously, some tolerably well, some did not, and some on the other hand, came to grief. Further development of the Lagna theory came to their help and the belief became current that the constellation rising at the eastern horizon, or, in other words, the part of the ecliptic touching the horizon at the east point at a particular critical time or at the time of the birth of a person was capable of holding great potentialities on account of the particular position of the Sun, the Moon and other planets related to it at the time. The Sun was regarded as the ruler of life, and his position in the sky, at the time of birth of the individual, went a great way in influencing the general career of the individual. The relationship of the several planets to the lagna or the point of the ecliptic touching the eastern horizon at the time of

birth determined the general nature of the individual. The Sun was looked upon as influencing the soul and the Moon determining the mental strength of the individual.

Date of the Atharva Jyotiṣa.

28. Thus, it is clear that the Atharva Jyotiṣa has laid down the foundation of modern astrology. The exact date of the Atharva Jyotiṣa is a matter of dispute; still it is obvious, as shown above, from a critical examination of the various observations made in it, that it was written definitely before the Christian Era, possibly before the seventh or the eighth century B. C. The objection to such an early date on the ground of the mention of the Vāra or the week-days, can be set aside, as shown above, by the fact that the week days were in use in the civil life of the people several centuries before the Christian Era. It can also be said that the section on Vāra or week-days could be an interpolation at a later date, since, in verse 12 of section seven on tithis, only four items—tithi, nakṣatra, karaṇa and muhūrta and not Vāra,—are mentioned as useful for determining auspicious or inauspicious time. In the holy Jain works too, only the four items—tithi, nakṣatra, karaṇa and muhūrta—are mentioned in connection with the events recorded therein, and there is no mention of 'Vāra' at all.

ASTROLOGY IN THE SIDDHĀNTA AND SŪTRA PERIODS.

The Râṣi-Padas.

29. The astrological notions, recorded briefly in the Atharva Jyotiṣa, were developed by later astrologers for a few centuries before the whole collection of astrological observations was presented in the form of systematic treatises by Indian astronomers like the authors of the few Siddhāntas, or by Greek astronomers like Ptolemy in the

second century A.D. and Hipparcus in the second century B. C. or by Mīnarāja in his treatise 'Vṛddhāyavanajātaka' or by King Sphujidhvaja in his 'Yavanajātaka'. It was in this period that the notion of 'lagna' was further developed and importance was attached to the quarters of Nakṣatras for purposes of accuracy in the forecast. The Zodiac was divided into 108 quarter-Nakṣatras, out of which each quarter of the Zodiac consisted of 27 quarter-Nakṣatras. The quarter-Zodiac was called the 'pada' or 'rāśipada', and for some time the astrological observations were made on the strength of the four 'rāśipadaś'. These four padas are mentioned in the Sūtras of Jaimini and in the Kārikās by Vṛddha or Old Writers. They are indirectly alluded to in the Śrauta and the Grhya Sūtras and in the Jain Āgama books. Baudhāyana actually divides the Zodiac into four divisions of 86 degrees each (ṣaḍaśīti), and the remaining 16 degrees he detaches and consecrates the 16 days, when the Sun is there, to the Manes. It is significant that Baudhāyana mentions only four Rāśis, Dhanus, Animiśa, Mithuna and Kanyā, which exactly correspond to the four Rāśipadas of astrologers of his time. From astronomical calculations based on the observations of Baudhāyana in connection with the ṣaḍaśītis, it can be concluded that Baudhāyana lived about three centuries before the Christian Era.

The Rāśis.

30. A few years later, each of these four divisions or padas was further divided into three parts, each part being equal to 30 degrees corresponding to the course traversed by the Sun in a Solar month. Thus, the twelve parts of the sky, came in vogue, although they were not given the individual names which are to-day current. They were called by the general name 'rāśi'

(heap or collection of nine quarter-Nakṣatras) and not by any name like अङ्ग or चिह्न meaning 'sign' as they were called in Greece. The term 'rāśi' is perfectly an Indian term and it has more exactness in showing the distance of 30° as contrasted with the term 'sign', the signs of Aries or Taurus in the Heavens not naturally being equally distanced. The 'rāśis' were, thus, collections of nine parts called 'navāṁśas', each 'navāṁśa' being exactly equal to a quarter-Nakṣatra. The Rāśis were also divided into 3 parts called 'dreṣkāṇas' as also into twelve parts called 'dvādaśāṁśas'. In the work of Jaimini there are given the twelve divisions of the Zodiac, which are counted as first, second etc. The term 'rāśi' is used, but there are no names like 'Meṣa' etc. for these Rāśis.

The Pāta-Grahas.

31. This period of time, following the Atharva Jyotiṣa Period and preceding the influence of the Greek astrology, could be termed as the Siddhānta and Sūtra Period. The Siddhānta books of this period are marked by a considerable progress in the matter of mathematical calculations and actual observations especially in respect of the motions of the Sun and the other planets; they do not, however, show any progress worth the name with respect to astrology. The Atharva Jyotiṣa recommended particular tithis, Nakṣatras, and Muhūrtas for particular religious and other activities. It appears that people paid a special attention to this branch, and, taking the dicta given in the Atharva Jyotiṣa as basis, they laid down particular combinations of the tithis, Nakṣatras and Muhūrtas as specially benefic or malefic. They recommended certain specific months, Nakṣatras and tithis as also certain combinations of two of these, or, of all

the three, for certain rites and activities, or, for the propitiation of certain benefic or malefic deities. It was in this period that the two nodes of the Moon's heavenly course were noticed. They were called the two 'pātas' or 'pātagrahas' and were designated as 'Rāhu' and 'Ketu'. As the two nodes, which were the points of these two pātas, moved in the heavens backwards, completing their round in about 19 years, the so-called planets Rāhu and Ketu made up of the two pātas were also believed to have a backward motion of about 1 degree and thirty-five minutes per month. As their conjunction with the Sun and the Moon generally resulted into an eclipse, they were looked upon as malefic planets like the planets Mars and Saturn.

The Mahāpāta Yoga.

32. One more factor or *aṅga* viz. 'Yoga' was added to the five factors—Tithi, Nakṣatra, Karaṇa, Muhūrta and Vāra—mentioned in the Atharva Jyotiṣa. The Yoga was based upon the degrees of the Right Ascension and Declination of the Sun and the Moon. Originally, there was mentioned only one Yoga called 'mahāpāta' occurring twice in each revolution of the Moon round the Sun. The Yoga was believed to occur when the Declination in degrees of the Sun and the Moon was the same, either on the same side of the Celestial Equator or on opposite sides of it. This, of course, happened when the sum of their degrees of Right Ascension counted from the point of the Spring Equinox was either 180 degrees or 360 degrees. In short, these Mahāpātas can be said to occur when the Sun and the Moon are in the same line—vertically or horizontally—and they are believed to be very inauspicious. The Yoga is called 'Vaidhṛti' when the sum of their Right Ascension is 360°, the Sun and the Moon

being on opposite sides of the Celestial Equator, while it is called 'Vyatipāta' when the sum is 180° , both the Sun and the Moon being on the same side of the Celestial Equator. The time of interval between two Vaidhṛtis or two Vyatipātas was about 25 days, which was divided into 27 equal parts on the analogy of Nakṣatras each part being called 'yoga'. These 27 yogas were given individual names and they are given by calculations at present in the current Indian Almanacs. It has, of course, to be observed, that, on account of the precession of the equinoxes, the Yogas, which were calculated and entered in the Almanacs at the time of Varāhamihira have no longer remained accurate and the error has to be corrected if the Mahāpātas are to be observed at their correct time of occurrence. The word 'pāta' thus originally meant 'incidence' or 'incidental occurrence'. The two great pātas (Mahāpātas viz. Vyatipāta and Vaidhṛti) were called Yogas, as the word 'yoga' was used in the sense of 'coincidence' or combination of two or more astronomical or astrological items, such as positions of planets, the occurrences of tithis, nakṣatras, Parva tithis, week days. etc.

Astronomical Yogas.

33. The study of the different coincidences or Yogas appears to be a peculiar feature of the Siddhānta period of the development of Indian Astrology. The season, the month, the tithi, the nakṣatra, the vāra or week-day, and the muhūrta or the moment of time were the different time-units whose combinations were carefully observed and considered by the Indian astrologers: mere tithis such as the 4th, the 11th, the 8th, and the Full and the New Moon days were chosen for certain religious offerings and observances; while for other religious rites like the Aṣṭakās, a combination of tithi

and season was necessary. The tithis combined with season originally were found necessary for certain festivals or observances e. g. Akṣayya Tritīyā, Haritālikā, Ṛṣi Pañcamī, Vijaya Daśamī, etc. The place of season was taken later on by the month when seasons began to occur earlier and earlier on account of the Precession of the equinoxes. Some tithis only, when occurring at particular hours, were chosen for some religious rites; they were for example Saṅkṛāṣṭi Caturthī, the Trayodaśī for the evening Śiva worship, the Caturdaśī for the midnight Śiva worship, and so on. The ends of certain tithis, Nakṣatras and Lagnas, as also the beginnings of a few, were also looked upon as inauspicious, being termed 'Gaṇḍānta. Combinations' of tithis and Nakṣatras, week-days and Nakṣatras, tithis and week days etc. were also laid down as auspicious or otherwise. Combinations of more than two were also supposed to give rise to certain exceptional Yogas like Mahodaya, Ardhodaya, Gajacchāyā and the like. A detailed study of these combinations resulted into the systematic formation of a new branch of Astrology, named the Muhūrta Sāstra in later days, which also gave impetus to the Dharmaśāstra.

Astrological Yogas.

34. Just as certain combinations of time units like the months, the nakṣatras and the tithis were looked upon as productive of good or bad results, similarly, combinations of two or more planets with respect to or irrespective of the place of their combination in the Heavens viz. the different Rāśis, were also taken to produce good or bad results according to the nature of the planets and the Rāśis or Lagnas. These combinations are given under the names 'dvigraha-yoga,' 'trigraha-yoga' etc. and treated at length in treatises of that period. These yogas were also considered along

with the Rāsis in which they occurred, and, by virtue of the particular results they produced, they were given various names like 'rājayoga,' 'saṃpattiyoga,' 'dāridryayoga' and so on. The combinations of time factors, referred to above, were considered mainly for religious purposes, and they formed the subject matter of Dharma Śāstra, while the combinations of planets were considered for explaining various natural phenomena and incidents of human life and, being utilised for purposes of prognostication, they formed the subject matter of Astrology or Jyotiṣa-śāstra.

Jaimini Sūtra—a representative book of the period.

35. The Upadeśa Sūtra of Jaimini can be said with sufficient justification, to be a representative book on Astrology pertaining to this Siddhānta period. Just as Yājñavalkya, who presumably belonged to the time of Varāhamihira has made a mention of several Smṛti writers before him, similarly, in Astrology the great writer Varāhamihira has mentioned several predecessors of him in Astrology such as Garga, Vṛddha Garga, Parāśara and others. Unfortunately, the works of very few of them have been available to us, and, those too, in a fragmentary form. Some spurious verses are current at present under the name Vṛddha-kārikās, or Vṛddha-vākyas, which bear much similarity to Sūtras of Jaimini, and it may be said that Jaimini's Upadeśa Sūtras are the basis of these Kārikās of ancient writers. There is no doubt that Jaimini and the old writers of his time made a very substantial contribution to the development of Astrological thought, developing the theory of Lagna and assigning different kinds of characteristics and influences to the Rāsis or signs of the Zodiac. They also assigned different characteristics to the different planets including Rāhu and Ketu, and assigned to them the properties

of determining life, governing the career and contributing to the happiness and misery of human beings.

Astrology in India and Greece.

36. The question of the mutual influence and indebtedness of the Indian and the Greek systems of Astrology has been a debated one among scholars of to-day. It is believed by some modern critical scholars that the Science of Astrology originated in Greece and developed there, and it was imported into India at the time of Varāhamihira. The theory apparently seems acceptable in consideration of the critical and careful observations made by Hipparcus, Ptolemy and others, and a deep study of the Greek writers made by the modern European and American Astrologers and the vast literature produced by them on that subject. The theory, however, falls to the ground, as a careful and critical survey of the whole ancient Vedic and non-Vedic literature of the Aryans in India bears sufficient testimony to the fact, that several centuries before the contact of the Indians and the Greeks was established, astrological problems had been minutely studied in India and the results of the observations of the Indian Seers had been recorded in the religious and secular books in Sanskrit and Prakrit. Mrs. Leo in her essays "Rays of Truth" observes—"the oldest religion of which we have any cognisance is the Hindu Religion, and this appears to have been the cradle and the nursery of Astrology and that the caste system of Ancient India seems to have been arranged upon a basis which finds support and justification in astrological teachings."

Development of Indian Astrology in foreign countries

37. In the light of observations made above, it can be safely concluded that Indian Astrology must have been taken to Greece in the days of Alexander the Great, when

the two countries came in close contact with each other. It was studied in Greece very minutely and critically, especially as the Vedic Religion had no domination in Greece. The Greeks carefully studied and developed the relevant facts and theories which were purely astrological, setting aside such as were closely associated with Vedic Religion, as, for example, the significance of the Nakṣatras and their deities. The Indian Astrology was, in fact, hellenized and presented in a systematic form and manner by Ptolemy, Placidus and other successors of them. The Arabs nourished the Greek astrological thoughts after the fall of the Greeks and later on, Lilly, Ramsay, Morrison, Zadkiel, Leo and others developed them in Europe. All these astrologers did not make any radical changes in the basic ideas of the Science ; they added, of course, considerable material to it, as a result of their detailed and critical study and research. It is, in fact, the critically developed and systematically presented Greek Astrology that is current at present in Europe and America.

Renaissance of Indian Astrology in India.

38. In India, however, when the hellenized Vedic Astrology was brought back in the course of a few centuries and presented in the form of Yavanajātaka and other treatises, the Indian scholars not only replenished it with the old Indian Astrological ideas of which it was deprived by the Greeks, but brilliant writers like Varāhamihira and Kalyāṇavarmā thoroughly indianized it, and presented it beautifully in their laconic yet forcible, and artistic yet graceful style, peculiar to the old gifted Sanskrit writers. To explain briefly : the topics of Ādhāna, Āyurdāya, Daśā, Niryāṇa, Rājayoga, the influence of Rāhu and Ketu, and many analogous ones, which were set aside by the Greek writers,

found again their proper place in the works of Varāhamihira and his successors. The topic of 'Cāra' or movements of planets which was developed to a considerable extent in India a few centuries before the Christian Era in the Siddhānta Period, and which was considered fully in its astrological aspects by the Greek Astrologers, was given an adequate place in the works of Varāhamihira, Kalyāṇavarmā and their successors. Similarly, the characteristics and influences of the twelve Signs or Rāśis and the seven planets which were treated fully in Greek Astrology were also included in their works by Indian Astrologers. The Indian writers included some new topics such as 'śaḍvarga,' 'Rāśmi,' 'Aṣṭakavarga,' 'Viyonijāma,' 'Strījātaka,' 'Naṣṭajātaka,' 'Ariṣṭa,' 'Aniṣṭasūcana' and the like.

JAIMINI'S UPADEŚA SŪTRA—DATE and CRITICAL APPARATUS

General nature of the Upadeśa Sūtra.

39. The Upadeśa Sūtra of Jaimini presents in a nutshell the development of astrological thought a few centuries before the Christian Era. Written in the well-known laconic Sūtra style, the treatise does not contain any elaborate descriptions of topics, nor, their detailed divisions and sub-divisions, nor chains of arguments and counter arguments. It presumes the reader or the student to have possessed workable and sufficient knowledge of the common astrological facts, and offers conclusive observations in the form of aphorisms on the cardinal popular topics of Astrology such as dispositions of planets, aspects, owned houses, ascendance, zodiacal subdivisions, span of life, time and kind of death, events in life, and so on. The astrologers before Jaimini, following the suggestions of the Atharva Jyotiṣa, entered into a detailed scrutiny of the colour,

strength, exaltation, domain, nature, sex, aspect, governing power and the mutual relations of the different planets. The results of these observations are described in detail and systematically given in later books of Mīnarāja, Varāhamihira, Kalyāṇavarmā and others. It is clear from Jaimini's Sūtras, that he was conversant with the views of astrologers on several of these items, and, accordingly in his treatise, he has given the specific influence of each planet on the several events and circumstances in the life of human beings.

General Contents.

40. The Upadeśa Sūtra of Jaimini consists of four Adhyāyas (books) with four subdivisions (pādas) of each Adhyāya, just like the Vedānta Sūtras of Bādarāyaṇa. Each Adhyāya consists of about 200 short aphorisms. The first Adhyāya discusses the general career of man including his character, profession, monetary condition, health, domestic happiness and incidental happenings. The second Adhyāya is devoted to the various ways of ascertaining the span of life—short, middling or long—the time of death during that span, and the kind of death. The third and the fourth Adhyāyas appear like supplementary Adhyāyas, giving details of the topics discussed in the first two Adhyāyas. The first two Adhyāyas are edited by various scholars with a brief commentary in Sanskrit or Hindi or English translations. Although Manuscript material has been available which is tolerably satisfactory, no critical edition, so far, has been attempted by anybody, noticing the different readings, fixing the text at doubtful places, offering a critical introduction, and defining the place of Jaimini among writers on Indian Astrology.

Manuscript material for text and commentaries.

41. Out of the 15 Manuscripts available (nine in the Government Collection at the Bhandarkar Institute,

Poona, and six in the Government Library at Khatmandu in Nepal) only one manuscript has given the text of all the four Adhyāyas with commentary upto the end of the third quarter of the third Adhyāya only, as in others. Two Manuscripts have given the bare text of all the four Adhyāyas. Apparently, i. e. as far as lists of Manuscripts and descriptions are concerned, there are two commentaries available—one by Nīlakaṇṭha and another by Kṛṣṇānanda Sarasvatī—and one Bhāṣya. But a critical study of the several manuscripts discloses the fact, that, there is one commentary, written by Kṛṣṇānanda Sarasvatī, who is named Bālkrṣṇānanda also, and another by Nīlakaṇṭha. There are five introductory stanzas found in some manuscripts, out of which the last stanza has its last line as follows :—
 “कृष्णानन्दसरस्वती वितनुते भाषस्य संशोधनम्”. This line clearly refers to Kṛṣṇānanda Sarasvatī as the writer of the commentary. Some manuscripts, which give the commentary of Kṛṣṇānanda Sarasvatī without the introductory stanzas, mention the name of Nīlakaṇṭha by mistake, possibly because Nīlakaṇṭha was a learned Astrologer who wrote many original and commentary works. The copy which is said to be with the Bhāṣya has got the text of the Bhāṣya exactly coinciding with the text of the commentary by Kṛṣṇānanda Sarasvatī. Only one Manuscript in Nepal gives the genuine commentary of Nīlakaṇṭha up to the end of two Adhyāyas only. There is one very old cyclostyled edition of Jaimini Sūtra with the commentary by Nīlakaṇṭha as mentioned by the editor. The text is full of mistakes and inaccuracies. The commentary mentioned as Nīlakaṇṭha's commentary is the same as that by Kṛṣṇānanda-Sarasvatī. It is, however, very curious that the text of the last five quarters in this cyclostyled book differs radically from the text of all the manuscript copies. The sūtras, given in the last five quarters therein, not only

bear little connection with the text of the foregoing Adhyāyas, but some of them appear to be copied down and based upon standard sūtras and maxims of other Shastras, explained by the commentator to bear quite a different sense in Astrology. Evidently, the Sūtras of the last five quarters given in this Benares edition are quite spurious. (For details, see Prefatory note.)

Date of Jaimini—external evidence.

42. The question of the date of Jaimini is a very knotty one to discuss and decide. There is no satisfactory evidence, either external or internal, to fix up his time even approximately. The name Jaimini appears as a Gotra name referring to an author belonging to the Jaimini family, or, it may refer at the most to a school of astrological thought founded by Jaimini and hence named after him. There is no ground to say that this Astrologer Jaimini was the same as the writer of the Pūrva Mīmāṃsā Sūtraś. The development of astrological thought, the style and the vocabulary are the only means for arriving at some conclusions in the matter. The external evidence regarding his date is in no way helpful for drawing any satisfactory conclusion, as the astrologer Jaimini is not directly found mentioned or quoted by any standard work on Jyotiṣa. The Kārikās known as Vṛddha Kārikās, to which the Sūtras of Jaimini are parallel, are quoted by Bhaṭṭa Utpala and the writer of the Brhat Pārāśari.

Internal evidence.

43. The internal evidence can be of some help in arriving at some conclusion regarding his date. Jaimini does not mention the signs of the Zodiac or Rāśis by name. The mention of the words *Meṣa*, *Simha* and *Kanyā* cannot definitely be said to refer to the signs Aries, Leo and Virgo

respectively. They may refer to the fifth, the third and the eleventh signs as well on the strength of the method of numerical Alphabetical interpretation which Jaimini himself has prescribed for interpreting his Sūtras (1.1.33). It appears that the word 'cāpa', which is used more than once, may refer to the 'Dhanus' Rāśi as the term 'cāpa', or 'dhanus' was in use at the time of Baudhāyana who has mentioned only four Rāśis—Kanyā, Dhanus, Animiṣa (Mīna) and Mithuna. Jaimini definitely knows the twelve divisions of the Zodiac, which he refers to by the words 'pañca', 'tatra', 'mr̥tyau' etc. which refer respectively to the first, second, third etc. on the strength of the method of the Alphabetical interpretation prescribed by him. The characteristics of the signs, given in Sūtras (I.ii.2 to I.ii.13) show beyond doubt that his 'first' (pañca) refers to Aries; his second (tatra) refers to Taurus (Vṛṣabha); his third (mr̥tyau) to Gemini (Mithuna) and so on. It can hence be concluded that Jaimini belonged to a period when the Zodiac was divided into twelve equal parts by astronomers although their names Meṣa, Vṛṣabha, Mithuna or Aries, Taurus, Gemini etc. were not very current.

Special importance of two words.

44. The word '*apāradaurbalyam*' is used by Jaimini in the Sūtra "syāt svāminah kaṇṭakādiṣu apāradaurbalyam" (11.3.16). The word "*pāradaurbalyam*" is used by Jaimini, the author of the Pūrva-Mīmāṃsā Sūtras in the Sūtra "śruti-līṅga-vākya-prakarana-sthāna-samākhyānām samavāye pāradaurbalyam arthaviprakarṣāt" (3.3.14). The word '*pāradaurbalyam*', in the Pūrvamīmāṃsā-sūtra means 'successive weakness' or 'comparative weakness' of each term in succession, the second (līṅga) being weaker than the first (śruti), the third, (vākya) being weaker than the second (līṅga) and so on. The term '*a-pāradaurbalya*' in the

Jaimini Sūtra (II.3.15) quoted above, should convey exactly the opposite sense 'successive strength' i. e. each succeeding term being stronger and stronger. The meaning is quite suitable and appears intended by the Sūtrakāra although the commentators and translators have not given it. There is the old word 'kīkaṭa' used by Jaimini in the Sūtra "pāpaiḥ kīkaṭe" (II.2.26). The word 'kīkaṭa' is found in the Ṛgveda hymn "kiṃ te kṛṇvanti kīkaṭeṣu gāvo etc." (Ṛgveda 111.53.14). The word is explained by Yāska as a province inhabited by barbarians. The same sense is intended by Jaimini in his Sūtra "pāpaiḥ kīkaṭe". It is worth noticing that the word is not found used in the Classical Sanskrit literature anywhere, and, hence, it may be concluded that Jaimini lived before the period of Classical Sanskrit Literature, probably at the time of Yāska or immediately after him. Subsequent writers have not used the word 'kīkaṭa'; there are found, in stead, words such as 'Magadha', 'kalinga', 'mleccha deśa', 'anārya deśa' and so on. On the grounds mentioned above, it can be safely said that the internal evidence furnished by the style and method of Jaimini, the development of astrological notions of the Atharva Jyotiṣa in his works, the old gloss (Vṛddha Kārikās) on the Jaimini Sūtra quoted by Utpala and others and the use of the words 'apāradaurbalya' and 'kīkaṭa' may well go to prove that the Astrologer Jaimini belonged to the period of Yāska and the Mīmāṃsaka Jaimini, a few centuries before the Christian Era.

JAIMINI'S UPADĒŚA SŪTRA—CRITICAL ANALYSIS.

List of Topics.

45. As observed already, the Sūtra of Jaimini cannot be said to be an exhaustive treatise on the subject of Astrology. Jaimini has discussed only a few out of the several

topics that are found in the current Eastern and Western treatises on the subject. The most important topics discussed by him are (1) *dr̥ṣṭi* (aspect), (2) *grahasvabhāva* (dispositions of planets), (3) *raśiphala* (different kinds of fruit given by the signs), (4) *Āyurdāya* (duration of life), (5) *nidhanayoga* (Time of death), (6) *Daśās* (periods of life) and (7) *yogas* (special incidents).

Aspect or *dr̥ṣṭi*.

46. Regarding aspects, Jaimini's line of consideration is radically different from that followed by Varāhamihira and others. He does not give various kinds of aspects such as full, half or quarter ; so also, he does not give special modes of aspects pertaining to different planets. A planet, as also a *Rāśi*, according to him casts aspects towards another planet or sign, that is situated exactly at its side or that is exactly opposed. The opposite sign is not necessarily the seventh; nor the signs at the sides are necessarily the fourth and the tenth. In determining the opposite sign and the signs to the two sides, Jaimini pays special consideration to the angle of 23 degrees between the Ecliptic and the Equator, and follows the same line of thought as was adopted by astronomers of his time in fixing the periods of *Mahāpāta*, viz. the consideration of the angular distance of the Sun and the Moon from the Celestial Equator to its north or to its south. When the Sun and the Moon had the same celestial latitude on the same side of the Celestial Equator, the *Mahāpāta* was called '*Vyatipāta*', while it was called '*Vaidhṛti*' when the two planets were on opposite sides of the Equator at equal angular distance from it. Possibly, there was the belief that the Sun and the Moon were in full concurrence when they had the same celestial latitude, and, as a result, the Sun, being strengthened by the Moon, was able to give definite fruit for actions and

observances on Mahāpāta days. Applying the same consideration, it was further believed that other planets—even Rāśis—were also in concurrence, when they were in a line parallel or perpendicular to the Celestial Equator, or in other words, when they had the same Celestial Latitude or Declination. This occurred when the distances of the two planets or the two Rāśis on the ecliptic arc from the equinoctial point (or the First Point of Aries) totalled 180 and 360 degrees.

The underlying idea in aspects.

47. The twelve Rāśis or the *twelfths*, into which the Ecliptic Circle was divided, had the first Rāśi or the first *twelfth* ending with 30 degrees, the second with 60°, the third with 90° and so on from the point of the vernal equinox. If the aspects of Rāśi No. 1 were considered in this light, the total of the degrees of Rāśi No. 1 and Rāśi No. 5 ($30^\circ + 150^\circ$) amounted to 180°; the total of 1 and 8 ($30^\circ + 240^\circ$) amounted to 270° and the total of No. 1 and 11 ($30^\circ + 330^\circ$) amounted to 360°. Hence, verily, it is stated by Jaimini that Rāśi No. 1 aspected Rāśis numbered 5, 8, and 11. So also Rāśi No. 4 aspected 8, 11 and 2; Rāśi No. 7 aspected 11, 2 and 5; and Rāśi No. 10 aspected 2, 5 and 8. In short, each of the Rāśis numbered 1, 4, 7, 10, which were the first in the four Rāśi-triads and named '*cara-rāśis*', aspected the 5th, the 8th and the 11th Rāśis from it. Similarly, each of the Rāśis numbered 2, 5, 8, 11 which were called '*sthira-rāśis*,' aspected the 4th, the 7th and the 10th from it; while each of the rāśis, numbered 3, 6, 9 and 12 and known as '*dvisvabhāva*' rāśis, aspected each other. In short, the '*cara*' rāśi, according to Jaimini aspects the '*sthira*' rāśis in the other triads, the '*sthira*' rāśi aspects the '*cara*' rāśis in the other triads, while the '*dvisvabhāva*' rāśi aspects always the '*dvisvabhāva*'

rāśis. (cf. “*carasthaṁ sthiraḥ paśyet sthiraṣṭhaṁ cararāśiḥ ; ubhayasthaṁ tūbhayaḥ nikāṣasthaṁ vinā grahaṁ*”).

The three aspects according to Jaimini.

48. Thus, it can be seen that the aspects given by Jaimini differ from those given by Varāhamihira and others in the case of *cara* and *sthira* rāśis, while they are practically the same in the case of *dvisvabhāva* rāśis. Probably, Jaimini was rather keen on the direction in which the aspected planet stood, as also on the angular equality of the distance of the aspected and the aspecting planet from the equinox or the solstice. A planet or a rāśi, according to him for its aspect on one side, aspected sideways that planet or rāśi which stood exactly to its east or west as the case was, and which had the same distance from the solstice as the aspecting planet or rāśi. For the aspect to the other side, it aspected that planet or rāśi, which lay exactly to its north or south, as the case was, and which had the same distance as it had from the equinox. The front aspect or ‘*abhimukha dr̥ṣṭi*’ was in the direction which was exactly mid-way between the two directions of the two side aspects or ‘*pārśva dr̥ṣṭis*.’ This was the case with the *cara* and *sthira* rāśis. In the case of *dvisvabhāva* rāśis, the only difference was that the aspects towards the sides were in sub-directions, while the front aspect was in the main direction : Rāśi No. 3 having the front-aspect exactly to the south, Rāśi No. 6 to the west, Rāśi No. 9 to the north, and Rāśi No. 12 to the east. The *dvisvabhāva* rāśis aspected each other when the total of their angular distances from the equinox was 270°, 360° or 450°; while the *cara* or *sthira* rāśis aspected each other when the total, as observed above,

was 180°, 270° or 360°. Jaimini does not give Trine aspects at 120° and 240° degrees. Possibly, the trine aspects were laid down by later astrologers, who looked upon planets, situated in such signs as formed an equilateral triangle, as aspecting each other in a specially prominent way. Jaimini's mention of Argalā or grouping of planets situated at these degrees (120° and 240°) from each other was possibly the basis of the 'trine aspect' or 'trikoṇa dr̥ṣṭi' given by Varāha Mihira and other writers later on. The striking identity of principles underlying the Mahāpātas defined by the Siddhānta writers, and the aspects defined by Jaimini, may well nigh substantiate the view given above that Jaimini flourished in the Siddhānta period of Indian Astrology some centuries before Varāhamihira.

Argalā or pact of planets.

49. Jaimini mentions peculiar combinations made by planets or signs placed at specific distances from the planet or the sign in question. He names these combinations as 'argalā' (fem.) or 'argala' (neu.). Old writers have mentioned two varieties of 'argalā' viz. 'śubhārgalā' and 'Pāpārgalā'. It is not clear whether 'argalā' means a helping combination or an obstructive combination. In other words, it is difficult to say whether the group of planets formed by a planet with other planets, occupying the 2nd, the 4th and the 11th places from it, if not opposed by a larger number of planets in the 12th, 10th and 3rd places respectively, so also a group formed by a planet with others in the 5th and 9th places from it, help the particular planet or obstruct him in the obtainment of results given by it. Although the general meaning of the word 'argalā' is obstruction, still, the word 'virodhinaḥ' in the Sūtra "riṣpha-nīca-kāma-sthā virodhinaḥ" (I. 1. 7) as also the word viparītargalā in the Vṛddha-kārikās make it almost

obvious that the term 'argalā' in the Sūtras of Jaimini means 'a helping combination' or a 'pact'. The mention of the 5th and 9th places by the word 'trikona' in the Sūtra "prāgvat trikoṇe" (I. 1. 9), as also the general belief about the planets in the trine being favourable, shows that the old astrologers at the time of Jaimini believed that when a particular planet according to his nature, strength and place occupied by him is giving a good or bad fruit, the planets, that are stationed at the 2nd, 4th, 5th, 9th and 11th places from him, are helpful to him in the award of the fruit, while the planets in the third place, if they are malefic, obstruct him. No rational explanation can be given why the third place is looked upon as inimical, as also why the 6th and other places are considered indifferently. Possibly, the current belief in those days, that the 3rd and the 6th Nakṣatras in each group of Nakṣatras were malefic, could have been at the root of this conception. It is also possible that because the 4th place is looked upon as a place determining a man's happiness, and because Argalā or pact of planets is specially taken into account for determining a man's weal and woe, the third place is looked upon as totally unfavorable as it is the twelfth from the fourth. The ascendant (Lagna) and the seventh (saptama) according to Jaimini are of the same importance; hence it may be that the 6th and the 12th were not considered useful for purposes of pact, being the 12th from the seventh and the Lagna respectively.

Twelve divisions of the Zodiac.

50. The Zodiac, as observed above, is divided into 12 equal parts by Jaimini. They are not mentioned by him by their names such as 'Mesa,' 'Vṛṣabha' (Aries, Taurus etc.) as by other astronomers later on, but by words such as 'pañca,' 'bhāgya', 'karma' etc. signifying the first, second, third etc.

Although further sub-divisions of the twelfths, such as 'navamāṁśa,' 'triṁśāṁśa' and the like, are not utilized by him, there is no objection to believe that they were known to him, as they are stated by him in the Sūtra "horādayaḥ siddhāḥ" (I.1.35). Out of the various subdivisions of the Rāśis, the 'navamāṁśa' subdivisions appear to be the earliest; in fact, it can be even remarked that the navamāṁśa subdivisions were in use before the rāśis were introduced. The 'navamāṁśa' or the ninth part of the Rāśi corresponds to the 'caraṇa', or the quarter part of the Nakṣatra; and the quarter divisions of the Nakṣatras were in vogue long before the introduction of Rāśis. The conception of Rāśi, in fact, appears to be based on the Nakṣatra-caraṇas. The Rāśi was made of nine caraṇas and hence significantly called 'rāśi' or heap or sum (of nine caraṇas).

The Significatory Planet.

51. The progress of a planet within the sign or Rāśi has got a specific importance in the system of Jaimini—a fact borne out by the way in which aspects are calculated by him, the planet within a Rāśi being understood as situated at the end of the Rāśi for purposes of aspecting other planets. The Significatory planet for self (Ātma-Kāraka-graha) according to Jaimini is that planet who has made the greatest progress inside a Rāśi i. e. who has passed the greatest number of degrees in a Rāśi. The general career of a man consisting of his nature, profession, strength, residence, wife, friendship, religion etc. is determined by the Significatory Planet's nature, strength and other factors. The fortune of the parents and other relatives of a person is determined by the planet who stands next to the Significatory planet, the order being, of course, determined by means of the progress in degrees inside the Rāśi made by the planet. This planet, next in order

to the Significatory Planet for self, is called Minister Planet (Amātyakāraka). Next to the Significatory and the Minister planets in order, stand the Kārakas named Bhrātr-kāraka, Matr-kāraka, Pitr-kāraka, Putra-kāraka, Jñāti-kāraka and Dārakāraka. These Kārakas, that are eight in number, are the seven planets and the Pāta Planet as the eighth planet. The Pāta Planets are two—Rāhu and Ketu; but as they possess the same number of degrees in a Rāśi, they are considered together as one Kāraka Graha. Some Astrologers, Jaimini remarks, mention seven Kāraka Planets, excluding the Pāta Planets, and holding that the Mātṛ Kāraka functions as Putra Kāraka also. These Kāraka Grahas, arranged in order according to the progress in degrees, are termed accidental Significatory planets or Anitya Kārakas, as opposed to Nitya Kārakas or Permanent Significatory planets, that are mentioned in Sūtras (I. 1. 21 to I. 1. 24)—Mars for sister, brother-in-law, younger brother and mother; Mercury for maternal relatives; Jupiter for Grand father, husband and son; and Venus for wife, parents, father-in-law, mother-in-law and maternal grand-father.

Characteristics of the Sun, the Moon, Mars and Mercury.

52. Jaimini has mentioned all the seven planets—the Sun, the Moon, Mars, Mercury, Jupiter, Venus and Saturn as also the Shadow planets Rāhu and Ketu. Although the nature and characteristics of each planet are not individually defined in a systematic manner by him, they can be very well inferred from his writings. Saturn is looked upon as the weakest planet, and the Sun, the strongest; Mars, Mercury, Jupiter, Venus and the Moon being placed after Saturn in the ascending order. Saturn, Mars, Rahu, Ketu and the Sun are considered malefic in general; in a few cases, however, the Sun and Ketu are considered benefic. The Sun is looked upon as a planet possessed of Royal glory for con-

sidering the fate of the father; the Sun is considered as a Significatory planet for the father (pitr-kāraka); and, from his position and influence in the horoscope of an individual, the fate of the father of the individual is considered. When the Sun is the Significatory planet of the individual himself (ātma-kāraka), he makes the individual fit for Government service. The Sun is looked upon as a benefic planet for consideration of Daśās or life periods. His good influence causes Royal pleasure while his bad influence causes royal displeasure. The moon is looked upon as a benefic planet. He is looked upon as the Ruling Planet for considering the fate of the mother of the native. As a ruling planet of the native, the Moon makes the native a lover of pleasure, maintaining himself by learning and Arts. An inclination to theft and proneness to leprosy and tuberculosis are also found sometimes in the native, due to the Moon's influence. Mars is generally looked upon as a malefic planet. He is the Ruling planet for considering the fate of the native's sister, mother, brother-in-law and younger brother. When a ruling planet of the native, he makes the native proficient in factory work and fighting and professionally connected with fire, prone to suffer from fire burns, wounds and scars. Mercury is looked upon as a benevolent planet. He is considered as the ruling planet for mother's relatives. When a ruling planet of the native, he makes the native proficient in business, trade and fine arts. The man governed by him generally remains feeble and sometimes suffering from Hernia.

Characteristics of Jupiter, Venus and Saturn.

53. Jupiter is looked upon as a highly benefic planet. He is the Ruling planet for father's relatives, for husband as also for the son. When a ruling planet, he makes the native very religious, full of modesty, devoted to the pre-

ceptor and a scholar of Vedic religion and literature. His benefic influence leads also to longevity. Venus is a benefic planet looked upon as a Ruling planet for considering the fate of the father, wife and maternal grand-father of the native. When a ruling planet, he makes the native voluptuous and much inclined to sensual pleasures. By his favourable influence, a person becomes clever in carrying on negotiations, and inclined to perform sacrifices etc. Saturn is looked upon as a very malefic planet. When a ruling planet, he makes a man engaged as a labourer in factories or working as iron-smith or mechanic. The man under his influence remains always a servant of another, and feeble in bodily activities. The planets Rāhu and Ketu are treated alike in all respects. As they move backwards in the heavenly vault, they become the rulers when their degrees in a Rāśi are less than those of others. For purposes of Daśās or life-periods, the years in their charge are determined by calculating backwards from the sign they occupy to the sign which they rule. They are never Nitya-kāraṅkas or Permanent rulers. The native under their influence has got tendencies of theft. The influence of Ketu is sometimes very healthy especially when he is in the twelfth place in the horoscope of the native.

Odd and Even Signs

54. The division of Rāśis or signs into odd and even, with admitted superiority of the odd signs, shows that the season which was taken as a unit for dividing the year at the time of the Brāhmaṇas and Āraṇyakas had made room for the month as a unit. The odd signs were looked upon as superior because they were male signs. There is no reason given why the odd signs are called male signs and the even signs are called female signs. Possibly, the 27 Nakṣatras were distributed among the six seasons thus: five Nakṣatras for

three seasons, and four Nakṣatras for the other three seasons: Aśvinī to Rohinī for Vasanta, Mṛga to Āśleṣā for Grīṣma, Maghāprākāra to Citrā for Varsā, Svāti to Jyesthā for Śarad, Mūlabarhaṇī to Śraviṣṭhā for Hemanta, and lastly, Śatabhiṣaj to Revatī for Śisīra Season. When each of the six seasons was divided into two months, the first month, and consequently the sign of the Sun in that month, were believed to be male as they commenced with the male Nakṣatras—Aśvinau, Mṛga etc.; while the second month, and consequently, the sign of the second month were looked upon as female as they ended with female Nakṣatras—Rohinī, Āśleṣā, Citrā, Jyesthā, Śraviṣṭhā and Revatī. It is not definite whether Jaimini takes the 1st, 3rd, 5th etc. as odd signs, and the rest as even, or, he takes the first and third Triads out of the four Rāśi Triads as odd, and the others as even, when he lays down that calculation of the years of daśās should be made ahead from the odd signs and backwards from the even signs. The view of the commentators appears to be divided in this respect. There is no doubt that he looks upon the even signs as complementary to odd signs. This view is based upon the old conception given in the Maitrī Upaniṣad of dividing the zodiac into two halves, one half from Maghā ahead to the middle of Śraviṣṭhā, and the other half from Āśleṣā backwards to half the Śraviṣṭhā. The first half was in charge of the Sun, while the second was in charge of the Moon; and the planets in the zones of the Sun and the Moon looked at their lords ahead and backwards respectively, the counting being done ahead or backwards in the way in which they looked. On this analogy, each of the odd signs, called also male or positive, looked ahead towards the even sign which was also called the female or the negative sign while each of the negative signs looked backwards to the male sign.

JAIMINI'S UPADEŚA SŪTRA—HOROSCOPE READING**Origin of Kuṇḍali or horoscope.**

55. As already observed above, the rudiments of Kuṇḍali or horoscope are traced to the Vedāṅga Jyotiṣa Period when the nine Nakṣatras of each of the three Nakṣatra Groups were assigned individual characteristics such as (determination of) birth, fortune, misery etc. People believed that certain actions performed on certain days succeeded more than on other days, and they could not attribute the success to any other thing than the day-to-day changing position of the Moon among the Nakṣatras, all the other factors remaining the same. On the analogy of the Moon, the Sun and the other planets were also believed to be giving results according to the nature of the Nakṣatra in which they were stationed for the time. The Moon, however, being the nearest planet to the earth, and looked upon as the lord of the Nakṣatras, was the most efficient in bringing about the results of the various human activities and undertakings, the results being strictly in conformity with the benefic or malefic nature of the Nakṣatras.

Nakṣatra Kuṇḍali.

56. The difference in results, obtained by different individuals from activities undertaken on the same day, was accounted for by the different positions which the Moon occupied among the lunar mansions or Nakṣatras at the time of birth of the different individuals. The Nakṣatra on the day of birth was, in short, made a guiding factor in the verification and forecast of results; and taking that Nakṣatra as the first Nakṣatra (Janma Nakṣatra) the subsequent Nakṣatras in order were taken as significant of Sampat (fortune), Vipad (misfortune) etc. and the planets

stationed in those Nakṣatras were believed to give the fruits of those Nakṣatras according to their own strength, nature and co-ordination with other planets. This method of consideration was popularly called Janma-Nakṣatra-Kuṇḍalī-Vijñāna. A desire to obtain a further detailed specification of this Janma Nakṣatra-Kuṇḍalī resulted in the consideration of the Nakṣatra which was actually touching (Lagna) the horizon at the time of birth. This method of consideration by means of the Nakṣatra touching the horizon was popularly called Janma-Lagna-Nakṣatra-Kuṇḍalī-vijñāna.

Rāśi Lagna and Navāṁśa Kuṇḍalis.

57. When the Nakṣatras, in course of time, made room for signs or Rāśis, that Rāśi, in which the moon was stationed at the moment of birth, was taken as the first Rāśi, and putting serially the other Rāśis after it, the planets stationed in the various Rāśis were put in their proper places. This arrangement was called 'Rāśi-Kuṇḍalī'. For detailed consideration with greater accuracy, that Rāśi or sign, which was touching the horizon (lagna) at the moment of birth was considered as the first Rāśi, and arranging serially the following Rāśis and the planets therein, a horoscope was prepared which was popularly called the Janma-Lagna-Kuṇḍalī, which is much in vogue at present. For the sake of greater exactness, instead of the sign at the horizon, its ninth part, equivalent to a Quarter-Nakṣatra, stationed at the horizon at the moment of birth, was considered as the first, and, in a series there were arranged in cycles of twelve, the succeeding one-ninths of all the signs or the remaining 107 quarter-Nakṣatras. The planets were shown at their proper places in the Navāṁśas or quarter Nakṣatras they occupied. This arrangement of planets according to the Nakṣatra caranas or Rāśi-Navāṁśas, was

popularly called the 'Navāṁśa-Kuṇḍalī, which, according to some commentators of Jaimini is referred to in the Sūtra 'athā svāṁśo grahāṇām"(I.2.1.)

Adjustment of the three Nakṣatra divisions to the twelve rāśis.

58. Regarding the distribution of the nine places of Nakṣatra-Kuṇḍalī, 'janma' 'Sainpat,' etc. among the twelve houses of the Rāśi-Kuṇḍalī, some interesting features might be noted: the first house in the Rāśi-Kuṇḍalī is named 'tanu-sthāna' which is practically the same as 'janma'; the second house named 'dhana-sthāna' is the same as 'sainpad'; the third is named 'sahaja' which is analogous to 'vipad' especially as fratricidal troubles were very common in Ancient India and the term 'sahaja' connoted an element of bad relations; the fourth house 'suhṛd' and the fifth 'suta' together stand for the fourth Nakṣatra signifying 'kṣema' (mental and bodily happiness) which is well associated with happy relations with the mother and the son. Indirectly this splitting up of the fourth Nakṣatra into the fourth and the fifth houses is borne out by the Sūtra of Jaimini "mātrā saba putraṁ eke samāmananti" (I.1.20). It is possible that when the nine places of Nakṣatras were re-arranged into twelve houses, three Nakṣatras, the fourth, the eighth and the ninth, made room for six houses—the fourth and the fifth, the ninth and the tenth, and, the eleventh and the twelfth—respectively. The sixth house called 'ripu' is the same as 'pratyari', the word 'pratyari' being taken in a bad sense and interpreted as 'a fighting enemy'. The seventh house called Jāyā is analogous to Sādhaka' (Success in life). The eighth house called 'mr̥tyu' is the same as 'vadha'. The ninth and the tenth houses, taken as a pair and called dharma and karma, are analogous to the eighth Nakṣatra 'Maitra', as dharma and karma

are, in a way, the real friends of a man accompanying him after Death. The eleventh and the twelfth, also taken as a pair, and named 'āya' and 'vyaya' are based upon the ninth Nakṣatra 'parama-maitra', as the account of 'āya' (spiritual income) and 'vyaya' (spiritual expense) in this life determines the man's Life Beyond (Parama-maitra). Just as the seed contains all the principal elements of the tree, or just as the microcosm is believed to be an epitome of the macrocosm, the ancient astrologers believed that the features of the full horoscope of the 12 signs with the planets stationed at their various places therein, were also borne by miniature horoscopes with the twelve houses made up of small divisions of the signs such as 1/9th, 1/12th, 1/30th etc. called नवमांश, द्वादशांश, त्रिंशंश etc.

Reading of Kāraka-Kuṇḍalī.

59. The position of the Significatory Planet for self (Ātma-kāraka) in a sign and his relationship with other planets as determined by the positions of those planets in their respective signs are the determining factors, according to Jaimini, for the life events, nature and prospects of the individual. In the words of astrologers it is the Kārakāṁśa Kuṇḍalī that is primarily considered for ascertaining the general career of the individual. It is not made clear by Jaimini whether by the word 'svāṁśa' in the Sūtra "atha svāṁśo grahāṇām" (I.2.1.) the sign (āṁśa) of the Kāraka of self (sva) is meant, or the word 'āṁśa' means a division of the sign or Rāsi. The meaning 'sign of the Significatory Planet for self' appears to be quite suitable. The Kārakāṁśa-kuṇḍalī is, in short, to be examined as follows:—The general profession, occupation and habits of a man are determined by planets in the first house, the Significatory Planet for self being necessarily present there. A man's passions and emotions are determined by planets in

the second house. Personal bravery, especially referring to the element of rashness, is determined by planets in the third house. The residence of a man, and his weal and woe, are determined by planets in the fourth house. The general bearing of a man, as also, the secret powers of his mind influencing other persons, are determined by planets in the fifth house. Monetary difficulties and poverty are determined by planets in the sixth house. Domestic happiness and the nature of wife are determined by planets in the seventh house. Span of life, time of death, its cause and nature are determined by planets in the eighth house. Religious tendencies, devotion to god and preceptor and good emotions in general are determined by planets in the ninth house. Mental characteristics such as steadiness, fickleness and the like are determined by planets in the tenth house. Devotion to deities and prospects of the next world are determined by planets in the twelfth house. No results are specified with regard to the 11th house presumably because it is the complement of the third house, which gives results favourably by the presence of the malefic planets only. It is obvious that Jaimini in the statement of the results is guided by the general notions of his predecessors that the relations and aspects of a house were generally cordial with the second, the fourth, the fifth, the ninth and the eleventh houses, while they were otherwise with the third, the sixth and the eighth houses, and that benefic planets in the former brightened a man's prospects.

Reading of Pada-Kundali.

60. As observed already, Jaimini has paid a special attention to the aspects of planets—especially to the way in which they aspect their own sign. Apparently, there was a peculiar belief that the reflection was as good as the original, the reflecting medium being furnished by a

planet as in the case of the Pada or the Upapada, or by a sign, as in the case of 'Bāhya Rāśi'. The old astrologers at the time of Jaimini believed that along with the sign he ruled, a planet aspected, with the same attention, another sign which had the same angle of incidence as the sign ruled by him had with the sign in which he was placed. In other words, a sign had its reflection in its ruler planet, and the sign corresponding to the reflection was as powerful as the original one. The sign, agreeing with or corresponding to the reflection, was called 'pada' or foot by Jaimini and his colleague astrologers. The Pada of the Ascendant or Lagnapada is taken by Jaimini as the basis in determining the monetary prospects of an individual. The seventh, the eleventh and the twelfth houses from the Pada give special results by means of planets present therein. The remaining houses give results just in the way in which houses from the sign occupied by the Significatory Planet do. (vide I.3.17). If the 7th house from the Pada be occupied by benefic planets, the man becomes rich, if by malefic planets, he suffers from diseases. A man also becomes rich, if the Pada of the 7th be in trine or square of the Lagnapada. Planets occupying or aspecting the 11th and the 12th houses from the Pada of the Ascendant, determine the income and expenses of a man: the sources of income, and the ways of expenses are bad and objectionable in case the planets are malefic; they are good and commendable if the planets are benefic. The health of a person is also determined by the planets occupying or aspecting the third house from the Lagna-pada.

Reading of the Upapada Kundali.

61. Jaimini has paid a special attention to the Upapada (place subordinate to the Lagnapada, i. e. pada of the place near the Ascendant). Just as the Lagna-

pada is helpful in determining the prospects of man, Upapada is helpful in determining the qualities of the wife. There are various explanations of the term 'upapada' suggested by scholars (vide commentary on Sūtra I. 4.1) A malefic planet, as lord of, or present in, the second house from the Upapada, unless aspected by a benefic planet, leads to the loss of wife, or monkhood. If the planet, occupying the Upapada or the second house from it, or, if the lord of the Upapada or its second, be in his fall, the native loses his wife, while he gets many wives if the planet at those places be in exaltation. Similarly, if the Upapada, or its second, be the sign 'Mithuna' (Gemini), the native gets many wives. Various other characteristics of the wife or her sufferings are given as indicated by the planets present in the Upapada or its second. A man's male issues are determined by planets present in the fifth place from the pada of the house occupied by the Significatory Planet, or from the Upapada, or from the planet who is Putra-kāraka.

The Twelve Bhāvas or Houses.

62. Jaimini has neither expressly mentioned the twelve houses by the term 'bhāvas' anywhere; nor, he has definitely assigned any fruits to them. The term 'bhāva' is of course used by him along with the term Rāśi in (I.1.33) as akin to it. From the different fruits specified by him by virtue of the twelve places occupied by the Significatory Planet or by virtue of aspects of planets on them, the following points can be satisfactorily gathered. The first and the seventh houses are almost of equal importance. The seventh is, in, fact, a counterpart of the first, and 'daśās' or periods of life are many times calculated from the more powerful of the two—the first and the seventh. Jaimini does not look upon the seventh house as one in opposition, being placed at

a distance of 180 degrees as the Greek or Modern Astrologers do. The idea of opposition of houses appears, however, to be lurking in his mind as he has stated the 10th, the 12th and the 3rd houses, as opposing respectively the 4th, the 2nd and the 11th houses, (vide I. 6.) presumably, as they are placed exactly opposite to each other. The fifth and the ninth do not, however, oppose each other as they form an equilateral triangle with the first and, hence, are in alliance with it. The bhāvas or houses possessed specific importance by virtue of their numerical place from the sign of the Ascendant or that of the Significatory Planet or that sign which formed the pada or the upapada of the Lagna, irrespective of the consideration whether the house or bhāva was the first or second or so on from the equinoctial point. It is not clearly stated by Jaimini, whether he takes the exact degree of the Ascendant, or the degree in a sign occupied by the Significatory Planet as marking the commencement of the house (bhāva), or, whether he takes by the twelve houses the exact twelve divisions of the zodiac *Meṣa*, *Vṛṣabha* etc., or those commencing from the spring equinoctial point. It appears, however, that he takes the last view, as can be well inferred from the importance he has given to calculation in degrees *inside the twelfth part of the Zodiac* in determining the different Kāraka grahas.

Events in life considered by Jaimini.

63. In writing his treatise Jaimini has paid attention to the main things and events in the life of the individual as limited by the extent of civilization at his time. He has discussed the general career of the individual consisting of his nature, tendencies, and qualities; he has also discussed his monetary prospects, his religious tendencies, learning and scholarship; he has also discussed his domestic happiness, the nature of his life and the chances of progeny; and

lastly, he has discussed the span of his life, the time of death and the cause of death and the kind of death also. He has briefly referred to the chances of his getting unexpected prosperity. He has also laid down the general lines for determining similar things and events in the case of his nearest relatives also. In determining the principal events in the life of the individual, he has paid special attention to the Significatory Planet, who is believed to determine his weal and woe. In determining the monetary prospects he has paid special attention to the Lagna-pada. He has paid an equal attention to the Upapada or the pada of the neighbour of the Lagna which he has mainly considered in connection with determining the nature and qualities of the wife of the individual. He has given with a detailed discussion the various kinds of calculations of the periods of life, called '*daśās*' and shown the various ways of determining the span of life and the exact time of death by means of them. In determining the details, he has followed the method given in the Nakṣatra Astrology of the old sages introducing only such modifications as were necessary for adjusting the Nakṣatra calculation to the Rāśi calculation.

General Astrological principles laid down by Jaimini.

64. As is clear from the remarks made above, Jaimini was the founder of the Science of Astrology, based on reading the different kinds of horoscopes characterized by the 12 signs of the zodiac, which were substituted by him in the place of the 27 Nakṣatras. The general principles laid down by him can be sketched as follows:—(i) The planets determined the fate of the individual, the signs occupied by them playing only a passive part. (ii) The seventh house from the Ascendant was as important as the Ascendant, both possibly being looked upon as Lagnas—one touching the horizon at the east and the other at the west. (iii) The

first house in the horoscope could be the Ascendant or the seventh from it, as also the house occupied by the native's Significatory Planet or the seventh from it. (iv) The total life period of the native was determined by means of the planets owning the first and the eighth houses, as also by means of the Moon and Saturn, in accordance with the nature of signs they occupied. (v) The total life-period was subdivided into smaller life-periods, called 'daśās' which were assigned to the 12 signs or the nine planets one after another; these smaller periods determined the weal and woe of the native, as also his time of death. (vi) The second, the fourth, the fifth, the ninth and the eleventh signs as also planets therein, from any sign or a planet, formed a sort of co-operation with the sign or the planet for the award of the results. (vii) The aspect of other signs or planets cast at any sign or planet strengthened the award of the fruit.

Determination of the General career of man.

65. As observed above, a man's career, according to Jaimini, depends mainly upon the Significatory Planet for the Self, the sign occupied by whom is to be placed first in the horoscope popularly called "Ātmakārka-kundalī". The details of the career are to be determined on the strength of the co-operation given by the other planets in accordance with the relative position of their houses with the house occupied by the Significatory Planet in the horoscope. Thus, the planet or planets in the tenth house determine the individual's general nature; the planets in the first and second, his profession; the planets in the fourth, his residence; the planets in the ninth, his religion and devotion; the planets in the seventh, the nature of his wife; the planets in the third, his strength; and, lastly the planets in the twelfth determine his life beyond and the deity worshipped by him. The planets in the first, the second and the fifth

determine his learning and scholarship, while the planets in the fifth and ninth determine his friendship and loving disposition. Details about wealth are determined by means of the Lagna Pada Kuṇḍalī on the strength of the relative position of the planets with the first house in that Kuṇḍalī or horoscope. Similarly, details about wife are to be gathered from the Upapada-Kuṇḍalī on the strength of the relation of planets with the first house or Upapada in that Kuṇḍalī.

Rājayoga and other Yogas.

66. Jaimini has recorded very briefly some special features in the horoscope which indicate sudden lift in life or downfall. These features later on are recorded in large numbers by astrologers under the name of 'yogas' or accidents. The prominent among these 'yogas' or windfalls is the 'rājayoga' or 'royal fortune' of which a few types are given by Jaimini, in the third quarter of the first Adhyāya; they are elaborately described later on by him in the third Adhyāya; but, it is doubtful whether the third and the fourth Adhyāyas are written by the same author as wrote the first two. Jaimini observes that there is 'rājayoga' if a man has the same planet aspecting the first house in the three horoscopes based respectively on the sign or Rāśi, hour or Horā, and Nakṣatra or lunar mansion. Similarly, if malefic planets alone occupy both the third and the sixth houses, they indicate 'rājayoga.' He has also observed that the presence of the Moon, Jupiter and Venus in the second house or the presence of any planet in exaltation there, indicates Prosperity. So also, if the foot (pada) of the seventh house happens to be in trine or square of the horoscope (Janma-lagna-Kuṇḍalī) of the native, he is exceptionally lucky; he is also very lucky if the lagnapada or its seventh has an unopposed 'argalā' or alliance of planets. Jaimini has made a general observation that conditions exactly opposite to these, mentioned above,

are indicative of utter poverty, or 'dāridryayoga.' He has mentioned a special yoga called 'kemadruma' indicative of complete poverty caused by an equal number of malefic planets in the second and the eighth place from the Ascendant, or from the Navāṁśa of the Significatory Planet or from the 'pada' of the Ascendant. This yoga is also mentioned by later astrologers like Varāhamihira, but under different conditions. Jaimini has mentioned a few more coincidences or yogas indicative of 'yāna' (vehicles), 'vitāna' (sacrifices), 'rājakīya' (high Government Office), 'senānīva' (army generalship), 'dhī' (Extraordinary intellect), 'bala' (extraordinary strength), 'rājacinna' (emblems of royalty), 'bandha' (imprisonment), 'netraghāta' (eye-disease) and so on. In one Sūtra only, Jaimini has mentioned the effects of two or more planets in one and the same house. It can be reasonably concluded that astrologers who followed him especially Sphujidhvaja, Mīnarāja and others developed the results of one or more planets present in or aspecting one and the same house, very systematically by taking different and different combinations, in different houses.

DASĀS or LIFE PERIODS.

Kinds of dasās.

67. The doctrine of Dasās, or periods of life, appears to have been sufficiently developed at the time of Jaimini, as is clear from the kind of attention he has paid to it, and the reference he has made to the several kinds of Dasās. The term 'dasā' refers to the period of time in a man's life, believed to be in charge of a planet, who is to guide the destinies of the man during his period. The whole span of life is divided into 12 smaller periods corresponding to the 12 signs, which are governed by the several planets in succession who are believed to determine the various events of

life during their respective periods. The *daśās* are classified by Jaimini under different principles :—With regard to their duration, the *daśās* are divided into ‘*sthira*’ i. e. possessed of a fixed number of years and ‘*cara*’ i. e. possessed of an unfixed number of years. They are divided into ‘*rāśi-daśās*’ assigned to different signs in succession, and ‘*graha-daśās*’ assigned to different planets in succession, and generally referred to by the term ‘*navāṁśa*’ by Jaimini. They are also divided into (i) ‘*paryāya-daśās*’ assigned to different signs in an uninterrupted succession (ii) ‘*kendra-daśās*’ assigned to the four signs in Kendra or square first, then to the next signs called ‘*paṇaphara*’ or succedant signs, and then to the next four signs called ‘*āpoklima*’ or cadent signs, and (iii) ‘*trikoṇa-daśās*’ assigned to the planets in the four trines taken one after another. Although the ‘*daśās*’ are assigned to signs, the fate of the individual during the *daśā* or period is determined by the planets occupying the sign or ruling the sign or aspecting the sign. The word ‘*navāṁśa*’ as also ‘*cara-navāṁśa*’ is used by Jaimini presumably in the sense of ‘*daśā*’ depending on a planet irrespective of the sign, with the number of years in his charge found by calculating the distance in signs from the sign occupied by him to the sign owned by him. These ‘*graha-daśās*’ are nine in number with the number of years in their charge varying from 1 to 12. It is these ‘*grahadaśās*’ which are current at the present time considerably modified, no doubt, in many respects, and popularly known by the words ‘*vimśottarī-daśās*’ and ‘*aṣṭottarī-daśās*’ in accordance with the maximum sum of years, 120 or 108, made up by them.

Span of life measured by *daśās*.

68. When the life period of the individual is distributed over the 12 signs or *rāśis* which make a total of 96

years, the 'daśās' are called 'sthira-daśās' as they have a fixed number of years for the signs—7 years for the cardinal or movable signs, 8 years for the fixed signs, and 9 years for the mutable signs. These 'sthiradaśās' commence with the sign of that planet who occupies the position of 'Brahmā' in the native's horoscope. The life period of the native is the total sum of years given by the sign occupied by Brahmā up to the sign occupied by the planet Maheśvara. During the period of Maheśvara too, the native becomes susceptible to death in the trikoṇa-daśā of the sign occupied by the lord of the 8th house from Maheśvara. The span of life is also determined by means of another kind of 'daśās' called 'caraparyāya-daśā' which commences with the ascendant or the seventh from it, whichever is stronger. The distance in signs from a sign to its lord, calculated ahead in the case of odd signs and backwards in the case of even signs, is taken to be the number of years contributed by the sign. The total number of years, contributed by all the 12 signs, is taken to be the total life period of the native.

Events in life determined by daśās.

69. The various incidents in life, characterized by good or bad strokes of fortune, as also the time of death, are determined by different varieties of the two main kinds of daśās mentioned above. The Trikoṇa, the Maṇḍūka (also named Trikūṭa) and the Śūla Daśās are all alike to each other in respect of the serial order of the Daśās based on the sextiles. They differ only in respect of the sign where they commence. The Trikoṇa daśā commences with the most powerful out of the first, the fifth, and the ninth signs; the Maṇḍūka-daśā starts from the more powerful out of the first and the seventh signs; while the Śūla-daśā starts with the more powerful out of the first and the

seventh signs in the case of the native himself, from the ninth from 1 or 7 in the case of his father, from the fourth from 1 or 7 in the case of his mother and so on. All these three kinds of daśās proceed in the order of trines i. e. 1, 5, 9, then 2, 6, 10, then 3, 7, 11 and then 4, 8, 12, the number one standing for the house or sign of commencement. The Śūladaśā is used in determining the time of death of self and other relatives. The daśās known as 'kendradaśās' are those which proceed in the order obtaining in the Kendra signs or squares. If the starting Daśā is taken as 1, the Daśās proceed in the order, 1, 4, 7, 10, then 2, 5, 8, 11 and lastly 3, 6, 9 and 12. The Kendradaśās are generally taken as 'grahadaśās'; their total number is nine corresponding to the number of planets, and the number of years for the several daśās is furnished by the distance in signs from the planet to his own house; these daśās are also known as Navāṁśa-daśās. There are daśās called 'drgdaśās' by Jaimini, which have got their serial order, as the name shows, in accordance with the aspects. The daśās commence from the ninth house from the Ascendant, which is followed by the opposite of it and then followed by the signs on the right and the left-sides (Pārśva). The opposite, the right and the left signs are to be taken strictly according to Jaimini's view as defined in paras (46.-48) above. After the daśās of the ninth, its opposite and its sides, there follow the daśās of the 10th, its opposite and its sides, and then, lastly, there are the daśās of the 11th, its opposite and its sides.

General rules about daśās.

70. All the daśās mentioned above have the years 7, 8, and 9 in accordance with the nature of the sign—Cara, Sthira and Dvisvabhāva and they could be called 'raśi-

daśās.' Whenever Jaimini has used the word 'navāṁśa' in connection with the daśās, the years are to be calculated from the planet to the sign owned by him. The Navāṁśa-daśās are strictly graha-daśās which are nine, and not twelve in number. The commentators have explained the Navāṁśadaśās, as subordinate smaller periods, popularly known as 'antardaśās,' and have assigned one year uniformly to each. There are two fundamental principles common to all the daśās, that they begin with the sign which is more powerful out of the first (Ascendant) and the seventh signs, unless stated otherwise; and the years of the daśās are to be counted in the regular order of succession from the Rāśi to the ruling planet or the planet to his own sign, as the case may be, in the case of *Viśama* or male signs, while they are to be taken in the reverse order in case the sign is *Sama* or female. Besides these important daśās, Jaimini has mentioned daśās like 'yogārdha-daśā' (combination of *Sthira* and *Cara* daśās), and 'tārārka-daśā,' and has indirectly referred to some other daśās in the Sūtra "siddhā ududāye" (II. iv. 18). Possibly he refers to the daśās based on Nakṣatras of which the 'vimśottarī' and 'aṣṭottarī', which are current to-day, appear to be the developments.

The relative strength of signs and planets.

71. Jaimini has carefully considered the question of the relative strength of two or more signs as also of two or more planets: The presence of more planets, the presence or aspect of Jupiter or Mercury, the presence of the lord of the sign etc., are generally the factors which make a sign stronger than another. The odd sign is generally stronger than the even sign. The *sthira* sign is more powerful than the *cara* sign, while the *dviśvabhāva* sign is stronger than the *sthira* sign. As far as planets are concerned, the

planet in his own sign or in his exaltation is stronger than another who is not so. So also, a planet who is more advanced in a sign is stronger than another who is less advanced. The Kāraka Graha, is the strongest of all planets in the horoscope of an individual. He is so, irrespective of the place he occupies, be that place *cara*, or *sthira*.

Brahmā, Maheśvara and Rudra planets.

72. It is an interesting thing to note that Jaimini has assigned the posts of the three famous deities Brahmā, Maheśvara and Rudra to planets who are believed to act as those deities during the life-time of the native. The Brahmā planet is one, who is the most powerful out of the lords of the sixth, the eighth and the twelfth houses from the Ascendant, who is situated in an odd sign and who occupies a house backwards within six signs from the more powerful out of the Ascendant and its seventh. If Saturn, Rāhu or Ketu happen to be the Brahmā planet, then the sixth respectively from them i. e. Mars, Mercury or Jupiter becomes the Brahmā. The lord of the eighth from the sign occupied by the Significatory Planet is Maheśvara; so also, the lord of the stronger out of the eighth and the twelfth signs from the Significatory Planet is Maheśvara, in case the ruling planet is associated with Rāhu or Ketu. Rudra is the planet who is more powerful out of the lords of the eighth houses from the first and the seventh. The life of the native extends from the period of Brahmā to the period of Maheśvara and the *trine* period of the years of Rudra (*trikonāntardaśā*) is, generally, the time of death. In connection with the death of the relatives of the native, different planets have been mentioned respectively as controllers for different relatives. Thus, the Sun and Venus are mentioned respectively in connection with the father of the native and father's relatives, the Moon and Mars

respectively in connection with the mother and her relatives and Jupiter in connection with the native's wife.

The three General Methods for determining longevity.

73. Different methods were followed by different schools of astrological thought at the time of Jaimini to determine the span of life of an individual, and it appears that Jaimini has chosen a few important methods only, out of them. Jaimini has sketched a few methods of determining the exact duration of life, the time of death, and the cause of death also. The lords of the Ascendant and the eighth houses from the Ascendant, the lord of the *hour* (*horā lagna*) of birth, and the planets Moon and Saturn are preeminently considered as bestowers of life, and the signs which they occupy are the determining factors of the total length of that life. Thus, if the lords of the Ascendant and its eighth occupy the *cara* signs, or one of them occupies a *sthira* sign and another a *dvisvabhāva* sign, the life is long. Similar is the case if the Moon and Saturn occupy the *cara* signs or one occupies a *sthira* sign and another a *dvisvabhāva* sign. The same is the case, if both the birth hour (*horā-lagna*) and the Ascendant are characterized by *cara* signs, or, if one is *sthira* and another is *dvisvabhāva*. If both the signs occupied by the three pairs (taken, of course, separately) are *dvisvabhāva*, or if one sign is *cara* and another *sthira*, then, the span of life is middling. If both the signs occupied by the pairs are *sthira*, or, if one sign is *cara* and another *dvisvabhāva*, the life is short. The span of long life is from 72 to 108 years; that of middling life is from 36 to 72, and that of short life is upto 36 years. The three divisions of life are termed '*kakṣā*' or *kakṣyā*. In cases of discord, the result, given by two out of the three methods, is to be taken. In case the three methods give three

different results, the result given by the Ascendant and the hour is to be followed. It is evident that the *cara* signs are looked upon as possessed of an active nature, and, hence they tend towards long life, while *sthira* or fixed signs tend to short life as they are stationary ; while, the *dvivabhāva* or the mutable signs, possessed of both the natures as they are, tend to middling life.

Other methods for determining the span of life.

74. Out of the two planets governing life viz. the Moon and Saturn, Saturn, being a malefic one, the life determined by the signs becomes reduced by one stage (*kakṣā*) in case Saturn be one of the deciding planets ; for example, if the life be determined as long by virtue of two *cara* signs, Śani makes it middling ; if it be already determined as middling he makes it short, and if it be short, he makes it miserable. The aspect of Jupiter on any one of the determining signs makes it longer by a stage ; if Jupiter aspects Saturn, the action of the latter is counteracted. Life is also increased by a stage, if the Ascendant or the seventh sign from it or the Significatory Planet be between two benefic planets ; the result is the opposite one, if any of the above be trapped between two malefic planets. Another method of determining the length of life is by means of the Rudra planet. If the Rudra planet occupies the Kendra from the Significatory planet, or from the Ascendant, the life is long ; if he occupies the Paṇaphara, the life is middling ; while, if he occupies the Āpoklima, the life is short. Exactly reverse is the case, if the Significatory Planet be in the ninth house i. e. the life is short if the Rudra planet occupies the Kendra from the Significatory Planet or from the Ascendant ; the life is middling if he occupies the Paṇaphara, while it is long, if he occupies the Āpoklima. As an exception to all that is given above, it is said that a man gets middling life, if the lord of

the Ascendant or the seventh be the same as the Significatory Planet or occupies the same house as the Significatory Planet. Another method of determining the span of life, without any specific division like long or middling or short, is by calculating the years given by the signs commencing with the sign occupied by Brahmā and ending with the sign occupied by Maheśvara.

Time of death.

75. The exact time of the occurrence of death during the span of life is also determined by Jaimini in a variety of ways. The principal lines of consideration can be gathered as follows : The lord of the eighth sign from the Ascendant or its seventh is taken as Rudra who is mainly instrumental in bringing about the death of the native ; and, death generally occurs in the period of the sign (*daśā*) occupied by Rudra. It may occur in the Rudraśūladaśā, i. e. the period (*daśā*) of the sign which is the fifth or the ninth from the sign occupied by Rudra. Another way of finding out the exact time of death is by means of the Dvāra and the Bāhya Rāśis. When both the Dvāra and the Bāhya signs are spoiled i. e. occupied by malefic planets, death takes place in the Navāmsadaśā of the Dvāra or the Bāhya sign. It is also observed by Jaimini that the planet, who is looked upon as the Māraka planet, is also instrumental in bringing about the death of the native in his own period or *daśā*. Māraka Planet is defined as that planet who is the lord of the eighth house or who is the most powerful out of the lords of the third, the sixth, the eighth and the twelfth houses.

Kind and cause of death

76. Jaimini has given his views on the cause of death and the kind of death an individual is destined to have, on

certain fundamental principles as usual. The planet or planets that occupy the third house from the Ascendant sign, or, from the sign occupied by the significatory planet, are mainly taken into account in determining the cause and the kind. If the planets be benefic, death occurs without torture and trouble in a country of civilized people ; if the planets be malefic, death is attended with trouble and torture in a country of unreligious and uncivilized people. If Jupiter or Venus be present in the third house or aspects it, the native has full consciousness upto the moment of death ; otherwise, his death is attended with unconsciousness and delirium. If the Sun be present in the third house or aspects it, death is due to the king's action. The Moon's presence in the third, or his aspect thereon, causes death by consumption. The presence, or the aspect of Mars there brings about death by wounds and burns. The presence of Jupiter, or his aspect there, causes death by distress or vomiting. The presence, or aspect of Venus there, causes death by diabetes. The presence of Saturn, or his aspect there, causes death by diseases of blood circulation, while the presence, or aspect of Ketu there, causes death by cholera, dropsy and the like.

RATIONAL BACKGROUND FOR JAIMINI'S DICTA

Basis of Astrological ideas

77. A careful analysis and a critical examination of the contents of the Atharva Jyotiṣa, the various Siddhānta Books, the available Kārikās of Vṛddha writers, and the Sūtras of Jaimini, are enough to show that Jaimini has taken fully into account the views of old writers on astrology and then given his dicta on the several astrological topics in his Sūtras. It is highly creditable to him that almost all of his astrological observations are in perfect

agreement with the astronomical facts and phenomena noticed in his days. The astrological observations in the Atharva Jyotiṣa and similar ancient works had their origin in the religious, superstitious and sacerdotal ideas regarding the Nakṣatras, Tithis and Muhūrtas prevalent in those days. These observations, hence, could not be expected to be logical conclusions based upon facts and figures gathered by a wide observation.

Rational basis for planets' influence

78. The structure of Ancient Indian Astrology, which was based upon the foundation of mere superstition and legends connected with the several Nakṣatras, began to shake in course of time by the force of the application of logical reasons and arguments, and it became necessary, in course of time, to furnish a solid foundation based upon reasoned facts and figures. Jaimini has tried to introduce the element of reason in the conclusions and observations made by him. The peculiar influence of the Sun and the Moon on the earth, in the form of tides and the supply of life and energy, was well known since very early days, and on its analogy, the stars and planets too, were reasonably believed to be exerting their influence on the animate as well as inanimate nature. The planets, being nearer, of course, exerted greater influence than stars. The Zenith and the Nadir points in the Zodiac were considered as next in importance to the two points on the eastern and the western horizon, as far as influence on nature and man was concerned. Although the equinoxes and solstices were known several centuries ago, the ecliptic circle was regularly divided into four equal portions of 90 degrees each, a few centuries only before the Christian Era, the literary evidence for this being furnished by the Srauta Sūtra of Baudhāyana and the works of Jain authors. In course of time, each of the four

portions was further divided into three parts, the resulting 12 parts corresponding to the twelve months of the year as far as the Sun's presence therein was concerned. Thus, the division of the Ecliptic circle into 12 equal parts, based on rational and secular considerations, was genuinely Indian. An additional evidence in this respect is furnished by the fact that the word 'rāsi' is seen used everywhere for the twelve divisions of the Ecliptic, and not any other word possessed of the sense 'sign' or 'mark.' (See paras 30 and 50 above.)

Rational basis for aspects

79. As far as results are concerned, Jaimini has followed the old line of belief, possibly because no verification could be had with respect to them by astronomical data. Similarly, in citing the friendly or inimical relations of signs and planets stationed there, he has followed superstition, and he looks upon the second, the fourth, the fifth, the ninth and the eleventh houses as friendly ones, irrespective of their being aspected or not. He was very particular, however, in introducing changes which were required by astronomical considerations. For example, he took into consideration the angle made by the ecliptic circle with the equatorial circle in fixing the signs to the two sides and the front on the ecliptic circle, for purposes of aspect or 'dr̥ṣṭi.' He was guided in this respect by the same considerations as weighed with the astronomers of those days in fixing the two Mahāpātas, Vyatipāta and Vaidhṛti. (see para 32 above.) The sign midway between the two side-signs, was looked upon as the opposite sign. As the four signs, 3, 6, 9 and 12, characterized by the equinoxes or solstices at their ends, could not have two other signs, possessed of the same celestial latitude as their sides, the sign at an angular distance of 180 degrees was taken as the opposite sign and

the two signs at an angular distance of 90 degrees were taken as the two side signs.

Rational basis for planets' combinations

80. In connection with the alliance of planets, there could not be any other guide for Jaimini except the conventions obtaining at his time. The opposite sign was looked upon as only a complementary sign of equal importance and strength as the original one. The houses 1, 5 and 9 were looked upon as mutually helpful as they made an equilateral triangle ; similarly, the houses 1, 4, 7 and 10 which made a square, as also the houses 1, 3, 5, 7, 9 and 11 which made a hexagon. Out of these several houses which are shown to be mutually helpful, the third and the tenth were discarded, as the third, by the convention prevalent then, was a malefic one and the tenth was opposed to the fourth (the house of happiness). It is thus obvious how the houses 1, 4, 5, 9 and 11 formed an alliance or *Argalā*, while the seventh was no less than a prototype or a complement. It is already shown above (see paras 19, 20 and 49) that the third and the sixth houses were inimical as, in the Naksatra Astrology the third Naksatra was designated '*vipad*' (misfortune), the sixth as '*pratyari*,' and the eighth as '*vadha*'. The benefic or malefic nature of planets was determined as shown above (see para 21) by their colours, the red and black colours being looked upon as bad, being the symbols of *rajas* and *tamas* respectively.

THE STARTING POINT ON THE NAKSATRA CIRCLE

The starting point fixed before Jaimini's time

81. A special feature of Jaimini is the extraordinary importance he has given to the Kāraka Planet in respect of framing the career of the individual. As the Kāraka, or

the Significatory planet, was decided on the strength of the progress in degrees made by the planet in the sign occupied by him, it can well nigh be assumed that scholars at the time of Jaimini could make accurate calculations in degrees of the advance of a planet in a sign. This necessarily implies that the starting point had been settled by convention on the Ecliptic Circle, from which the calculation could start. Unless such a point had been fixed up, it was not possible to fix up the boundaries of the different signs and to calculate the progress made by a planet in a sign. The explanation, that Jaimini lived after the time of the Sūrya Siddhānta and the Br̥hajjātaka, and he took the end of 'revatī' Nakṣatra. as the first point of Meṣa or Aries, appears acceptable, only as far as the latter part of the explanation is concerned. Considerable evidence in Jaimini's work such as the importance paid to the Rāśi-padas, the method of defining the aspects, the mention of Kāraka Grahas as supremely important in judging the career of the native and his relatives, and last, but not the least, the absence of any feasible influence of Varāha-Mihira on him, and his influence on the other hand upon Mīnarāja, prove conclusively that Jaimini lived before Varāhamihira.

Mūla Star the starting point in Vedic times.

82. Different starting points on the circle of the Ecliptic are found recorded in India in different ancient (and mediaeval) books. There is the well-known passage in the marriage hymn of the R̥gveda "अघासुं हव्यन्ते गावोऽर्जु-योः पयस्यन्ते" (ऋ. सं. X 85. 13) which states that bullocks should be slaughtered (for the Madhuparka rite) in the Lunar month in which the constellation Maghā or Aghā accompanies the Full Moon, while the marriage should actually be celebrated in that Lunar Month in which Phalgunī stars accompany the full moon. The passage evid-

ently indicates that the Northern course of the Sun (Uttarāyana) commenced in the Phālguna Month marking the commencement of the marriage season. The famous passage in the Śatapatha Brāhmaṇa "*kṛttikā vai prāchyai diśo na cyavante*" supplies the next literary reference to the position of the Ecliptic circle. In order that *kṛttikā* should be noticed always rising at due east, the point of the Equinox is necessary to be near the Rohiṇi constellation (Aldabaran) which is stationed about ten degrees east of the cluster of Kṛttikā, which is about 55 degrees to the East of the first point of Aries to-day. Presumably, the Nakṣatras came in vogue immediately after the time of R̥gveda, and, as its name signifies, *Mūla* or Beginning was the first Nakṣatra of the Nakṣatra series, the cycle of Nakṣatras starting from the twin stars forming the end of the Scorpion's tail, and having the small triangular stars forming the mouth of Mṛga situated exactly opposite of it i. e. at an angular distance of 180 degrees from it.

References to the starting point in the Mahābhārata, the Upaniṣads and the Vedāṅga Jyotiṣa.

33. The Mahābhārata, the earliest portion of which is dated about 3000 B. C., refers to Śravaṇa as marking the commencement of the cycle of Nakṣatras, evidently because Śravaṇa was the first of one of the three groups of Nakṣatras which commenced with Rohiṇi, Hasta and Śravaṇa respectively, the vernal equinox possibly occurring in those days in Rohiṇi. The passage "*maghādyam śraviṣṭhārdhāntam etc.*" in the Maitryupaniṣad stands chronologically next in respect of literary evidence. The passage indirectly refers to the presence of the Summer Solstice at the beginning of Maghā. The Vedāṅga Jyotiṣa, which comes next in furnishing evidence in this respect, places the Summer Solstice

when the Sun arrived at the middle of Āśleṣā and the Winter Solstice when he arrived at the first point of Śraviṣṭhā. The Vedānga Jyotiṣa has mentioned the earliest day of the year also for the Winter Solstice, viz. the first day of the month of Māgha. (cf. “अविष्ठादौ प्रवर्तन्ते सूर्याचन्द्रमसौ सह । स्यात्तदादि युगं माघः तपः शुक्लो दिनं त्यज ” ॥).

Reference in Baudhāyana's Sūtra.

84. There is an interesting indirect reference to the position of the solstices in the Śrauta Sūtra of Baudhāyana which mentions four 'ṣaḍaśītis' or divisions of the Ecliptic, each measuring 86 degrees, the remaining 16 degrees making a small remaining fifth division. Baudhāyana commences the first division at the first degree of Tulā sign, the second at the twentyseventh degree of the sign Dhanus, the third at the twentythird degree of Animīṣa or Mīna, and the fourth at the nineteenth degree of Mithuna. The fourth division ends with the fourteenth degree of the sign 'Kanyā', where the fifth small division of sixteen degrees begins. This small division of 16 degrees in Kanyā sign, attended with the Sun, made the famous Fortnight of the Manes (Pitrpakṣa) which, in the days of Baudhāyana commenced, earliest in the year, 60 days after the Summer Solstice, when the first crop of the year became ready for the manes in 60 days. It can be safely inferred from what is stated above that the Summer Solstice was at the fifteenth degree of Karka sign at the time of Baudhāyana i. e. at the end of the ½ of Puṣya Nakṣatra.

Reference in the Siddhānta works.

85. The often quoted passage “pauṣṇānte bhagaṇaḥ smṛtaḥ”, occurring in the Siddhānta works implies that the vernal equinox occurred in those days when

the sun reached the end of the Revatī constellation and placed his foot in the Aśvinī constellation. There are passages stating the same in the Pañcasiddhāntikā and Brhatsamhitā of Varāhamihira. Regarding the exact position of this first point of Aśvinī, however, there is a considerable difference of opinion among the learned scholars of the present day. In the light of the historic perspective given above, it is certain that the writer of the line "pauṣṇānte etc." refers to the end of the Revatī Nakṣatra division, which must be in accordance with the Nakṣatra divisions conventionally understood in those days. The Jain works of those days give 'abhiḥit' Nakṣatra (Uttara-ṣādhā $\frac{3}{4}$) as marking the Winter Solstice, Aśvinī $\frac{1}{2}$ the Spring Equinox, Pūṣya $\frac{1}{4}$ the Summer Solstice, and Svāti beginning the Autumnal Equinox. The table at the end will clearly show the position of the Equinoxes and the Solstices in the eight different periods, referred to above, indicating the approximate dates of the various representative works of those periods mentioned therein.

The Twin stars of Mūla--the starting point.

86. Thus, it is certain, that, right on since the days of the Vedic Samhitās, when the Ecliptic circle was divided into 27 equal parts, there was accepted some fixed point where the circle of the 27 Nakṣatras was believed to commence. The word 'śraviṣṭhārdha,' used in the Maitryupaniṣad, bears testimony to the fact that the boundary lines of the Nakṣatra divisions were clearly fixed at that time. If Śraviṣṭhā and Maghā, referred to in the passage, were to mean only the clusters of those stars, the angular distance from the Maghā cluster to the centre of the Dhanīṣṭhā cluster would not make an exact semi-circular division of the ecliptic which is meant in the passage. The starting point of the

Nakṣatra divisions could not evidently be the first point of Aśvinī, which had absolutely no significance in those days, as it neither formed the equinoctial point, nor, the solstitial point. The starting point could not be the first point of Maghā cluster or Regulus for reasons stated above. The starting point of the Nakṣatra circle was obviously the traditional one— the twin stars of Mūla-barhaṇī—fixed by the Vedic seers and followed since then.

Mūla stars as the starting point followed by unbroken tradition.

87. The authors of the Vedāṅga Jyotiṣas and the writers of the sacred Jain books strictly followed the traditional Nakṣatra divisions starting from the twin stars of Mūla. The propounders of the Rāśi divisions and Baudhāyana honoured the same traditional divisions and made the first points of Mūla, Aśvinī and Maghā divisions the first points of the signs Dhanus, Meṣa and Siṁha respectively, and fixed the boundaries of these and other signs accordingly. The Greek writers and Varāhamihira also followed the traditional divisions. This unbroken tradition of the twin stars of Mūla as the starting point of the Nakṣatra divisions, preserved without disturbance for more than five thousand years, certainly deserves to be maintained with due deference ; and, if, by means of accurate calculations, the first point of Aśvinī Nakṣatra be fixed at a distance of 120 degrees from the twin stars of Mūla, and, if the angular distance from the first point of Aśvinī, thus fixed, to the present vernal equinoctial point be counted as degrees of Ayana (ayanāṁśas), there would not only be the satisfaction of having followed the time-honoured Vedic tradition, but, the dispute regarding the first point of Aśvinī, which has resulted into several rival views about the number of Ayanāṁśas, would automatically come to an end, just as the observance of the wheel of Aśoka as an emblem on the

National Flag has stopped all disputes regarding different emblems suggested by different schools.

NECESSARY CORRECTIONS IN THE INDIAN CALENDAR.

Precession of the equinoxes known to ancient astronomers.

88. The ancient Indian Astronomers of the days of the Vedic Sāṃhitās knew the exact days of the two Solstices and the two equinoxes. Many of the religious rites and sacrifices in ancient India were performed in specific seasons, and scholars from time to time had to notice the exact time of the seasons. In course of time, they did notice that the days of the occurrence of the Ayanas and Viṣuvas came in earlier and earlier in the Calendar, and those Nakṣatras which marked the solstices when the Sun was present in them no longer continued to do so ; but, the Nakṣatras previous to them began to mark the solstices when the Sun was stationed therein. For instance, the Summer Solstice which was in Phalgunī in the Vedic period was noticed in Maghā in the days of the Maitrī Upaniṣad, in Āśleṣā in the days of the Vedāṅga Jyotiṣa and Puṣya in the days of the Jain Siddhānta. The Ancient Astronomers noticed this phenomenon, not vertically on the circle of the Ecliptic, but horizontally on the horizon : The Nakṣatra, which used to rise exactly at the eastern point of the horizon, for example Krittikā in the days of the Śatapatha Brāhmaṇa, rose in the course of a few centuries, more and more northwards. This movement of the Nakṣatras, to the north in the case of half the number, and to the south in the case of the other half, was called Ayana (of course, Ayana of the Nakṣatras) on the analogy of similar movements of the Sun and the Moon, and it was referred to in the Siddhānta books before Varāhamihira. Jaimini has carefully taken into consideration this horizontal effect of the precession of the equinoxes in

defining, the aspects or *driṣṭis*. The ancient Indian writers have approximately stated 14400 years as the period of time for this Ayana of 180 degrees vertically, or of about 48 degrees horizontally. (For details see my article on "the Precession of the Equinoxes and its discovery in India" in Achārya Dhruva Commemoration Volume pp. 155-164)

Correction in Tithi Calculation.

89. A few general remarks can be made here, regarding the appropriateness of time of such religious and social rites and observances, as have got an astrological significance. From very early times in India, the Tithi, the Karana, the Nakṣatra, the Vāra and the Muhūrta, and later on, the Yoga came to be looked upon as the principal items of the calendar, and people undertook and do undertake at present, many of their religious and secular activities when as many of these items as possible could be auspicious or favourable. The duration of the Tithi was taken to be full sixty ghaṭikās from one Sunrise to the next Sunrise in the Vedic period. The Vedānga Jyotiṣa fixed 59 ghaṭikās for each Tithi. each set of two lunar months being divided into 61 equal tithis. In course of time, possibly in the tenth century A. D., it was noticed that the Moon took sometimes only 54 ghaṭikās to move 12 degrees further and further from the Sun, while sometimes she required 65 ghaṭikās to do the same; the duration of the Tithi, accordingly, was fixed to be 54 minimum and 65 maximum ghaṭikās (cf. "bānavṛddhi-rasakṣayau"). It is noticed by very accurate observations to-day that the variation is actually between 52 and 67 ghaṭikās. As the angular distance between the Sun and the Moon is a matter of actual observation, the time can be exactly calculated and the error in almanacs.

rising from the rough calculations made some centuries before, can now be corrected, and it deserves to be corrected.

Correction in Karaṇa and Nakṣatra Calculation.

90. The Karaṇas, now have lost their significance as observed above. They are made to coincide with half the tithi and the correction of the error regarding tithis is sufficient for the correction of the error in Karaṇas. If, however, the original significance of the Karaṇas is to be followed, the Karaṇa 'viṣṭi' signifying the joint of two quarter-fortnights, and, hence inauspicious, should occur at the end of each quarter-fortnight i. e. when the distance in degrees of the Moon from the Sun is 45° , 90° , 135° and so on. The Nakṣatra depends upon the position of the Moon in the 27 different asterisms, and its duration can be accurately fixed by calculations and verified by the particular position of the Moon which can be ascertained. As the boundary lines of the Nakṣatras cannot be verified, and as they solely depend upon the first point of Aśvinī, which is a matter of pure convention and belief, a difference can arise—and it has actually arisen at present—regarding the points of the commencement and end of each Nakṣatra, the starting point being taken differently by different scholars. As stated above, if the first point of Aśvinī be taken in accordance with the time-honoured tradition, and if the boundary lines be accordingly fixed, the discrepancy can be removed immediately. (see paragraph 87).

Holy days in the Vedic times.

91. There is another matter in the Indian Vedic Calendar in which a similar correction is desirable. The various days of religious and secular importance and festivals, which are believed to be holy or auspicious at present,

have attained that position in different and different periods of time : the Akṣayya Trītiya, R̥sipañcamī, Śakramahotsavā, and some other rites can be traced to the Vedic period of the Samhitās and Brāhmaṇas extending approximately from 3600 B.C. to 1600 B. C. The spring season commenced in those days in Vaiśākha, the earliest date for it being the third day of Vaiśākha (Akṣayya Trītiyā). So also, as the Sarad season was found to commence earliest on the first day of Kārtika, and as new corn also became available at the time, the first day of Kārtika was possibly fixed as the Civil New Year's Day by Yudhiṣṭhira in his days, if not earlier. So also, the mean days of the year marking the commencement of the two Ayanas viz. the Full Moon days of Bhādrapada and Phālguna were fixed as sacred days for the commencement of the two academic terms for Vedic studies. The principal religious ceremonies of the period were the two fortnightly sacrifices, Darśa and Pūrṇamāsa, and other sacrifices such as Cāturmāsya and the like.

Revision of holidays in the Vedāṅga Jyotiṣa period.

92. The Second period of the Vedāṅgas can be said to have commenced with the time of the Vedāṅga Jyotiṣa and extended roughly speaking, to the time of the Sūtra Literature. The specific feature of this period was the renaissance of the Vedic calendar by the authors of the Vedāṅga Jyotiṣa, which was very essential, because the seasons had moved back by a month, since the days of the Vedas, as a result of the precession of the equinoxes. Some of the important changes can be stated as follows :—the academic terms of the year were made to commence on the Full Moon days of Śrāvaṇa and Māgha, instead of those of Bhādrapada and Phālguna. Similarly, the Astronomical year was made to commence on the first day of Māgha in-

stead of that of Phālguna. The Cāturmāsyā, or the Monsoon, was made to commence in Śrāvaṇa and the earliest harvest was offered to the gods on the Full Moon Day of Āśvina. The traditional observance of the New Year's Day on the first of Kārtika was left undisturbed, as also other rites and festivals which did not depend primarily on seasons. Some more religious observances, such, as were based on mythology, came in vogue in this period e. g. Rāmanavarātra, Jyesthōpavāsavrata, Kṛṣṇajayantī, Candīnavarātra and the like.

Second revision during the Sūtra period.

93. The third period can be stated to have commenced in the early centuries of the Christian Era. The writers of the Jyotiṣa Siddhānta books, and the great scholar of Astronomy and Astrology, Varāhamihira, carried back once more the Indian Calendar by a month as far as the seasons were concerned. They shifted the date of the commencement of the Rainy Season from the Full Moon day of Śrāvaṇa to that of Āṣāḍha. The Jain writers also did the same and closed their scriptural year on the Full Moon Day of Āṣāḍha. They commenced the Rainy Season immediately after the Full Moon Day of Āṣāḍha and they fixed after the lapse of fifty days, their great Saṁvatsarī day at the end of the Paryuṣaṇa week on the bright fifth of Bhādrapada. This change in the Calendar can be called the Second Renaissance of the Indian Calendar. The people of India, who are well known as very conservative by nature, did not introduce any change in the dates of the festivals and religious observances unless it was obligatory by reason of the observance of the old date having become quite inappropriate and absurd. The performance of

the rites, which entirely depended upon seasons, made the change of dates absolutely necessary, as the old dates no longer remained consistent with the season pertaining to the rites. Thus, although the dates of the Rainy season were changed, the dates of the commencement of the two academic terms were not altered. There was however, introduced a new holy day on the Full Moon Day of Āṣāḍha under the name of Vyāsa Purnimā. There was similarly introduced a new festival in honour of the Spring under the name of Kāmadahana Purnimā on the Full Moon Day of Phālguna.

JAIMINI AND HIS SUCCESSORS.

Jaimini's position among writers on Astrology.

94. The services of Jaimini in the field of Astrology were similar to those of Kauṭilya in the field of Law and Politics, or of Kapila in Metaphysics or of Kaṇāda in Physics, all of whom developed their systems or Sāstras on a solid natural basis devoid of any religious bias. The great philosopher, Śaṅkarācārya can also be said to have rendered the same kind of service in the field of Philosophy. The astrologers, who followed Jaimini, put forth in details what Jaimini stated briefly, yet categorically, in his Sūtras. However, as a result of the strong religious revival in India in the early centuries of the Christian Era, and the strong hold the religion had on the minds of the cultured people of those days, very few scholars could afford to remain uninfluenced by religious bias. Naturally the successors of Jaimini had to introduce the orthodox ideas and beliefs in astrology which Jaimini had scrupulously set aside. Thus, Yavana or Mīnarāja whose treatise

appears to have been written to set forth specifically the development of Indian Astrological thought in Ionia and other countries, presented the views of Jaimini and the Vṛddhas in minute details and also added a few chapters giving an idea of the genuine old astrological thought which had a religious bias.

Brhadyavanajātaka of Mīnarāja.

95. The Brhad-Yavana-jātaka, named also Vṛddha-yavana-jātaka or Mīnarājajātaka, as available to-day in Manuscripts, gives 70 chapters, some in prose and some in verse generally in *upajāti* metre, consisting of about 5000 and odd verses, although inside the book the contents are described to be about 8000 ślokas. The work discusses almost all topics of Jaimini, giving in details what Jaimini has given briefly in his sūtra style. The method followed by the author in the treatise is descriptive, and analytical at the same time. He has given the description, the nature and the disposition of all the seven planets: He has not mentioned Rāhu and Ketu at all. In connection with aspects, he has entered into minute details and has given separately the results from each of the twelve houses, occupied by each of the seven planets aspected by any one or more of the other planets. He has devoted nearly 44 out of the 70 chapters of his treatise to the analytical presentation of the topics given by Jaimini which he has exhaustively considered presenting all possible cases by permutations and combinations. In respect of Āyurdāya (span of life) and Daśās (periods in life) he has not given the variety of views put forward by Jaimini. He has given his views on these two topics, only in four chapters, whereas Jaimini has devoted nearly a quarter of his treatise of four Adhyāyas to their discussion. Mīnarāja does not attach much impor-

tance to the Kārakagraha, Rāśipada and Upapada which, according to Jaimini, are of supreme importance in determining the career, wealth and wife of the native.

New topics introduced in the Brhadyavana-jātaka

96. The topics of Aṣṭakavarga, Ādhāna, Sūtikā, Śadvarga and Rāśmi are introduced by Mīnarāja for the first time in the development of the Science of Astrology. Kalyāṇavarmā has observed in his Sārāvali that the credit of propounding the doctrine of Aṣṭakavarga goes to Mīnarāja. (See Sārāvali Ch. 52 St. 1). There is a long chapter (chapter 59) devoted by Mīnarāja to the discussion of the application of the several astrological results to women. In addition to the several purely astrological topics discussed fully by him, Mīnarāja has given room at the end of his treatise to the discussion of dreams, omens and the like (see chapters 64-70). The available manuscripts of the work close the first part of the work at the end of the 54th chapter, and give only 16 chapters of the second part. The second part which introduces the discussion of the non-astrological topics such as dreams, omens and the like, is comparatively not so important as the first. If it be presumed that many of the last chapters of the treatise which had little astrological importance have been lost in course of time, a sort of explanation could be found out for the abrupt closure of the book, as also for the assertion that Mīnarāja's work consisted of 8000 ślokās.

Mīnarāja (King Menander ?) the author of the Brhadyavanjātaka

97. The Brhadyavana-jātaka could be looked upon as an epoch-making book of the mediaeval period of Indian

Astrology, and it can rightly be considered as the foundation of the Modern European Astrology and American Astrology which are developed from the old Yavana (Ionian) Astrology. The authorship of the work is attributed to Mīnarāja, about whom no information is available inside the book, or elsewhere in other books on Astrology. As the book, which expounds the doctrines of Jaimini and the Vṛddhas (Ancient Astrologers), is named 'Bṛhad-yavana-jātaka' or 'Vṛddha-yavana-jātaka', presumably it was written by some reputed Indian scholar patronized by King Mīnarāja, or by Mīnarāja himself. The word Mīnarāja appears to be the same as Mīnendra, and it can well be presumed that, the Yavana (Ionian) King Menander was the writer or the patron of the book after whom it was named Yavanajātaka or Mīnarāja-jātaka. The fact, that King Menander took a lively interest in Indian culture, can be attested to by the famous Pali book 'Milinda-pañha' (questions of King Milinda) named after him. The date of King Menander (about 150 B. C.) also well agrees with the date which can be assigned to the work on the strength of internal and external evidences.

Yavanajātaka of Sphujidhvaja.

98. There is a work named 'Yavanajātaka' written by King Sphujidhvaja which is quite similar to the Bṛhad-yavanajātaka of Mīnarāja. This work also is not published as yet, and is available only in Manuscripts. The Manuscript in Nepal consists of 2800 ślokas. The stanzas at the beginning in the *indravajrā* metre which describe the limbs of Time are found in both the works, the Yavanajātaka and the Bṛhadyavanajātaka, and it is difficult to say which of

the two works gives the original passage.¹ It appears, however, that the work of Mīnarāja is an earlier one, as it is more comprehensive, on which King Sphujidhvaja has presumably based his work. Sphujidhvaja has also observed in his introduction that King Yavaneśvara composed a work on Horā Śāstra of which his work is only a rendering in the *indravajrā* metre. This Yavaneśvara is very likely the same as Mīnarāja, the author of the *Brhadyavanajātaka*. There is another work of the period named 'Candrābharanahorā' existing in Manuscript form in Nepal of which Yavanācārya is mentioned as the author. Although the manuscript is incomplete, with many pages at the beginning and end missing, it has got 'Chandrābharanahora' as its name and Yavanācārya as the author's name mentioned at the end of each chapter. On account of the close similarity of the work with the *Brhadyavanajātaka*, the work is very likely to be an abridgment of Mīnarāja's work.

Ancient Indian Astrology, the source of Ionian Astrology.

99. The existence of these three works on Astrology proves beyond doubt that some centuries about the beginning of the Christian Era, Yavana (Greek) and Indian scholars wrote learned treatises in Sanskrit on Astrology. The remarks made in their introductory stanzas by King Sphujidhvaja and Mīnarāja make it also clear that the Ionians (Greeks)

१. Cf. आद्यः स्मृतो मेषसमानमूर्तिः कालस्य मूर्धा गदितः पुराणैः ।

सोजाविकासंचरकन्दराद्रिस्तेनाभिधात्वाकररत्नभूमिः ॥ ४ ॥

* * * *

जले तु मीनद्वयमन्तराशिः कालस्य पादौ कथितौ वारिष्ठौ ।

स पुण्यदेवद्विजतीर्थमभिर्नदीसमुद्राम्बुधराधिवासः ॥ १५ ॥

—बृहद्यवनजातक अध्याय १

—यवनजातक अध्याय १.

were not the founders of this Science of Astrology. The Science existed in India long before and the Ionians (yavanas:) merely developed it systematically. Thus, Mīnarāja observes that the Ancient Sage imparted instructions in Astrology to Maya who wrote an extensive work consisting of one lac of stanzas of which he (Mīnarāja) has given a small summary in 8000 stanzas ¹. Sphujidhvaja similarly observes that Nārāyaṇa instructed the Aśvins in this Science of Astrology and Yavaneśvara, by favour of the Aśvins, composed a systematic treatise of which his (Sphujidhvaja's) work is only a rendering in the *indravajra* metre. ²

Brhājātaka of Varāhamihira

100. The next renowned writer on Astrology was Varāhamihira, the gem of Indian Genius, who could rightly be looked upon as the patriarch of Indian Astrology. He was a profound scholar of Astronomy also. He wrote one authoritative book on each of the three branches of Jyotiṣa Śāstra. He made a thorough study of all Siddhānta works written before him and incorporated five of the most important Siddhānta books in his 'Pañca-siddhāntikā'. Barring the Vedāṅga Jyotiṣa, the Pañcasiddhāntikā can be looked upon as the oldest authoritative book on Indian Astronomy. His Second book 'Brhatsamhitā' is a masterly work on Medinī Jyotiṣa or Cosmic Astrology. His third work

1. Cf. यदुक्तवान् पूर्वमुनिस्तु शास्त्रं द्वोरामयं लक्षमितं मयाय ।

तं मीनराजा निपुणं स्वबुद्ध्या विचिन्त्य चक्रेशसहस्रमात्रम् ॥

बृहस्पतज्जातक अध्याय १

2. Cf. इदं यभाषे निरवद्यवाक्यैर्होराथशास्त्रं यवनेश्वरः प्राक् ।

स्फुजिध्वजो नाम नृपो यभूव य इन्द्रवज्जामिरिदं चकार ॥

—यवनजातक अध्याय १

'Brhajjātaka' on the third branch of Jyotiṣa—the Jātaka branch—is well known all over the country. He has presented in this book in a systematic manner briefly, yet forcibly, all the astrological ideas in twenty eight small chapters. Although, on account of its brevity, the book presents difficulties for the right understanding of the meaning of some passages, the learned and encyclopædic commentary of Utpala Bhaṭṭa on it, has preserved for posterity the sense of the author in a marvellous manner just as the right sense of the Vyākaraṇa Mahābhāṣya intended by Patañjali is excellently preserved by Kaiyata in his Pradīpa.

Position of Brhajjātaka in the field of Astrology

101. Varahamihira has devoted 14 out of the 28 chapters of his treatise to the topics treated by Jaimini. Seven chapters he has devoted to the discussion of the additional topics found in the Brhadyavanajātaka, while in the remaining seven, he has introduced quite new topics such as Viyoni-janma, Ariṣṭa, Candrarāśisila, Naṣṭajātaka, Karmājīva etc. The Brhajjātaka of Varāhamihira has become a standard work on Astrology on account of its masterly presentation, with a stamp of authority put upon it by the mighty genius of the author, who was looked upon as an incarnation of the Sun by posterity. The book, in fact, is regarded as a final word on Astrology and all the works written after it have got the nature of explanatory commentaries, or handy sketches, presenting nothing more than the views propounded by him.

Sârâvali of Kalyāṇavarman

102. The only scholar of Astrology who could be mentioned as having done something important in the field

of Astrology after Varāhamihira, is Kalyāṇavarmā, the author of Sārāvali. The great merit of Sārāvali is the reinstatement in astrology of such topics of Yavanajātaka as were ignored by Varāhamihira.¹ The work, as it is available to-day, consists of 54 chapters; and it is possible from the abrupt closure of the book to say that a few chapters at the end after the 54th, have been lost in course of time, as, possibly they dealt with dreams, omens and the like. Kalyāṇavarmā lived in the sixth or the seventh century A. D. just a couple of centuries after Varāhamihira. It is rather strange that no commentary literature is available on this work. Possibly, Varāhamihira's Brhājātaka, immediately after it was written, achieved, established and maintained such an enviable position, that people did not like to cast even a glance at any other book on astrology. The extreme simplicity of expression and lucidity of style of Kalyāṇavarman constituted perhaps another reason why no commentary was written upon it. Kalyāṇavarman has closely followed upon the footsteps of Varāhamihira, and has discussed all his topics. As Kalyāṇavarman has stated in his work, he has given the views of Yavana, Mañittha, Kanaka, Devatrāta and other writers in addition to the views of Varāhamihira.

Brhatpārāśari

103. The next work on astrology which could be given some consideration is the Brhatpārāśari. Nothing can be

1. Cf. विस्तरकृतानि मुनिभिः संवीक्ष्य पुरातनानि शास्त्राणि ।

होरातन्त्रं रचितं वराहमिहिरेण संक्षेपात् ॥

राशिदशवर्गभूपतियोगायुर्दायनाभसादीनाम् ।

विषयविभागः स्पष्टः कर्तुं नो शक्यते यतस्तेन ॥

अत एव विस्तरेभ्यो यवननरेन्द्रादिरचितशास्त्रेभ्यः ।

सकलमसारं त्यक्त्वा तेभ्यः सारं समुद्ध्रियते ॥

सारावली-अध्याय १ श्लोक २-४

said with definiteness about the author, or his date. The author appears to have been comparatively a modern one who lived a few centuries after Kalyāṇavarman. There is nothing very striking in the work. The author simply has made a collection of such topics, as, in his opinion, could be of use to a practising astrologer. He has divided his work into two books, the first consisting of eighty chapters and the second of twenty chapters as mentioned by him. The book is, in short, not a small handbook, but a bulky reference book to astrologers discussing almost all topics of Jaimini, Mīnarāja and Varāhamihira. He has given no room to the discussion of topics like dreams, omens and the like which are really foreign to astrology. A critical inspection of the contents of the book clearly shows that the compiler has richly quoted from Jaimini, has paid all due respect to Varāhamihira and ignored the non-astrological topics of Yavana writers. (See Table No 2 at the end.)

The relative position of Jaimini Sūtras, Br̥hadyavanajātaka and Br̥hajjātaka

104. The services of Jaiminisūtra, Br̥hadyavanajātaka and Br̥hajjātaka in the field of Astrology are, in a way, comparable to the services of Pāṇini's Sūtras, Kātyāyana's Vārtikas and Patañjali's Mahābhāṣya in the field of Sanskrit Vyākaraṇa. Subsequent researches from time to time have introduced considerable accuracy in astronomical calculations and added considerably to the fund of knowledge of astronomical topics ; but, with respect to Astrology, the fundamental principles laid down by the three Savants and the statements, made by them, have become a final word. A glance at the Table at the end, giving a critical analysis of the contents of the five important works on Astrology—Jaiminisūtras, Br̥hadyavanajātaka, Br̥hajjātaka, Sārāvati

and Brihatpārāśari,—is expected to help the reader in his study of the development of the Science of Astrology in India, in all its important branches and topics.

CASTING OF HOROSCOPES

Application of Jaimini's rules

105. The Science of Astrology, as stated above, is based upon the belief that the planets and stars do exert an influence on the animate as also the inanimate nature, just as all the orthodox systems of philosophy in India are based upon the fundamental assumption that there is an entity like the *soul*. When Astrology has been admitted as a *Sāstra* then only the question comes for investigation as to what kind of rules can be framed, how they can be framed, and how far they can be correct and possible to be verified. A few lines here will not be out of place to elucidate the application of the doctrines of Jaimini and see how far the results are borne out by the actual finds of events and occurrences.

Calculation of the Divisions of the Zodiac according to Jaimini

106. It is evident from what is given above, that Jaimini has counted the divisions of the Zodiac serially from the point of the Vernal equinox. He has divided the Zodiac into 12 equal parts and referred to them as First, Second Third and so on, upto the Twelfth. The point of the Vernal equinox is evidently not a fixed one receding as it does one degree in every 71.7 years approximately. In the days of Jaimini it almost coincided with the first point of the Meṣa-Rāśi, from which place it has upto this time receded about 23 degrees. It lies to-day almost at the end of the first quarter of the Mīna Rāśi. It is this point of the Vernal Equinox that is called the First Point of Aries in English

books on Astrology, and the twelve signs Aries, Taurus, Gemini etc. are counted from it. The Rāśis, Meṣa, Vṛṣabha, Mithuna etc. in the Indian books on Astrology are fixed divisions in the sky made up of 30° each, commencing from the first point of the Aśvinī constellation which, as shown in para 85 above, is situated at a distance of 120 degrees to the east of the twin stars of the tail of Mūla, which is the traditional starting point of the Nakṣatra circle fixed by the Vedic Seers who made the first mention of the 27 Nakṣatras of the Zodiac.

Specific features of Jaimini's Calculation

107. As the 12 divisions of the sky, beginning with the Vernal Equinox coincided with the twelve Rāśis Meṣa, Vṛṣabha etc. at the time of Jaimini, the results given by him due to birth in the different zodiacal divisions in Sūtras "pañca mūṣikamārjārāḥ" etc. (I. ii. 2 to I. ii. 13) are quite according to the nature and figure of the Rāśis, and at present also those results should be understood in the same way i. e. with reference to the Rāśis Meṣa, Vṛṣabha etc. beginning with the Aśvinī constellation. However, as the 12 Rāśi divisions do not coincide at present with the 12 divisions beginning from the point of the Vernal Equinox, a discretion has to be used in interpreting properly the Sūtras of Jaimini referring to the 12 Zodiacal divisions, and in all cases except those in Sūtras (I. ii. 2 to 13) referred to above, the 12 divisions beginning with the point of the Vernal Equinox at present should be taken, as is evident from the way in which Jaimini has defined the aspects or decided the significatory planets. In short, except in Sūtras (I. ii. 2-13) Jaimini follows the Sāyana method, and, verily, it is for this reason that he has not mentioned the various divisions by names Meṣa, Vṛṣabha etc., but has cited them merely as First, Second, Third and so on.

Explanation of the Twelve Houses or Bhāvas

108. For the scrutiny of horoscopes based upon the Kāraka-graha, Lagnapada and Upapada, Jaimini has taken the zodiacal division of the Kāraka-graha, Lagnapada and Upapada respectively as the leading division and, considering it as the first house, or *prathama bhāva*, he has taken the succeeding divisions as the second house (*dviṭīya bhāva*), third house (*trītiya bhāva*), and so on, for the consideration of results based upon them. This first house, or *prathama bhava* was taken to commence from the first degree of the zodiacal division, corresponding to the particular bhāva, and not from the specific degree of the Kāraka graha or the exact degree of the zodiacal division on the horizon at the time of birth. So also, full divisions of 30 degrees each were taken for reading the horoscopes based upon the Lagna, Kāraka, Pada and Upapada and not minor subdivisions such as the ninth part (*navamāṁśa*) and the like. The word 'svāmśa' in the governing rule "atha svāmśo grahāṇām" (I. ii. 1) does not refer to the ninth division as the commentator has taken it. The word means 'his own portion' i. e. the portion of the zodiac occupied by the Significatory Planet. Had Jaimini meant by 'svāmśa' the ninth part or 'navamāṁśa', he would have certainly put the latter word, especially with a view to leave aside the possibility of other sub-divisions being taken such as the thirds, the fifths, and the like, which can also be understood from the word 'svāmśa'. Besides, the word 'navāmśa' and not 'navamāṁśa', occurs in Sūtras "prathame tadādirnavāmśaḥ" and others (II. iii. 1, II. iv. 11, and II. i. 15, 17, 18); and, the word means there the portion of the individual planet out of the nine planets, and it refers to the Daśā of the planet or 'graha' there, as different from the daśā of the Rāśi. (See commentary on Sūtra I. ii. 1).

Illustration of Jaimini's dicta

109. To illustrate the various dicta of Jaimini, the case of the writer himself can be taken below as an illustration for purposes of investigation and scrutiny. While making this investigation, however, it is necessary to bear in mind the difference between the method of Jaimini and the Nirayana method generally followed at present. As already observed above, the Vernal Equinox at the time of Jaimini coincided with the first point of Aśvinī, and, as a consequence, the twelve equal divisions of the Ecliptic circle from the Vernal equinox exactly coincided with the twelve Rāśi divisions commencing from the first point of Meṣa. The ends of the four Rāśi triads then coincided with the points of the two Solstices and the two Equinoxes; and, hence, the four Rāśi triads were called the four padas or footsteps of the ladder of the Rāśis. In order to be consistent with Jaimini's principles, the twelve divisions designated by him as One, Two etc. and not as Meṣa, Vṛṣabha etc., as also the four padas, have to be taken as commencing from the point of the Vernal Equinox and not from the first point of Aśvinī Nakṣatra. To distinguish these 12 divisions which are the same as Sāyana Rāśis from the 12 Nirayana Rāśis Meṣa, Vṛṣabha etc., these divisions could be named as Jaimini has done, divisions One, Two, Three etc., while the word Rāśi, or sign could be reserved for the Rasis, Meṣa, Vṛṣabha and so on.

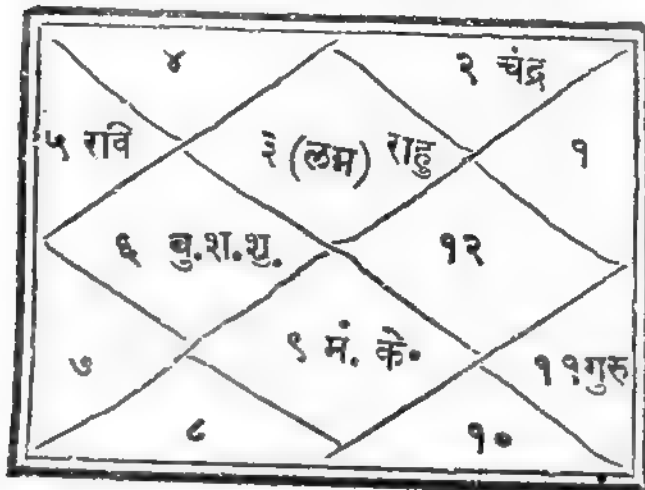
Preparation of different Kinds of horoscopes

110. The birth of the writer occurred at 3-20 A. M. after the midnight of the seventh of August 1890 (Śrāvaṇa kṛṣṇa aṣṭamī, Śālivāhana year 1812) at Sātārā. The Janmalagna or the Ascendant Sign according to the Nirayana system is Mithuna 5 degrees. The position of the

planets according to the Nirayana system can be stated thus : The Sun is in Karka 23°, the Moon in Meṣa 24°, Mars in Vṛścika 18°, Mercury in Simha 8°, Jupiter in Makara 9°, Venus in Kanyā 6°, Saturn in Simha 14°, Rāhu in Vṛṣabha 28°, and Ketu in Vṛścika 28°. According to Jaimini's method, however the Lagna is 27° in Division No. III; the Sun is at 16° in No. V ; the Moon at 17° in No. II; Mars at 11° in No. IX; Mercury at 1° in No. VI; Jupiter at 2° in No. XI; Venus at 29° in No. VI; Saturn at 7° in No. VI; Rāhu at 21° in No. III and Ketu at 21° in No. IX. The Lagna-Kuṇḍalī, the Kāraka-Kuṇḍalī, the Pada Kuṇḍalī and the Upapada Kuṇḍalī can be prepared with the details given above, and submitted to the test of scrutinizing the results. The Kuṇḍalīs stand as follows:

Janma Lagna Kuṇḍalī.

Janma Lagna 27° in Division III.

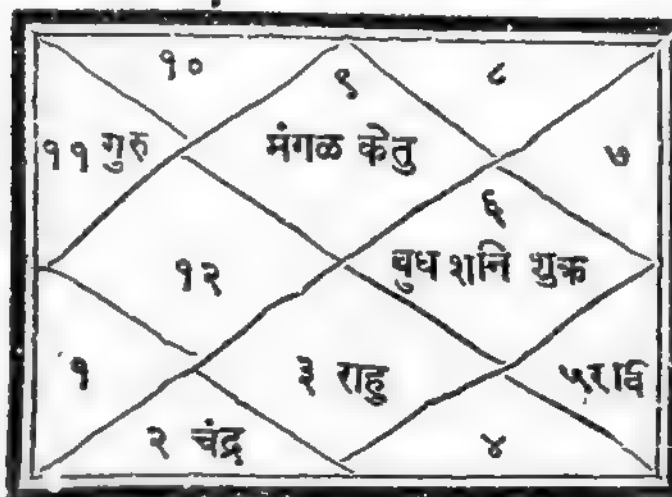
Kāraka Kuṇḍalī

Ātma Kāraka—Venus (Śukra).

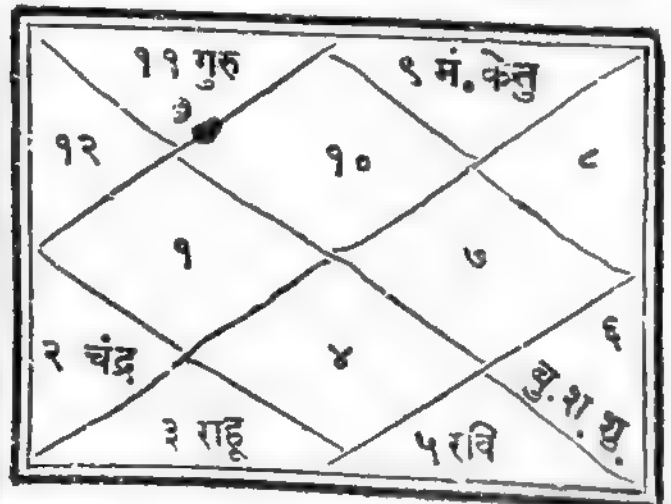
Pada-Kuṇḍalī

Pada- Lagna Division III

Upapada-Kuṇḍalī

Upapada-Lagna Division No. X.

Scrutiny of the Lagna Kuṇḍalī

111. The Lagna-Kuṇḍalī is to be considered for defining the Argalās or alliances of planets, for stating the Daśās, for defining aspects, as also for judging the Rājayoga and other Yogas. In the present case, the Sun has Argalā or alliance with Mercury, Venus, Saturn, Mars, Ketu and Rāhu; the Moon with Rāhu, Mercury, Venus and Saturn; Mars has an alliance with the Sun; Mercury, Venus and Saturn have an alliance with the Moon, Mars and Ketu; Jupiter has an alliance with the Moon and Rāhu; and lastly, Rāhu has an alliance with the Sun, the Moon and Jupiter, and Ketu with Mercury, Venus, Saturn and the Sun. The Daśās (Caraparyāya-daśās) can be stated as follows:—Division III—3 years; Division II—4 years; Division I—8 years; Division XII—1 year; Division XI—5 years; Division X—4 years; Division IX—2 years; Division VIII—1 year; Division VII—11 years; Division VI—12 years; Division V—12 years and lastly, Division IV—2 years. The daśās proceed in the reverse order as the ninth from the ascendant is in an even Pada. Venus is the Ātmakāraka planet, the Ninth is the Pada Lagna and the Tenth is the Upapada Lagna.

112. If the Ātma-Kāraka Kuṇḍalī were considered, then by virtue of the presence of Venus in the first division, the person should be a *Government servant* with powerful sense-organs⁶, while by virtue of Mercury there he should be a business man, skilled in Arts and very practical⁴. The presence of Saturn there shows that he should follow a *well-known profession*⁷. By virtue of the presence of Mars and Ketu in the fourth house, he should live in his own building of bricks and mortar¹¹. By virtue of the Moon in the ninth house, he should be devoted to religion, truth and preceptor¹⁴. By the presence of the Sun in the twelfth

house he should be devoted to S'iva²². He is likely to suffer from pimples and boils as Mars occupies the fourth house²⁷. By the presence of Ketu in the fourth house, he should be a calculator and an astronomer⁴¹. By the presence of Venus³⁰ and Mercury in the first house, he should be a writer of few books³¹, although a poet, a speaker and fond of rhetorics³²; by the presence of Saturn there, however, he should make no mark in meetings³⁶. He should be a Mīmāṃsaka by the presence of Mercury in the first house.³⁷

For ready-reference specific Sūtras consulted for reading the horoscopes above, as also the following ones are quoted in the foot note below.

Note : 1 तत्र रवौ राजकार्यपरः (I.ii.14). 2 पूर्णेन्दुशुक्रयोर्भोगी विद्याजीवी च (I.ii.15). 3 धातुवादी कौन्तायुधो वह्निजीवी च भौमे (I.ii.16). 4 वणिजस्तन्त्रवायाः शिल्पिनो व्यवहारविदश्च सौम्ये (I.ii.17.). 5 कर्मज्ञाननिष्ठा वेदविदश्च जीवे (I.ii.18). 6 राजकीयाः कामिनः शतेन्द्रियाश्च शुके (I.ii.19). 7 प्रसिद्धकर्माजीवः शनौ (I.ii.20.) 8 रिष्के बुधे बुधदृष्टे वा मन्दवत् (I.ii.39). 9 शुभदृष्टे स्थेयः (I.ii.40). 10 राहुशान्भ्यां शिलागृहम् (I.ii.44). 11 कुजकेतुभ्यामैष्टकम् (I.ii.45). 12 गुरुणा दारवम् (I.ii.46). 13 तार्णे रविणा (I.ii.47). 14 समे शुभदृष्टयोयाद् धर्मनित्यः सत्यवादी गुरुभक्तश्च (I.ii.48). 15 अन्यथा पापैः (I.ii.49). 16 केतुना (पारदारिक-) प्रतिबन्धः (I.ii.54). 17 लाभे चन्द्रगुरुभ्यां सुन्दरी (I.ii.57). 18 कर्मणि पापे भूरः (I.ii.64). 19 शुभे कातरः (I.ii.65). 20 उच्चे शुभे शुभलोकः (I.ii.68). 21 केतौ कैवल्यम् (I.ii.69). 22 रविकेतुभ्यां शिवे भक्तिः (I.ii.72). 23 चन्द्रेण गौर्याम् (I.ii.73). 24 बुधशान्भ्यां विष्णौ (I.ii.76). 25 गुरुणा साम्बशिवे (I.ii.77). 26 केतुना गणेशे स्कन्दे च (I.ii.79). 27 कुजेन पिटकादिः (I.ii.93). 28 केतुना घटिकायन्त्री (I.ii.97). 29 मातापित्रोश्चन्द्रगुरुभ्यां ग्रन्थरुत् (I.ii.102). 30 शुकेण किञ्चिदूनम् (I.ii.103). 31 बुधेन ततोपि (I.ii.104). 32 शुकेण कविर्वाग्मी काव्यज्ञश्च (I.ii.105). 33 गुरुणा सर्वविद् ग्रन्थिकश्च (I.ii.106). 34 न वाग्मी (I.ii.107). 35 विशिष्य वैयाकरणो वेदवेदान्तविच्च (I.ii.108). 36 सभाजडः शनिना (I.ii.109.) 37 बुधेन मीमांसकः (I.ii.110.) 38 कुजेन नैयायिकः (I.ii.111). 39 चन्द्रेण सांख्ययोगज्ञः साहित्यज्ञो गायकश्च (I.ii.112). 40 रविणा वेदान्तज्ञो गीतज्ञश्च (I.ii.113). 41 केतुना गणितज्ञः (I.ii.114). 42 गुरुसंबन्धेन संप्रदायसिद्धिः (I.ii.115). 43 भाग्ये चैवम् (I.ii.116).

113. An inspection of the Pada Kuṇḍalī can show that although there is no planet in the eleventh house, still, by the aspect of the Sun, the Moon and Jupiter there, he should be a *well-to-do person*, and the *income* should accrue *in the rightful way*—mostly by means of learning and scholarship. He should be rich, by virtue of the Pada of the seventh house from the Lagna-pada being in the Kendra of the Pada. So also, there should be good relations between the husband and the wife. A scrutiny of the Upapada Kuṇḍalī would show that by the presence of Jupiter in the second house he should have a charming wife. If the methods of calculating the duration of life, given by Jaimini, are considered, then, by virtue of the lords of the first house and the eighth house being both in 'dviṣvabhāva' or Mutable sign he should have a middling span of life; so also, by the presence of Saturn in a mutable sign and Moon in a fixed sign he should have a long life; similarly, by virtue of the ascendant sign being mutable and the 'hora' sign a fixed one (sthira), he should also be a longlived person, the hora sign being the second.

114. A few more horoscopes of well-known persons can be discussed below to show how far the dicta of Jaimini apply to their cases. The horoscope based upon the significatory planet of a well-known person born on 13-11-1873 at about 12-45 Noon (who does not desire to have his name mentioned here) can be considered as follows according to Jaimini's dicta : Jupiter is the significatory planet of self or Ātmakāraka. The presence of Jupiter in the first house shows the man to be a *very learned person*³³ possessed of special scholarship in the old learning of the ancestors⁴². The presence of the Moon there shows that he would *have a life of pleasures and enjoyment* and that he would live by dint of his learning

and scholarship². The tenth house has no planet, but the aspect of Mercury thereon shows that he would follow a famous profession³. The aspect of three benefic planets on

Atmā Kāraka-Kuṇḍali

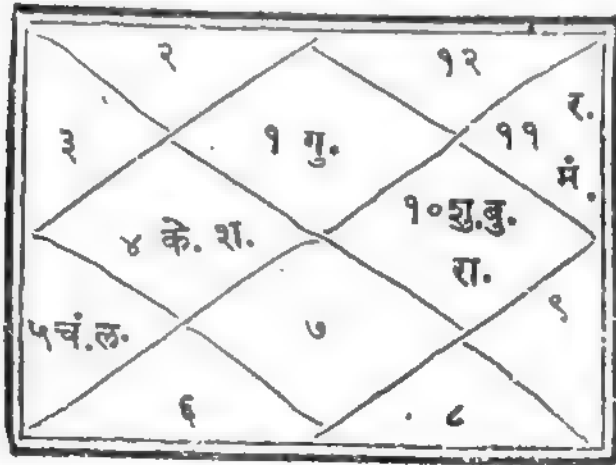
the tenth would indicate his steady character as also skill in arbitration⁴. The presence of Mercury in the fourth house with the Moon and Jupiter aspecting him, would show his residence in a palatial building made of wood¹².

The presence of Rāhu in the ninth, aspected by two malefics, Mars and Saturn, as also by Venus who is powerful in his own house, would show that he would not be a man devoted to religious rites and practices¹⁵ although he would follow the principles of religion¹⁴. The aspect of the Moon and Jupiter on the seventh house would indicate his having a beautiful and charming wife¹⁷. The presence of two malefic planets, the Sun and Ketu, in the third house indicate his courage and boldness¹³. The presence of malefics in both the trines shows his liking for mystic sciences. The presence of the Moon and Jupiter in the first shows that he would be a writer of books of a very high order²⁹ although the presence of Mars and Saturn in the fifth would indicate that the writing will not be on the orthodox sciences, but it would be mainly on law and politics³⁸. The presence of Mars in the fifth house would show his proficiency in Law and skill in logical argumentation³⁸; while the presence of Jupiter would show that he would be a follower of traditions⁴². The presence of Venus in the second house which is his own, shows that he would be an orator of a high order³². The presence of two malefic

planets in the first house of the Upapada Kuṇḍalī may indicate the loss of or trouble to wife.

115. Another horoscope of a promising young man born on 6-2-1917 at 6-35 P. M. may be taken for scrutiny: Jupiter is the significatory planet, by whose presence in the first

Kāraṇa-Kuṇḍalī.

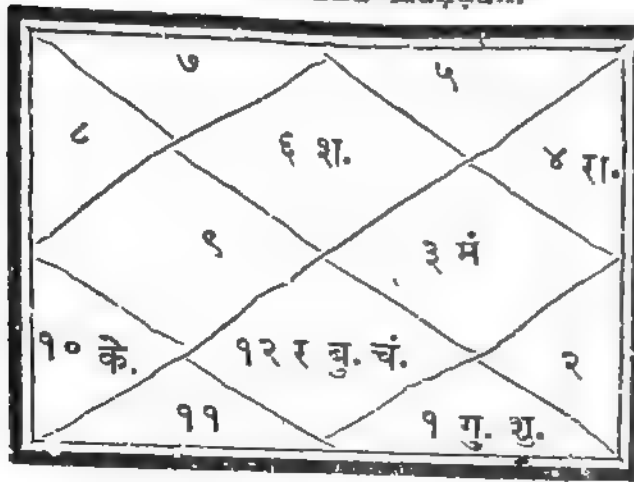
house the person is expected to be a scholar and devoted to learning⁵. By the presence of Mercury in the 10th house he would live by a famous profession and also steady in his character and activities due to the presence of two benefic planets there⁹,

although by presence of Rāhu he may be impatient at times. The presence of Saturn and Ketu in the fourth house indicate his residence in a house of bricks and stones¹⁰. By the presence of Ketu in the fourth house, he would be a calculator and a good Mathematician⁴¹. By virtue of the presence of Jupiter and the Moon in the first and the fifth houses he would be a scholar and a writer³³, but not an orator³⁴. He would possess a scholarship in grammar, traditional lore³⁵, philosophy, mystic sciences, literature and Music too⁴⁰. The presence of Jupiter in the first shows his inclination to follow the family traditions⁴².

116. Swami Ramkrishna Paramahansa: Birth-date: 20-2-1835 at about 8-30 A. M. Position of the planets at the time of birth: The Sun 1° in XII, The Moon 5° in XII; Mars 6° in III; Mercury 22° in XII; Jupiter 2° in I; Venus 17° in I; Saturn 26° in VI; Rāhu 12° in IV. In the first place, the Janmalagna being the very twelfth, well nigh

indicate his being a great preacher of Religion and an anchorite too. The presence of two benefic planets Mercury and the Moon there, as also that of the Sun in his ascendant

Atmakaraka-Kuṇḍalī.

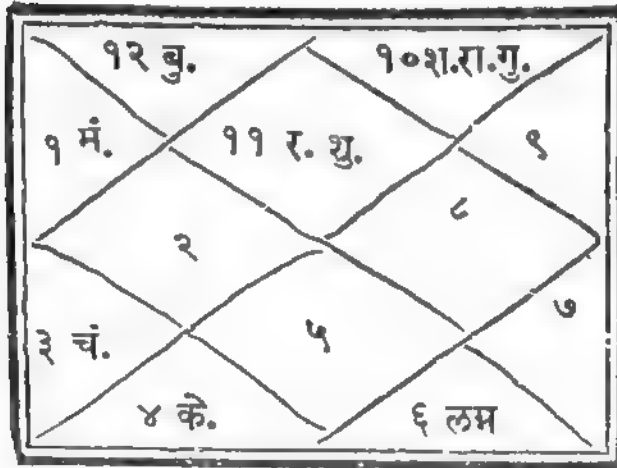
house, strengthens the effects of Lagna. If the Kāraka-Kuṇḍalī be inspected, it would be seen that Saturn is the significatory planet and his presence in the first house shows the life of a man living by a famous profession⁷. The

presence of two auspicious planets in the seventh house shows that he would have a charming wife¹⁷. The presence of Saturn in the first house would indicate that he would not make his mark in an assembly³⁶, while that of Ketu in the fifth house would indicate his proficiency in Mathematics⁴¹.

117. Justice M. G. Ranade. Birth-date 18-2-1842 at 7 P. M. The Sun is the significatory Planet. The presence of the Sun in the first house, shows his occupation of a high office under Government¹. The presence of Venus there shows his being a loyal politician, as also his resourcefulness and command over the senses⁶. Although there is no planet in the tenth, still the aspect of a number of benefic planets there shows his steadiness of mind and temperament as also skill in settling disputes⁹. The aspect of Rāhu and Saturn on the fourth house shows his residence in a stone building.¹⁰ while that of Jupiter shows his occupation of a wooden structure¹² also. The aspect of Venus on the ninth shows his devotion to religion, truthfulness, preceptor and elderly persons¹⁴, although the aspect of the Sun there may indicate some element of distrust¹⁵. The aspect

of Jupiter on the seventh indicates an intelligent charming wife¹⁷ although the aspect of Saturn there may show her bad health and the aspect of Mars may

Atmakaraka-Kundali.

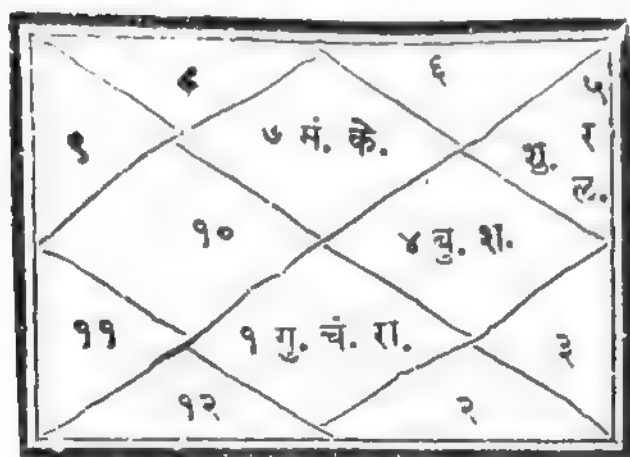

indicate even a loss of wife. The presence of the malefic planet Mars in the third house shows his intrepid nature, full of courage and boldness¹⁸. The presence of Jupiter in the twelfth house shows his religiousness²⁰; the presence of Saturn and

Rāhu also there may show that he could not be a devout religionist. The presence of the Moon in the fifth shows that he would be a reputed writer; the presence of Venus, however, in the first would show that he could not be a voluminous writer although he would be a critic and an orator of a high order²⁹. The presence of the Moon in the fifth house shows also his study of metaphysics and poetry³⁹, while the presence of the Sun shows his deep interest in philosophy and Music.⁴⁰ If the Padakundali were considered, the occupation of the eleventh house by a planet, and that too by Mars of his own house, shows that he could be very rich. The absence of any planet in the twelfth shows that he would not be a spendthrift although the aspect of planets like Ketu, Rāhu and Saturn there would show that he would be careless in spending and would spend on brothers, and King's taxes. The application of the methods of determining life shows that he would not be endowed with a long life beyond 64 years.

118. Lokamānya Bal Gangadhar Tilak : Birth date 23-7-1856 at about 7 A. M. Mars is the significatory planet. The presence of Mars in the first house

Atmakaraka-Kundali.

would indicate his spirited fiery nature³, while the presence of Ketu there would betray his being a calculator and an astute politician⁴¹. The presence of Mercury in the tenth house shows that he would

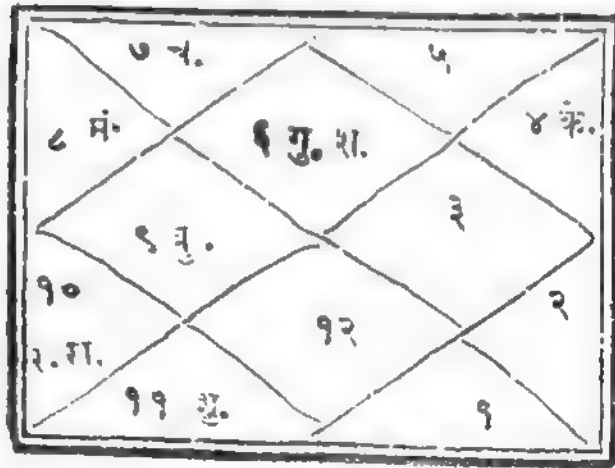
live by a well-known profession³. The aspect of the Sun and Venus on the fourth house shows his residence in a comfortable thatched house¹³. The presence of the Moon and Jupiter in the seventh shows that he would have a devoted wife of an excellent nature¹⁷. The presence of Mars in the first house shows that he would be a skilled lawyer with a remarkable power of argumentation³⁷, while the presence of Ketu there would show his being an excellent Mathematician⁴¹. The presence of two planets—the Sun and Venus—in the eleventh shows that he would sufficiently be a man of means.

119. Pandit Madana Mohana Malaviya : Birth date 25-12-1861. Margasīrṣa Kṛṣṇa 8 at 1 P. M. Jupiter is the Significatory Planet. Position of planets at the time of birth. The Sun at 2° in X; the Moon at 8° in VII; Mars at 21° in VIII; Mercury at 23° in IX; Jupiter at 26° in VI; Venus at 25° in XI; Saturn at 21° in VI; Rahu at 4° in

X; Lagna at 24° in I; Pada : Division III; Upa-
pada : Division XII. Jupiter who is the signi-

ficatory planet is expected to make the person much devoted to religious rites and possessed of Vedic Scholarship ³⁵. The presence of Saturn in the first indicates his living a very famous life of glory and repute⁷. The presence

Ātmakāraka-Kuṇḍali

of Mars in the third, which happens to be his own house, shows the undaunted and spirited nature of the person who would be sticking to his own principles and fighting for them ¹⁸ with invincible logic ³⁸. The aspect of Mercury on the tenth shows the firmness of his character and his powers of arbitration⁹. The presence of Jupiter in the first with the Sun in the fifth shows his deep study of the various branches of learning especially of philosophy with eminent powers of writing ³³. Jupiter also makes him an honest follower of the tradition of his ancestors ⁴². The presence of a malefic both in the third and the eleventh shows a chance of imprisonment which is to be on account of political considerations although not giving much trouble on account of Ketu there.

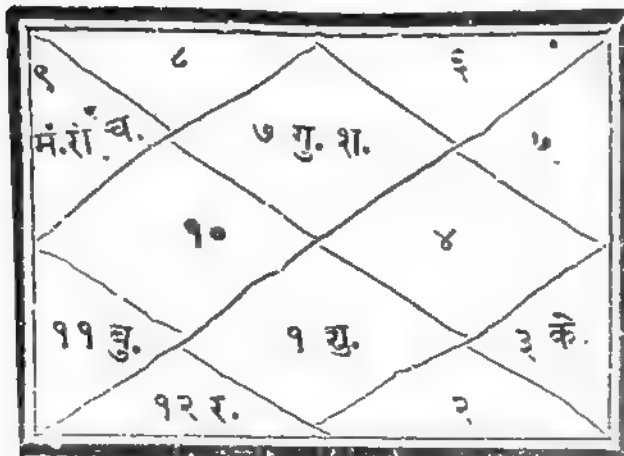
120. His Highness Sayajirao Gaekwar : Birth date 11-12 March 1863. Phalguna Kṛṣṇa sixth at 2 A. M.

Kāraka Graha : Jupiter.

Position of the planets at the hour of birth :—

The Sun in 20° in XII ; the Moon at 8° in IX ; Mars at 22° in IX ; Jupiter at 26° in VII ; Venus at 11° in I ; Saturn at 2° in VII ; Rahu at 10 in IX ; Lagna 29°

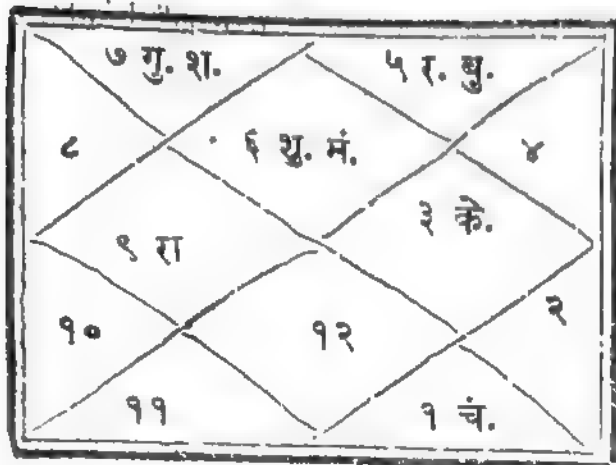
Ātmakāraka-Kundali

degrees in IX. Jupiter is the Significatory Planet indicating a holy religious life⁵, no doubt, spoiled to a certain extent by the company of Saturn. The presence of Saturn in the first there shows a life of fame and glory⁷. The presence of Jupiter there shows his vast erudition³³ characterized by skill and practical wisdom due to the presence of Mercury in the fifth³⁷. The presence of Saturn in the first goes against his making a mark in assemblies³⁵. The presence of Venus in the seventh shows the company of an able wife, although conjugal relations are likely to be spoiled due to the presence of Saturn in the first¹⁷. The presence of two malefics in the ninth will not allow him to be devoted to religious activities^{14, 15}. The presence of Mars in the third shows his fiery and spirited nature possessed of intrepidity of character¹⁸. The presence of Mālefic both in the third and the sixth shows a kind of Rājayoga raising him unexpectedly to a high position⁴⁵.

121. Pandit M. M. Vasudev Shastri Abhyankar :
Birth-date 4-8-1863 Adhika Śrāvaṇa Kṛṣṇa—6th

Karka-Kuṇḍli

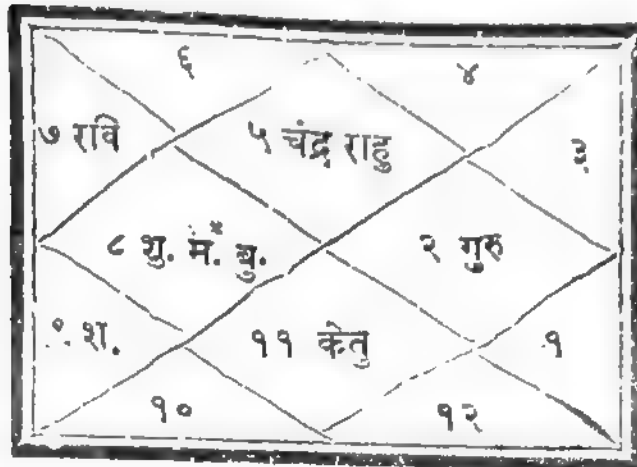

at 8-8 P. M. Venus is the significatory Planet. Position of the various Planets at the time of birth: The Sun at 11° in V; the Moon at 18° in I; Mars at 1° in VI; Mercury at 9° in V; Jupiter at 24° in VII; Venus at 26° in VI;

Saturn at 6° in VII; Rahu at 4° in IX; Lagna at 2° in XII. Venus is the significatory planet showing perfect loyalty of the person to the state⁶. The presence of Venus in the first house shows that the person is characterized by a versatile genius, self satisfied, and expected to live by dint of learning and scholarship¹⁰. The presence of Jupiter in the second house indicates his sound scholarship, especially in the orthodox learning and proficiency in many lores³³. It also shows considerable powers of pen³³, the books produced being mainly on Vedas, philosophy and Grammar characterized by sound logical arguments³⁶. Jupiter indicates his following the tradition of his ancestors⁴¹. The presence of the Sun and Mercury in the twelfth makes him devoted to Śiva²² and Vishnu²⁴, leading a pious life.

122. Mahātmā Gāndhī the inspection of the horoscope of the significatory planet in the case of Mahatma Gandhi shows a few features of his life in

Ātma-Kāraka Kuṇḍalī

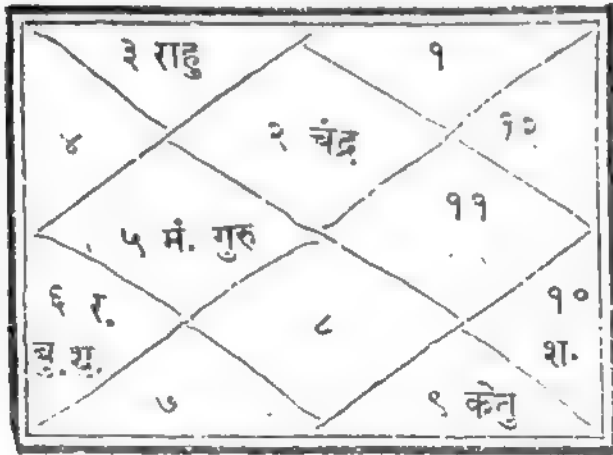

a remarkably faithful manner : The presence of the Moon in the first house shows that he would be respected by people and he would live by his intelligence and wisdom². The presence of Jupiter in the tenth

house shows the stability of his nature as also his skill in arbitration⁹. The presence of Venus and Mars in the fourth house shows his residence in a house of bricks¹². The aspects of three benefic planets on the ninth house shows his devotion to truth and respect for elders¹⁴. The aspect of three malefic planets there would of course¹⁵ show that he would not be a follower of the orthodox creed. The presence of the Sun in the third shows his intrepid nature, extraordinary courage and strength of mind¹⁸. The presence of Mercury in the fourth shows his complete renunciation of worldly affairs. The presence of the Moon in the first house shows him to be a pleasing writer although the presence of Rahu there would mean that his writing would not be popular with all²⁹. The presence of Saturn in the fifth house goes against his being a skilled orator³⁶.

123. Sāhityasamrāt N. C. Kelkar ; Birth date 24/25-8-1872 at 4-34 A. M. The Moon is the

Ātmu Kāraka-Kuṇḍali

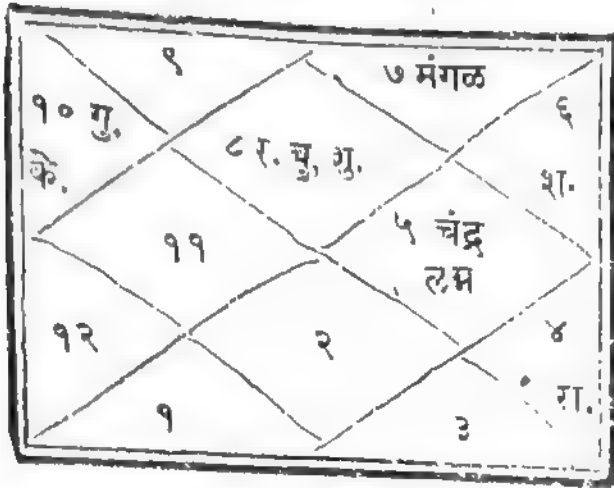

Significatory Planet-Position of the planets at the time of birth :— The Sun at 1° in VI. The Moon at 20° in II ; Mars at 3° in V ; Mercury at 7° in VI ; Jupiter at 18° in V ; Venus at 13° in VI ; Saturn at 14° in X ; Rahu at 18° in III ; Ketu at 18° in IX ; Lagna at 8° in IV.

The significatory planet Moon shows a life of enjoyment and pleasures². The presence of the Moon in the first shows that the person is to make his livelihood by his learning and scholarship². The presence of the Moon in the first and that of the Sun⁴⁰, Mercury³⁷ and Venus³⁴ in the fifth shows his vast powers of speech attended with powers of reasoning and skill in interpretation ; the Moon shows powers of writing with a charming style⁸⁹ the subjects being Literature and Politics³⁹. The presence of Mercury in the fifth shows his skill in interpretation³⁷, while that of Venus is expected to make him a poet, an orator and a critic³². The presence of the malefic Saturn in the ninth shows his being an astute politician, not much devoted to religious rites^{14, 15}. The presence of Mars and Jupiter in the fourth shows his residence in a house of bricks¹¹ and wood¹².

124. Pandit Jawaharlal Nehru : Birth date 14-11-1889 Kartika Krishna 6th at 11 p. m. The

Atma Kārks-Kundli

position of planets is as follows :—लम 17° in V. रवि 2° in VIII. चंद्र 9° in V. मंगळ 1° in VII. बुध 8° in VIII. गुरु 6° in X. शुक्र 8° in VIII. शनि 2° in VI. राहु 4° in IV. केतु 4° in X. The Sun is the Significatory Planet.

As the Sun is the significatory planet the person is expected to occupy a very high office of State (तत्र रवौ राजकार्यपरः I. 2. 19). By the presence of Venus there, he is expected to lead a life of pleasure and enjoyment maintaining himself by his intellectual abilities. (पूर्णेन्दुशुक्रयोर्मौगी वियाजीवी च I. 2. 15). He is expected to possess a versatile genius, and fond of pleasures and skilled in politics (राजकीयाः कामिनः शतेन्द्रियाश्च शुके I. 2. 14). The planet Venus shows considerable powers of speech, the presence of Mercury there adding the element of skill to the speech. (शुकेण कविर्वाग्मी काव्यज्ञश्च I. 2. 105). On account of Venus and Mercury both in the first house, he is not expected to be a writer of many books. (मातापित्रोश्चन्द्रगुरुभ्यां ग्रन्थकृत्। शुकेण किञ्चिदूनम्। बुधेन ततोपि। I. 2. 102, 103, 104). The presence of Mercury in the First makes him a business man, a spinner and skilled in Arts. (वणिजस्तन्तुवायाः शिल्पिनो व्यवहारविदश्च सौम्ये I. 2. 17). The Moon in the tenth makes him steady in nature and skilled in arbitration and compromise. (शुभदृष्टे स्थेयः I. 2. 40). The presence of Ketu in the third makes him bold and intrepid although the presence of Jupiter there is expected to make him yield in an honourable way on occasions. कर्मणि पापे शूरः।

शुभे कातरः I. 2. 64, 65.) The presence of Ketu on one side and that of Saturn on the other side of the Ascendant at equal distances shows bondage or imprisonment, the sting of which is likely to be softened by the presence of Jupiter there along with Ketu. (पञ्चाद्विपु. I. 3. 42-43.) The presence of Rahu in the ninth is likely to make him Sceptic in religious matters. (अन्यथा पापैः I. 2. 49.) The presence of Mercury in the first is likely to make him proficient in the Science of interpretation. (बुधेन मीमांसकः I. 2. 110.) The presence of the Sun in the First is also likely to make him fond of philosophy and Music. (रविणा वेदान्तज्ञो गीतज्ञश्च I. 2. 113, 114.)

125. Sardar Vallabhbhai Patel : Birth date 31-10-1875
Kārtika S'ukla 2. Saturn is the Significatory Planet.

Karka Kundali

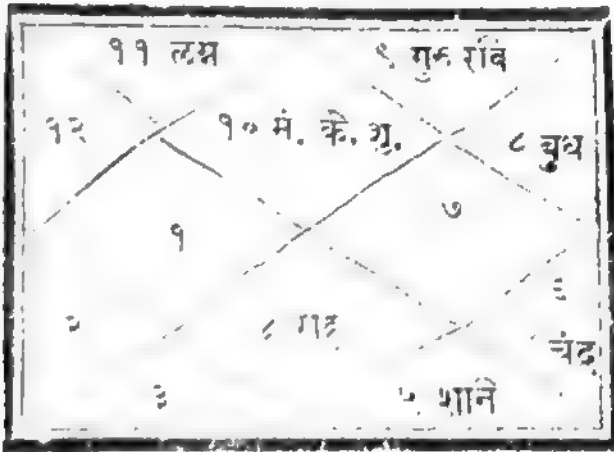
The position of the planets is as follows :—
रवि 6° in VIII. चंद्र 1° in IX. मंगळ 4° in XI. बुध 4° in VIII. गुरु 10° in VIII. शुक 14° in VIII. शनि 20° in XI. राहु 5° in I. केतु 5° in VII. Saturn being the Karaka-planet,

the person is expected to be a distinguished person following a famous profession. (प्रसिद्धकर्मजीवी शनौ. I. 2. 20.) By the presence of Mars in the first house, he is expected to be skilled in logical arguments. (कुजेन नैयायिकः I. 2. 111) and connected with factories, fighting with a spear, and interested in Chemistry. (धातुवादी कौन्तायुधो वह्निर्जीवी च भौमे I. 2. 16) In fact, he is expected to be a powerful fighter, and a fire brand in speech and activities. (कर्मणि पापे शूरः I. 2. 64) By the presence of Rahu in the third house he is

expected to be very bold and intrepid in his activities, in fact, a general. (कर्मणि दासे वा पापे सेनाग्र्यः I. 3. 36). The presence of Saturn in the first house will not allow him to make his mark in assemblies by making eloquent speeches (सभाजडः शनिना I. 2. 109). The presence of three benefic planets in the tenth makes him steady in character and skilled in arbitration. (शुभद्वये मध्येः I. 2. 40). The presence of a single planet on the two sides of the Ascendant at equal distances shows the possibility of imprisonment which may not be very troublesome on account of Jupiter being one of the two. (पश्चाद्विपुभाग्रयोर्महसाग्रे बन्धः कोणयो विपुजाग्रयोः । शुभसंबन्धे निरोधमाग्रम् I. 3. 42. 43.)

126. Sr. Ganesh Vasudev (Dādāsāheb) Mavankar :
Date of birth 27-11-1888 Kārtika Vadya Navami

Atma Kāraka-Kuṇḍalī

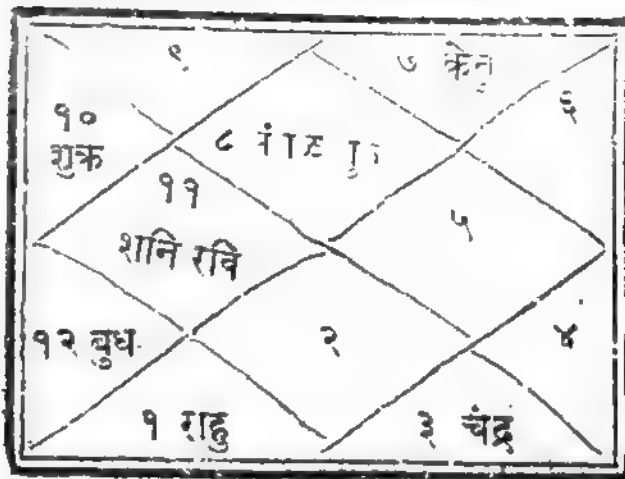
10-32 a. m. Birth-place Ahmedabad. Mars is the Kāraka graha or the Chief Significatory Planet. The position of the planets is as follows:—लग्न 3° in XI. रवि 4° in IX. चन्द्र 12° in VI. मंगळ 24° in X. बुध 14° in VIII.

गुरु 11° in IX. शुक्र 8° in X. शनि 21° in V. राहु 23° in IV. केतु 23° in X. The chief significatory planet Mars is likely to make the person a poignant fighter skilled in logical arguments and legal technicalities. (कुजेन नैयायिकः I. 2. 111). He is also likely to take interest in industries and factories and interested in the Science of Chemistry (धातुवादी कौन्त्यायुधो वह्निर्जीवी च मौमे I. 2. 16). The presence of venus in the first house will make him a very good speaker, the planet Mercury adding skill to the speech and Mars adding logical argumentation. (शुक्रेण कविर्वाग्मी काव्यज्ञश्च ; बुधेन मीमांसकः ;

कुजेन नैयायिकः I. 2. 105, 110 and 111). The presence of Venus is likely to give him a high office under State and make him possessed of a versatile genius. He is likely to lead a life of pleasures and happiness. (राजकीयाः कामिनः शतेन्द्रियाश्च शुके I. 2. 19). The presence of Ketu in the first house is likely to make him rich and engaged in big transactions. (गजव्यवहारिणश्च केतौ I. 2. 22). The presence of the Moon in the ninth will make him upright, devoted to preceptor and follower of religious principles (समे शुभदृश्याणां धर्मनित्यः सत्यवादी गुरुभक्तश्च I. 2. 48). The presence of Venus in the first will make him learned, but he will not be much inclined to write books. (शुकेण किञ्चिदूनम् I. 2, 103). By the presence of the Sun and Ketu in the XIIth he will be devoted to S'iva. (रविकेतुभ्यां शिवे भाक्तिः गुरुणा साम्बशिवे I. 2. 72. and 77).

127. Sr. J. S. (Tātyāsāheb) Karandīkar : Birth date 15-16 February 1875 at 4 a. m. The position of planets at

Ātma Kāraka-Kuṇḍalī

the time of birth : Mars is the Chief Significatory planet : The Sun at 27° in XI; the Moon at 19° in III; Mars at 29° in VIII; Mercury at 10° in XII; Jupiter at 6° in VIII; Venus at 9° in X; Saturn at 16° in

XI; Rahu at 21° in I; Lagna at 10° in X. The chief significatory planet Mars shows his fondness for metallurgy and factories³. The presence of Jupiter in the first house makes him a reputed writer on the orthodox branches of learning,³³ the company of Mars contributing logical argumentation³⁸ and that of Mercury adding skill in inter-

pretation.³⁷ The presence of Ketu in the twelfth indicates a fully meritorious life with considerable spiritual development.²¹ The person is expected to be specially a worshipper of Ganeśa and Skanda.²⁶ The presence of Jupiter in the first shows his varied scholarship and study of several branches of learning.³³ It makes him a great follower of old traditions and devoted to religious rites and activities.⁴⁷ He is expected to make a special study of Veda, Grammar and Philosophy³⁵.

128. Justice N. S. Lokur. Birth-date: 22 April 1887. The Sun is the chief significatory planet. The presence of

Ātma-Kāraka Kuṇḍalī

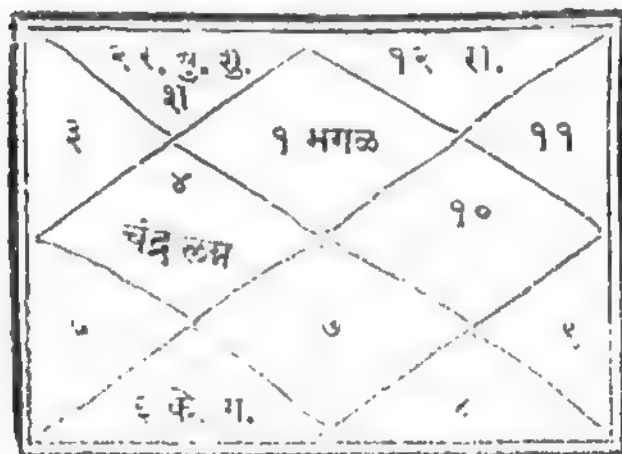

the Sun in the first house indicates his being a *Government servant*¹, while the presence of Mars there would show his spirited nature and liking for Chemistry and Manufacturing³. The presence of Rahu in the

fourth aspected by the moon shows *his residence in a palatial building of stones*¹⁰. The presence of Jupiter in the seventh house indicates a devoted wife of excellent nature¹⁷ although the aspect of Sāni there is likely to spoil the company of wife by separation. The presence of the malefic planet Saturn in the third house shows his *courageous nature and bold attitude*¹⁸. By virtue of Mercury and Moon in the twelfth he would be *devoted to religion* and a worshipper of Vishnu²⁴ and Gaurī²³. The presence of Mars, however, in the first house would make him skilled in logical argumentation³⁸. The presence of the Sun indicates his liking for philosophy and Music⁴⁰.

129. AHMEDABAD CITY : Foundation day 28-4-1411 Vaiśākha S'ukla Pañcamī at 12 Noon. Position

Atma Karka-Kundli

of planets :—The Sun at 15° in II. The Moon at 15° in IV. Mars at 27° in I. Mercury at 14° in II. Jupiter at 2° in VI. Venus at 2° in II. Saturn at 13° in II. Rahu at 20° in XII. Ketu at 20° in VI. Lagna at 28° in IV. The Moon

in the Ascendant indicates great prosperity, happiness and enjoyment. Mars, the chief significatory planet, occupying his own house, shows that the city would develop in factories, mills, workshops, etc.³ There are four planets in the second house—the Sun, Venus, Mercury and Saturn—out of whom the last two are not visible being quite near the Sun. The Sun, of course, shows loyalty to the State, Mercury showing the element of intelligence; and saturn showing shrewdness characterizing the loyalty⁴³. The presence of Venus in the Second shows the tendency of the people towards pleasures and enjoyment². Although there is no planet in the third house, still, the aspect of Rahu and Ketu on it shows the bold and intrepid nature of the residents¹⁸, inclined, no doubt, on occasions towards compromise by reason of Jupiter's aspect thereon. The city would be full of palatial buildings with beautiful terraces on account of the presence of the Moon in the fourth. On account of the absence of any one of the two planets Jupiter and Venus in the first and the fifth houses, the residents would not make their mark by scholarship, authorship, oratory or learning. However, by the presence of Mercury and Venus in the second house the

people will be very practical in business⁴⁶. Although, nothing definite can be said about family life, there being no planet in the seventh, still the aspect of the Sun, Mercury, Venus and Saturn thereon indicates sufficient domestic happiness and progeny. So also, although there is no planet in the ninth, the aspect of Rahu Ketu and Jupiter on it indicates a tendency to observe all traditional customs and rites.⁴²

Conclusion

130. The scrutiny of a few horoscopes made above is sufficient to show that the forecasts made from the Kāraka-Kuṇḍalis of the distinguished persons according to Jaimini's dicta, when verified, are found to be substantially correct. In the examples cited above, only one kind out of the four kinds of horoscopes stated by Jaimini, has been taken into consideration referring to the general career, occupation and prospects of the individual. Jaimini, however, has discussed quite a large number of other topics such as prosperity, family life, children, duration of life, happy and miserable periods, sudden happenings, success in life and so on. He has laid down, in short forms for each of these items, a number of rules with various exceptions and counter exceptions and the reader is recommended to do his own work of predicting the various events in their details with the help of Jaimini's dicta.

131. A team of planets, in fact, is conceived by Jaimini, as instrumental in influencing the career of the individual. The chief significatory planet is made the Commander of the team with the other planets as his lieutenants. The merits of the respective places of the planets, as also the relative position of those places with the main centre of activity viz. the Ascendant or the Division of the Signi-

ficatory planet, play an important part in bringing about the various events. Life, in fact, is looked upon as a battle which is won or lost in accordance with the strength of the basis of action (Lagna), the firmness of the place of the Commander, the disposition of the commander, the support given to him by his colleagues (argalā) and lastly the aspect cast at him by his colleagues viz. the other planets. The Commander gives success or defeat in that walk of life in which he is an expert Director, as for example, the Sun in Government or State service, the Moon in a career of learning, Mars in factories, Mercury in Trade and Commerce, Jupiter in Academic life and work, Venus in State politics and Saturn in building and other projects. Each individual is endowed with a centre of activity at the time of his or her birth, and he or she is given in charge of a particular planet viz. the chief significatory planet for the whole of his or her life, the success or otherwise depending upon the chief significatory planet and the help obtained by him.

132. The study of Jaimini's work is quite an interesting one providing excellent scope for study and research. Only a deep, critical and scholarly study will enable a student to arrive at a definite and correct interpretation of the various laconic Sūtras—especially in chapters three and four. This study at correct interpretations can be much facilitated by a good grasp of the other sister systems of Astrology such as those of the Yavanas and Varāhamihira. The writer has only made an humble attempt at such a study, and hopes that he will be followed by others so that Jaimini's system in its true form will be preserved for posterity.

AHMEDABAD

11th February, 1951

K. V. ABHYANKAR.

Critical Note.

Fourteen Manuscripts, four printed copies, one cyclostyled copy and two commentaries in Manuscript form were used for bringing out this critical edition of the entire Jaimini Sūtra consisting of four Adhyāyas. Only four of the fourteen manuscripts give the Sutras of all the four Adhyāyas. The commentaries and translations terminate at the end of the first two Adhyāyas; only the Sūtra Pātha of the last two Adhyāyas is available and that too, very inaccurate and unreliable. The text of the Nepalese manuscripts (marked न) was found satisfactory and helpful to a great extent. The dates of the several manuscripts vary from Samvat 1811 to 1935.

The Jaimini Sūtra Kārikās are edited for the first time, the Nepal manuscript being found to be very useful in settling the text of the original Kārikās. The Kārikās found quoted in the Sanskrit commentaries are given in the footnotes.

The text of the Atharva Jyotiṣa called Ātmajyotiṣa is based upon the manuscript belonging to the family manuscript collection of the writer. The readings found different in the manuscript copy of the Bhandarkar Oriental Research Institute on which Pandit Bhagavad datta has based his text are given in the footnotes.

The following material was mainly used for the Sūtra text :—

- 1 अ. B. O. R. I. Manuscript with mere text of four Adhyāyas. Samvat 1897.
- 2 आ. B. O. R. I. Manuscript with रुग्गानन्द's gloss on two Adhyāyas. Samvat 1821.
- 3 क. B. O. R. I. Manuscript with रुग्गानन्द's gloss on two Adhyāyas. Samvat 1831.

- 4 स. B. O. R. I. Manuscript with नीलकण्ठ's gloss on two Adhyāyas. Samvat 1810.
- 5 ग. B. O. R. I. Manuscript upto the end of the Second Adhyāya. Samvat 1893.
- 6 घ. B. O. R. I. Manuscript. Very unsatisfactory. Samvat 1935.
- 7 च. Cyclostyled Benares copy very incorrect
- 8 न. Manuscript belonging to the Nepalese Government-Legible, giving only the text of the four Adhyāyas in Newari Character. No date.
- 9 छ. Manuscript belonging to the Nepalese Government with gloss of Kṛṣṇānanda in Newar-Script. Samvat 1811.
- 10 ज. Manuscript belonging to the Nepalese Government, with gloss of Nilakanṭha in Newari Script Samvat 1874.

Material for Jaimini sūtra kārīkā. (i. e. परिशिष्ट १)

- 1 द. Printed copy of Upadeśa sūtra by Durgāprasāda giving the kārīkāś as collected from the commentaries, in the Appendix at the end.
- 2 न. Manuscript copy of the Jaimini Sūtra Kārīkā. belonging to the Government of Nepal.

Material for the Atharva Vedāṅga Jyotiṣa
(परिशिष्ट २)

- 1 A. B. O. R. I. Manuscript.
- 2 B. Printed edition of Bhagavaddatta based upon the B. O. R. I. Manuscript.
- 3 C. Manuscript copy belonging to the manuscript collection of the writer.

The writer expresses his sincere gratitude to the authorities of the Bhandarkar Oriental Research Institute Poona, and to the Government of Nepal for readily granting him access to the treasuries of their Manuscript Libraries, as also to the authorities of the Gujarat Vidyā Sabhā for enabling him to bring out the present critical edition.

- 4 स. B. O. R. I. Manuscript with नीलकण्ठ's gloss on two Adhyāyas. Samvat 1810.
- 5 ग. B. O. R. I. Manuscript upto the end of the Second Adhyāya. Samvat 1893.
- 6 घ. B. O. R. I. Manuscript. Very unsatisfactory. Samvat 1935.
- 7 च. Cyclostyled Benares copy very incorrect
- 8 न. Manuscript belonging to the Nepalese Government-Legible, giving only the text of the four Adhyāyas in Newari Character. No date.
- 9 छ. Manuscript belonging to the Nepalese Government with gloss of Kṛṣṇānanda in Newar-Script. Samvat 1811.
- 10 ज. Manuscript belonging to the Nepalese Government, with gloss of Nilakaṇṭha in Newari Script Samvat 1874.

Material for Jaimini sūtra kārīkā. (i. e. परिशिष्ट १)

- 1 द. Printed copy of Upadeśa sūtra by Durgā-prasāda giving the kārīkāś as collected from the commentaries, in the Appendix at the end.
- 2 न. Manuscript copy of the Jaimini Sūtra Kārīkā. belonging to the Government of Nepal.

Material for the Atharva Vedāṅga Jyotiṣa
(परिशिष्ट २)

- 1 A. B. O. R. I. Manuscript.
- 2 B. Printed edition of Bhagavaddatta based upon the B. O. R. I. Manuscript.
- 3 C. Manuscript copy belonging to the manuscript collection of the writer.

The writer expresses his sincere gratitude to the authorities of the Bhandarkar Oriental Research Institute Poona, and to the Government of Nepal for readily granting him access to the treasuries of their Manuscript Libraries, as also to the authorities of the Gujarat Vidyā Sabhā for enabling him to bring out the present critical edition.

॥ श्रीभणेशाय नमः ॥

जैमिनीयम्—उपदेशसूत्रम्

उपदेशं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

ग्रहराशिथोगृहप्रकारवैविध्यमूलकफलानाम् ।
मनुजैरनुभूतानां निरूपके ज्योतिषे शास्त्रे ॥ १ ॥
पूर्वाचार्यै रचितान् विविधान् ग्रन्थान्निरीक्ष्य वृत्तीम् ।
तद्गतरहस्यसारं मनसा सम्यक् समवधार्य ॥ २ ॥
संक्षिप्तां विपुलार्थां विवृतिमिमामभिनवां विरचयामि ।
जैमिनिसूत्रमरीचिं जैमिन्युपदेशसूत्राणाम् ॥ ३ ॥

पितामहाद् भास्करतुल्यभास्कराज्
ज्ञानार्णवान्मूर्तिमन्तो बृहस्पतेः ।
संप्राप्तविद्यैर्गुरुरामशास्त्रिभिः
प्रवेशितं पाणिनिशब्दशासने ॥ ४ ॥

श्रीवासुदेवं पितृदैवतं गुरुं
जनन्युमासेवितपादपङ्कजम् ।
सहस्रशः शिष्यगणैः स्तुतं स्मृतं
नमामि भक्त्या परया हृदि स्थितम् ॥ ५ ॥

उपदेशपदेनात्र पूर्वाचार्यपरम्परागतमेतच्छास्त्रविषयकं ज्ञानं
गृह्यते यथा पाणिनीयशास्त्रे आद्यमुनीनामुच्चारणम् । उपदेशत्वेन
स्वीकृतानां तत्तच्छास्त्रगतानां सिद्धान्तानां निर्विवादं प्रामाण्यं
भगवता जैमिनिनैव प्रतिपादितमौत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन संबन्ध
इति सूत्रेण पूर्वमीमांसासूत्रस्य प्रथमेध्याये प्रथमपादे । अना-
दित्वाच्छब्दार्थसंबन्धस्य मुनिपरम्पराप्रतिपादिता उपदेशत्वेन
गृहीताः सिद्धान्ताः सर्वथा प्रमाणभूता एव यतः शब्दार्थरूपा
एते सिद्धान्ताः प्रत्यक्षादिभिरनवगतास्तथा लौकिकपदार्था-

नपेक्षत्वाद्वाह्येन्द्रियैरपरिगृहीताः केवलं दिव्यदृष्ट्यैवोपलब्धा वर्तन्ते ।
 तथा च प्राचीनाचार्यपरम्परालब्धं सूर्यचन्द्रग्रहनक्षत्रादिज्योति-
 निर्मित्तकं शुभाशुभनिरूपणात्मकं ज्ञानमत्रोपदेशशब्देन व्यवहृतं
 तत्परम्परागतसमयानुरोधेनैव वयं निरूपयाम इति ग्रन्थकृत-
 स्तात्पर्यम् । उपदिश्यत इत्युपदेशो रहस्यार्थः कर्मानुरूप्येण
 शुभाशुभसूचनप्रकारकः । उपदेशशब्देनात्र जैमिनीयसूत्रनिकरमयं
 जातकं गृह्यत इति कृष्णानन्दसरस्वतीप्रभृतयः । ऋषिर्जैमिनिः
 स्वयमस्याः सूत्रप्रणालिकायाः कर्ता स्याद्वा न वा परंतु
 तत्सकाशात्प्रवृत्ताः परम्परयोपलब्धाः सिद्धान्ता ग्रन्थकृतात्र
 संगृहीता इति तु निःसंशयमेव प्रतिभाति । एते च सिद्धान्ता
 वराहमिहिरकालात्प्राक् सुबहुकालं लोकेषु प्रसृता आसन् ।
 भौमान्तरिक्षस्वप्नलक्षणस्वरादिभिरनेकप्रकारैर्भविष्यच्छुभाशुभादि-
 निरूपणादनेकाश्च शाखाः शास्त्रस्यास्य प्राचीनेषु संस्कृतप्राकृत-
 ग्रन्थेषूपलभ्यन्ते यासां सकाशादाकाशस्थज्योतिर्निबन्धनैवैका
 शुभाशुभनिरूपिका शाखात्र विचार्यते—

अभिपश्यन्त्यृक्षाणि पार्श्वभे च ॥ २ ॥

अत्र योगविभागं कृत्वा द्वे सूत्रे पठ्यमाने दृश्येते केषुचि-
 त्पुस्तकेषु—अभिपश्यन्त्यृक्षाणीत्येकं पार्श्वभे चेत्यपरम् । ऋक्ष-
 शब्देनात्र नक्षत्रसमूहो ग्रन्थकृतोभिप्रेत इति प्रतिभाति । द्वादश च
 नक्षत्रसमूहा अस्य संमता इत्यग्रे द्वितीयपादे पञ्च मूषिकमार्जारा
 इत्यादिसूत्रेभ्यो निर्णेतुं शक्यम् । तथा चाकाशस्था द्वादश नक्षत्र-
 समूहाः प्रत्येकं संमुखानि नक्षत्रसमूहं पश्यन्ति पार्श्वयोरुभयोर्वर्तमानौ
 च द्वौ समूहौ पश्यन्तीत्यर्थः । अत्र जैमिनिमते प्रत्यृक्षं दृष्टि-
 विषये विभिन्नः प्रकारः परम्परयोपलभ्यते । यद्यपि नामशो

मेषादिक्रमेण न कापि राशयोस्मिन् ग्रन्थे निर्दिष्टास्तथापि भचक्रा-
 न्तर्वर्तिनः प्रत्येकं त्रिंशदंशात्मका द्वादश राशयोस्याभिमतस्तेषु च
 राशिषु वसन्तसंपातबिन्दुमारभ्य प्रथमचतुर्थसप्तमदशमा राशयः
 स्वसकाशात् पञ्चमाष्टमैकादशान् राशीन् पश्यन्ति द्वितीयपञ्च-
 माष्टमैकादशा राशयः स्वसकाशात्तृतीयषष्ठनवमान् राशींस्तथैव
 तृतीयषष्ठनवमद्वादशाश्च राशयः परस्परं पश्यन्तीति सांप्रतमुपल-
 भ्यमानाभ्यो वृद्धकारिकाभ्यो निश्चीयते । द्वादशसु राशिषु
 कः प्रथमः किंनिमित्तं च स प्रथम इत्यत्र वृद्धवचनं विना न
 निर्णायकमन्यत्प्रमाणं वर्तते । वृद्धकारिकाश्च मेषराशिं प्रथमं मीनं
 च द्वादशं निर्दिशन्ति । तदनुरोधेन च “ उभयानुभयः पश्येच्चरान्
 स्थास्नुः स्थिरांश्चरः । समीपसंस्थितं राशिं त्यक्त्वा त्रींस्त्री-
 न्यथाक्रमम् ” ॥ इति “ चरं धनं विना स्थास्नुं स्थिरमन्त्यं
 विना चरम् । युग्मं स्वेन विना युग्मं पश्यन्तीत्ययमागमः ॥ ”
 इति च वृद्धश्लोकावुपलभ्येते ॥

वृद्धवाक्यानुसारेण मीनराशिरात्मनश्चतुर्थं मिथुनं, तथा
 चात्मनः सप्तमदशमौ कन्या-धनुषी राशी पश्यति । मेषराशि-
 रात्मनः पञ्चमाष्टमैकादशान्सिंहवृश्चिककुम्भान् राशीन् वृषभश्चा-
 त्मनस्तृतीयषष्ठनवमान्कर्कतुलामकरान् राशीन्पश्यति । एवं मिथुन-
 राशिः कन्याधनुर्मीनराशीन्पश्यति । कर्कराशिर्वृश्चिककुम्भवृषभान्,
 सिंहराशिस्तुलामकरमेषान्, कन्याराशिर्धनुर्मीनमिथुनान्, तुलाराशिः
 कुम्भवृषभसिंहान्, वृश्चिको मकरमेषकर्कान्, धनूराशिर्मीनमिथुन-
 कन्याराशीन्, मकरो वृषभसिंहवृश्चिकान्, कुम्भो मेषकर्कतुला-
 राशींश्च पश्यतीत्यवसेयम् । अत्र जैमिनिसमये चरराशय आत्मनः
 सकाशात्पञ्चमाष्टमैकादशान् राशीन्स्थिरराशय आत्मनः सकाशात्
 तृतीयषष्ठनवमान्द्विस्वभावाश्चात्मनः सकाशाच्चतुर्थसप्तमदशमान्
 राशीन्पश्यन्तीत्यापाततश्चरस्थिरद्विस्वभावराशीनां दृष्टिप्रकार-

पश्यन् प्रतिपाद्यते नैव च कोपि हेतुर्वैषम्यसमर्थनायोपलभ्यते ।
 पराहमिहिरादिभिः प्रतिपादितस्तु राशिदृष्टिप्रकारस्याशं त्रिकोणं
 चतुरस्रमस्तमित्यादिरूपश्रवणाभिवृद्ध्यात्मकः सर्वराशिषु तुल्य एव ।
 विस्तरकृतं विवेचनं प्रास्ताविकेवलोकनीयम् (परिच्छेद ४६, ४७) ॥

तन्निष्ठाश्च तद्वत् ॥ ३ ॥

तत्तत्स्थानस्थिता ग्रहाः स्वाधिष्ठानस्थानवदेव पश्यन्ति ।
 स्थानदृष्टिसदृश्येव तेषु तेषु स्थानेषु स्थितानां ग्रहाणां दृष्टिरिति
 यावत् ॥

दारभाग्यशूलस्थार्गला निध्यातुः ॥ ४ ॥

निध्यातुर्द्रष्टुर्ग्रहस्य स्थानस्य वा दारभाग्यशूलस्थानानि
 तन्निष्ठाश्च ग्रहा या अर्गलासंज्ञां लभन्ते । शास्त्रेस्मिन्भचक्रभागरू-
 पाणां स्थानानां नाम राशीनां तथा राश्यंशानां क्रमनिर्देशो
 नैकद्वित्रिचतुरादिसंख्यया क्रियते किंतु तेषां तेषां राशीनां
 राश्यंशानां प्रतिपादनं च तत्रतत्रोच्चारितानां शब्दानां वर्णैः स्वैरैव्य-
 ञ्जनैर्वा क्रियते । तत्र व्यञ्जनानां कवर्ग-टवर्ग-पवर्ग-यवर्ग-
 संज्ञिताश्चत्वारो वर्गाः कृताः स्वराणां चैक एव वर्गः । वर्गेषु
 स्थितानां वर्णानामनुक्रमेण लब्धा संख्या तेन तेन वर्णेन
 प्रतिपाद्यते । ज-न-वर्णाभ्यां स्वतन्त्रस्वरेण च शून्यं निर्दिश्यते ।
 व्यञ्जनानन्तरं वर्तमानः स्वरस्त्वाकिंचित्कर एव । तथैव संयोगस्थि-
 तव्यञ्जनानां चरमव्यतिरिक्तानि सर्वाणि व्यञ्जनानि । पठ्यते च
 “कटपयवर्गभवैरिह पिण्डान्त्यैरक्षरैरङ्काः । नञि च शून्यं ज्ञेयं तथा
 स्वरैरेव केवले कथितम्” । तथा च दार (३६) शब्देनात्र चतुःसंख्या
 प्रतिपाद्यते । भाग्य (१२) शब्देन द्वे । शूल (३५) शब्देन चैकादश ।
 अतः कस्मादपि स्थानाद् द्वितीयं स्थानमर्गलेति निगद्यते । तथैव
 चतुर्थमेकादशं च । एवमेव कस्मादपि ग्रहाद् द्वितीये स्थाने

स्थितो ग्रहो ग्रहौ ग्रहा वा अर्गलाशब्देन निगद्यन्ते तथैव चतुर्थ-
स्थानस्थिता एकादशस्थानस्थिताश्च । अर्गलानि ध्यातुरित्यपि पदे
संभवतः । ध्यातृशब्दस्तथैव च निध्यातृशब्दः फलदातृवाचकः इति
टीकाकाराः । निध्यातुरित्यपि पाठ उपलभ्यते ॥

कामस्था तु भूयसा पापानाम् ॥ ५ ॥

काम(५१)शब्देनात्र तृतीयं स्थानं गृह्यते । पापग्रहभूयस्त्वे
तृतीयस्थानस्था अपि ग्रहा अर्गला भवन्ति । भूयस्त्वं पापानामत्र
शुभग्रहापेक्षया संख्याधिक्यम् । तथा च तृतीयस्थान एकस्मिन्नापि
पापग्रहे शुभग्रहाभावे, तथा च द्वयोः पापग्रहयोः सतोरैकस्मिंश्च
शुभग्रहे सत्यप्यर्गला स्यादेव । नात्र तृतीयस्थानार्गलाया
एकादशस्थानस्थितानां ग्रहाणां प्रतिबन्धकत्वम् । एकादशस्थान-
स्थितग्रहाणामर्गलां प्रति तृतीयस्थानस्थितग्रहाणां प्रतिबन्धकत्वं
तु भवत्येव । प्रतिपादयिष्यते चोत्तरसूत्रे । पापग्रहपदेनात्र कुजः
शनिः रविः क्षीणचन्द्रः पापग्रहयुतो बुधो राहुः केतुश्चेत्येते
गुरुशुक्रवर्जं सर्वेपि ग्रहा उच्यन्ते । चन्द्रमसः क्षीणत्वं कृष्णचतुर्द-
श्यमावास्ययोरिति केचित्, कृष्णपक्षार्धादूर्ध्वं शुक्लपक्षार्धपर्यन्तं
तदित्यपरे । इयं तृतीयस्थानगतार्गला पापार्गलाशब्देन व्यवह्रियते
पापग्रहकृतत्वात्पापग्रहाधिक्यकृतत्वाद्वा । अत एव द्वितीयचतुर्थै-
कादशस्थानस्थितैर्ग्रहैः कृता अर्गलाः शुभार्गला इति व्यवह्रियेरन्न-
र्गलाशब्दाच्च केवलं सहायभूतो ग्रहसमूह इत्येवार्थः सूत्रकाराणाम-
भिप्रेतः स्यादिति प्रतिभाति । केचित्तु 'भूयसा' इति पदं भूयसा
संबन्धेन दृष्टिषड्वर्गलक्षणेनेति व्याख्यानं कुर्वन्ति । अपरे तु भूयसा
इति शब्दस्य बलाधिक्यसहिता इत्यर्थं कुर्वन्ति । तृतीयस्थां चार्गलां
बाधकरहितां व्याचक्षते । विस्तरस्तु प्रास्ताविके निवेदनीयेवलोक-
नीयः (परिच्छेद ४८) ॥

रिफनीचकामस्था विरोधिनः ॥ ६ ॥

रिफ (३३) शब्देनात्र दशसंख्योच्यते, नीच (६३) शब्देन द्वादशसंख्या काम (५१) शब्देन च त्रिसंख्या । दारभाग्य-
शूलस्थेति सूत्रे प्रोक्ताया अर्गलायाः प्रतिषेधोनेन सूत्रेणोच्यते ।
राशित्रिकस्यैवोभयोः सूत्रयोर्निर्देशाद्यथासंख्येनान्वयाच्च । तथा
च चतुर्थस्थानस्थितानां ग्रहाणामर्गला दशमस्थानप्रतिबन्धाभावे
भवति । द्वितीयस्थितग्रहाणामर्गला द्वादशस्थैर्ग्रहैः प्रतिबध्यते ।
एकादशस्थानस्थितैश्च ग्रहैः कृता तृतीयस्थैर्निरुध्यते । तृतीयस्थान-
स्थितैः पापग्रहैः क्रियमाणा त्वर्गला एकादशस्थितैर्ग्रहैर्नैव प्रति-
रुध्यते । पापार्गलात्वेन तस्या नियतमशुभहेतुत्वात् । विरोधिनः
इत्यस्य विघटका इत्यर्थटीकाकृद्भिः प्रतिपाद्यते ॥

न न्यूना विबलाश्च ॥ ७ ॥

रिफनीचेति सूत्रप्रतिपादितस्यार्गलाविरोधस्यैवात्र संकोचः
क्रियते । चतुर्थद्वितीयैकादशस्थैः शुभैरशुभैर्वा ग्रहैः क्रियमाणार्गला
यथाक्रमं दशमद्वादशतृतीयस्थानेषु स्थितैः शुभैरशुभैर्वा ग्रहैः
प्रतिबध्यमाना प्रतिबन्धकानां संख्यया न्यूनत्वे सति निर्बलतरत्वे वा
सति न प्रतिबध्यते । अर्गलाप्रतिबन्धे प्रतिबन्धकानां संख्याधिक्यं
सामर्थ्याधिक्यं वाऽत्र बीजम् । रविचन्द्रशुक्रगुरुबुधकुजशनीनां
निसर्गतः पारदौर्बल्यमत्र बलीयोबलीयस्त्वाविचारे वृद्धवचनानुरो-
धतो ग्राह्यम् । अनुभवोपि सर्वग्रहेषु शनैश्चरस्य तेजस्वितायां मन्द-
तमत्वं दर्शयति । अत एव स मन्द इति निगद्यते । मन्दापेक्षया
कुजस्तेजस्वितरः कुजादपि बुधोधिकः बुधाद्बृहस्पतिर्बृहस्पतेः शुक्रः
शुक्राच्चन्द्रश्चन्द्राच्च भास्करः सर्वग्रहानतिशेते । शत्रुगृहस्थितत्वेन

तथा च स्वगृहात्स्वोच्चगृहाद्वा सप्तमे गृहे स्थितत्वेन प्रोच्यमानस्य विबलत्वस्यात्र जैमिनिसंप्रदाये ग्रहणे मानाभावात्तेजस आधिक्यमेव ग्रहाणां प्रबलताया गमकम् । रविसोमभौमेत्यादिवारैः सबलविबलत्वं ग्राह्यमिति केचित् । स्वोच्चगृहे मित्रगृहे स्थितिः सबलत्वं, नीचगृहे शत्रुगृहे वा स्थितिर्विबलत्वमित्यपरे ॥

प्राग्वत्त्रिकोणे ॥ ८ ॥

त्रिकोणशब्देनात्र पञ्चमनवमस्थाने गृह्येते पञ्चमनवमस्थानयोरपि पूर्वप्रतिपादितप्रकारेणार्गला भवतीत्यर्थः । पञ्चमे स्थाने नवमे च स्थाने प्रतिबन्धकानपेक्षाऽर्गला भवतीत्यर्थः । अथवा पञ्चमे स्थानेऽर्गला भवति नवमस्थानस्थितग्रहाश्च तस्या विरोधिना भवन्तीत्यर्थोपि ग्रहीतुं शक्यः । तथा च बृहत्पाराशरे होराशास्त्रे 'पञ्चमे चार्गलास्थानं नवमस्ताद्विरोधकः' (अ. ७ श्लो. १७) इति पठ्यते ॥

विपरीतं केतोः ॥ ९ ॥

केतुशब्देन राहुकेतू गृह्येते समानशीलत्वात् । केतोरर्गला तत्प्रतिबन्धश्च विपरीतत्वेन भवति । नवमस्थाने दशमद्वादशतृतीयस्थानेषु च केतोरर्गलाकरत्वं पञ्चमे द्वितीयचतुर्थैकादशेषु च प्रतिबन्धकत्वमित्यर्थः । राहोः केतोश्च नभोमार्गे विलोमगतिरेवात्र बीजामिति स्पष्टमेव ॥

आत्माधिकः कलादिभिर्नभोगः

सप्तानामष्टानां वा ॥ १० ॥

नभोगो नाम ग्रहः । सप्तसु ग्रहेषु मध्येऽष्टसु वा ग्रहेषु मध्ये राशौ येन ग्रहेण अधिका अंशा आक्रान्ताः स आत्मकारको ग्रह इत्युच्यते । आत्मकारकः कारक इत्युच्यते आत्मशब्देनापि स निगद्यते । ग्रहस्य कारकत्वे राशिनां निरपेक्षत्वम् । यः कोपि

राशिः स्याद् ग्रहाणां, राशिगता यस्य ग्रहस्यांशा अधिकाः स कारकसंज्ञितो भवतीति तात्पर्यम् । अष्टानां वेति शब्दप्रयोगात्सप्तैव ग्रहा अत्र ग्राह्याः केतोर्न कारकत्वमिति मुख्यः पक्षः । केतोर्विचारे कर्तव्ये केतोः कलाधिक्यं विपरीतगणनयैव । तथा च यस्मिन्कस्मिन्नापि राशौ प्रथमांशे वर्तमानः केतुरानवविंशत्यंशान्तं गतानान्तरेषां सर्वेषामपेक्षया समाक्रान्तराश्यंशभूयस्त्वात्कारकसंज्ञो भवति । कलादिशब्देन विकला विकलांशा अपि गृह्यन्ते ॥

स ईष्टे बन्धमोक्षयोः ॥ ११ ॥

बन्धे पीडाकरत्वे मोक्षे सुखकरत्वे च कारक एवेशिता भवति । प्राणिनां सुखदुःखानि आत्मकारकग्रहमेवापेक्ष्य वर्तन्ते इति भावः । कारकग्रहः स्वनीचत्वे पापग्रहयुतत्वे पापदृष्टत्वे दुःखदो भवति सुखप्रद इतरथेति विवेकः ॥

तस्यानुसरणादमात्यः ॥ १२ ॥

आत्मकारकस्यानुसरणादात्मकारकापेक्षया राशिगतैरंशैर्हीनो ग्रहोमात्यकारकोमात्यो वा भवति । यस्य ग्रहस्य राशिगता अंशाः सर्वग्रहेषु मध्य उत्कृष्टाः स ग्रह आत्मकारकः, ततो न्यूनतरोऽंशैरमात्यकारक इति निगद्यते राज ईषन्न्यूनः सचिवो यथा ॥

तस्य भ्राता ॥ १३ ॥

अमात्यानुसारी अमात्यस्य पश्चाद्वर्तमान अमात्यापेक्षयाऽंशैर्हीनो भ्राता नाम भ्रातृकारको निगद्यते ॥

तस्य माता ॥ १४ ॥

भ्रात्रनन्तरं अंशैर्हीनतरो भ्रातृकारको भवति ॥

तस्य पिता ॥ १५ ॥

मातृकारकादनन्तरं वर्तमानः कारकश्रेणिषु पञ्चमः पितृ-
कारक इत्युच्यते ॥

तस्य पुत्रः ॥ १६ ॥

पित्रनन्तरमंशक्रमेण वर्तमानः पुत्रकारक इति निगद्यते ॥

तस्य ज्ञातिः ॥ १७ ॥

पुत्रादनन्तरमंशक्रमेण वर्तमानः कारकश्रेणिषु सप्तमो
ज्ञातिकारक इत्युच्यते ॥

तस्य दाराश्च ॥ १८ ॥

ज्ञात्यनन्तरं वर्तमानः सर्वेषु ग्रहेषु हीनांशो दारकारक
इत्युच्यते । आत्माधिकः कलादिभिरित्यादिसूत्रप्रणाल्यामस्यामष्ट-
कारका उच्यन्ते तदनुरोधेन केतोरत्र ग्रहमध्ये गणनया रव्याद्यष्ट-
ग्रहाणामत्र ग्रहणम् । राहोरपि नवमस्य ग्रहणे कृते न कापि
हानिः । अधिष्ठितराशिमध्ये समानांशत्वात्समानफलदातृत्वाच्च ।
केतोरंशानुसारेण कारकविषये यत्र स्थितिस्तत्रैव राहोरिति यत्कार-
कत्वं केतोस्तत्कारकत्वमेव राहोः स्यात् । यद्यंशानुसारेण केतुरमा-
त्यकारकः स्यात्तर्हि राहुरपि तथा स्यादिति भावः । कारकत्वविषये
उभयोः समानकारकत्वमित्यन्यतरस्य केतोरेव सूत्रेषु निर्देशः ॥

मात्रा सह पुत्रमेके समामनन्ति ॥ १९ ॥

मातृपुत्रकारकत्वमेकस्यैव ग्रहस्य केचित्प्रातिपादयन्ति ।
राश्यन्तर्गतांशन्यूनाधिक्यक्रमेण यस्य ग्रहस्य चतुर्थं मातृकारकत्वं
तस्यैव पुत्रकारकत्वमिति तेषामभिप्रायः । कारकत्वविषये सप्तैव
ग्रहाः क्रमेण आत्मा मात्य भ्रातृ मातृ पितृ ज्ञाति दार कारकाः, केतोर्नैव
कारकत्वमिति तेषामभिप्रायः । वराहमिहिरेण बृहज्जातके राहुकेत्वोर-
निर्देशादत्र च केतोरनन्तरं च द्वितीये पादे राहोर्निर्देशाज्जैमिनेर्व-
राहमिहिरादनन्तरमेव जीवनसमय इति केचिदाहुः परंतु

तन्मन्दम् । तत्कृतायामेव बृहत्संहितायां राहुकेत्वोस्तत्फलानां च स्पष्टमेव निर्देशात् । प्रपञ्चोस्मिन्विषये प्रस्तावनायामवलोकनीयः (परिच्छेद. ३१) ॥

भगिन्यारतः श्यालः कनीयाञ्जननी चेति ॥ २० ॥

अस्मात्सूत्रात्प्रारभ्य पञ्चभिः सूत्रैर्नित्यकारकत्वेन विशिष्टा ग्रहा विशिष्टफलेषूपयुक्ता दृश्यन्ते । तत्र भौमस्य नित्यमेव भगिन्याः श्यालस्य कनीयसो भ्रातुर्जनन्याश्च विचारे कर्तव्ये कारकत्वमित्येतत्सूत्रेण प्रतिपाद्यते । प्रथममात्मनः सकाशात्तदनन्तरं राजसचिवादिभ्यस्तदनन्तरं भ्रातृभ्य इति क्रमेण स्वसुखदुःखविचारे कर्तव्ये राशिगतांशाधिक्यक्रमेणागता ग्रहाः अनियतकारकत्वेन निर्दिष्टाः क्रमेणोपयुज्यन्ते ते च आत्मकारकानामित्यकारकभ्रातृकारकादिव्यपदेशांलभन्ते इति ' आत्माधिकः कलादिभिः ' इत्यादिसूत्रैः प्रतिपादितम् । अधुना विशिष्टा ग्रहाः विशिष्य कस्य संबन्धि सुखं दातुं प्रभवन्ति इति राश्यंशानिरपेक्षं केषांचिद् ग्रहाणां यन्नित्यकारकत्वं तदेवोच्यते । आत्मादिकारकफलानां नित्यकारकफलानां चोभयेषां लक्ष्येषु यत्र कुत्रापि युगपत्प्राप्तावापाततो विरोधेपि न विरोधकत्वं किंतूभयविधान्यपि फलान्यविरोधन संगच्छन्ते । फलदातृत्वे तु ग्रहाणां परस्परं दुर्बलसबलत्वमवलम्ब्यैव विचारः करणीय इति दिक् ॥

मातुलादयो बन्धवो मातृसजातीया इत्युत्तरतः ॥ २१ ॥

उत्तरत इति भौमादुत्तरस्य बुधस्य सकाशान् मातृसजातीयानां मातुलादीनां बन्धूनां विचारः करणीयः ॥

पितामहः पतिपुत्राविति गुरुमुखादेव जानीयात् ॥ २२ ॥

पितामहः पतिः पुत्रश्चेत्येते गुरुप्रभृतिभ्यस्त्रिभ्यो गुरुशुक्रशनिभ्यो विचारणीया इति टीकाकाराणां मतम् । परंतु गुरुमुखा-

दित्येकवचनात् पितामहपतिपुत्राणां च गुरुणा सहेतरत्र संबद्धत्वेन निर्देशादत्र सूत्रे गुरुमुखादिति पदस्य गुरोः सकाशादित्येवार्थः सुतरां संगच्छते, गुरुमुखादेवेत्येवपदस्यापि स्वारस्यं सूत्रेस्मिन्नेकस्यैव गुरोर्ग्रहणादधिकतरं गम्यत इति 'गुरोरेव सकाशात्पितामहस्य पत्युः पुत्रस्य च विचारः कर्तव्यः' इत्येवास्य सूत्रस्यार्थः सूत्रकाराभिप्रेत इति प्रतिभाति ॥

पत्नी पितरौ श्वशुरौ मातामहा इत्यन्तेवासिनः ॥ २३ ॥

टीकाकाराः 'अन्तेवासिनः' इति पदस्य निकटवर्तिनः शुक्रादित्यर्थं कुर्वन्ति। पत्न्यादीनां चतुर्णां विचारः शुक्रात्करणीय इति च प्रतिपादयन्ति । गुरुमुखादेवेत्येवकारेण उपरितनसूत्रे गुरोरेव ग्रहणे भगिन्यारत इति सूत्रे भौमस्य ग्रहणे मातुलादय इति सूत्रे बुधस्य च ग्रहणे कृते सत्युर्वरितानां चतुर्णां शुक्रशानिरविसोमानामत्र सूत्रे ग्रहणं न्याय्यं, तदेव च सूत्रकाराणामभिमतं स्यात्, तदनुरोधेनैव च पत्न्यादीनां चतुर्णां यथासंख्येनान्वेयानां पदानां निर्देशः कृतो दृश्यते । पत्नीविचारः शुक्रात्, मातृपितृविचारः शनेः, श्वश्रूश्वशुरविचारो रवेः, मातामहीमातामहविचारश्च चन्द्रात्करणीय इत्यर्थ-लाभान्द्रौमादिक्रमेण सप्तानामपि ग्रहाणामत्र निर्देशो कृते मन्दोऽज्यायान् ग्रहेषु इत्युत्तरसूत्रस्य संगतिराधिकतरं स्पष्टा भवति ॥

मन्दोऽज्यायान् ग्रहेषु ॥ २४ ॥

सर्वेषु ग्रहेषु मध्ये शनेरप्रशस्तत्वं दुर्बलत्वमितरापेक्षया भवति । ज्यायानिति पाठाद्वृद्धत्वमपि शनेर्लभ्यते । तथा च बृहज्जातकेपि "शरुबुगुशुचराद्या वृद्धितो वीर्यवन्तः" इति वराहोक्तिः शनेर्दुर्बलतमत्वं प्रतिपादयति । नैसर्गिकबलमेवात्र केवलं निर्दिश्यते । चरस्थिरादिस्थानस्थितत्वेन स्वसप्तमगृहस्थितत्वेन मित्रशत्रुगृहस्थितत्वेनोच्चनीचगृहस्थितत्वेन च जायमाने प्रासङ्गिके बलीयस्त्वाबलीयस्त्वे तत्र तत्र प्रसङ्गेषु स्वीकर्तव्ये एव ॥

प्राची वृत्तिर्विषमभेषु ॥ २५ ॥ परावृत्त्योत्तरेषु ॥ २६ ॥
न क्वचित् ॥ २७ ॥

विषमराशिषु प्रथमतृतीयपञ्चमादिषु प्राच्यां वृत्तिः क्रमेण गणना क्रियते । उदयात्प्रभृत्यस्तपर्यन्तं ग्रहा यद्यपि प्राच्या दिशः सकाशात्पश्चिमां दिशं गच्छन्तो दृश्यन्ते तथापि सा गतिः केवलं प्रातिभासिकी । ग्रहाणां वास्तविकी गतिस्तु स्थिरेष्वश्विन्यादिषु नक्षत्रेषु पश्चिमतः पूर्वां दिशं प्रत्येव । यस्य कस्यापि राशेः सकाशाद्यं कंचिदपि राशिं यावत् कति राशयोन्तरा वर्तन्त इति गणनायां राशिर्विषमश्चेत्प्राच्या वृत्त्या पूर्वदिग्गामिन्या मेषवृषभमिथुनेत्यादिकया गणना कर्तव्या । तथा च मेषाद्वृषभपर्यन्तं सप्त राशयोन्तरं गण्यते । तुलाया वृषभपर्यन्तमपि तथैव सप्त । राशिः समश्चेत्तदा परावृत्त्या पश्चिमदिग्गामिन्या वृत्त्या मीनकुम्भमकरेत्यादिकया गणना कार्या । मीनाद्वृषभपर्यन्तं दश राशयोन्तरं कन्यायाः कुम्भपर्यन्तं सप्त राशयश्च । वृत्तिशब्दोत्र मार्गनिदर्शकः । विषमराशयः सर्वेग्रतः पश्यन्ति समराशयश्च पृष्ठतोवलोकयन्तीति दृष्टिविषये ग्रहाणां वृत्तिरत्र निदर्शिता । न क्वचिदिति सूत्रेण च केषुचिद्राशिषु नैवं प्रकारो दृश्यत इति सूचितम् ॥

अत्र समविषमत्वे राशीनां निर्दिष्टे सति तत्स्फुटीकरणार्थं राश्यारम्भज्ञानमावश्यकमेव । को राशिर्गणनकर्माणि प्रथमः को द्वितीयः इति निर्णयं विना क्रमेण व्युत्क्रमेण वा गणनमप्यशक्य-प्रायमेव । नात्र सूत्रेषु क्वचिदपि जैमिनिनायं राशिः प्रथमोऽयं द्वितीय इति निर्दिष्टम् । विभागरूपा द्वादश राशयोऽस्याभिप्रेता इति द्वितीयपादारम्भे क्रमपठितेभ्यः पञ्च मूषिकमार्जारा इत्यादिभ्यो द्वादशभ्यः सूत्रेभ्यः सुनिश्चितमेव । वृद्धकारिकासु चरस्थिरद्विस्वभावरूपेण राशीनां त्रयो विभागाः कृताः,

मेषराशये च प्रथमं पदं दत्तम् । मेषमिथुनादिविषमराशिसकाशा-
दग्रतो गणना मीनमकरादिसमराशिसकाशाच्च पृष्ठतो गणना क्रियते
इति सूत्रार्थः प्रदर्शितः । न कचिदिति सूत्रेण विषमराशिषु वृषभ-
वृश्चिकराशी अपवादत्वेन ग्राह्ये समेषु च सिंहकुम्भराशी
अपवादत्वेन वर्तेते इति व्याख्यातम् । संक्षेपतो वक्तव्ये मेषवृषभ-
मिथुनतुलावृश्चिकधनूराशयो विषमास्तेभ्यः सकाशात् पुरस्ताद्गणना
भवति; कर्कसिंहकन्यामकरकुम्भमीनराशयः समास्तेभ्यश्च पृष्ठतो
गणना भवतीति तात्पर्यम् । सा चैषा गणना दशावर्षसंपादनोप-
युक्ता इति वृद्धसंप्रदायादवसीयते । विस्तरश्चास्मिन्विषये
प्रास्ताविकादवसेयः ॥

नाथान्ताः समाः प्रायेण ॥ २८ ॥

प्राची वृत्तिरित्यादिसूत्रत्रयोक्त्या रीत्या विषमेभ्यो राशिभ्यः
प्राच्या वृत्त्या समेभ्यश्च परावृत्त्या राशिस्वाम्यधिष्ठितराश्यन्तं यावद्
राशयो गणनीयाः । यावन्तो राशयो भवन्ति तावन्तः संवत्सराः
प्रायेण आयुष्कालगणनाविषये दशावर्षसंख्यागणने च ज्ञातव्याः ।
तथा च जन्मलग्ने मेषे, लग्नाधिपे भौमे सिंहराशिस्थिते सति
क्रमगणनया चत्वारः संवत्सरा गणनीयाः । एवं कर्के जन्मलग्ने
सति, लग्नाधिपे च चन्द्रे मीनराशिस्थिते सति व्युत्क्रमगणनया
चत्वारः संवत्सरा गणनीयाः । अत्र प्रायेणेति पदेन लग्नस्थे लग्ना-
धिपे सति द्वादशवर्षाणि गणनीयानि, तथा च भावाधिपे उच्चस्थे
वर्षेणैकेन वृद्धिर्नीचस्थे वर्षेणैकेन ह्रासः, तथैव च राशेर्द्वौ भावा-
धिपौ चेद्—वृश्चिकस्य भौमकेतू कुम्भस्य राहुशनी वा—तर्हि द्वावपि
स्वभावस्थितौ चेद् द्वादश वर्षाणि, एकः स्वभावस्थितोपर इतरत्र
कुत्रापि पतितस्तर्ह्यपरपर्यन्तमुभावपीतरत्र पतितौ चेत्तयोर्यो
बलीयांस्तदवस्थितराशिपर्यन्तं वर्षाणि गणनीयानीति ग्रन्थ-
कर्तुराशयत्रयमत्रावसेयमिति वृद्धसंप्रदायः ॥

यावदीशाश्रयं पदमृक्षाणाम् ॥ २९ ॥

जन्मक्षान्नाम जन्मलग्नाद्यावद् दूरं जन्मलग्नस्य पतिर्वर्तते तावद् दूरं जन्मलग्नपतिसकाशाद्यो राशिर्वर्तते स लग्नपदमिति व्यपदिश्यते । ऋक्षपदं, राशिपदं, पदलग्नं, लग्नपदमिति सर्वे समानार्थकाः । आरूढलग्नमिति लग्नपदस्यैव संज्ञान्तरम् । जन्मलग्नं मिथुनं चेत्तदधिपश्च बुधः कर्कस्थितश्चेत्सिंहलग्नं पदलग्नं भवति । जन्मलग्ने कर्के तदधिपे चन्द्रे च कुम्भस्थिते सति कन्यालग्नं पदलग्नं भवति ॥

स्वस्थे दाराः ॥ ३० ॥ सुतस्थे जन्म ॥ ३१ ॥

एतत्सूत्रद्वये स्थितानां स्वस्थ-दार-सुत-जन्मशब्दानामर्थनिर्णये टीकाकारेषु मतान्तराण्युपलभ्यन्ते । जैमिनिप्रतिपादितया सामान्य-शब्दोपलभ्यमानराशिसंख्यानिर्देशपद्धत्या स्वशब्दाच्चतुःसंख्योपलभ्यते दारशब्दादपि (३६) सैव संख्या प्राप्नोति । सुत (६७) शब्देन सप्तसंख्या प्रोच्यते जन्म (५६) शब्देन च दशसंख्योपलभ्यते । तत्र ' स्वस्थे दाराः ' इत्यस्य ' जन्मलग्नतश्चतुर्थे राशौ जन्मलग्नाधिपश्चेच्चतुर्थो राशिः पदराशिर्भवति ' इत्यर्थस्य तथैव ' सुतस्थे जन्म ' इत्येतस्य ' जन्मलग्नतः सप्तमस्थानस्थित लग्नाधिपे जन्मसंज्ञं दशमस्थानं पदम् ' इत्यस्यार्थस्य चापाततो विरुद्धत्वादहेतुकत्वाच्च ' स्वस्थे दाराः ' इत्यस्यार्थं टीकाकारा लग्नतो लग्नाधिपे चतुर्थराशिस्थे सति दारा नाम जायानिदर्शकं सप्तमक्षं पदलग्नं भवतीति कुर्वन्ति । तथा च सुतस्थे जन्मेत्यस्यापि लग्नतो लग्नाधिपे सप्तमे सति जन्म नाम जन्मनिदर्शकं लग्नमेव पदलग्नं भवतीत्यर्थं प्रतिपादयन्ति । द्वे अपि सूत्रे यावदीशाश्रय-मित्यस्यैव प्रपञ्चभूते यावदीशाश्रयमित्यस्यैव द्वे उदाहरणे प्रदर्शयत इति व्याचक्षते । परं त्वेतन्न रमणीयम् । यावदीशाश्रयमि-

त्यस्योदाहरणानामनावश्यकत्वात् । उदाहरणार्थतया व्याख्याने च दारा इति पदस्य सप्तममृक्षमित्यर्थो जन्मपदस्य प्रथममृक्षमिति चार्थो जैमिनिसंप्रदायविरुद्धो भवति । 'जन्मलग्नाच्चतुर्थस्थे लग्नाधिपे चतुर्थमेव पदलग्नं न सप्तमं, तथा च जन्मलग्नात्सप्तमस्थे लग्नाधिपे दशममेव पदलग्नं न प्रथमम्' इति व्याख्यानं जैमिनिमुनीनामभिप्रेतं स्यादिति भाति । यतोस्मिन्व्याख्याने न केवलं सर्वत्र सवर्णा भावा राशयश्चेत्युत्तरसूत्रानुरोधेनैवोभयोः सूत्रयोर्व्याख्या स्यात्किंतु लग्नतृतीयपञ्चमसप्तमनवमैकादशानि यानि पदानि भवितुं शक्नुवन्ति तेषु चतुर्थदशमे अपि केन्द्रगते शुभराशी निक्षिप्ते भवतः । उर्वरितानि द्वितीयषष्ठाष्टमद्वादशस्थानानि न कदापि लग्नपदानि भवन्तीति सूत्रकाराणां स्पष्ट एव हेतुः स्यादेतत्सूत्रद्वयप्रणयने । लग्नराशेर्लग्नाधिपो यावद्दूरं वर्तते तावदेव लग्नाधिपाधिष्ठितराशेः सकाशाद्दूरतया वर्तमानं पदं भवतीति संक्षेपतः सूत्रार्थः — लग्नाद् द्वितीयस्थाने लग्नाधिपे लग्नात्तृतीयं पदं तृतीये लग्नाधिपे पञ्चमं पदमित्यनया व्याख्यानसरण्या चत्वारि केन्द्रस्थानानि तृतीयपञ्चमनवमैकादशानि च चत्वारीतराणि स्थानानि संगृहीतानि भवन्ति । अत्र लग्नराशिः समश्चेत्तत्सकाशाद्भुत्क्रमगणनया लभ्यमानं फलं क्रमगणनयागतं च फलं समानमेव ॥

सर्वत्र सवर्णा भावा राशयश्च ॥ ३२ ॥

एतस्मिञ्जैमिनीये सूत्रे सर्वत्र लग्नानि राशयश्च वर्णैर्निर्दिश्यन्ते । मेषवृषभ इति नामभिः प्रथमो द्वितीय इति संख्याभिश्च न लग्नानां राशीणां च निर्देशः क्रियते । राशिप्रतिपादकाः दारकामसुतादिशब्दाः स्वगतव्यञ्जनैः राशिसंख्यां निर्दिशन्ति । तथा च वृद्धकारिका—'कटपयवर्गभवैरिह पिण्डान्त्यैरक्षरैरङ्काः । न ज्ञ च शून्ये ज्ञेये तथा स्वरे केवले कथितम्' इति ॥

न ग्रहाः ॥ ३३ ॥

ग्रहविषये नाम्नैव ग्रहाणां रविचन्द्रबुधगुरुशुक्रादीनां निर्देशः क्रियतेत्र शास्त्रे न शब्दवर्णैरिति भावः ॥

यावद्विवेकमावृत्तिर्भानाम् ॥ ३४ ॥

विवेकशब्देन (क=१, व=४, व=४) चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं गृह्यते इति टीकाकाराः । उपरिनिर्दिष्ट्या आयुर्मानगणनयायुःस्थितिविचारे कर्तव्ये चतुश्चत्वारिंशदधिकशतं वर्षाणि प्रकृष्टतया येषां सकाशादुपलभ्येरंस्तावन्तो राशयो ग्राह्याः । द्वादशेति यावत् । यथायोग्यं क्रमव्युत्क्रमगणनया द्वादशानां राशीनां राशिराश्याधिपान्तरगणनया समालब्धानि वर्षाणि लेख्यानि तेषां च समाहार उत्तमायुर्मानम् । आयुर्मानगणनाया एषा रीतिश्चरान्तर्दशापद्धतिरिति नाम्ना प्रसिद्धा । विवेक (१५२) पदाद् द्वादशसंख्यापि समुपलब्धुं शक्या । तथा च द्वादशभ्यो राशिभ्य एव संवत्सरगणना कार्या न त्रयोदशभ्यस्तदधिकेभ्यो वेत्यपि सूत्रस्यार्थः संभवति ॥

होरादयः सिद्धाः ॥ ३५ ॥

अस्मिन्संज्ञाव्याख्यानरूपे प्रथमपादे काश्चित्संज्ञाः स्फुटीकृताः, काश्चिच्चात्र शास्त्रे प्रयुक्ता उपयुक्ताश्चापि होरादिसंज्ञाः न व्याख्याताः लोके स्फुटमेव ज्ञायमानत्वात् । तास्तु लोकेषु सिद्धा एव न च तासां व्याख्यानभावश्यकम् ॥

॥ इति जैमिनीये उपदेशसूत्रे प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

॥ अथ द्वितीयः पादः ॥

अथ स्वांशो ग्रहाणाम् ॥ १ ॥

स्वशब्दोत्र कारकग्रहवाची । स्वांशशब्देन कारकांशो गृह्यते ।
अंशशब्देन च सप्तविंशतिनक्षत्रात्मकस्य भचक्रस्य द्वादशधा विभ-
क्तस्य द्वादशो भागः । अंशशब्दोस्मिन्शास्त्रे राशिविभागवाची स च
विभागो भचक्रस्य होरारूपमर्धं द्रेष्काणाख्यस्तृतीयोऽंशो, नवमांशो,
द्वादशांशस्त्रिंशांश इतरः कोपि वेति शङ्कायां वृद्धकारिकासु तथा
प्रतिपादितत्वाद्वाशिनवमांश एवात्र गृह्यत इति केचिद्वीकाकाराः ।
परं त्वेतन्न सम्यगिति प्रतिभाति । यतो नात्र नवांश इति शब्देन
प्रतिपदोक्तं राशिनवमांश इति प्रतिपादनं कृतं दृश्यते, प्रत्युत
विषमे तदादिर्नवांशः (जै. सू. २।३।१) इत्यादिषु सूत्रेषु
निबद्धो नवांशशब्दस्तु नवानां ग्रहाणां वर्षसमूहं दशासंज्ञकं दर्श-
यतीत्यग्रे प्रतिपादयिष्यते । पञ्च मूषिकमार्जारास्तत्र चतुष्पाद
इत्यादिद्वादशसूत्र्यां पञ्चतत्रेत्यादिशब्दानां प्रकृतसूत्रस्थस्वांशशब्द-
निरूपणपराणां मेषादिद्वादशराशिप्रतिपादकत्वेनात्रापि अंशशब्देन
भचक्रद्वादशांशस्यैव ग्रहणं युक्तम् । एते चांशा जैमिनिना न कापि
मेषवृषभेत्यादिसंज्ञाभिर्निर्दिष्टाः किंतु पञ्च तत्र कर्म दाराः शेषाः
इत्यादिभिरेकद्वित्रिचतुःपञ्चादिनिदर्शकैः शब्दैः संगृहीता दृश्यन्ते ।

एतेषां द्वादशानामंशानां कः प्रथमः को द्वितीयः
को वा तृतीय इत्यादिनिश्चयस्तु आरम्भस्थाननिर्णयं विना
नैव कर्तुं शक्य इति तदेव प्रथमं विवेचनीयम् । चतुर्षु राशिपदेषु
स्थितानां ग्रहाणां विभिन्ना दृष्टिप्रकारास्तथा महापातकल्पनामूलं
च यदि सम्यग्विचार्येरंस्तर्हि वसन्तसंपातविन्दुरेवैतेषां द्वादश-
विभागानां आरम्भस्थानं जैमिनिमुनेरभिप्रेतं स्यादिति स्पष्टमेवो-
पलभ्यते । जैमिनिसमये वसन्तसंपातविन्दोरश्विन्यारम्भे वर्तमान-

त्वादेते विभागा राशिसमानार्थका एव तदानीमासन्निति एकशब्देन मेषराशिर्द्विशब्देन वृषभराशिरिति एकद्वित्र्यादिसंख्याभिर्मेघादिराशय एव यद्यपि प्रतिपादिता जैमिनिना मुनिना, तथापि संपातबिन्दोः प्रतिवर्षं प्राक् चलनेनाधुना वसन्तसंपातस्य मीन-प्रथमपादान्ते वर्तमानत्वाद्वासन्तसंपातबिन्दुमारभ्य प्रथमास्त्रिंशदंशाः पित्रादिशब्दसूचितैकसंख्याप्रतिपादिताः ग्राह्यास्तथा द्वितीयाः त्रिंशदंशास्तत्रेत्यादिशब्दसूचितद्विसंख्याप्रतिपादिता ग्राह्या इति क्रमेण वसन्तसंपातबिन्दुमारभ्यैव प्रकल्पिता द्वादश विभागा एकद्वित्र्यादिशब्दैरत्र ग्राह्या इति युक्तम् । इदमेव संपातबिन्दुचलनकृतं वसन्तसंपातबिन्दौ मेषारम्भस्यानिश्चितत्वं कदाचिन्मनसि संप्रधार्य भगवता जैमिनिना मेषवृषभादिशब्देषु प्रयोक्तव्येषु एकद्वित्र्यादिशब्दा एवात्र शास्त्रे प्रयुक्ताः स्युः ।

पञ्च मूषिकेत्यादिद्वादशसूत्र्यां तु पञ्चतत्रादिसूचितैकद्व्यादिसंख्याप्रतिपादिता द्वादशविभागा मेषवृषभादिराशिरूपा एव ग्रहीतुं युक्ता इत्यर्थे मूषिकमार्जारचतुष्पादादिशब्दैः प्रतिपादितानि तत्तद्राशियोग्यफलान्येव गमकानि । विस्तरस्तु प्रास्ताविकान्निवेदनादवगन्तव्यः (परिच्छेद ४३) । अंशशब्देन नवांशग्रहणं वृद्धकारिकानुरोधेन कार्यमिति यदुक्तं तदपि न सम्यक् । वृद्धकारिकास्वपि न कुत्रापि नवांशशब्दो नवमांशशब्दो वा दृश्यते । “शुभराशौ शुभांशे वा” (वृ. का. १।२।१) इत्यादिषु केवलमंशशब्द एव प्रयुक्तो दृश्यते यत्र राशिशब्दप्रयोगस्त्रिंशदंशात्मकं भचक्रविभागं स्पष्टमेव दर्शयति । शुभराशौ शुभांशे वेत्यत्र राशिशब्देन सहांशशब्दस्यापि प्रयोगात्कारकग्रहफलदर्शनार्थं यथा तदधिष्ठितराशिविचारः कर्तव्यस्तथैव राश्यंशविचारोपि कर्तव्य इत्युक्ते अंशशब्देन नवमांशः कदाचित् कारिकाकाराणामभिप्रेतः स्यात् ॥

पञ्च मूषिकमार्जाराः ॥ २ ॥

पञ्चशब्देनात्र (११) एकसंख्या निर्दिश्यते । कारकग्रहस्य प्रथमोऽंशश्चेत्तर्हि मूषिका बिडालाश्च तस्य सुखदुःखानां प्रभवेयुरिति सूत्रार्थः । कारकग्रहांशस्य प्रथमत्वं नाम मेषराशिस्थत्वमिति तूपरिष्टान्निर्दिशितमेव । उत्तरसूत्रेषु च तत्रमृत्युदूरादिशब्दैर्यथासंख्यं प्रतिपादिता द्वित्रिचतुरादिसंख्या मेषादिक्रमेण वृषभमिथुनकर्कादिराशीन् निर्दिशन्ति तेषु तेषु च वृषभादिराशिषु वर्तमानस्यात्मकारकस्य च पृथक्पृथक्फलानि प्रदर्शयन्ति । अत्र प्रतिपादितानां फलानां सूक्ष्मतया विचारे कृते मेषादिक्रम एवात्र द्वादशसूत्र्यां विवक्षित इति गम्यते । मेषादिराशिस्वरूपग्रहणे एव यथाक्रमं तेषां मूषिकादीनां फलानां मेषाद्यनुरूपत्वात् । तथाहि—वृषभसिंहधनुरादिराशीनां चतुष्पादैः कर्कवृश्चिकमकरकुम्भानां जलेन मिथुनकन्यातुलादीनां मनुष्येण मीनस्यानिमिषैश्च संबन्धस्तत्र तत्र सूत्रेषु स्पष्टमेवोपलभ्यते । मूषिकमार्जारादिनिर्देशेनात्र विधीयमानं फलं मूषिकमार्जारादिसंबन्धमेव फलस्य निर्दिशयति तस्य च शुभत्वमशुभत्वं वा कारकग्रहस्य स्वरूपेण स्वभावेन बलेन च नियम्यते । तथाहि—आत्मकारको मेषराशौ स्थितः पापो दुर्बलः पापसंबद्धो वा भवेत्तर्हि तत्कारकोपलक्षितस्य पुरुषस्य मूषिकादिसकाशाद् भयं पीडा धनहानिर्विपत्तयश्च । स एव शुभग्रहश्चेत्सबलः शुभसंबद्धो वा तर्हि मूषिकादिसंबन्धादेवान्यथा फलं सुखसंपद्वृद्धिरूपमिति तेषु तेषु फलप्रतिपादकेषु सूत्रेषूह्यम् ॥

तत्र चतुष्पादः ॥ ३ ॥

तत्रेतिपदेन (३१) द्वितीयो वृषभराशिर्गृह्यते । वृषभराशौ

आत्मकारकाश्रिते सति पशुसंकाशात्सुखदुःखविचारः कर्तव्यः ।
‘पशुसंबन्धि च नरस्य जीवनं भवतीति तात्पर्यम् ॥

॥ मृत्यौ कण्डूः स्थौल्यं च ॥ ४ ॥

मृत्युशब्देनात्र (१५) तृतीयराशिर्गृह्यते । आत्मकारकांशे
मिथुने सति शरीरं कण्डूरोगयुतं स्थूलतासंपन्नं च भवति ॥

दूरे जलकुष्ठादिः ॥ ५ ॥

‘दूर’ शब्देनात्र (३६) चतुःसंख्या गृह्यते । आत्मकारकांशे
कर्के सति जलसंबन्धावृत्तिः सुखदुःखे च कुष्ठरोगश्च । कर्कस्य
जलराशित्वात् कुष्ठादे रक्तदोषस्यानुगुणत्वम् ॥

शेषाः श्वापदानि ॥ ६ ॥

‘शेष’ शब्देन (६५) सिंहराशेर्ग्रहणम् । तथा च सिंहे
कारकांशे श्वापदसंबन्धिनी वृत्तिः श्वापदाद् भयं मरणं सुखदुःखे च ॥

मृत्युवजायाग्निकणश्च ॥ ७ ॥

‘जाया’ शब्देन (१६) कन्याराशेर्ग्रहणम् । कन्याया
मनुष्यराशित्वान्मिथुनराशिवदेव फलदायित्वं प्रोक्तम् । कन्याराशे-
र्नौकास्थितप्रदीपसहितकन्यास्वरूपधारित्वघर्णनादग्निसंबन्धोपि संग-
च्छते । तथा चात्मकारकांशः षष्ठो नाम कन्याराशिर्यदि
मवेत्तर्हि कण्डूादिरोगेभ्यो भयं शरीरस्थौल्यमग्निसंबन्धत्वं वृत्तेः
सुखदुःखादीनां च परिकल्पितं भवतीति तात्पर्यम् ॥

लाभे वाणिज्यम् ॥ ८ ॥

आत्मकारकांशो लाभो (५३) नाम तुलाराशिश्चेत्तर्हि
वाणिग्वृत्तिर्वाणिज्यसंबद्धानि च सुखदुःखादीनि भवन्तीति भावः ।
तुलाराशेस्तुलाधरपुरुषस्वरूपत्वात् ॥

अत्र जलसरीसृपाः स्तन्यहानिश्च ॥ ९ ॥

अत्रेतिपदेन (३०) अष्टसंख्योच्यते । आत्मकारकांशो वृश्चिकश्चेज्जलसर्पेभ्यो भयम्; मातुर्दुग्धस्यालाभश्च । जलस-
काशात्सरीसृपसकाशाच्च वृत्तिः सुखदुःखावाप्तिरित्यपि व्याख्यानं
सुशकम् ॥

समे वाहनादुच्चाच्च पतनम् ॥ १० ॥

समशब्देन (५७) नवसंख्योच्यते । नवमे भागे नाम
धनूराशौ स्थिते आत्मकारके वाहनात्पातस्तथा चोच्चस्थलादपि
पातः । जीवितविषये सुखदुःखविषये वीक्ष्यतं पद्मवाप्य हेलया
पतनमपि प्रदर्शितं भवति, धनूराशेः कट्यधोभागे हयाकृति-
धारिणो धनुर्धारिणः पुरुषस्याकृतिरिति प्रोक्तत्वात् ॥

जलचर—खेचर—खेट—कण्डू—दुष्टग्रन्थयश्च रिष्फे ॥ ११ ॥

रिष्फे (३३) नाम मकरराशौ स्थित आत्मकारके जल-
चरेभ्यो मकरादिभ्यः खेचरेभ्यः पक्षिभ्यस्तथा खेटेभ्यो
ग्रहोत्पातादिभ्यश्च पीडा जायते, शरीरस्य कण्डूरोगा भवन्ति
शरीरान्तश्च दुःसाध्या ग्रन्थिरोगा भवन्ति । मकरराशोर्मकरो
मृगास्य इति वर्णनान्मकरयोगाज्जलचरसंबन्धेन वृत्तिः सुख-
दुःखादीनि भवन्ति मृगसंबन्धान्मृगस्य वियत्युत्पतनचापल्यात्पतत्त्रि-
संबन्धेन वृत्तिः सुखदुःखे च ग्रहोत्पातकृता पीडा चेति भावः ।
मकरराशेः स्वरूपं वृद्धयवनजातकेष्युक्तं—‘ मृगार्धपूर्वो मकरोम्बु-
मध्ये जानुप्रदेशं तमुशन्ति धातुः । नदीवनारण्यसरोद्धानूपश्वभ्रा-
धिवासो दशमः प्रदिष्टः ’ (वृ. य. जा. १।१३) इति ॥

तडागादयो धर्मे ॥ १२ ॥

धर्मे (५६) नाम कुम्भे आत्मकारकग्रहश्चेत्तडागादिजलाशय-
संबन्धाज्जीविका भवति सुखदुःखानि च प्राप्यन्ते । तडागादिसंपा-
दकाः कुम्भेन कारकांशेनोपलक्षिता जना भवन्तीत्यर्थः ॥

उच्चे धर्मनित्यता कैवल्यञ्च ॥ १३ ॥

उच्चे नाम (६०) द्वादशे मीनराशौ आत्मकारकश्चेत्तदुपलक्षि-
तस्य जनस्य सर्वदा धर्माचरणे मोक्षसंपादने च मनसः प्रवृत्तिर्दृश्यते ।
मीनराशेस्तथास्वभावत्वादिनिमित्तत्वेन च पुराणग्रन्थेषु वर्णनात् ।
मीनराजोपि मीनं वर्णयति— ‘स पुण्यदेवद्विजतीर्थभूमिर्नदीसमु-
द्राम्बुधरोधिवासः’ (वृ. य. जा. १।१५) इति । अत्र द्वितीयादिषु
त्रयोदशान्तेषु द्वादशसु सूत्रेषु क्रमेण मेषादिराशिस्थितानामात्म-
कारकग्रहाणां शुभाशुभफलानि राशिस्वभावानुगुण्येन ग्रहबलाचल-
विचारपूर्वकं कथितानीति स्पष्टमेव । तथा च वृद्धाः—“स्वांश-
कारककुण्डल्यां नवमांशाधिपोथ वा । यस्मिन्नाशौ स्थितो विप्र
तद्राशिफलमुच्यते ॥ मेषादिमीनपर्यन्तं सर्वेषां फलमादिशेत् ।
यथावद्भाषितं शूलिप्रोक्तं यद्बुद्धयामले ” ॥ ‘सुयोगे शुभफलम्’
‘अन्यथा विपर्ययः’ इत्यादिपदैर्ग्रहाणां स्वभावानुगुण्येन बलानुरूपं
च शुभमशुभं वा फलं लभ्यते इति वृद्धाभिप्रायः ॥

तत्र रवौ राजकार्यपरः ॥ १४ ॥

तत्रेतिशब्दो नात्र द्विसंख्याप्रतिपादनपरः किंतु संदर्भानुरोधेन
कारकांशरूपाधिकरणवाची । तथा च वृद्धकारिकास्वपि
“कारकांशे यदा सूर्यास्तिष्ठति”, “कारकांशे तु पूर्णेन्दुः” इत्यादीनि
वाक्यानि पठ्यन्ते । नेपालराजकीयग्रन्थालयस्थहस्तलिखित-

ग्रन्थेपि 'तत्र' शब्दस्य 'कारकांशे' इति व्याख्या कृता
टिप्पण्यां दृश्यते । कारकांशः कोपि प्रथमो द्वितीयस्तृतीय
इत्यादिको वसन्तसंपातविन्दोः सकाशाद् भवेत्; तस्मिन्नंशे
यदि सूर्यो वर्तते-आत्मकारकग्रहत्वेन वेतरथा वा-रवेस्तत्र
स्थितत्वात्स नरो राजकार्यानुष्ठानपरः स्यात् । राजकार्यपरत्वं
चास्य प्रत्यक्षं राजसेवकतया वा तदभावे वा । राजनिष्ठत्वं तु
स्यादेव ॥

पूर्णन्दुशुक्रयोर्भोगी विद्याजीवी च ॥ १५ ॥

आत्मकारकाश्रितेश्च कारकत्वेन वाऽन्यथा वा पूर्णन्दुशुक्रौ
(पूर्णन्दुस्तथा च शुक्रौ यथासंभवं) तिष्ठतस्तदा भोगसंपन्नो
विद्योपात्तजीविकश्च नरो भवति । पूर्णन्दुः शुक्रश्च इति द्वन्द्वे
पूर्णन्दुः शुक्रश्च इत्येवार्थो जैमिनिसूत्रालुभ्यते स चानुपपन्नः ।
लग्नकुण्डल्यां कारककुण्डल्यां वा एकस्थानस्थितत्वेन पूर्णन्दु-
शुक्रयोर्योगस्यासंभवनीयत्वात् । अत एव वृद्धकारिकासु न
पूर्णन्दुः शुक्रेण युक्ततया निर्दिश्यते; शुक्रस्य पूर्णन्दौ पूर्णन्दोः
शुक्रे वा केवलं तत्र दृष्टिः कथ्यते । पूर्णन्दुः शुक्रौ वा कारक-
कुण्डल्यां प्रथमे स्थाने स्थितश्चेद्यथासंख्यं विद्याजीवी भोगी वा
नरः स्यादित्यपि अर्थः शक्यः कल्पयितुम् ॥

धातुवादी कुन्तायुधो वह्निजीवी च भौमे ॥ १६ ॥

आत्मकारकांशे भौमश्चेन्नरो धातुवादी कुन्तायुधधारी
वह्निव्यापारेण च जीविकासंपादको भवति । धातुवादी-
त्यादीन्युपलक्षणानि । कुजस्य भूमिसुतत्वाद्युद्धाधिपत्वाद्द्रक्ताङ्ग-
रसदृशरूपत्वाच्च नर आकरजधात्वादिव्यापारवान्संग्रामप्रियो
वह्न्युपजीवी च भवतीति ह्यमम् । भौमस्य बलीयस्त्वाबलीयस्त्वेन
शुभाशुभं फलं कौशल्यमकौशल्यं च ॥

वणिजस्तन्तुवायाः शिल्पिनो व्यवहारविदश्च सौम्ये ॥ १७ ॥

आत्मकारकांशे नामात्मकारकाश्रितविभागे कारकत्वेनेतरथा वा बुधो वर्तेत तर्हि नरा वाणिज्यवृत्तिजीविनो वा कुविन्दादयो वा शिल्पकलानिपुणा वा व्यवहारपटवो भवन्ति । वणिग्वृत्त्या व्यवहारकुशलतया च जीवनमिति भावः ॥

कर्मज्ञाननिष्ठा वेदविदश्च जीवे ॥ १८ ॥

आत्मकारकांशे बृहस्पतिश्चेन्नरा वेदविदः कर्मनिष्ठा ज्ञानिनश्च भवन्ति । गुरोर्ब्राह्मणत्वाद्विद्याधिष्ठातृत्वाद्धर्मरुचि-संपादकत्वाच्च ॥

राजकीयाः कामिनः शतेन्द्रियाश्च शुके ॥ १९ ॥

आत्मकारकांशे शुको वर्तेत चेन्नरा राजमान्याः स्त्रीलोलुपा दीर्घजीविनश्च भवेयुः । शुक्रस्य स्त्रीग्रहत्वाच्छुभग्रहत्वादायुष्कर-त्वाच्च ॥

प्रसिद्धकर्मजीवः शनौ ॥ २० ॥

आत्मकारकांशे शनिर्वर्तेत चेन्नरः प्रसिद्धिमान्स्यात्ख्यात-वृत्तः स्यान्महद्भिः कार्यैश्च संपादितवृत्तिः स्याच्छूनैश्चरस्य तथास्वभावत्वात् ॥

धानुष्काश्चौराश्च जांगलिका लोहयन्त्रिणश्च राहौ ॥ २१ ॥

आत्मकारकांशस्थिते राहौ नरा धनुर्विद्यानिपुणा भवन्ति चोरिक्रिया वृत्तिं कल्पयन्ति विषवैद्या भवन्ति लोहयन्त्रनिर्माणप्रयो-गकर्मणि च कुशला भवन्ति । राहोस्तथास्वभावत्वात्कृष्णवर्णत्वाच्च ॥

गजव्यवहारिणश्चौराश्च केतौ ॥ २२ ॥

गजक्रयविक्रयकर्तारश्चौर्यकर्मणा च वृत्तिं कल्पयितारो भवन्ति नरा यदि कारकांशे केतुः स्यात् । केतोरपि कृष्णवर्णत्वाच्चन्द्रसूर्योपरागकारकत्वाच्च ॥

रविराहुभ्यां सर्पनिधनम् ॥ २३ ॥ शुभदृष्टे-
स्तन्निवृत्तिः ॥ २४ ॥ शुभमात्रसंबन्धाज्जाङ्गलिकः ॥ २५ ॥

कारकांशे रविराहू यदि वर्तेते तर्हि सर्पदंशान्मृत्युरापतेत् । राहोर्विषसंबद्धत्वात् । एतद्धि फलमशुभस्थानस्थितयोरशुभग्रह-
निरीक्षितयो रविराहोः कारकांशे वर्तमानयोरेव । शुभदृष्टयोस्तु तयोर्विपरीततया फलदायित्वं केवलशुभग्रहसंयोगाच्च विषहर्तृ-
विषवैद्यत्वम् । तथा च वृद्धवाक्यम्—कारकांशे तमोभानू शुभषड्वर्गसंयुतौ । विषवैद्यो भवेन्नूनं विषहर्ता विचक्षणः ॥

कुजमात्रदृष्टे गृहदाहकोग्निदो वा ॥ २६ ॥ शुक्रदृष्टे-
र्न दाहः ॥ २६ ॥ गुरुदृष्टे त्वासमीपगृहात् ॥ २८ ॥

रविराहू कारकांशे वर्तेते तयोरुपरि च यदि कुजस्यैव दृष्टिर्भ-
वतीर्ह नरस्य प्रवृत्तिर्गृहदाहकारिणी भवेदग्निदो वा स नरः स्यात् ।
शुक्रस्य दृष्टिस्त्वत्र प्रतिबन्धिका । गुरुदृष्टिस्तु संपूर्णदाहस्य प्रति-
बन्धिका । तथा च कारकांशे रविराहू यदि कुजेन शुकेण च दृष्टौ
स्यातां तदा दाहप्रवृत्तेः प्रतिबन्धः स्यात्कुजगुरुभ्यां दृष्टौ चेत्समी-
पगृहपर्यन्तमेव गृहदाहः स्यान्नात्मनो गृहस्येति भावः । केचित्त्व-
त्रासमीपगृहादित्यस्य स्वगृहस्यैव दाहो न समीपस्थगृहस्येत्यर्थः

कुर्वन्ति परमसौ न रमणीयार्थो गुरोस्तथा स्वभावाभावात् । रवि-
राहोरेत्र कारकांशे वर्तमानत्वं वृद्धवाक्यादरेणोक्तम् । कारकांशः
केवलेनैकेन कुजेन दृष्टश्चेद्बृहदाहकत्वं नरस्य स्यादित्यप्यर्थः
सुसंपन्नः स्यादिति भाति ॥

सगुलिके विषदो विषहतो वा ॥ २९ ॥

गुलिकशब्दोत्र पारिभाषिकः । गुलिकशब्देनात्र ज्योतिष-
शास्त्रे सौरिपुत्रस्य मान्दिरिति ख्यातस्य काल्पनिकस्य ग्रहस्य
ग्रहणम् । रविचंद्रभौमादिवासरेषु दिनस्य रात्रेश्च प्रत्येकमष्टौ
विभागाः करणीयाः । वासरक्रमेण भागगणनायां कृतायां सप्त
भागाः सप्तभिर्ग्रहैरधिष्ठिता भवेयुरष्टमश्च भागो निरीशः
स्यात् । प्रतिदिनं प्रथमो भागो वासरस्वामिनः स्याद्यथा बुधवासरे
बुधस्य प्रथमो भागस्तदनन्तरं गुरोरित्यादि । रात्रेरष्टसु भागेषु
प्रथमो भागो दिनस्वामिनः सकाशात्पञ्चमस्य स्यात्तथा च रवि-
वासरे रात्रेः प्रथमस्य भागस्य रवेः पञ्चमो बृहस्पतिः स्वामी,
द्वितीयस्य शुक्रः स्वामी तृतीयस्य शनिश्चतुर्थस्य रविः पञ्चमस्येन्दु-
रित्यादि । दिवसस्य रात्रेश्चाष्टमो भागः प्रतिदिनं निरीश एव
तिष्ठति । गुलिकापरपर्यायस्य शनिकालखण्डस्यानन्तरं वर्तमानः
कालखण्डो निरीशस्तदनन्तरं च रवेः कालखण्ड इत्यपि संभवति ।
शनिस्वामिको भागो दिवा तथा च रात्रौ गुलिकसंज्ञितो भवति ।
बृहस्पतेर्भागस्य यमघण्टसंज्ञा, कुजस्य भागो मृत्युसंज्ञको, रवेर्भागः
काल इति ख्यातो बुधस्य चार्धप्रहरसंज्ञा । तथा च कथ्यते—
“दिवा सप्ताङ्गपञ्चाब्धित्रिद्व्येकप्रमिता रवेः । खण्डा रात्रौ तथा
त्रिद्विधराऽद्यङ्गशराब्धयः ” इति । गुलिकोपलक्षिते कारकांशे
नरस्य विषसंबद्धत्वं परेभ्यो विषदातृतया वा आत्मनो विषहतत्वेन
वा भवेद्गुलिकस्य विषसंबद्धत्वात् । गुलिकसंबद्धत्वं कारकांशस्यात्र

गुलिककालखण्डोपलक्षितलग्नस्य गुलिकलग्नापरनामधेयस्यात्म-
कारकग्रहांशस्य चैकत्वम् । केचित्तु गुलिकशब्देन दिनस्य
रात्रेश्च प्रत्येकमष्टसु विभागेषु कृतेषु तेषां च सप्तसु रवि-
सोमादिदिनेष्वनुक्रमं रविसोमादिग्रहेभ्यः प्रतिपादितेषु सप्तसु दिवा
सूर्यास्तात्प्राक् तथा रात्रौ सूर्योदयात्प्राग्यो निरीशो विभाग-
स्तिष्ठति तं गुलिकत्वेन वर्णयन्ति । एतदपि नातिसमीचीनम् ।
वृद्धसंप्रदायानुसारेण सर्वत्र शनेः 'कालखण्डस्यैव गुलिकत्वेन
प्रोक्तत्वात्तथा च पाराशर्याम्—“अष्टमांशो निरीशः स्याच्छ-
न्यंशो गुलिकः स्मृतः” (बृ. पा. २. ६८.) इति । रव्यादि-
वासरगुलिकसंबन्धस्य विस्तरतो विवरणं प्रास्ताविकेवलोकनीयम् ॥

चन्द्रदृष्टे चौरापहतधनश्चौरो वा ॥ ३० ॥

आत्मकारकांशे चन्द्रदृष्टे सति नरस्य चौरसंबन्धः स्यात्स
नर एव चौरः स्यात्तस्य धनं वा चौरैणापहतं स्यात् । पूर्वसूत्राद-
स्मिन् सूत्रे 'सगुलिके' इति पदं टीकाकारा अनुवर्तयन्ति परंतु
तदनावश्यकम् । चन्द्रस्य स्वत एव निशाधिपत्वेन तस्कराणां
पतित्वेन च चौरैः संबद्धत्वाद् गुलिकस्य विषसंबद्धत्वाच्चो-
रिकासंबन्धाभावाच्च ॥

बुधमात्रदृष्टे बृहद्बीजः ॥ ३१ ॥

आत्मकारकांशे बुधेनैव केवलं दृष्टे सति नरस्य वृषण-
वृद्धिर्रोगः स्यात् । अस्मिन्नपि सूत्रे टीकाकाराः सगुलिके इति
पदमनुवर्तयन्ति तत्तु नावश्यकमिति भाति ॥

तत्र केतौ पापदृष्टे कर्णच्छेदः कर्णरोगो वा ॥ ३२ ॥

तत्रेति पदेन न वर्णप्रतिबद्धा ($\frac{२६}{१२}$) द्विसंख्यास्मिन्सूत्रे
गृह्यते । तत्रेति पदस्य बहुषु स्थलेषु जैमिनिना पूर्वप्रतिपादिता-

धिकरणपरतयोपयुक्तत्वात् । उत्तरत्र ' तत्र रविशुक्रदृष्टे ' इति सूत्रेऽप्येवमेव दृश्यते । उभयोरपि सूत्रयोर्निर्दिष्टानां फलानां शरीरसंबद्धत्वेन स्वभावसंबद्धत्वेन च तत्रेति पदेन आत्मकारकांशग्रहणमेवोचितम् । तथा चात्मकारकांशे यदि केतुः स्यात्स च पापग्रहदृष्टो भवेत्तर्हि नरस्य कर्णच्छेदः कर्णरोगो वा फलं स्यादित्यर्थः संपद्यते ॥

शुक्रदृष्टे दीक्षितः ॥ ३३ ॥

आत्मकारकांशे शुक्रमण दृष्टे चेन्नरो यजनपरो भवति शुक्रस्य पुण्यकारकत्वाद् ब्राह्मणत्वाच्च । टीकाकृतस्तस्मिन्सूत्रे उत्तरेषु च चतुर्षु सूत्रेषु केताविति पदमनुवर्तयन्ति तदनुरूपेण चात्मकारकांशे केतुनाधिष्ठिते केतौ च भार्गवदृष्टे नरो दीक्षितो भवतीत्यर्थं कुर्वन्ति ॥

बुधशनिदृष्टे निर्वीर्यः ॥ ३४ ॥

आत्मकारकांशे बुधेन शनिना च दृष्टे नरो निर्बलो भवति नपुंसकस्वभावत्वादुभयोरित्यर्थः । अत्रापि टीकाकाराः केताविति पदमनुवर्तयन्ति । तदपि नावश्यकम् । निर्वीर्यत्वे बुधशन्योः समर्थत्वात् केतोश्चानुपयोगात् ॥

बुधशुक्रदृष्टे पौनःपुनिको दासीपुत्रो वा ॥ ३५ ॥

बुधशुक्रदृष्टे सत्यात्मकारकांशे पुनःपुनर्भाषणशीलो दास्यामुत्पन्नो वा नरो भवति । बुधस्य वागधिष्ठातृत्वेऽपि शुक्रसांनिध्यात्पुनःपुनरालापशीलत्वम् । शुक्रनिमित्ता च दास्यामुत्पत्तिः ॥

शनिदृष्टे तपस्वी प्रेण्यो वा ॥ ३६ ॥

आत्मकारकांशे शनिदृष्टे चेतपस्विता वा प्रेण्यत्वं वा भवति ॥

शनिमात्रदृष्टे संन्यासाभासः ॥ ३७ ॥

शनेरेव केवलमात्मकारकांशे दृष्टिश्चेन्न संन्यासस्य सम्य-
क्पालनं स्यात्केवलं नरः संन्यासिब्रुवः स्यात् । शनेः प्रभावा-
त्संन्यासशीलत्वं न तत्त्वतो भवति ॥

तत्र रविशुक्रदृष्टे राजप्रेष्यः ॥ ३८ ॥

तत्रेति पदात्केतुपदानिवृत्तिरिति टीकाकृतः । आत्मकारकांशे
रविशुक्राभ्यां दृष्टे राजसेवको भवति । रविप्रभावाद्राजसंबद्धत्वं
शुक्रप्रभावाद् भृत्यत्वं च युज्येते ॥

रिष्फे बुधे बुधदृष्टे वा मन्दवत् ॥ ३९ ॥

रिष्फ (३३) शब्देनात्र दशसंख्या गृह्यते । अस्मात्सूत्रा-
दात्मकारकांशाद्दशमविचारः प्रारभ्यते । दशमस्थाने नाम कारकां-
शाद्दशमस्थाने बुधयुक्ते बुधदृष्टे वा शनिवत्फलं वाच्यम् ।
'प्रसिद्धकर्माजीवः शनौ' इति विंशतितमसूत्रोक्तं फलं ब्रूयात् ।
तथा च स नरः प्रसिद्धैः कर्मभिर्वृत्तिं संपादयेदिति भावः ॥

शुभदृष्टे स्थेयः ॥ ४० ॥

रिष्फे इति पदं पूर्वसूत्रादनुवर्तते । रिष्फे बुधे इति द्वे अपि
पदे अनुवर्तते इति केचित् । आत्मकारकांशाद्दशमे शुभग्रहैर्दृष्टे
सति चित्ते कर्मणि च स्थिरता भवति । विवादपक्षस्य निर्णेतृत्वं
पौरोहित्यं वा सुसंपादितमनेन भवति इत्यप्यर्थः सुशकः । "स्थेयो
विवादपक्षस्य निर्णेतारि पुरोहिते" इति मेदिनी । बुधे इति पदानु-
वृत्तिश्चेत्तर्हि कारकांशाद्दशमे वर्तमानो बुधः शुभग्रहैर्दृष्टश्चेत्स्थिरता
नरस्य भवति इत्यपि भवेदर्थः ॥

रवौ गुरुमात्रदृष्टे गोपालः ॥ ४१ ॥

आत्मकारकांशाद्दशमे स्थाने यदि रविर्वर्तेत स च केवलं बृहस्पतिना दृष्टस्तर्हि नरो गोपालः स्यात् । गोपालपदेनात्र गोस्वामित्वमिन्द्रियनिग्राहकत्वापरपर्यायमुच्यते इति भाति । रविगुरुदृष्टेस्तथास्वभावान्द्वेनुपालकस्यार्थस्यास्वारस्याच्च ॥

दारे चन्द्रशुक्रदृग्योगात् प्रासादः ॥ ४२ ॥

इत उत्तरं षड्भिः सूत्रैश्चतुर्थस्थानस्य फलं कथ्यते । तच्च सामान्यतो निवासस्थानकारकत्वम् । दारपदेनात्र ($\frac{२६}{१२}$) चतुःसंख्योच्यते । आत्मकारकांशाच्चतुर्थे स्थाने चन्द्रेण शुक्रेण वोभाभ्यां वावलोकिते अधिष्ठिते वा नरस्य प्रासादसमानेषु गृहेषु निवासः स्यात् ॥

उच्चग्रहेपि ॥ ४३ ॥

उच्चग्रहेपि रव्यादिके कस्मिंश्चिदपि ग्रहे उच्चस्थानस्थिते आत्मकारकांशाच्चतुर्थगृहमवलोकयति सति स्वोच्चभूते तस्मिन्वर्तमाने वा नरस्य प्रासादादिनिवासः फलं स्यात् । उच्चशब्देनात्र रव्यादीनां अजवृषभमृगादीन्युच्चस्थानानि गृह्यन्ते ॥

राहुशानिभ्यां शिलागृहम् ॥ ४४ ॥

राहौ शनैश्चरे वोभयोर्वा आत्मकारकांशाच्चतुर्थे स्थितयोः चतुर्थं पश्यतोर्वा शिलानिर्मितगृहे निवासो भवति ॥

कुजकेतुभ्यामैष्टिकम् ॥ ४५ ॥

कुजे केतौ वोभयोर्वा आत्मकारकांशाच्चतुर्थे स्थितयोश्चतुर्थं पश्यतोर्वा सतोरिष्टकारचितं गृहं लभ्यते ॥

गुरुणा दारवम् ॥ ४६ ॥

गुरावात्मकारकांशाच्चतुर्थे वर्तमाने तदवलोकयति वा दारु-
निर्मितगृहे निवासो भवति ॥

तार्ष्णि रविणा ॥ ४७ ॥

रवौ तत्र वर्तमाने तदवलोकयति वा तृणनिर्मितकुट्यादिषु
नरस्य निवासो भवति ॥

समे शुभदृग्योगाद् धर्मनित्यः सत्यवादी

गुरुभक्तश्च ॥ ४८ ॥

समशब्देनात्र ($\frac{५७}{१२}$) नवसंख्योच्यते । कारकांशान्नवमे
स्थाने शुभग्रहः शुभग्रहस्य दृष्टिर्वा स्यात्तर्हि नरस्य सदैव धार्मिकी
प्रवृत्तिर्भवति सत्यप्रियो गुरुनिष्ठश्च स भवति । नवमगृहस्य शुभ-
ग्रहसंबन्धान्धर्मरतिः स्वाभाविकी ॥

अन्यथा पापैः ॥ ४९ ॥

पापग्रहदृष्टिश्चेदन्यथा फलं भवति । अधर्मे प्रवृत्तिरसत्य-
प्रियता गुरावभक्तिश्चेत्यर्थः ।

शानिराहुभ्यां गुरुद्रोहः ॥ ५० ॥

आत्मकारकांशान्नवमे स्थाने शानिराहू प्रत्येकमुभौ वा वर्तेते
तर्हि नरस्य गुरुद्रोहे प्रवृत्तिर्भवति उभयोरपि पापग्रहत्वात्तयो-
रुभयोरपि नवमे दृष्टिश्चेत्तर्ह्यपि नवमं दूषितं भवतीति भावः ॥

रविगुरुभ्यां गुरावविश्वासः ॥ ५१ ॥

रविगुरु चेत्तस्मिन्स्थाने वर्तेतां तर्हि रविदृष्ट्या दूषितमपि
स्थानं गुरुणा शुद्धं भवति तथा च स्वगुरौ नरस्य नानादरोऽभक्तिर्वा
केवलं तद्वचने न सहसा विश्वासः स्यात् ॥

तत्र भृग्वङ्गारकवर्गे पारदारिकः ॥ ५२ ॥

दृग्योगाभ्यामधिकाभ्यामामरणम् ॥ ५३ ॥

तत्रेतिपदेनानुवृत्तं कारकांशान्नवमं स्थानं गृह्यते न तत्रेति वर्णानुरोधेन द्विसंख्या । एतत्सूत्रादिपञ्चसूत्र्यां प्रतिपादितस्य पारदारिकादिफलस्य अधर्मस्वरूपतया द्वितीयस्थानापेक्षया नवमस्थानेन सह संबद्धतरत्वात् । भृग्वङ्गारकवर्गे इत्यस्य पदस्यार्थ-विचारणायां वर्गशब्देन षड्वर्गग्रहणमिति वृद्धास्तदनुसारेण चार्वाचीना अपि वृत्तिकाराः प्राहुः । तथा च वृद्धवाक्यम्—कारकांशे च नवमे भृगुभौमयुतेक्षिते । षड्वर्गाधिकयोगे चामरणं पारदारिकः इति ॥ लग्नहोराद्वेष्काणनवांशद्वादशांशत्रिंशांशः षड्वर्गाः । कारकांशान्नवमेस्थानेऽथवा लग्नहोराद्यन्यतमे कस्मिन्नपि वर्गे नवमस्थाने भृग्वङ्गारकयोगश्चेन्नरः पारदारिकः स्यात् । षड्सु वर्गेषु द्वयोर्वर्गयोस्त्रिषु त्र्यधिकेषु वा वर्गेषु भृग्वङ्गारकयोगश्चेज्जीवितावसानपर्यन्तं पारदारिकत्वं तस्य स्यात् । भृगुवशात्स्त्रैणत्वमङ्गारकवशादधार्मिकतया परदाररतप्रवृत्तिरिति हृद्यम् । नास्य सूत्रस्य समे शुभदृग्योगाभ्यामित्यादिसूत्रद्वयेन विरोधः । भृगुवशाद्धार्मिकताऽङ्गारकवशादन्यथात्वमिति विरोधेपि भृग्वङ्गारकयोः सञ्चल-निर्बलत्वेन सामान्यतो धार्मिकी प्रवृत्तिरितिरथा वा । भृग्वङ्गारक-योगात्तु पारदारिकत्वमित्यनेन सूत्रेण विशेषतः प्रतिपादितम् ॥

केतुना प्रतिबन्धः ॥ गुरुणा स्त्रैणः ॥

राहुणार्थनिवृत्तिः ॥ ५४-५६ ॥

अस्यां त्रिसूत्र्यां 'तत्र भृग्वङ्गारकवर्गे पारदारिकः' इति संपूर्णसूत्रस्यानुवृत्तिः क्रियते । तथा चात्मकारकांशान्नवमे स्थाने सत्यपि भृग्वङ्गारकवर्गे यदि केतुर्वर्तेत दृष्टिर्वा केतोः

स्यात्तर्हि पारदारिकत्वप्रतिबन्धः स्यात् । यदि गुरुः स्यात्तर्हि पारदारिकत्वं न स्यात्परंतु स्त्रीलोलुपता स्यादेव मृगवङ्गरकसांनिध्यप्रभावादिति भावः । यदि राहुर्वर्तेत राहुदृष्टिर्वा स्यात्तर्हि न केवलं स्त्रैणता किंतु स्त्रैणतया पारदारिकत्वेन वार्थहानिरपि स्यादेव राहोस्तथास्वभावत्वात् ॥

लाभे चन्द्रगुरुभ्यां सुन्दरी ॥ ५७ ॥

अधुना लाभस्य ($\frac{५३}{१३}$) नाम सप्तमस्य स्थानस्य फलं सूत्रसप्तकेनोच्यते । आत्मकारकांशात्सप्तमे चन्द्रगुरु वर्तेते तर्हि सौन्दर्ययुताया जायायाः प्राप्तिर्भवति । चन्द्रगुरुभ्यामिति पदेन चन्द्रगुरोर्योगेन पृथक्त्वेन वा सप्तमस्थाने स्थितिर्दृष्टिर्वा प्रोच्यते ॥

राहुणा विधवा ॥ ५८ ॥

आत्मकारकांशात्सप्तमे यदि राहुः स्यात्तर्हि विधवया स्त्रिया सह पुनर्विवाहः स्यात् । परिणीतायाः स्त्रिया विधवात्वं भवेदित्यर्थे न स्वारस्यम् । प्रकरणेस्मिन्क्रथंभूता जाया स्यात्क्रथं च तस्याः प्राप्तिर्भवेदित्येवंप्रकारस्यैव विचारस्य दृष्टत्वात् ॥

शनिना वयोधिका रोगिणी तपस्विनी वा ॥ ५९ ॥

आत्मकारकांशात्सप्तमे यदि शनिः स्यात्तस्य दृष्टिर्वा स्यात्तर्हि वयसाधिकाया जायाया लाभः स्याद्रोगिणी वा जाया भवेत्तपस्विनी वा जाया लभ्येत । तपस्विनीपदेन तपस्विनीवत्पपञ्चतिरस्कारो भर्तुः कामवासनायाः पराङ्मुखता च प्रोक्ते भवतः ॥

कुजेन विकलाङ्गी ॥ ६० ॥

आत्मकारकांशात्सप्तमे स्थाने यदि कुजो वर्तेत तर्हि

अङ्गेषु विकलत्वयुक्तां लक्षणरहितां जायां लभेत । विकलशब्देन
हीनत्वं सुलक्षणरहित्यं वा द्योत्यते ॥

रविणा स्वकुले गुप्ता च ॥ ६१ ॥

‘च’ शब्देन विकलाङ्गीपदस्यास्मिन्सूत्रेणुवृत्तिर्दृश्यते ।
आत्मकारकांशात्सप्तमे यदि रविर्वर्तेत तर्हि विकलाऽलक्षणा सा
जाया पतिकुले यत्नगोपनीया भवति परकुलासक्तमनस्कत्वात्तस्याः ।
केचित्तु स्वकुले गुप्ता चेति पदैर्विकलत्वात्त्याज्यत्वेपि जाया-
यास्तस्याः कुटुम्बे परिपोषो भवतीति व्याचक्षते । अपरे तु सा
विकलाङ्गी नैव भवति न वा स्वकुलपरित्यक्ता भवति किंतु
स्वकुल एव सा रक्ष्यते इत्यर्थं वदन्ति ।

बुधेन कलावती ॥ ६२ ॥

बुधो यदि तत्र वर्तेत तर्हि संगीतादिकलासु निपुणा सा
भवति ॥

चापे चन्द्रेणानावृते देशे ॥ ६३ ॥

इह सूत्रे चापशब्दस्यार्थविषये बहुधा विप्रतिपत्तिर्दृश्यते ।
जैमिनिपञ्चत्यनुसारेण चाप (१६) शब्देनात्र चतुःसंख्या व्यज्यते ।
पूर्वसूत्रोक्तफलसंकाशाद्विभिन्नफलस्यात्रानिर्देशात्पूर्वसूत्रषट्कोक्त-
स्त्रीलाभ एवात्र फलत्वेन कल्पनीयो भवति । तथा च पूर्वोक्तेषु
सूत्रेषु आत्मकारकांशात्सप्तमे स्थाने चन्द्रगुरुभ्यां सुन्दरी-
लाभो राहुणा विधवालाभो शनिना तपस्विनीलाभ इति ये
लाभविशेषाः प्रोक्तास्तेषु सत्स्वपि कारकांशाच्चतुर्थे चन्द्रश्चेदना-
वृतदेशाधिकरणकः स लाभ इत्यधिको विशेषः प्रतिपाद्यतेनेन
सूत्रेण । पूर्वोक्तायाः स्त्रिया लाभोनावृते देशे भवतीत्यर्थः ।
स्त्रियाः प्रथमसंभोगोऽनावृते देशे भवति अथवाऽनावृते देशे नाम

वनदुर्गादिके प्रदेश उपरिष्ठात्प्रतिपादितानां स्त्रीणां लाभो न तु ग्रामपत्तनादिषु स इति उभयविधोर्थोप्यत्र समुपलभ्यते । केचित्तु सूत्रस्यास्य स्वतन्त्रतया व्याख्यानं कुर्वन्ति आत्मकारकांशाच्चतुर्थे स्थाने चन्द्रश्चेच्चन्द्रमसा वा तत् स्थानं दृष्टं चेदनावृते देशे प्रथमः स्त्रीसंभोगो भवतीत्यर्थं कुर्वन्ति । चापशब्देन न चतुःसंख्यैव केवलं प्रतिपाद्यते किंतु कर्करूपं तदधिगम्यत इत्यपरे । चापशब्देन धनूराशिः प्रोच्यते धनूराशिस्थितेन चन्द्रेण सप्तमस्थानस्थेन अनावृतदेशे सङ्गशीलतेत्यन्ये ॥

कर्मणि पापे शूरः ॥ ६४ ॥ शुभे कातरः ॥ ६५ ॥

कर्मशब्देन (५१) त्रिसंख्योच्यते । आत्मकारकांशात्तृतीये स्थाने पापग्रहे वर्तमाने नरः शूरो भवति, शुभग्रहे सति भीरुर्भवति ॥

मृत्युचिन्तयोः पापे कर्षकः ॥ ६६ ॥

मृत्यु (१५) चिन्ता (६६) पदाभ्यामत्रानुक्रमेण तृतीयषष्ठे स्थाने उच्येते । तथा च तृतीये षष्ठे, च पापग्रहे वर्तमाने पापग्रहद्वयौ वा नरः कृषिपरो भवतीति सूत्रार्थः । कर्मकशब्दोत्र इन्द्रियकर्षकत्वेन इन्द्रियनिग्राहकवाची वा स्यात् । तृतीयषष्ठयोः पापग्रहाणां शुभफलदायकत्वात् ॥

समे गुरौ विशेषेण ॥ ६७ ॥

अस्मिन्नपि सूत्रे समे (५३) इति पदेन नवमस्थाननिर्देशे गुराविति पदेन ग्रहनिर्देशेऽपि फलस्यानिर्देशात्पूर्वसूत्रोक्तकृषिकर्तृत्वरूपं फलं लभ्यते । मृत्युचिन्तयोरिति पदमप्यनुवर्तते । तथा चात्मकारकांशान्नवमे गुरुश्चेत्तृतीये षष्ठे च पापग्रहश्चेद्विशेषेण स नरः कृषिपरो भवतीत्यर्थो लभ्यते ।

उच्च शुभे शुभलोकः ॥ ६८ ॥ केतौ कैवल्यम् ॥ ६९ ॥

उच्चपदेनात्र (६९) द्वादशस्थानं निर्दिश्यते । कारकांशाद् द्वादशस्थाने शुभग्रहश्चेत्तस्य दृष्टिर्वा तत्र वर्तेत तर्हि नरस्य शुभलोकावाप्तिः स्वर्गादिलोकप्राप्तिर्भवति । तत्र द्वादशस्थाने केतुश्चे-
न्मोक्षप्राप्तिः ।

क्रियचापयोर्विशेषेण ॥ ७० ॥

अस्मिन्सूत्रेपि ग्रहस्य फलस्य चानिर्देशात्पूर्वसूत्रद्वयोक्तं फलं ग्रहाश्च गृह्यन्ते । क्रिय. (१३) चाप (१६) योर्द्वादशचतुर्थयोः पूर्वसूत्रोक्तमेव फलं विशेषेण भवति । द्वादशचतुर्थपदाभ्यामत्र द्वादशचतुर्थस्थाने गृह्येते । आत्मकारकांशाद् द्वादशे स्थाने शुभग्रहः केतुर्वा वर्तेत तच्च कारकांशाद् द्वादशं स्थानं संपातबिन्दोर्द्वादशं चतुर्थं वा स्यात्तर्हि शुभलोकरूपं कैवल्यरूपं वा तत्फलं सविशेषं सौकर्येण निश्चिततया वा भवतीति सूत्रतात्पर्यम् । क्रियशब्देनात्र मेषग्रहणं चापशब्देन च धनुर्ग्रहणमिति केचित् । तत्तु न समीचीनम् । क्रियचापयोर्मेषधनुरर्थवाचकत्वे समर्थयोरपि जैमि-
निवचनानुसारेण राशीनां भावानां च सर्वदा वर्णैरेव प्रोक्तत्वाद् द्वादशचतुर्थयोरेव ग्रहणमुचिततरम् । ते च द्वादशचतुर्थे स्थाने संपातबिन्दुमारभ्यैव द्वादशचतुर्थे ग्राह्ये । अन्यथा उच्च-
शब्देन द्वादशस्थानेभिहिते क्रियशब्देन तन्निर्देशस्य वैयर्थ्यं स्पष्टमेव । एतत्सूत्रप्रोक्तस्यार्थस्य वृद्धकारिकास्वनुप-
त्त्वात्क्रियेति शब्देन यवनवराहादिभिर्मेषार्थवाचकतया गृह्यमाण-
स्यात्र समुल्लेखादेतत्सूत्रं कदाचित्प्रक्षिप्तमपि स्यादर्वाचीनैः सूत्रा-
ध्येतृभिरिति भाति ॥

पापैरन्यथा ॥ ७१ ॥

आत्मकारकांशाद् द्वादशे स्थाने पापग्रहाश्चेत्पापग्रहाणां दृष्टिर्वा भवेत्तर्हि फलस्य वैपरीत्यमित्यर्थः । सत्यपि शुभग्रहे केतौ वा यदि पापग्रहसाहित्यं दृष्टिर्वा तत्र स्यात्तर्हि न शुभलोकप्राप्तिरित्यर्थः । अथवा शुभग्रहस्य केतोर्वा द्वादशस्थाने सांनिध्यस्य दृष्टेर्वाऽभावे केवलं पापग्रहस्यैव तत्र सांनिध्यं दृष्टिर्वा भवेत्तर्हि फलस्यान्यथात्वमित्यर्थोऽप्यत्र युक्तः स्यात् ॥

रविकेतुभ्यां शिवे भक्तिः ॥ ७२ ॥

इतःपरं दशसूत्र्या विशिष्टग्रहयोगाद्विशिष्टदेवताभक्तिः कथ्यते । उच्चे इति पदमनुवर्तते । केतौ इति निवृत्तम् । अन्यथा केतुपदस्यास्मिन्सूत्रे वैयर्थ्यात् । आत्मकारकांशाद् द्वादशे स्थाने रविकेतू व्यस्ते समस्ते वा वर्तते तर्हि शिवे भक्तिः स्यात् । रविकेतु-स्वरूपस्य शक्तिमता महादेवेन साम्यात् ॥

चन्द्रेण गौर्याम् ॥ ७३ ॥ शुकेण लक्ष्म्याम् ॥ ७४ ॥
कुजेन स्कन्दे ॥ ७५ ॥ बुधशनिभ्यां विष्णौ ॥ ७६ ॥
गुरुणा साम्बशिवे ॥ ७७ ॥ राहुणा तामस्यां दुर्गायां
च ॥ ७८ ॥ केतुना गणेशे स्कन्दे च ॥ ७९ ॥
पापर्क्षे मन्दे क्षुद्रदेवतासु ॥ ८० ॥ शुके च ॥ ८१ ॥

आत्मकारकांशाद् द्वादशे चन्द्रश्चेद् गौरीभक्तो नरो भवति शशिकलाया गौर्या सह शिवशरीराधिष्ठितत्वेन संबद्धत्वात् । तत्र शुक्रश्चेलक्ष्मीभक्तिः शुक्रस्य स्त्रीग्रहत्वेन सितवर्णात्मकत्वेन लक्ष्म्या सादृश्यात् । तत्र भौमश्चेत्स्कन्दे भक्तिर्भौमस्य गुह्या-

धिष्ठातृत्वेन देवसेनान्या स्कन्देन सह संबद्धत्वात् । तत्र बुधः शनिर्वा उभौ वा तर्हि विष्णौ भक्तिः शनेर्बुधस्य च विष्णुना वर्णसाम्यात् । तत्र गुरुश्चेच्छिवेन सह गौर्या भक्तिर्वर्णसाम्यात् । तत्र राहुर्वर्तेत तर्हि तामस्यां देव्यां महिषासुरमर्दिन्यां भक्तिश्चकारात्साम्बाशिवेपि भक्तिः । राहोश्छायाग्रहत्वादुपरागकर्तृत्वाच्च कालिकया सह वर्णसाम्यात् । तत्र केतुश्चेद्गणेशे स्कन्दे च भक्तिः स्यात् । चकारात्साम्बाशिवेपि भक्तिः स्यात् । केतोः कृष्णवर्णत्वेन नीलकण्ठेन साम्यम् । यदि शनिरात्मकारकांशाद् द्वादशे वर्तेत द्वादशं च स्थानं पापग्रहस्वामिकं चेत्तर्हि नरो यक्षवेतालादिक्षुद्रदेवतानां भक्तो भवति । यदि शुक्रस्तत्रात्मकारकांशाद् द्वादशे स्थाने वर्तेत द्वादशं च स्थानं पापग्रहस्वामिकं स्यात्तर्हि क्षुद्रास्वेव यक्षादिदेवतासु भक्तिः स्यात् ॥

अमात्यदासे चैवम् ॥ ८२ ॥

अमात्यदासशब्दस्यार्थं प्रति बहुधा विप्रतिपत्तिर्दृश्यते । राशीनां भावानां च सर्वत्र सवर्णत्वमिति न्यायेन अमात्यदास-
($\frac{८१५०}{१२}$) शब्देन षट्संख्योपलभ्यते । अमात्य ($\frac{१५०}{१२}$) शब्देन दास-
($\frac{१६}{१२}$) शब्देन च सैव । कारकांशात् षष्ठस्थानस्य द्वादशस्थानसदृशमेव फलं भिन्नभिन्नदेवताभक्त्यादिकमित्यर्थः सुगमः । बृद्धकारिकास्वेतत्सूत्रानुसारिणी न कापि कारिका दृश्यते । अमात्यशब्दस्य आत्मकारकादंशैर्न्यूनतरस्यामात्यकारकरूपस्य संकेतितार्थस्यैव प्रतिपादने शक्तिस्तथा चामात्यदासशब्दादमात्यकारकात् षष्ठ इत्यर्थस्य लाभस्तथा च षष्ठदशेन षष्ठं स्थानं प्रतिपाद्यते अमात्यकारकात् षष्ठस्य स्थानस्य फलमात्मकारकाद् द्वादशस्थानस्य फलेन सदृशमिति केचित् । अमात्यकारकाद्विचन्द्रकुजादिक्रमेण षष्ठस्य ग्रहस्यात्मकारकाद् द्वादशस्थानस्य

फलेन सदृशमित्यन्ये । एवंशब्देन पापक्षे क्षुद्रदेवतासु इत्यस्या-
नुवृत्तिः स्यात् सर्वस्यापि प्रकरणस्योच्चे शुभे शुभलोक इत्या-
दिकस्य वा स्यात् ॥

त्रिकोणे पापद्वये मान्त्रिकः ॥ ८३ ॥

त्रिकोणपदेनात्र पञ्चमनवमे स्थाने गृह्येते । आत्मकारकां-
शात्पञ्चमे नवमे च पापग्रहद्वये पञ्चमे एकस्मिन्पापग्रहे नवमे
चान्यस्मिन्पापग्रहे मान्त्रिको मन्त्रविद्यानिपुणो नरो भवति ॥

पापदृष्टे निग्राहकः ॥ ८४ ॥ शुभदृष्टेनुग्राहकः ॥ ८५ ॥

एते द्वे अपि सूत्रे मान्त्रिकाख्यानपरस्य पूर्वसूत्रस्य
विस्ताररूपे । तथा चात्मकारकांशात्पञ्चमनवमयोः प्रत्येकं
पापग्रहे वर्तमाने तयोश्च पापग्रहयोः पापग्रहावलोकितयोः
सतोर्निग्राहकरूपो मारणस्तम्भनादिको मन्त्रप्रभावः स्याच्छुभ-
ग्रहावलोकितयोश्च मन्त्रप्रभावेण लोकानुग्रहकरणे प्रवृत्तिः
स्यादिति भावः ॥

शुकेन्दौ शुक्रदृष्टे रसवादी ॥ ८६ ॥ बुधदृष्टे भिषग् ॥ ८७ ॥

प्रथमशुक्रपदेनात्र (३५) प्रथममेव स्थानमात्मकारकां-
शरूपं गृह्यते । शुके इन्दावित्यस्य शुकेन्दौ इत्यार्षः संधिः ।
तथा च आत्मकारकांशे चन्द्रः शुकेण दृष्टश्चेद्रसायनशास्त्रनिपुणः
पारदप्रयोगनिपुणश्च नरो भवति । आत्मकारकांशस्थे चन्द्रे
बुधेन दृष्टे चैन्नरो भिषग्भवति ॥

चापे चन्द्रे शुक्रदृष्टे पाण्डुश्वित्री ॥ ८८ ॥

चापशब्देनात्र (१६) चतुःसंख्या गृह्यते । तथा च

आत्मकारकांशाच्चतुर्थे चन्द्रश्चेत्स च शुकेण दृष्टश्चेन्नरः श्वेतकुष्ठ-
वान् भवति ॥

कुजदृष्टे महारोगः ॥८९॥ केतुदृष्टे नीलकुष्ठम् ॥ ९० ॥

आत्मकारकांशाच्चतुर्थेशे यदि चन्द्रश्चेत्स चेन्द्रौमेन दृष्टो
महारोगो नाम रक्तकुष्ठं भवति । तत्रैव स्थितश्चन्द्रः केतुना
दृष्टश्चेन्नीलकुष्ठवान् नरो भवति ॥

तत्र मृतौ वा कुजराहुभ्यां क्षयः ॥ ९१ ॥

चन्द्रदृष्टौ निश्चयेन ॥ ९२ ॥

तत्रेति पदेन प्रस्तुतं चतुर्थं स्थानं निर्दिश्यते मृति (६५)
पदेन च पञ्चमम् । चापे चन्द्रेति सूत्रादारभ्य प्रस्तुतस्य शरीर-
व्याधेरेव सूत्रेस्मिन्नुत्तरत्र च निर्देशात् । तथा चात्मकारकां-
शाच्चतुर्थे पञ्चमे वा कुजराहू वर्तते तर्हि राजयक्ष्मणा नरः पीडितो
भवति । कुजराहूोरुभयोरपि पापग्रहत्वात् । चतुर्थे पञ्चमे वा
कुजराहूोर्वर्तमानत्वोपि तयोरुपरि चन्द्रस्य दृष्टिश्चेन्निश्चितं क्षयरोगः
स्यात् । स च दुस्साध्योपि कदाचित्स्यात् । चन्द्रस्य स्वत
एव क्षयपीडितत्वेन वर्णनाद्वर्णेन पाण्डुरत्वाच्च ॥

कुजेन पिटकादिः ॥ ९३ ॥ केतुना ग्रहणी जलरोगो
वा ॥ ९४ ॥ राहुगुलिकाभ्यां क्षुद्रविषाणि ॥ ९५ ॥

आत्मकारकांशाच्चतुर्थे पञ्चमे वा केवलं कुजश्चेत्पिटका-
दिपीडा नरस्य जायते । पिटकादिना पामागण्डादयोपि गृह्यन्ते ।
तत्र केतुश्चेत्संग्रहणी जलोदरं वा । तस्मिन्नेवांशे राहुश्चेत्स
चांशो गुलिकांशो भवेत्तर्हि क्षुद्रप्राणिविषपीडा भवति । गुलिक-
विषसंबन्धस्तु प्रागुक्त एव ॥

तत्र शनौ धानुष्कः ॥ ९६ ॥ केतुना घटिका-
यन्त्री ॥ ९७ ॥ बुधेन परमहंसो लगुडी वा ॥ ९८ ॥

तत्रशब्देनेहोपरितनसूत्रप्रस्तुतं केवलं चतुर्थमेव स्थानं
गृह्यते । तत्रपदस्य पुनःप्रयोगात्पञ्चमवाचकं मृतिपदं निवर्तत इति
टीकाकाराः । तथा चात्मकारकांशाच्चतुर्थे शनिश्चेन्नरो धनु-
र्विद्यानिपुणो धनुर्विद्याकृताजीविको वा भवेदिति सूत्रार्थः ॥
तत्र केतुश्चेत्कालघटिकायन्त्रकर्मणि निपुणः कालघटिकाकृता-
जीविको मौहूर्तिको वा भवेत् ॥ तथा च बुधस्तत्र वर्तेत तर्हि
परमहंसः संन्यासिनां श्रेष्ठो भवेत्पलाशदण्डयुतो वा ब्रह्मचारी
स्यात् । लगुडिपदेन केवलसंन्यासिबोधकं दण्डित्वमपि गृह्यते ।
संन्यासी भवेत्संन्यासिषु श्रेष्ठो वा स्यादिति भावः ॥

राहुणा लोहयन्त्री ॥ ९९ ॥ रविणा खड्गी ॥ १०० ॥
कुजेन कुन्ती ॥ १०१ ॥

तत्र चतुर्थे स्थाने राहुश्चेत्लोहयन्त्रकर्मनिपुणो लोहयन्त्र-
कृताजीविको वा भवेत् । तत्र रविश्चेदसिव्यापारकुशलो योद्धा
भवेत् । तत्र कुजश्चेत्कुन्तकर्मनिपुणो कुन्तायोधी भवेत् । युद्ध-
कर्मनिपुणः कुन्तधारिषु सैनिकेषु राजा स्थापितः स्यात् । तत्र
शनाविति सूत्रषट्के जीविकाव्यवसायस्वरूपं विचार्यते । जीवि-
काव्यवसायः साधारणतः प्रथमस्थानान्द्रवतीति प्राक्तत्र रवौ
राजकार्यपर इत्याद्यनेकैः सूत्रैः प्रदर्श्यते । अत्र तु प्रथमस्थान-
वाचकः कोपि शब्दो नोपलभ्यते । अनुवृत्त्या चापे चन्द्र इति
सूत्राच्चाप इति पदं लभ्यते तदनुरोधेन च टीकाकारैश्चतुर्थस्थाने
शनिश्चेद्भनुर्विद्यानिपुणता संपाद्यत इत्यादयोर्थाः कृता इति

स्पष्टम् । वस्तुतस्तु तत्र शनौ धानुष्क इति सूत्रमुच्चे शुभे शुभ-
लोक इत्यादिसूत्रवत्पूर्णमितरशब्दानुवृत्त्यनपेक्षं परिदृश्यते तत्र-
शब्दाच्च न कस्यापि पदस्यानुवर्तनमावश्यकम् । तत्र (३६) नाम
आत्मकारकांशाद् द्वितीये स्थाने शनिश्चेद्धानुष्को भवतीत्यादि-
प्रथमसूत्रार्थानुरोधेन च केतुनेत्यादिसूत्रपञ्चकस्यार्थः कर्तुं शक्यः
स्यादित्यप्यत्र सुधीभिः सुविचारणीयम् ॥

मातापित्रोश्चन्द्रगुरुभ्यां ग्रन्थकृत् ॥ १०२ ॥ शुकेण

किञ्चिदूनम् ॥ १०३ ॥ बुधेन ततोपि ॥ १०४ ॥

सूत्रादस्मादारभ्य ग्रहबलेन विद्याधिगमस्य विचारारम्भ-
श्चतुर्दशसूत्र्या क्रियते । मातापित्रोरिति पदान्मातृ- (६५) पितृ-
(६९) निर्दिष्टयोः पञ्चमप्रथमस्थानयोर्लाभः । तथा चात्मकारकांशे
तस्मात् पञ्चमे वा चन्द्रगुरु वर्तेते तर्हि गुरुसंबन्धाद्विद्याधिगमेन
चन्द्रसंबन्धाच्च मनसो विचारप्रगल्भतया ग्रन्थनिर्माणप्रवृत्तिर्नरस्य
स्यादिति स्पष्टम् । अत्र चन्द्रगुरु साहित्येन गृह्येते इति भाति ।
स्वतन्त्रतया गुरोर्विचारस्योत्तरत्र “गुरुणा सर्वविद्” (सू. १०६)
इति सूत्रे चन्द्रस्य च “चन्द्रेण सांख्ययोगज्ञः” (सू. ११२)
इति सूत्रे दृष्टत्वात् । एतत्सूत्रप्रतिपादितगुरुचन्द्रयोगसाहित्यमनु-
सृत्यैवोत्तरसूत्रस्थयोः (सू. १०३, १०४) शुकेण बुधेन
इति पदयोरर्थश्चन्द्रसाहित्यं कल्पयित्वैव निरूपणीयो भवति ।
आत्मकारकांशे तस्मात्पञ्चमे वा चन्द्रशुक्रौ स्यातां तर्हि ग्रन्थ-
कृत्वमेव स्यात्परं ग्रन्थसंपत्तिर्गुरुचन्द्रसकाशाद्यादृशी स्यात्तस्याः
किञ्चिदूना स्यात् । यदि तत्र चन्द्रबुधौ वर्तेतां तर्हि ग्रन्थनिर्माणे
ततोपि हीनता स्यात्सामान्यग्रन्थनिष्पत्तिः स्यात् ॥

शुकेण कविर्वाग्मी काव्यज्ञश्च ॥ १०५ ॥

आत्मकारकांशे तस्मात्पञ्चमे वा शुक्रश्चेत्तर्हि नरः काव्य-

निर्माता वक्तृत्वकर्मकुशलः काव्यरसिकश्च भवेत् । शुक्रस्य
कलानैपुण्यकारित्वात्सौन्दर्याभिरुचिसंपादकत्वाच्च । अत्र चन्द्र-
पदानुवृत्तिर्न भवतीति प्राक्प्रतिपादितमेव ॥

गुरुणा सर्वविद् ग्रन्थिकश्च ॥१०६॥ न वाग्मी ॥१०७॥
विशिष्य वैयाकरणो वेदवेदान्तविच्च ॥ १०८ ॥

आत्मकारकांशे तस्मात्पञ्चमे वा गुरुर्वर्तेत तर्हि नरः
साङ्गवेदशास्त्राध्ययनसंपन्नो भवति ग्रन्थनिर्माता च भवति ।
गाढविद्वत्ताप्रचुरत्वेपि वाक्पटुत्वं तु तस्मिन् भवति बुधस्य
पाक्पाटवाधिकारित्वात् । यदि कारकांशपञ्चमयोगुरोर्वैशिष्ट्येन
स्थितिः स्थानस्वाभितया मित्रस्थानस्थितित्वेन वा स्यात्तर्हि
व्याकरणशास्त्रे वेदविद्यायां पूर्वोत्तरमीमांसयोश्च तस्य समधिकं
विद्वत्त्वम् ॥

सभाजडः शनिना ॥ १०९ ॥

यदि कारकांशे तत्पञ्चमे वा शनिर्वर्तेत तर्हि सत्यपि
वेदशास्त्राध्ययने नरस्य बुद्धिगान्धं भवति सभायां तस्य पाण्डित्यं
न कदापि निदर्शनं याति ॥

बुधेन मीमांसकः ॥ ११० ॥

यद्यात्मकारकांशे तत्पञ्चमे वा बुधः स्यात्तर्हि मीमांसा-
शास्त्रज्ञो नरो भवति ॥

कुजेन नैयायिकः ॥ १११ ॥

यद्यात्मकारकांशे तत्पञ्चमे वा कुजश्चेत्तर्हि न्यायशास्त्र-
प्रगल्भमतिः स्यात् ॥

चन्द्रेण सांख्ययोगज्ञः साहित्यज्ञो गायकश्च ॥ ११२ ॥

यद्यात्मकारकांशे तत्पञ्चमे वा चन्द्रः स्यात्तर्हि सांख्ययोगशास्त्रयोः साहित्यशास्त्रे च नरो निविष्टमतिः स्याद् गानकलानै-
पुण्यमपि तेन संपादितं स्यात् ॥

रविणा वेदान्तज्ञो गीतज्ञश्च ॥ ११३ ॥

केतुना गणितज्ञः ॥ ११४ ॥

यद्यात्मकारकांशे तत्पञ्चमे वा रविः स्यात्तर्हि वेदान्तशास्त्रा-
भिज्ञो संगीतज्ञश्च भवति । तथैव केतुश्चेद्गणितशास्त्रवेत्ता भवति ॥

गुरुसंबन्धेन संप्रदायसिद्धिः ॥ ११५ ॥

गुरुसंबन्धोत्र निदर्शितैः सर्वैर्यौगैर्गृह्यते । संप्रदायपदेन च
गुरुपरंपराप्राप्तविद्यास्वरूपं निदर्श्यते तथा चात्र मातापित्रो-
रित्यारभ्य निदर्शितासु विद्यासु कलासु च तत्तद्ग्रहयोगाद्यत्
प्रावीण्यं लभ्यते तत्र संप्रदायप्राप्तविद्याधिगमस्तत्पारंगतत्वं च
विशेषेण गुरोस्तैस्तैर्ग्रहैः सह स्थितौ गुरोस्तदुपरि दृष्टौ च भवतीति
सूत्रार्थः ॥

भाग्ये चैवम् ॥ ११६ ॥ सदा चैवमित्येके ॥ ११७ ॥

भाग्ये (११५) नाम कारकांशाद् द्वितीये उपरिनिर्दिष्टा ग्रहा
यदि वर्तन्ते तर्हि विद्याप्राप्तियोगः पूर्वोक्त एव भवति । आत्मकारकांशे
तत्पञ्चमे वा तत्तद्ग्रहस्थितौ यथा विद्याधिगमस्तथैवात्मकारकां-
शाद् द्वितीये स्थाने तत्तद्ग्रहस्थितौ भवतीति भावः । सदा
(११६) नाम तृतीयस्थानेपि प्रथमपञ्चमस्थानवदेव योगा भवन्तीति
केचित् ॥

भाग्ये केतौ पापदृष्टे स्तब्धवाक् ॥ ११८ ॥

उपरिनिर्दिष्टयोगैः सह संबद्धमेवैतत्सूत्रं व्याख्यायते । तथा ह्युपरिष्ठात्कथितेषु तत्तत्स्थानेषु तत्तद्ग्रहैः संपादितेषु योगेषु केतुर्द्वि-
तीयास्मिन्स्थाने पापग्रहदृष्टश्चेल्लभ्येत तर्हि स्तब्धवाक्त्वं नाम परं
प्रत्युत्तरदाने वाक्स्तम्भनमसमर्थत्वमिति विशेषः कथ्यतेनेन सूत्रेण ॥

स्वपितृपदाद्भाग्यरोगयोः पापसाम्ये केमदुमः ॥ ११९ ॥

स्वशब्देनात्र कारकः प्रतिपाद्यते । पितृशब्देनैकसंख्या (६१/२)
निर्दिश्यते, पदशब्देन चारूढापरपर्यायं लग्नपदं कथ्यते । कारकां-
शात्तथा जन्मलग्नात्तथा चारूढलग्नाद्वा द्वितीये स्थानेष्टमे च
स्थाने पापग्रहाणां साम्यं भवेत्तर्हि केमदुमो नाम दारिद्र्यकारको
योगो भवतीति वृद्धवचनानुसारत एतत्सूत्रस्य तात्पर्यम् । अत्र
साम्यशब्देन द्वितीयेऽप्येकः पापग्रहोऽष्टमेऽप्येक इत्यादिरूपस्तथा
च द्वितीये यदि द्वौ तर्ह्यष्टमेऽपि द्वावित्यादिप्रकारकोऽपि पापग्रहयोगो
गृह्यते । गार्गिविराहमिहिरादिभिस्तु केमदुमस्यास्य स्वरूपमन्यथा
वर्णितम् । तथा च बृहज्जातकटीकायामुत्पलाचार्यैर्गार्गिवचनं
संगृहीतं—“व्ययार्थकेन्द्रगश्चन्द्राद्विना भानुं न चेद् ग्रहः । कश्चि-
त्स्याद्वा विना चन्द्रं लग्नात्केन्द्रगतोऽथवा । योगः केमदुमो नाम
तदा स्यात्तत्र गर्हितः । भवन्ति निन्दिताचारा दारिद्र्यापत्तिसंयुताः”
(बृ. जा. १३।३ टीका) इति ॥

चन्द्रदृष्टौ विशेषेण ॥ १२० ॥

उपरिष्ठाद् व्याख्यातः केमदुमयोगः कारकांशे, लग्नेऽथवा-
रूढलग्ने यद्ग्रहन्निमित्तकः स योगो भवति तस्मिन् ग्रहे यदि
चन्द्रस्य दृष्टिः स्यात्तर्हि प्रबलतया स योगो भवेदधिकपीडाकरः

स्यादिति भावः ॥ केमद्रुम इत्ययं शब्दो योगेन कमर्थं प्रति-
पादयति, रूढो वायं शब्दः परभाषाया उद्धृत इत्येतस्मिन्विषये
न कश्चिन्निर्णयः । जैमिनिना प्रतिपादितो द्वितीयाष्टमस्थानव-
र्तिपापग्रहकृतोऽयं केमद्रुमो वृद्धवचनेन सहेषत्संगच्छते, वराहा-
दिवचनेभ्यस्तु नितरां विभिद्यते । तथा च वृद्धवचनम्—“आरूढा-
जन्मलग्नाद्वा पापौ स्त्रीहानिगौ यदि । केवलौ सग्रहत्वेऽपि सम-
संख्यौ शुभाशुभौ । चन्द्रदृष्टौ विशेषेण योगः केमद्रुमो मतः” इति ।
वराहाचार्यैस्तु बृहज्जातके अस्य स्वरूपविवेचनभेकेनैव श्लोकेन
कृतम्—“ हित्वार्कं सुनफानफादुरुधराः स्वान्त्योभयस्थैर्ग्रहैः
शीतांशोः कथितोन्यथा तु बहुभिः केमद्रुमोन्यैस्त्वसौ । केन्द्रे
शीतकरेथवा ग्रहयुते केमद्रुमो नेष्यते केचित्केन्द्रनवांशकेषु
च वदन्त्युक्तिप्रसिद्धा न ते ” (बृ. जा. १३।३) इति । अस्मि-
न्विषये प्रपञ्चः प्रास्ताविकेऽवलोकनीयः ॥

सर्वेषां चैव पाके ॥ १२१ ॥

अयं केमद्रुमयोगो न केवलं कारकांशस्य, लग्नस्य
पदस्य वा भवति किंतु सर्वेषां स्थानानां यथासंभवं द्वितीयाष्टमयोः
पापग्रहसत्त्वे संभवति दशाप्रवेशकाले च तस्य विचारः कार्य
एव ॥

इति जैमिनीये उपदेशसूत्रे प्रथमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

अथ प्रथमाध्याये तृतीयः पादः

अथ पदम् ॥ १ ॥

व्यये सग्रहे ग्रहदृष्टे श्रीमन्तः ॥ २ ॥

अधिकारसूत्रमिदम् । इतःपरं त्रयोविंशसूत्रान्तं यावत् पदमित्यधिकृतं वेदितव्यम् । लग्नपदसंबन्धेन विचारः कार्य इत्यर्थः ॥

लग्नपदसंकाशाद् व्यये (११) नामैकादशे स्थाने येन केनापि ग्रहेण ग्रहाभ्यां ग्रहैर्वा युक्तेऽन्येन ग्रहेण ग्रहाभ्यां ग्रहैर्वा दृष्टे चेन्नरा धनधान्यसमृद्धा भवन्ति । लग्नपदादेकादशं स्थानं धनधान्यसमृद्धिविचारणायां ग्राह्यमिति भावः ॥

शुभैर्न्याय्यो लाभः ॥ ३ ॥ पापैरमार्गेण ॥ ४ ॥

उच्चादिभिर्विशेषात् ॥ ५ ॥

उपरिनिर्दिष्ट एकादशे स्थाने स्थितानां तत्स्थानद्रष्टृणां च मध्ये सर्वे एव ग्रहाः शुभा वर्तेरन् शुभग्रहाणामाधिक्यं वा स्यात्तर्हि न्याय्यमार्गेण लाभः स्यात्पापग्रहा एव वर्तेरन् पापग्रहाणामाधिक्यं वा स्यात्तर्हि दुर्मार्गेणैव लाभः स्यात् । ग्रहसत्वे द्रष्टृसत्वे च लाभ आवश्यकः किंतु पापग्रहहेतोः स लाभो दुर्मार्गेण शुभग्रहहेतोश्च सुमार्गेण भवति । शुभानां पापानां उपरिनिर्दिष्टानां ग्रहाणां मध्ये उच्चस्थानस्थिता ये ग्रहा वर्तन्ते तेषां संकाशात्स लाभः—सुमार्गागतो वा दुर्मार्गागतो वा—समधिको भवतीति विशेषः । शुभैः पापैरित्यादिवहुवचनप्रयोगाद्यथा यथा ग्रहाधिक्यं तथा तथा लाभाधिक्यं प्रदर्श्यते । उच्चादिभिरित्यत्रादिशब्दादुर्गला गृह्यते । तथा चैकादशे स्थाने एकग्रहसत्वेन यो लाभस्तदधिकस्तस्य ग्रहस्य ग्रहान्तरेण दृष्टत्वे

सति । एवमेकादशे स्थाने एकग्रहापेक्षयैकाधिकैर्ग्रहैरधिको लाभः । तदधिक एकादशस्थेषु ग्रहेषु ग्रहान्तरेण दृष्टेषु भवति । तदधिकस्तेषां ग्रहाणामुच्चत्वेन, तदधिक एकादशस्थानास्थितयार्गलया स्यात्तस्मादप्यधिको द्रष्टृणामर्गलया सुसंपादितः स्यात् । शुभार्गलयोच्चग्रहार्गलया च लाभाधिक्यमिति तु स्पष्टमेव ॥

नीचे ग्रहदृग्योगाद् व्ययाधिक्यम् ॥ ६ ॥

नीचपदेन (६३) द्वादशं स्थानं प्रदर्श्यते । तच्च पदाधिकारालम्बपदतो द्वादशं स्थानमिति तु स्पष्टमेव । यथा व्यये सग्रहे इति सूत्रे एकादशस्थानस्थितग्रहवशेन लाभ उक्त एवमेव समानया रीत्यात्र सूत्रे द्वादशस्थानस्थितग्रहवशेन च व्ययः प्रतिपाद्यते । तत्र यथैकादशस्थानस्थितैर्ग्रहैस्तद्द्रष्टृभिश्च शुभैरशुभैर्वा लाभ एव केवलं प्रतिपाद्यते, शुभैर्ग्रहैर्न्याय्यमार्गेण लाभस्तथाऽशुभैर्ग्रहैरन्याय्येन मार्गेण लाभस्तथा द्वादशस्थानस्थितैर्ग्रहैस्तद्द्रष्टृभिश्च शुभैरशुभैर्वा व्ययः प्रतिपाद्यते, स च शुभैर्ग्रहैः शुभेन मार्गेणाशुभैर्ग्रहैरशुभेन मार्गेणेति विवेकः ॥

रविराहुशुक्रैर्नृपात् ॥ ७ ॥ चन्द्रदृष्टौ निश्चयेन ॥ ८ ॥

बुधेन ज्ञातितो विवादाद्वा ॥ ९ ॥

यदि रवी राहुः शुक्रो वा लग्नपदाद् द्वादशे वर्तेत तर्हि नृपाज्ञया नृपदेयेन वा व्ययो भवति । यदि रवी राहुः शुक्रो वा लग्नपदाद् द्वादशे वर्तमानश्चन्द्रेण दृष्टो भवेन्निश्चयेन नृपाज्ञया नृपदेयेन वा व्ययो भवेत् । यदि तत्र बुधो वर्तेत तर्हि ज्ञातिदेयेन विवादनिर्णयेन वा धनव्ययो भवेत् ॥

गुरुणा करमूलात् ॥ १० ॥ कुजशनिभ्यां

भ्रातृमुखात् ॥ ११ ॥

पदलगाद् द्वादशे गुरुर्वर्तेत तर्हि राजदेयकरनिमित्तेन
द्रव्यव्ययो भवति । यदि तत्रैव द्वादशे कुजः शनिर्वा भवेत्तर्हि
भ्रातृप्रभृतिनिमित्तेन धनव्ययः स्यात् ॥

एतैर्व्यय एवं लाभः ॥ १२ ॥

अतिदेशसूत्रमेतत् । रविराह्विति सूत्रात्प्रभृति सूत्रपञ्चकेन
यानि व्ययनिमित्तानि व्ययद्वाराणि द्वादशस्थानस्थितग्रहनिमित्तानि
काथितानि तान्येवैकादशस्थानस्थिततत्तद्ग्रहनिमित्तानि तेनैव
प्रकारेणायनिमित्तानि ज्ञातव्यानि । तथा च पदलगाद् द्वादशे यदि
रवी राहुः शुक्रो वा स्यात्तर्हि नृपनिमित्तकस्तदाज्ञया तदेयदण्डद्वारा-
न्येन वा द्वारेण व्ययो भवेदेवमेव रवी राहुः शुक्रो वा यद्येकादशे
भवेत्तर्हि नृपनिमित्तक एव राजसेवानिमित्तको राजानुग्रहनिमित्तको
वा लाभः स्यादिति सूत्रार्थः । सूत्रपञ्चकेऽत्र व्यस्तं समस्तं वा
राहुयुतानादृष्टानां प्रतिपादनं दृश्यते । अतः फलान्यपि व्यस्तेभ्यः
समस्तेभ्यो वा रविराहुप्रभृतिभ्यो ग्रहेभ्य एतेभ्यः प्रतिपत्तव्यानि ।
चन्द्रदृष्टाविति सूत्रे एव दृष्टिशब्दाच्चन्द्रस्य दृष्ट्या फलमितरेषां तु
द्वादश एकादशे वा स्थाने वर्तनात्फलमिति विवेकः । चन्द्रं विने-
तरे सर्वे ग्रहास्तत्तत्स्थानेषु स्थितास्तत्तत्स्थानद्रष्टारो वा फलं
ददतीति केचित् ॥

लाभे राहुकेतुभ्यामुदररोगः ॥ १३ ॥

लाभपदेनात्र (१३) सप्तसंख्या व्यज्यते । पदलगात्सप्तम-
स्थाने यदि राहुः केतुर्वा स्यात्तर्हि जठरपीडा स्याज्जठरशूलादिना
जलोदरादिना वा ॥

तत्र केतुना श्रुतिरित्युक्तं ॥ १४ ॥

तत्रेतिपदेन स्वतन्त्रतया (३६) द्वितीयं स्थानं प्रदर्शयत इति बहवष्टीकाकाराः । तथा च पदलगाद् द्वितीये यदि केतुः स्यात्तर्हि योग्यकालात्पूर्वमेव वार्धक्यचिह्नानि नरस्य दृश्यन्त इति तेषामर्थः ॥

चन्द्रगुरुशुक्रेषु श्रीमन्तः ॥ १५ ॥ उच्चैर्वा ॥ १६ ॥

तत्रेति पदमनुवर्तते । तथा च लग्नपदाद् द्वितीये चन्द्रो गुरुः शुक्रो वा स्यात्तर्हि नरः श्रीमान्स्यात् । तथैवेतरः कोपि शुभः पापो वा ग्रहो द्वितीयस्थाने उच्चस्थो वर्तेत तर्हि तदेव फलं श्रीयुक्तत्वं स्यात् । वृद्धैरप्ययमेवाभिप्रायो व्यज्यते । तथा च दृश्यते तत्कारिका—“उच्चो वा हरिणाङ्को वा जीवो वा शुभ एव वा । एको बली धनगतः श्रियं दिशति देहिनाम्” इति । अस्याः कारिकाया अनन्तरं कारिकासु—‘आरूढात्षष्ठमे पापे चोरः स्याच्छुभवर्जिते’ इति श्लोकार्धं तथा च “आरूढाद्वापि सौम्ये तु सर्वदिश्याधिपो भवेत् । सर्वज्ञस्तत्र जीवे स्यात्कविर्वादी च भार्गवे” इति श्लोकोपि दृश्यते, परं तदर्थकं सूत्रमत्र किमपि नोपलभ्यते । कदाचिद्विगलितमपि स्यादिति भाति ॥

स्वांशवदन्यत् प्रायेण ॥ १७ ॥

इतराणि फलान्यत्राकथितानि यथात्मकारकांशात्तेषु तेषु भावेषु कथितानि तथैवात्र लग्नपदसकाशादवलोकनीयानि । प्रायःपदेनात्मकारकांशात्ते ते भावा यथा तानि फलानि दर्शयन्ति न तथा नियततया संपूर्णत्वेन वा तानि तानि फलानि लग्नपदात्ते ते भावाः प्रदर्शयन्तीति विभावनीयम् ॥

लाभपदे केन्द्रे त्रिकोणे वा श्रीमन्तः ॥ १८ ॥

अन्यथा दुःस्थे ॥ १९ ॥

लाभशब्देनात्र (५३) सप्तसंख्या निर्दिश्यते । लग्न-
कुण्डल्यां यल्लाभस्थानं नाम सप्तमं स्थानं, तस्य यत्पदं तस्मिन्-
लाभपदे जन्मकुण्डल्यां केन्द्रे सति त्रिकोणे वा सति जनाः
श्रीयुता भवन्ति । पदशब्दोत्र शास्त्रे पारिभाषिकः शब्दः
स्वसकाशाद्यावद्दूरं स्वाधिपो वर्तते तावद्दूरं स्वाधिपसकाशाद्वर्तमानं
स्थानं बोधयति । तथा च लग्नपदेन लग्नाधिपो द्वितीये चतुर्तीये
स्थानं बोध्यते, स च तृतीये चेत्पञ्चमं स्थानं बोध्यते, एवं
चतुर्थे चेत्सप्तममित्यादीनि लग्नपदानि नियमेन विषमाणि भवन्ति ।
यथा लग्नपदं ज्ञायते तथैवेतरस्य कस्यापि स्थानस्य पदं ज्ञातव्यम् ।
सप्तमस्य पदमनेनैव प्रकारेणावगन्तव्यम् । तथा च लाभस्थानं
नाम सप्तमस्थानं लग्नकुण्डल्यां तद्यदि द्वितीयो राशिः स्यात्तस्या-
धिपतिः शुक्रश्च यदि लग्नकुण्डल्यामष्टमे स्यात्तर्हि नवमं स्थानं
लाभपदत्वेनावगन्तव्यम् । यदि स शुक्रो नवमे स्यात्तर्हि दशमं
लाभपदं निगदितं स्यात् । एवंप्रकारेण निर्णीतं लाभपदं यदि
जन्मलग्नकुण्डल्यां केन्द्रं नाम चतुर्थं सप्तमं दशमं वा तथा च
कोणो नाम पञ्चमं नवमं वा स्यात्तर्हि धनसमृद्धा जना भवन्ति ।
तदेव लाभपदं दुःस्थं नाम षष्ठाष्टमद्वादशान्यतमं स्यात्तर्हि दरिद्रा
भवन्ति । दुःस्थशब्देन दुष्टानि स्थानानि षष्ठाष्टमद्वादशानि वृद्ध-
टीकाकारसंप्रदायानुरोधेनात्र गृहीतव्यानि । अथवा अन्यथापदे-
नात्रोर्वरितानि षट् स्थानानि द्वितीयतृतीयषष्ठाष्टमैकादशद्वादशानि
ग्रहीतुं शक्यन्ते, दुःस्थे इति शब्दस्य च दुःस्थे वर्तमाना नाम
दरिद्रा इत्यर्थश्च सुशकः । दुःस्था इति पाठोपि अत्र विषये
पोषक एव ॥

केन्द्रत्रिकोणोपचयेषु द्वयोर्मैत्री ॥ २० ॥

लाभपदे इति पदमनुवर्तते । यदि सप्तमपदं केन्द्रे, त्रिकोणे, उपचये वा भवति तर्हि पतिपत्न्योर्मैत्री वर्तते । केन्द्रशब्देन लग्नचतुर्थसप्तमदशमानि गृह्यन्ते, त्रिकोणशब्देन नवमपञ्चमे, उपचयशब्देन च तृतीयषष्ठदशमैकादशानि । तत्र तृतीयदशमैकादशानि केन्द्रत्वेन वोपचयत्वेन वा सुशकानि ग्रहीतुम् । षष्ठं तूपचये वर्तमानमपि त्याज्यम्, उत्तरसूत्रे चिन्तापदेन तस्य ग्रहणाद्विपरीत-फलकथनाच्च । सामान्यापेक्षया विशेषस्य बलीयस्त्वेन उत्तरसूत्रे विशेषविहितेन षष्ठेनात्रोपचयत्वेनागतस्य षष्ठस्य बाध एव न्यायः ॥

रिपुरोगचिन्तासु वैरम् ॥ २१ ॥

यदि तत् सप्तमपदं द्वादशाष्टमषष्ठानामन्यतमत् स्यात्तर्हि पतिपत्न्योर्वैरं समुद्भवेत् ॥

पत्नीलाभयोर्दिष्ट्या निराभासार्गलया ॥ २२ ॥

शुभार्गले धनसमृद्धिः ॥ २३ ॥

पत्नीलाभपदाभ्यां प्रथमसप्तमस्थाने गृह्येते । लग्नपदे तस्मात् सप्तमे स्थाने च यदि निराभासा नाम निष्प्रतिबन्धा अर्गला भवति तदा भाग्यवान् पुरुषो जायते । सा चेदर्गला शुभा तर्हि तस्य भाग्यशालिनो नरस्य धनसमृद्धिरपि भवति । अर्गलाशब्देन द्वितीयचतुर्थपञ्चमनवमैकादशानां स्थानानां मध्ये यस्मिन्कस्मिंश्चिदपि स्थाने एकस्य द्वयोर्द्व्यधिकानां ग्रहाणां वा स्थितिः प्रोच्यते । तत्र द्वितीयस्थानस्थाया अर्गलाया द्वादशस्थान-स्थितैर्ग्रहैः प्रतिबन्धः क्रियते । चतुर्थस्थानस्थिताया अर्गलाया दशमस्थानस्थैर्ग्रहैः प्रतिबन्धः क्रियते । एवमेकादशस्थानस्थिता-यास्तस्यास्तृतीयस्थैः प्रतिबन्धः क्रियते । नवमपञ्चमस्थान-

स्थार्गला तु निष्प्रतिबन्धा । शुभग्रहैः कृता शुभार्गला पापि-
ग्रहैः कृता पापार्गला । विस्तरस्तु प्रास्ताविकेवलोकनीयः
(परिच्छेद ४९) । अत्र सूत्रे पदाधिकारो न्याय्य एव । पत्नी (१)
लाभ (५३) योरित्यनेन च पदं तत्सप्तमं च गृह्येते ॥

जन्मकालघटिकास्वेकदृष्टासु राजानः ॥ २४ ॥

इतःपरं सूत्रचतुष्केण राजयोगास्तदनन्तरं च पादान्तं
यावद् यानवैतानिकदारिद्र्यबन्धनादय इतरे योगाः कथ्यन्ते । जन्म-
कालघटिकासु इत्यनेन पदेन जन्मलग्नहोरालग्नप्रतिपादकेन
पदाधिकारस्य निवृत्तिः । तथा च जन्मलग्ने होरालग्नौ घटिकालग्नौ
चैकेनैव ग्रहेण दृष्टे चेद्राजयोगो भवतीति सूत्रार्थः । जन्मलग्न-
स्यार्थो जन्मकाले पूर्वाक्षितिजसंलग्नो राशिनाममिरभिहितः क्रान्ति-
वृत्तस्य भागः प्रसिद्ध एव । तथा चामरसिंहोक्तिः “ राशीनामुदयो
लग्नं ते तु मेववृषादयः ” । कालशब्देन होरेत्यपरपर्यायः सार्धद्विघ-
टिकापरिमितः काल उच्यते । नरस्य जन्मसमये सूर्यो वृषभारम्भे
वर्तेत सूर्योदयादेकादशसु घटिकास्वतिक्रान्तासु च जन्मकालः
स्यात्तर्हि वृषभमिथुनकर्कसिंहैर्दशसु घटिकासु व्याप्तासु द्वादश्यां
घटिकायां कन्याहोरालग्नं भवति । घटिकालग्नं तु सूर्योदया-
जन्मकालपर्यन्तं यावत्यो घटिका व्यतीतास्तावतो राशीन्सूर्यराशौ
प्रक्षिप्याधिगन्तव्यम् । सूर्यो मेषे चेद्घटिकासु पञ्चसु सूर्योदया-
दतिक्रान्तासु च जन्म स्यात्तर्हि कन्या घटिकालग्नं स्यात् ।
सूत्रेस्मिन्दृष्टास्वितिशब्दप्रयोगान्न नियतमेकस्यैव ग्रहस्य जन्महोरा-
घटिकालग्नौ स्थितत्वमावश्यकं किंतु तन्निष्ठाश्च तद्वादितिसूत्रप्रति-
पादितेन दृष्टिप्रकारेण जन्महोराघटिकालग्नौ चैकेनैव ग्रहेण
वीक्षितेषु राजयोगो भवतीति ह्यमम् ॥

पत्नीलाभयोश्च राश्यंशकट्टकाणैर्वा ॥ २५ ॥

चशब्दात्पूर्वसूत्रानुवृत्तिः स्पष्टैव । तथा च जन्मकुण्डल्यां होराकुण्डल्यां घटीकुण्डल्यां वा नवांशेषु गृहीतेषु द्रेष्काणेषु वा गृहीतेषु यदि जन्मकाले जन्मलग्नं नवांशलग्रं द्रेष्काणश्च अथवा तत्सप्तमानि केनाप्येकेनैव ग्रहेण दृष्टानि स्युस्तीर्हि राजयोगः स्यात् । तथा च वृद्धाः—“ विलग्नवटिकालग्रहोरालग्रानि पश्यति । उच्चग्रहे राजयोगो लग्नद्वयमथापि वा ॥ राशेर्दृक्काणतोशाच्च राशेरंशादथापि वा । यद्वा राशिदृक्काणाभ्यां लग्नद्रष्टा तु योगदः ” इति ॥

तेष्वेकस्मिन् न्यूने न्यूनं ॥ २६ ॥

तेषु इति पदेन जन्मलग्नहोरालग्रद्रेष्काणलग्नानि परामृश्यन्ते । तथा च जन्मलग्नादीनां त्रयाणां मध्ये यदि के अपि द्वे एकेनैव ग्रहेण दृष्टे तर्ह्यपि किञ्चिदूनतया राजयोगो भवति ॥

एवमंशतो दृक्काणतश्च ॥ २७ ॥

अनयैव रीत्या राशिनवांशद्रेष्काणानां मध्ये यौ कौचिद् द्वावेकैर्नैव ग्रहेण दृष्टौ तर्ह्यपीषड्यूनतया राजयोगः स्यादिति भावः ॥

शुक्रचन्द्रयोर्मिथो दृष्टयोः सिंहस्थयोर्वा

यानवन्तः ॥ २८ ॥

पदाधिकारस्तु जन्मकालेति सूत्रे निवृत्त एव । तथा च जन्मलग्नकुण्डल्यां शुक्रश्चन्द्रश्च यद्यन्योन्यं पश्यतः सिंहे नाम तृतीये वा स्थाने उभावपि वर्तन्ते तर्हि यानयोगः स्यात् । यानवाहन-
तुरगादिसमृद्धो नरः स्यादिति भावः ॥

कुजशुक्रकेतुषु वैतानिकाः ॥ २९ ॥

यदि भौमः शुक्रः केतुश्च परस्परं पश्यन्ति तर्हि नरो वैतानिकः स्यात् । वितानशब्दोत्र यज्ञवाची राजमण्डपादिस्थितोपरितनपटवाची वा । राजाचिह्नवाचकोत्र वितानशब्दः प्रायो ग्रन्थ-कृदभिप्रेतः स्यादिति भाति ॥

स्वभाग्यदारमातृभावसंमेषु शुभेषु राजानः ॥ ३० ॥

पुनरपि राजयोगं प्रकारान्तरेणाह — स्वशब्देनात्मकारकोभिप्रेयते । भाग्यशब्देन ($\frac{१५}{१३}$) द्विसंख्या दारशब्देन ($\frac{१८}{१३}$) चतुःसंख्या, मातृशब्देन ($\frac{६५}{१३}$) पञ्चसंख्या, भावशब्देन ($\frac{५५}{१३}$) चाष्टसंख्या व्यज्यन्ते । यदि जन्मलग्नाद् द्वितीये स्थाने चतुर्थे पञ्चमे अष्टमे वा स्थाने सर्वे शुभग्रहा वर्तेरंस्तर्ह्यपि राजयोगः । समशब्देनात्र साकल्यं व्यज्यते । अथवा समशब्दः समानवाची । द्विचतुरादीनि चत्वार्येव स्थानानि, चन्द्रबुधगुरुशुक्राश्चत्वार एव शुभग्रहाः । द्विचतुरादिस्थानेषु प्रत्येकं यदि शुभग्रहो वर्तेत तर्ह्यपि राजयोगो भवतीति सूत्रार्थः । भावशब्दो न संख्यावाचकः किंतु स्थानवाचक इति केचन टीकाकाराः । भावशब्देन प्रतिपादितं अष्टमस्थानं दुष्टत्वेन प्रतिपादितं राजयोगविरोधि स्यादित्यपि तेषामभिप्रायः स्यात् ॥

कर्मदासयोः पापयोश्च ॥ ३१ ॥

कर्मदासशब्दाभ्यामत्र त्रिषट्संख्ये गृह्येते । यदि तृतीयस्थाने षष्ठस्थाने च समसंख्याः पापग्रहाः प्रत्येकमेकः, प्रत्येकं द्वौ वा पापौ स्तर्हि पूर्वपूर्वापेक्षया प्रबलत्वेन राजयोगः स्यात् । उभयोरप्येतयोः स्थानयोर्दुष्टत्वेपि तत्र पापग्रहाधिष्ठितत्वमत्र राजयोगे कारणम् । बुधस्य पापसहितत्वेन चन्द्रस्य च क्षीणत्वेन

पापतायां गुरुशुक्रवर्जं सर्वोपि पापग्रहा भवेयुस्तृतीये द्वौ पापौः
षष्ठे च द्वाविति स्यान्न कदापि प्रत्येकं त्रय इति विभावनीयम् ॥

पितृलाभाधिपाच्चैवम् ॥ ३२ ॥

पितृशब्देन (६१) प्रथमं लाभशब्देन च (५३) सप्तमं
स्थानं व्यज्यते । तथा च लग्नाधिपात् सप्तमाधिपाद्वा त्रिषष्ठयोः
स्थानयोः पापग्रहसाम्ये राजयोगः स्यादित्यर्थः । स्वभाग्यदारेति
सूत्रस्याप्येवंशब्देनानुवृत्तिरिति केचित् । तथा च लग्नाधिपा-
त्सप्तमाधिपाद्वा द्वितीयचतुर्थादिषु सर्वे शुभग्रहाः स्युस्तर्ह्यपि
राजयोग इति तेषामर्थः ॥

मिश्रे समाः ॥ ३३ ॥

यदि लग्नाधिपालाभाधिपाद्वा द्वितीयचतुर्थादिषु तथा च
तृतीयषष्ठयोस्स्थानयोः केवलं ग्रहसाम्यं भवेन्न सर्वेषां पापतया
न सर्वेषां शुभतया किंतु कतिपयानां शुभतया कतिपयानां चाशु-
भतया तर्हि जना राजयोगसमाः स्युः । न तेषां प्रत्यक्षं
राजयोगः किंतु राजयोगसदृशं सुखाधिक्यं स्यात् ॥

दरिद्रता विपरीते ॥ ३४ ॥

स्वभाग्यदारेति त्रिसूत्र्या अत्रानुवृत्तिः । तथा च लग्ना-
धिपात्सप्तमाधिपाद्वा द्वितीयचतुर्थपञ्चमाष्टमादिषु स्थानेषु पाप-
ग्रहसाम्यं भवेत् तृतीयषष्ठयोश्च स्थानयोः शुभग्रहसाम्यं भवेत्तर्हि
फलवैपरीत्यं दरिद्रतारूपं स्यादिति सूत्रार्थः ॥

मातरि गुरौ शुके चन्द्रे वा राजकीयाः ॥ ३५ ॥

मातृ (६५) शब्देन पञ्चमं स्थानं निर्दिश्यते । लग्ना-
धिपात्सप्तमाधिपाद्वा पञ्चमे स्थाने गुरुः शुक्रश्चन्द्रो वा भवेत्तर्हि

जना राजाधिकारयुक्ता भवन्ति । बहुविधेषु राजकार्येषु नियुक्ता-
स्तत्राधिकृता राजप्रतिनिधयो भवन्ति ॥

कर्मणि दासे वा पापे सेनान्यः ॥ ३६ ॥

यदि लग्नाधिपात्सप्तमाधिपाद्वा तृतीये स्थाने षष्ठे वा स्थाने
पापग्रहो वर्तेत तर्हि नराः सेनानियुक्ता भवन्ति ॥

स्वपितृभ्यां कर्मदासस्थदृष्ट्या तदीशदृष्ट्या
मातृनाथदृष्ट्या च धीमन्तः ॥ ३७ ॥

स्वपितृभ्यामिति द्विवचनबलात्स्वशब्देन कारकग्रहः पितृ-
शब्देन च जन्मलग्नं पृथक् प्रतिपाद्यते । तथा च कारकग्रहाज्ज-
न्मलग्नाद्वा तृतीयं षष्ठं वा यत्स्थानं तस्मिन्स्थाने स्थितस्य ग्रहस्य
दृष्ट्या, तृतीयाधिपस्य दृष्ट्या वा षष्ठाधिपस्य दृष्ट्या वा पञ्चमाधि-
पस्य दृष्ट्या वा जना बुद्धिशालिनो भवन्ति । दृष्टिस्तु कारकग्रहे
लग्ने वेति सुविशदमेव ॥

दारेशदृष्ट्या सुखिनः ॥ ३८ ॥

कारकग्रहे जन्मलग्ने वा यदि चतुर्थेशस्य दृष्टिः स्यात्तर्हि
नराः सुखिनो भवन्ति ॥

रोगेशदृष्ट्या दरिद्राः ॥ ३९ ॥

कारकग्रहो जन्मलग्नं वा रोगस्य नामाष्टमस्याधिपेन
दृष्टं चेन्नरा दरिद्र्यपीडिता भवन्ति ॥

रिपुनाथदृष्ट्या व्ययशीलाः ॥ ४० ॥

कारकग्रहो जन्मलग्नं वा रिपोद्वादशस्थानस्याधिपेन दृष्टं
चेन्नरा व्ययशीला भवन्ति ॥

स्वामिदृष्ट्या प्रबलाः ॥ ४१ ॥

कारकग्रहे जन्मलग्ने वा कारकस्य लग्नाधिपस्य वा दृष्टिश्चेत्तर्हि नराः सामर्थ्ययुता भवन्ति । कारकस्य दृष्टिर्नाम कारकाश्रितलग्नस्य स्वामिनो दृष्टिरित्यर्थः ॥

पश्चाद्रिपुभाग्ययोर्ग्रहसाम्ये बन्धः कोणयो रिपुजाययोः कीटयुग्मयोर्दाररिष्योश्च ॥ ४२ ॥

सूत्रेस्मिन्बन्धयोगः प्रतिपाद्यते । स्वपितृभ्यामितिपदमनुवर्तत एव । रिपुभाग्यशब्देन द्वादशद्वितीयस्थाने लभ्येते । कोणयोरिति द्विवचनात्पञ्चमनवमे स्थाने लभ्येते । कीटयुग्मशब्देनैकादशतृतीये बोध्येते । दाररिष्यशब्देन च चतुर्थदशमे लभ्येते । तथैव पश्चाच्छब्दस्य (६१) चैकसंख्यावाचकत्वम् । सर्वेषां च स्थानानामत्र कथितानां मध्ये सहोच्चारिते द्वे द्वे लग्नस्य सकाशादुभयोः पार्श्वयोः समान्तरे वर्तेते । अतः प्रतिपादितेषु स्थानद्वयेषु ग्रहसाम्याद्वन्धयोगः शुभग्रहयोगाद्वन्धनसंभवेऽपि तदभावः । पापग्रहसकाशाद्वन्धनं नीचत्वेन दुष्टार्गलया च पापग्रहयोर्बन्धने कष्टा इति स्पष्टम् । तथा च सूत्रार्थः— कारको यस्मिन्स्थाने वर्तते तस्मात्स्थानाद् लग्नाद्वा द्वादशस्थाने एको ग्रहो द्वितीयेऽप्येकः स्यात्तर्हि बन्धनं स्यात् । तथैव पञ्चमे स्थाने एको नवमेऽप्येकस्तर्ह्यपि बन्धनं स्यात् । एकादशतृतीययोरपि तथैव । चतुर्थदशमयोरपि तथैव । षष्ठद्वादशयोरपि तथैव । रिपुजाययोरित्येव सर्वत्र पाठः, तदनुसारेण च द्वादशषष्ठयोः स्थानयोर्ग्रहसाम्ये इत्यर्थः कृतः । परंतु सूत्रेऽत्र निर्दिष्टानि सर्वाणि स्थानद्वन्द्वानि मूलस्थानादुभयोः पार्श्वयोः समानान्तरेः स्थानैः कृतानि न पुनरिपुजाययोरित्येकं तथा । षष्ठद्वादशयोरुभयोर्दुष्टत्वेन बन्धनयोगे

न किमपि प्रतिबन्धकम् । कदाचिन्नवमस्थानात्समानान्तरस्थित-
त्वादेतयोर्बन्धकारकत्वं स्यादिति भाति । किंतु 'षष्ठद्वादश-'
प्रतिपादक- 'रिपुजाया' -स्थाने षष्ठाष्टमप्रतिपादकः कोप्यन्यः शब्द
उपलब्धः स्यात्तर्हि समीचीनं स्यात् ॥

एवमुक्षाणां तदीशानां च शुभसंबन्धे निरोधमात्रं
पापसंबन्धाच्छृङ्खलाप्रहारादयः ॥ ४३ ॥

पूर्वसूत्रस्यैवायं प्रपञ्चः । तत्र कथितेषु स्थानद्वन्द्वेषु
समानया संख्यया स्थितानां ग्रहाणां संबन्धे बन्धनं स्यादेव । परंतु
तेषां संबन्धः शुभो नाम शुभग्रहकृतश्चेन्नामतो बन्धनं स्यात् ।
खाद्यपेयवेषार्चावाचनादिषु नैव काचिदूनता स्यात् । तथैव
पापसंबन्धे न केवलं बन्धनं किंतु राजाधिकारिकोपान्नियमभङ्गाद्वा
कशाप्रहारादयः शृङ्खलादयश्च समधिकाः स्युः ॥

शुक्राद् गौणपदस्थो राहुः सूर्यदृष्टो नेत्रहा ॥ ४४ ॥

शुक्रशब्देन (३५) प्रथमं नाम लग्नं बोध्यते । गौणशब्देन (५३)
पञ्चसंख्यानिर्देशः । तथाहि लग्नात्पञ्चमस्थानस्य 'यत् पदं तत्र
राहुः स्यात्स च सूर्येण दृष्टः स्यात्तर्हि नेत्रहानिः स्यादिति सूत्रार्थः ॥

स्वदारगयोः शुक्रचन्द्रयोरातोद्यं राजचिह्नानि
च ॥ ४५ ॥

स्वशब्देनात्मकारक उच्यते दारशब्देन च चतुःसंख्या ।
तथा चात्मकारकाच्चतुर्थे यदि चन्द्रशुक्रौ वर्तते तर्हि नरस्यातोद्या-
दिवाद्यलाभश्चामरादिराजचिह्नानि च समधिगतानि स्युः ॥

॥ इति जैमिनीये उपदेशसूत्रे प्रथमाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

॥ अथ चतुर्थः पादः ॥

उपपदं पदं पित्रनुचरात् ॥ १ ॥

पितृशब्देनैकसंख्या प्रतिपाद्यते एकसंख्यया च लग्नं बोध्यते । पितरं लग्नं अनुचरतीति समासबलात्पित्रनुचरशब्देन द्वादशस्थानं बोध्यते । तस्माल्लग्नं द्वादशाद्यावद्दूरं द्वादशाधिपस्तावद्दूरं द्वादशाधिपाद्यत्स्थानं तदुपपदशब्देन प्रोच्यते इति संप्रदायानुसारिणीटीकाकारा नीलकण्ठादयः । केचित्तु पित्रनुचरशब्देन लग्नाद् द्वितीयं गृह्णन्ति लग्नद्वितीयस्य पदमुपपदमिति च व्याचक्षते । अपरे तु 'पित्र्यानुचरात्' इति पाठं स्वीकृत्य 'पित्र्यानुचर-' शब्दस्य (२६०११) सप्तमपरत्वं प्रकल्प्य लग्नसप्तमस्य पदं उपपदमिति वर्णयन्ति । इतरे तु अनुचरशब्दस्य पश्चादनुवर्तीत्यर्थं कृत्वा क्षितिजे पश्चादुदिततया द्वितीयं राशिचक्रे पश्चादनुवर्तमानतया द्वादशमिति अनुचरशब्देन द्वितीयद्वादशरूपमुभयविधमर्थं प्रकल्प्य समलग्नाद् द्वितीयं विषमलग्नाद् द्वादशमिति व्यवस्थां कुर्वते । विषमाद् द्वितीयं समाद् द्वादशं उपपदमिति चान्ये । "पदारूढाद् व्ययस्थाने पदं चोपपदं स्मृतम् । लग्नानुचरसंज्ञोपपदं च द्विजसत्तम" इति बृहत्पाराशरेपि (बृ. पा. १२।२) लग्नाद् द्वादशस्य पदमुपपदत्वेन व्याख्यातम् ॥

तत्र पापस्य पापयोगे प्रव्रज्या दारनाशो वा ॥ २ ॥

तत्रपदेनोपपदं परामृश्यते । उपपदे पापग्रहस्वामिके सति पापग्रहयुक्ते वा सति नरः परिव्राड् भवति, जायानाशो वा भवति । अस्मात्सूत्रात्प्रभृति पादान्तं यावदुपपदपदमधिकारत्वेन प्रतिसूत्रमनुवर्तते । उपपदसकाशात्प्राधान्येन जायाविषये पुत्र-

विषये च फलानि दृश्यन्ते । तत्र—(३६) पदेन द्वितीयबोधस्तथा
 चोपपदाद् द्वितीयं पापस्वाभिकं पापयुतं वा भवेत्तर्हि जायानाशो
 भवति । जायानाशे सति सत्यामपि जायायां वा नरः परिव्राड्
 भवतीत्यर्थ इति केचित् । उपपदे द्वितीये वा पापस्वामिके पापयुक्ते
 वा दारनाशः परिव्रज्या वेत्यपरे । लग्नपदस्य यदनुचरं नाम द्वादशं
 स्थानं तस्य यत्पदं तदुपपदमित्यप्यर्थः सुगमः । पराशरकृतमुप-
 पदलक्षणमपि तदनुसारेण व्याख्यातुं सुशकमिति भाति । बाल-
 कृष्णानन्दसरस्वतीभिः 'पितुरुनुचरात्' इति पाठः स्वीकृतः ।
 'पित्रनुचरादिति' पाठे नवमस्थानं लभ्यते तन्न योग्यमिति च
 प्रतिपादितम् । 'लग्नात्पृष्ठतो द्वितीयात्' इति नेपालीयहस्तलिखित-
 टिप्पण्यामपि 'पृष्ठतो द्वितीय' इति पदाभ्यां द्वादशमेव प्रतिपाद्यते
 तस्य पदमुपपदमित्येव लभ्यते ॥

नात्र रविः पापः ॥ ३ ॥

उपपदसकाशात्फलविचारे कर्तव्ये रवेर्न पापग्रहत्वम् ।
 तथा चात्र प्रव्रज्यादारनाशफले रविः पापो नेति कृष्णानन्द-
 सरस्वतीप्रभृतयः ॥

शुभदृग्योगान्न ॥ ४ ॥

उपपदे वर्तमानस्य उपपदेशत्वेन वा स्थितस्य पापग्रहस्य
 संबन्धाज्जायमानं जायानाशप्रव्रज्यारूपं फलमुपपदे तदीशे वा
 शुभग्रहस्य यदि दृष्टिर्वर्तते तर्हि न भवति ॥

नीचे दारनाशः ॥ ५ ॥ उच्चे बहुदारः ॥ ६ ॥

नीचोच्चशब्दाभ्यामत्र ग्रहाणां नीचोच्चत्वं भवति । न
 राशिसंख्या । राशिसंख्याप्रतिपादनपरत्वे उच्च (६०) नीच (६०)
 शब्दाभ्यां द्वादशसंख्याया एव प्रतिपादने दारनाशबहुदारशब्दा-

भ्यामुक्तः फलभेदो नैव संगच्छेत । तथाहि उपपदे द्वितीये वा नीचस्थग्रहस्वामिके नीचग्रहाधिष्ठिते वा दारनाशः तस्मिंश्च उच्चस्थग्रहस्वामिके उच्चग्रहाधिष्ठिते वा बहुदारयोग इति सूत्र-
तात्पर्यम् । अत्र बहुदाररूपफलस्योच्चग्रहसंपादितत्वेनोक्तत्वा-
जैमिनिकाले बहुपत्नीकत्वे न दोषः किंतु बहुपत्नीकत्वं भाग्यवि-
शेषत्वेनाभिमतं स्यादिति भाति ॥

युग्मे च ॥ ७ ॥

उपपदं द्वितीयं यदि युग्मं (५१) नाम तृतीयं स्यात्तर्हि
बहुदारत्वमेव फलं स्यात् । अत्र सूत्रे तृतीयपदेन मिथुनराशि-
रूपमुपपदं विवक्षितमिति टीकाकाराः । उपपदे यदि मिथुनराशिः
स्यात्तर्हि बहुजायायोगो नरस्य स्यादिति तेषामर्थः । युग्मशब्देन
समराशीनां ग्रहणमपि संभवेत् ॥

तत्र स्वामियुक्ते स्वर्क्षे वा तद्धेतावुत्तरायुषि
निर्दारः ॥ ८ ॥

तदपदेनोपपदं गृह्यते द्वितीयं वा । उपपदस्थितपापग्रहाणां
फलं तत्र पापस्येति षट्सूत्र्या निर्दिष्टम् । उपपदे द्वितीये वा स्वामिना
ग्रहेण युक्ते सति तथा च तद्धेतौ नाम दारकारके शुके स्वगृहे
वृषतुलयोरन्यतरस्मिन् स्थिते वा उत्तरायुषि दारनाशो भवति ॥

उच्चे तस्मिन्नुत्तमकुलादारलाभः ॥ ९ ॥

तस्मिन्नुपपदादिस्वामिनि दारकारके वोच्चे सति उत्तम-
कुलाद् दारप्राप्तिर्भवति ॥

नीचे विपर्ययः ॥ १० ॥

तस्मिन्नुपपदादिस्वामिनि दारकारके वा नीचराशिस्थिते
सति जायालाभो नोत्तमकुलाद् भवति ॥

शुभसंबन्धात् सुन्दरी ॥ ११ ॥

उपपदादौ तत्स्वामिनि दारकारके वा शुभवर्गयुते शुभग्रह-
संबन्धे वा सति स्त्री सुन्दरी भवति ॥

राहुशानिभ्यामपवादात् त्यागो नाशो वा ॥ १२ ॥

उपपदादिषु राहुशनियोगे सति लोकापवादात् स्त्रीत्यागः
स्यात्स्त्रीनाशो वा ॥

शुक्रकेतुभ्यां रक्तप्रदरः ॥ १३ ॥

उपपदादिषु शुक्रकेतुयोगे सति स्त्रिया रक्तप्रदरो भवति ॥

अस्थिस्रावो बुधकेतुभ्याम् ॥ १४ ॥

उपपदादिषु बुधकेतुयोगे सत्यस्थिस्रावरोगवती स्त्री स्यात् ॥

शानिरविराहुभिरस्थिज्वरः ॥ १५ ॥

उपपदादिषु शन्यादित्रिकयोगे अस्थिज्वरवती स्त्री स्यात् ॥

बुधकेतुभ्यां स्थौल्यम् ॥ १६ ॥

उपपदादिषु बुधकेतुयोगे स्थूला स्त्री भवति ।

बुधक्षेत्रे मन्दाराभ्यां नासिकारोगः ॥ १७ ॥

कुजक्षेत्रे च ॥ १८ ॥

बुधक्षेत्रे कुजक्षेत्रे वा उपपदादौ सति तत्र च शनिभौमयोगे
नासिकारोगवती स्त्री स्यात् ॥

गुरुशानिभ्यां कर्णरोगो नरहका च ॥ १९ ॥

बुधकुजान्यतरक्षेत्रे उपपदादौ गुरुशनियोगे कर्णरोगवती
नरहकारोगवती च स्त्री भवति । नरहका नाम नाडीव्रणरोगविशेषः ॥

गुरुराहुभ्यां दन्तरोगः ॥ २० ॥

बुधकुजान्यतरक्षेत्रे उपपदादौ गुरुराहुयोगे दन्तरोगवती
स्त्री स्यात् ॥

शनिराहुभ्यां कन्यातुलयोः पङ्गुर्वातरोगो वा ॥ २१ ॥

कन्यातुलान्यतरे उपपदादौ शनिराहुयोगे पङ्गुर्वातरोगवती
वा स्त्री स्यात् ॥

शुभदृग्योगान्न ॥ २२ ॥

उपरिनिर्दिष्टयोगजा दोषा उपपदादौ शुभग्रहदृष्टे शुभग्रहयुक्ते
वा न भवन्ति ॥

सप्तमांशग्रहेभ्यश्चैवम् ॥ २३ ॥

लग्नादुपपदाद्वा यत्सप्तमं स्थानं तत्र स्थितेभ्यो ग्रहेभ्योप्यु-
त्तरीत्यैव फलं कथनीयम् । लग्ननवमांशात्सप्तमांशे स्थितेभ्यो
ग्रहेभ्योप्येतदेव फलं भवति इति टीकाकृतः ॥

बुधशनिशुकेष्वनपत्यः ॥ २४ ॥

सप्तमांशग्रहेषु बुधशनिशुक्रत्रिकयोगे नरोपत्यराहितो
भवति ॥

पुत्रेषु रविराहुगुरुभिर्बहुपुत्रः ॥ २५ ॥

आत्मकारकांशपदोपपदलग्नगुरुपुत्रकारकेभ्यः पञ्चमस्थानेषु
ख्यादिषु सत्सु बहुपुत्रो भवतीत्यस्य सूत्रस्य व्याख्या बालकृष्णा-
नन्दसरस्वतीभिः कृता । नीलकण्ठोपि पुत्रशब्दस्य पञ्चमस्थान-
मित्यर्थं करोति । वस्तुतः पुत्र- $\left(\frac{३१}{१३}\right)$ शब्दान्नवमस्थानं द्योत्यते ।
पुत्रेषु इति बहुवचनबलादात्मकारकलग्नोपपदानि ग्रहीतुं शक्यानि ।

तत्सकाशाच्च नवमस्थानेषु यदि ख्यादयो वर्तन्ते तर्हि बहुपुत्र-
युतत्वं स्यादिति अर्थः समीचीनतया विभाति ॥

चन्द्रेणैकपुत्रः ॥ २६ ॥

उक्तस्थानेषु चन्द्रे सत्येकपुत्रो नरो भवति ॥

मिश्रे विलम्बात्पुत्रः ॥ २७ ॥

उक्तस्थानेषु शुभपापमिश्रत्वे विलम्बात्पुत्रलाभः ॥

कुंजबुधाभ्यां दत्तपुत्रः ॥ २८ ॥

उक्तस्थानेषु यदि भौमबुधौ स्यातां तर्हि दत्तपुत्रवान् भवति ॥

ओजे बहुपुत्रः ॥ २९ ॥

उक्तस्थानेषु ओजराशौ सति बहुपुत्रो भवति ॥

युग्मेलपप्रजः ॥ ३० ॥

उक्तस्थानेषु मिथुने राशौ सति अल्पापत्यो नरो भवति ।
युग्मशब्दो युग्मराशिपरोपि स्यात् ॥

गृहक्रमात् कुक्षितदीशपञ्चमांशग्रहेभ्यश्चैवम् ॥ ३१ ॥

गृहक्रमशब्देन मेषादिराशिक्रमो बोध्यते । कुक्षि (६९)
शब्दः प्रथमवाचकः । पञ्चमशब्दो नवसंख्याबोधकः । बाल-
कृष्णानन्दसरस्वतीप्रभृतयस्तु कुक्षिशब्देन सिंहराशिं तदीशशब्देन
च रविं गृह्णन्ति पञ्चमशब्देन पञ्चमं स्थानं च । नीलकण्ठादयस्तु
कुक्षिशब्दमुपपदवाचकं तदीशमुपपदेशं च गृह्णन्ति ॥ जैमिनि-
संमतप्रक्रियया विचारे—प्रथमद्वितीयादिस्थानक्रमेण लग्नालग्ने-
शाद्वा नवमे स्थाने स्थितेभ्यो ग्रहेभ्यः सकाशादप्युपर्युक्तप्रकारेण
फलविचारः कर्तव्यः—इत्यर्थः सुगमः ॥

१ न. पुत्रलाभः ॥ २ न. कुजशनिभ्यां बहुपुत्रः ॥ युग्मे अल्पप्रजः ॥ ग कुजशनिभ्यां
दत्तपुत्रः ॥ ओजे बहुपुत्रः ॥

भ्रातृभ्यां शनिराहुभ्यां भ्रातृनाशः ॥ ३२ ॥

भ्रातृशब्देन तृतीयैकादशस्थाने गृह्येते इति टीकाकारसंप्रदायः । पूर्वसूत्रोक्तो 'गृहक्रमात्' इति शब्द उपपदाधिकारस्य निवृत्तिं दर्शयति । तथा चार्थः—लग्नादेकादशे तृतीये वा शनिराहु वर्तेते तर्हि भ्रातृनाशो भवति । एकादशे ज्येष्ठनाशस्तृतीये कनिष्ठनाश इति विवेकः ॥

शुक्रेण व्यवहितगर्भनाशः ॥ ३३ ॥

एकादशस्थे तृतीयस्थे वा शुक्रे सति व्यवहितयोर्नाम आत्मनान्तरितयोः पूर्वापरयोः मातृगर्भयोर्नाशो भवति । उत्तरत्र कर्मादिभ्रातुः (२।३।२१) व्ययादिज्येष्ठस्य (२।३।२३) इति सूत्रे अपि एतदर्थसमानार्थप्रतिपादके ॥

पितृभावे शुक्रदृष्टेऽपि ॥ ३४ ॥

लग्नभावे नाम लग्नादष्टमे शुक्रदृष्टे सति व्यवहितगर्भनाशो भवति ॥

कुजगुरुचन्द्रबुधैर्बहुभ्रातरः ॥ ३५ ॥

पूर्वसूत्रे अपिशब्दः पितृभावे इति पूर्वसूत्रस्य तत्पूर्वसूत्रस्य शुक्रेणेत्यस्य चैकवाक्यतां दर्शयति । तथा च प्रकृतं त्रिंशत्सूत्रस्थं तृतीयैकादशप्रतिपादकं भ्रातृपदमत्र सूत्रे उत्तरसूत्रेषु चानुवृत्तं भवति । तृतीये एकादशे च कुजगुरुचन्द्रबुधाः स्युस्तर्हि भ्रातृबाहुल्यं स्यात् ॥

शन्याराभ्यां दृष्टे यथास्वं भ्रातृनाशः ॥ ३६ ॥

तृतीये एकादशे च शनिभौमाभ्यां दृष्टे सति यथास्वं भ्रातृस्थानमनतिक्रम्य तृतीये दृष्टे कनिष्ठस्य एकादशे दृष्टे ज्येष्ठस्योभयत्र दृष्टावुभयोरिति भ्रातृनाशः स्यात् ॥

शानिना स्वमातृशेषश्च ॥ ३७ ॥

भ्रातृस्थाने एकादशे तृतीये वा शानिना दृष्टे सति माता केवलमवशिष्यते, अन्ये नश्यन्ति ॥

केतौ भगिनीबाहुल्यम् ॥ ३८ ॥

तृतीये एकादशे वा केतौ सति भगिन्यो यथास्वं भूयस्यो भवन्ति ॥

लाभेशाद् राहौ दंष्ट्रावान् ॥ ३९ ॥

सप्तमेशाद् द्वितीये राशौ राहौ सति जातकवतो नरस्य दंष्ट्राविशेषो भवति । नरो न्यूनाधिकदंष्ट्रावान्भवति तीक्ष्णदंष्ट्रावान्वा भवतीत्यर्थः ॥

केतौ स्तब्धवाक् ॥ ४० ॥

सप्तमेशाद् द्वितीये केतौ सति स्तब्धवाग् भवति । मूक इति यावत् ॥ अत्र टीकायां बालकृष्णानन्दसरस्वतीभिः काश्चन वृद्धकारिकाः पठिताः—“ आरूढात्पष्ठगे पापे चौरः स्याच्छुभवर्जिते । आरूढाद्वापि सौम्ये तु सर्वदिश्यधिपो भवेत् ॥ (सर्वदिव्याधिपो भवेदिति वा पाठः) ॥ सर्वज्ञस्तत्र जीवे स्यात् कविर्वादी च भार्गवे । सप्तमेशाद् द्वितीयस्थेऽप्येवं फलमुदाहृतम् ॥ सप्तमेशाद् द्वितीयस्थे राहौ मूकः, खले स्थिते । शतावधिकदन्तो वा दंष्ट्रायुक्तोपि वा भवेत् ॥ पवनव्याधिमान् केतौ यद्वा स्यादस्फुटोक्तिमान् । तत्र नानाग्रहैर्योगे मिश्रं फलमुदाहृतम् ” इति ॥ षष्ठशब्दः षष्ठवाची द्वितीयवाची वा । खलशब्दः क्रूरग्रहपरः । एतासु कारिकासु आरूढादिति प्रथमं पदं दृष्ट्वा तत्सूत्रमिति

भ्रान्त्या “आरूढात्” इति पृथक्सूत्रनिर्देशः “केतौ स्तब्धवाग्”
इत्यनन्तरमेकस्मिन्नादर्शपुस्तके कृतो दृश्यते ॥

मन्दे कुरूपः ॥ ४१ ॥

सप्तमेशाद् द्वितीये शनौ सति नरः कुरूपो भवति ॥

स्वांशवशाद्गौरनीलपीतादिवर्णाः ॥ ४२ ॥

कारकाश्रितांशस्वाभाव्यात् पूर्वशास्त्ररीत्या गौरादिवर्णा
ग्राह्याः ॥ ते च मेषादिराशिक्रमेण पठिता यथा— “रक्तः श्वेतः
शुकतनुनिभः पाटलो धूम्रपाण्डुश्चित्रः कृष्णः कनकसदृशः
पिङ्गलः कर्बुरश्व । बभ्रुः स्वच्छः प्रथमभवनाद्येषु वर्णाः प्लवत्वं
स्वाम्याशाख्यं दिनकरयुताद् भाद् द्वितीयं च वेशिः” (बृ. जा. १।२०)
इति । विशेषस्तु वराहादिग्रन्थेभ्योऽवगन्तव्यः ॥

अमात्यानुचराद् देवताभक्तिः ॥ ४३ ॥

अमात्यग्रहान्न्यूनो यो ग्रहः स देवताकारकस्तस्माद्
देवताभक्तिविचारः उच्चनीचशुभाशुभत्वादिना कर्तव्यः ॥

स्वांशे केवलपापसंबन्धे परजातः ॥ ४४ ॥

कारकांशे शुभग्रहं विना केवलं पापग्रहसंबन्धे सति
पापराशिवर्गे वा सति नरः परजातो भवति ॥

नात्र पापात् ॥ ४५ ॥

कारके पापे सति न परजातो भवति, किंतु कारकांशे
अन्यपापग्रहैर्दृष्टे सति परजातः स्यात् । अथवा ‘नात्र’ इत्यत्र ‘अत्र-
(३०) शब्देनाष्टसंख्या बोध्यते तथा च अष्टमे पापग्रहे सति नायं
योगः स्यादित्यपि अर्थः स्यात् परंतु स क्लिष्ट इव भाति ॥

शनिराहुभ्यां प्रसिद्धिः ॥ ४६ ॥

यदि शनिराहु योगघटकौ शनिराहुक्षेत्रं वा योगघटकं तर्हि परजातत्वप्रसिद्धिरपि भवति ॥

गोपनमन्येभ्यः ॥ ४७ ॥

अन्येभ्यः पापग्रहेभ्यो योगे वृत्ते सति इतरलोकसकाशात्परजातत्वगोपनं भवति ॥

शुभवर्गेपवादमात्रम् ॥ ४८ ॥

सत्सु पापग्रहेषु योगघटकेषु यद्यात्मकारकः शुभवर्गे स्यात्तर्ह्यपवादमात्रं स्यान्न वस्तुतः परजातत्वम् ॥

द्विग्रहे कुलमुख्यः ॥ ४९ ॥

यत्र कापि द्विग्रहयोगे सति जनः कुलमुख्यो भवति । 'इदमुपलक्षणं शास्त्रान्तरोक्तानां द्विग्रहादियोगानामन्येषां नानाविधानां च योगानां तत्फलानां चेति वेदितव्यम्' इति बालकृष्णानन्दसरस्वतीप्रभृतयः ॥

इति श्रीमद्भ्यंकरोपाह्व-वासुदेवात्मजकाशीनाथेन रचितायां जैमिनीयोपदेशसूत्रस्य विवृतौ मरीच्यभिधायं प्रथमोध्यायः समाप्तः ॥

श्रीः

॥ अथ द्वितीयाध्याये प्रथमः पादः ॥

आयुः पितृदिनेशाभ्याम् ॥ १ ॥

इत उत्तरं चतुर्दशभिः सूत्रैरायुर्दायशोधनोपायान् दर्शयति—
तत्राद्यः प्रकारः प्रकृतसूत्रेण प्रदर्श्यते—पितृ (६१) शब्देनैक-
संख्या दिन (०८) शब्देन चाष्टसंख्या व्यज्यते । लग्नेशाष्टमे-
शाभ्यामायुर्विचारः कार्य इति सूत्रार्थः ॥ स कथं कार्य इति
चेदुच्यते —

प्रथमयोरुत्तरयोर्वा दीर्घम् ॥ २ ॥

प्रथमयोरिति शब्देनात्र चरराशी उच्येते, उत्तरयोरिति शब्देन
च चरराशेः सकाशादुत्तरे स्थिरद्विस्वभावावुच्येते । तथा च
लग्नेशोष्टमेशश्चोभावपि चरराशिस्थितौ स्तस्तर्हि दीर्घायुर्योगः स्यात् ।
एवमेव लग्नेशः स्थिरे अष्टमेशश्च द्विस्वभावे वर्तेते अथवा
वैपरीत्येन लग्नेशो द्विस्वभावेष्टमेशश्च स्थिरे वर्तेते तर्ह्यपि दीर्घायु-
योगः स्यात् ॥

प्रथमद्वितीययोरन्तयोर्वा मध्यम् ॥ ३ ॥

प्रथमद्वितीयशब्दाभ्यां चरस्थिरराशी उच्येते । तथा च
चरराशौ लग्नेशः स्थिरराशावष्टमेशोऽथवा चरराशावष्टमेशः स्थिरराशौ
लग्नेशो भवतस्तथैवान्तराशौ नाम द्विस्वभावरशावुभावपि स्यातां
तर्हि मध्यायुर्योगो भवतीत्यर्थः ॥

मध्ययोराद्यन्तयोर्वा हीनम् ॥ ४ ॥

मध्यशब्देन स्थिरराशिरुच्यते आद्यन्तशब्दाभ्यां च यथा-

क्रमं चरद्विस्वभावराशी उच्येते । स्थिरराशौ लग्नाष्टमेशौ भवत-
स्तथैव चरे लग्नेशो द्विस्वभावेऽष्टमेशो वैपरीत्येन वा चरेष्टमेशो
द्विस्वभावे लग्नेशस्तर्हि अल्पायुर्योगो भवति ॥ अत्र दीर्घायुश्चेन
द्वासप्ततेरूर्ध्वमष्टोत्तरशतपर्यन्तं वत्सराणि गृह्यन्ते मध्यायुश्चेन
षट्त्रिंशत ऊर्ध्वं द्वासप्ततिपर्यन्तं तथा चाल्पायुश्चेन षट्त्रिंशत्पर्यन्तं
वत्सराणि गृह्यन्ते मध्यममानेन वृद्धसंप्रदायानुरोधतः । तथा च
पठ्यते “ षट्त्रिंशत्पूर्वमल्पायुर्मध्यमायुस्ततो भवेत् । द्वासप्तत्याः
पुरस्तात्तु ततो दीर्घमुदाहृतमिति ” ॥ अल्पमध्यमदीर्घायुषां
चोत्कृष्टमर्यादाः प्रत्येकं पुनस्त्रेधा प्रदर्श्यन्ते । तथाहि अल्पायुषः
प्रथमा मर्यादा द्वात्रिंशद्वर्षाणि मध्यमा मर्यादा षट्त्रिंशद्वर्षाणि
परा मर्यादा तु चत्वारिंशद्वर्षाणि । एवं मध्यमायुषः चतुःषष्टिद्वा-
सप्तत्यशीतिरूपास्त्रिस्रो मर्यादाः । दीर्घायुषश्च षण्णवत्यष्टोत्तर-
शतविंशत्युत्तरशतरूपाश्च तिस्रः । तत्र आयुष्करावुभावपि ग्रहौ
राशी वा राश्यारम्भे वर्तेतां तर्हि परमा मर्यादा ग्राह्या, यदि
राश्यन्ते वर्तेतां तर्हि प्रथमा मर्यादा ग्राह्या । राश्यंशप्रमाणेन च
त्रिंशतोऽंशानां यद्यष्टौ वर्षाणि तर्हिष्टांशानां कतीत्यनुपातत इतरत्र
वर्षाणि ग्राह्याणीति विवेकः । तथा च वृद्धाः—“पूर्णमादौ हानि-
रन्तेनुपातो मध्यतो भवेत् । राशिद्वयस्य योगार्धं वर्षाणां
रूपमुच्यते ॥ एवं द्विकानां संचिन्त्यं त्रयाणां सूत्रवर्त्मना” इति ॥

एवं मन्दचन्द्राभ्याम् ॥ ५ ॥

मन्द (६५) शब्देन प्रथमं स्थानं लग्नरूपं यद्यपि प्रतिपद्येत
तथापि चन्द्रशब्दसांनिध्यान्मन्दशब्देन शनिर्ग्राह्य इति वरीयान्पक्षः ।
टीकाकारैर्मन्दशब्दो लग्नवाचकतया तथा च शनेरपि वाचकतया
व्याख्यातः । उपर्युक्तप्रकारेण शनिचन्द्राभ्युषितराश्योश्चरस्थिरा-
दिस्वरूपविवेचनेनाप्युत्तममध्यमाल्पायुषि निर्णेतव्यानि ॥

पितृकालतश्च ॥ ६ ॥

पितृ (१३) शब्देन जन्मलग्नं कालशब्देन च होरालग्नमत्र निदर्शितमिति व्याख्याकाराः । जन्मलग्नहोरालग्नराशिसकाशादपि चरादिस्वरूपविवेचनेनोत्तममध्यमालपायूषि निर्णेतव्यानि । होरालग्न सार्धघटीद्वयपरिमितं ग्राह्यम् । तत्र लग्ने ओजराशौ सति होरासंख्यां जन्मकालसूर्ये योजयेत् । लग्ने समे सति होरासंख्यां लग्ने योजयेदिति संप्रदायटीकाकारैरुक्तः ॥

संवादात्प्रामाण्यम् ॥ ७ ॥

उपरिनिर्दिष्टानां त्रयाणां प्रकाराणामेकरूपत्वे द्वयोर्वैकरूपत्वे द्वयोस्त्रयोर्वा संवादादायुर्दायो निश्चेतव्यः ॥ त्रयाणामपि पक्षाणां परस्परविरुद्धत्वे किं कर्तव्यमिति शङ्कायामाह—

विसंवादे पितृकालतः ॥ ८ ॥

त्रयाणां पक्षाणां विरुद्धत्वं चेज्जन्मलग्नहोरालग्नयोश्चरादि-स्वरूपविवेचनादायुर्दायनिर्णयः कार्यः ॥

पितृलाभगे चन्द्रे चन्द्रमन्दाभ्याम् ॥ ९ ॥

त्रयाणां पक्षाणां विरुद्धत्वे निर्णयप्रकारान्तरमाह—यदि चन्द्रो लग्ने सप्तमे वा भवेत्तर्हि चन्द्रशन्यधिष्ठितराश्योश्चरादि-स्वभावत एवायुर्दायनिर्णयः कार्यः । प्रथमयोरित्यादिसूत्रत्रयेण प्रतिपादितानामल्पमध्यमदीर्घानामायुषां संग्राहकः प्रस्तारश्लोको वृद्धैः पठितः—“ चरे चरास्थिरद्वन्द्वाः स्थिरे द्वन्द्वचरस्थिराः । द्वन्द्वे स्थिरोभयचराः दीर्घमध्याल्पकायुषः ” इति । त्रयाणामायुषां परस्परं विसंवादे सूत्रकारेण सामान्यतो लग्नहोराभ्यां निर्णयः कार्य इति कथितम् । तथा च लग्ने सप्तमे वा चन्द्रे चन्द्रमन्दाभ्यां

निर्णयः कार्य इति विशेषः कथितः । केचन वृद्धास्तु विसंवादे होरालम्बत एव निर्णयः करणीय इति वदन्ति । तथा च श्लोकः—
“ होरालम्बादिमांशे तु पूर्णमन्ते न किञ्चन । स्पष्टीकरणमेतत्स्याद् दीर्घमध्याल्पकायुषि ” इति ॥

शनौ योगहेतौ कक्ष्याहासः ॥ १० ॥

कक्ष्याशब्देनात्र अल्पमध्यदीर्घरूपा आयुषस्त्रयः प्रकारा गृह्यन्ते इति टीकाकाराः । यदि शनिर्योगेषु लग्नेशत्वाष्टमेशत्वहोरेशत्वादिभिः कर्तृत्वमापन्नस्तर्हि अल्पमध्यदीर्घरूपासु कक्ष्यासु एकया कक्ष्यया हीनत्वं भवति । षट्त्रिंशद्वर्षैर्हीनता भवतीत्यर्थः । दीर्घायुर्योगे मध्यायुर्भवति मध्यायुर्योगेऽल्पायुर्भवति अल्पायुर्योगेऽल्पायुरपि न भवतीत्यल्पतम एव निधनमापद्यते । कक्ष्याशब्देनैकादश वर्षाणि गृह्यन्ते इति केचित् ॥

विपरीतमित्यन्ये ॥ ११ ॥

मतान्तरमाह सूत्रकारोनेन सूत्रेण—शनौ योगकर्तरि कक्ष्याया नैव ह्रासो भवति, किंतु वृद्धिर्भवति इति केचित् । दीर्घायुश्चे सत्यपि शनिर्योगकर्ता स्यात्तर्हि आयुर्वृद्धेरशक्यतया संपद्वृद्धिर्भवतीति बोध्यम् । केचित्तु विपरीतमिति शब्देन ह्रासस्य विपरीततया वृद्धिं न स्वीकुर्वन्ति । किं तु कक्ष्याह्रास इति यदुपर्युक्तं तत्केवलं न भवतीति व्याचक्षते ॥

न स्वर्क्षतुङ्गगे सौरे ॥ १२ ॥ केवलपापदृग्योगिनि

च ॥ १३ ॥

शनौ स्वराशिस्थिते उच्चगे वा न कक्ष्यावृद्धिर्भवति न वा ह्रासो भवति, तथैव शनौ शुभसंपर्करहितपापग्रहसहिते पापवृष्टियुते वा सति न कक्ष्यावृद्धिर्न वा ह्रासो भवति । स्वराशिस्थ-

त्वोच्चत्वादिगुणाभावे केवलपापयुक्तत्वाभावे केवलपापदृष्टेरभावे च शनेः कक्ष्याह्वासकरत्वं, तस्य नीचस्थितत्वे केवलशुभग्रहदृष्टौ केवलशुभग्रहयोगे तु नितरां कष्टमपि भवतीति सूत्रार्थः ॥

पितृलाभगे गुरौ केवलशुभदृग्योगिनि
च कक्ष्यावृद्धिः ॥ १४ ॥

लग्ने सप्तमे वा गुरौ वर्तमाने कक्ष्यावृद्धिर्भवति । तथैव गुरौ केवलशुभग्रहदृष्टे केवलशुभग्रहयुक्ते वा कक्ष्यावृद्धिर्भवति ॥

एवं चतुर्दशसूत्र्यायुर्दायस्याल्पमध्यमदीर्घत्वं विचार्याधुना अल्पे मध्यमे दीर्घे वा आयुःखण्डे कदा कस्यां राशिदशायां निधनं भवतीति प्रदर्शयति—

मलिने द्वारबाह्ये नवांशे निधनम् ॥ १५ ॥

द्वारद्वारेशयोश्च मालिन्ये ॥ १६ ॥

अत्र नवांशपदेन नववर्षदशापरिमितो राशिचक्रांशो महादशारूपो ग्रहीतुं शक्यः, तथैव महादशाया नवमांशपरिमितोऽन्तर्दशेति संज्ञया ख्यातो राशिनवांशोऽपि सुशको ग्रहीतुम् । द्वारशब्देन दशाश्रयो राशिपाकापरपर्यायो गृह्यते । बाह्यशब्देन भोगराशिर्गृह्यते स च लग्नाद्यावत्तमो द्वारराशिस्तावत्तमो द्वारराशितो वर्तमानो राशिर्ज्ञेयः । तथा च द्वारराशौ मलिने सति तथैव च बाह्यराशौ मलिने सति तस्य द्वारराशेर्बाह्यराशेर्वा नवांशे निधनं भवति । एवमेव द्वारराशेर्द्वारेशस्य चोभयोरपि मलिनत्वे निधनं भवति । मलिनत्वं नाम पापत्वं, पापग्रहाश्रितत्वं पापग्रहमध्ये वर्तमानत्वं वा बोध्यम् । अत्र नवांशपदेनोक्तः कालो द्वारराशिरूपो बाह्यराशिरूपो वा गृह्येत तथैव द्वारराशेर्बाह्यराशेश्च नवांशो नामान्तर्दशासंज्ञको नवमभागरूपोऽपि कालो गृह्येत । द्वितीयपक्षे स एव

नवांशो ग्राह्यो यः पापग्रहयुक्ततया, पापग्रहदृष्टतया पापग्रहमध्य-
वर्तितया वा मलिनः स्यात् ॥ द्वितीयपक्षस्तु न युक्तियुक्त
आभाति, वरीयान्प्रथम एव पक्षः । तस्मिन्पक्षे मलिनस्य द्वारस्य
बाह्यस्य द्वारेशस्य वा दशायां वर्तमानायां तन्मध्ये कदा मरणमिति
शङ्कायाः परिहारः प्रस्तुतसूत्रापवादतया पठितस्योत्तरसूत्रद्वय-
स्यानन्तरं “तत्रापि पदेशदशान्ते...त्रिकोणे वा (सू. १८-२०)”
इति सूत्रेषु वक्ष्यते ॥

शुभदृग्योगान्न ॥ १७ ॥

द्वारद्वारेशयोर्वा शुभग्रहयोगे शुभग्रहदृष्टौ वोपरिनिर्दिष्टौ
निधनयोगो न भवति ॥

रोगेशे तुङ्गे नवांशवृद्धिः ॥ १८ ॥

रोग (३२) शब्देनाष्टमं स्थानं निर्दिश्यते । जन्मकुण्डल्या-
मष्टमेश उच्चस्थितश्चेत्पूर्वोक्तं द्वारद्वारेशबाह्यमलिनत्वे प्रोक्तं निधनं
न भवेदेव, किंतु द्वारबाह्यनवांशदशानन्तरमपि तद्द्वितीयराशिनवां-
शपर्यन्तं आयुर्वृद्धिर्भवतीत्यर्थः । वृद्धयनन्तरमपि कदा मरणं
स्यादित्याकाङ्क्षायामाह—

तत्रापि पदेशदशान्ते ॥ पदनवांशदशायाम् ॥

पितृदिनेशत्रिकोणे वा ॥ १९, २०, २१ ॥

वृद्धयब्दसमाप्त्यनन्तरं यदि पदेशस्य नाम लग्नाखण्डेशस्य
दशा आपतेत्तर्हि तस्या दशाया अन्ते निधनं भवेत् । अथवा
वृद्धयब्दसमाप्त्यनन्तरं पदनवांशदशायामथवा लग्नेशत्रिकोणदशा-
यामष्टमेशत्रिकोणदशायां वा यथासंभवं समागतायां निधनं
भवतीत्यर्थः । अत्र नवांशदशाशब्देन नवाब्दरूपा दशा ग्राह्या

राशिनवमांशरूपा अन्तर्दशा वा ग्राह्या तथा च दशापदेन चर-
स्थिरान्यतमा या काचिद् ग्राह्येति भाति ॥

पितृलाभरोगेशप्राणिनि कण्टकादिस्थे स्वतश्चैवं
त्रिधा ॥ २२ ॥

अथ पूर्वोक्तादन्येन प्रकारेणायुर्योगं प्रतिपादयति— लग्ना-
त्सप्तमाच्च यावष्टमेशौ तयोर्यः प्राणी नाम बलवत्तरो रुद्रसंज्ञको
ग्रहस्तस्मिन् लग्नात्सप्तमाद्वा कण्टकादिस्थे त्रिधायुर्योगः अल्पम-
ध्यदीर्घायुःस्वरूपो बोध्यः। एवमेव स्वतो नाम कारकादप्येव-
मेवावगन्तव्यः। कारकाश्रयराशिं लग्नतया परिकल्प्य तस्मात्तत्सप्त-
माच्च ये अष्टमस्थाने तयोर्यावीशौ तयोर्यो बलीयान् रुद्रसंज्ञस्तस्य
कारकात्कारकराशिसप्तमाद्वा केन्द्रादिस्थित्यापि अल्पमध्यदीर्घायुः-
स्वरूपस्त्रिधायुर्योगो भवतीत्यर्थः। कण्टकादिपदेन केन्द्रपणफरा-
पोक्लिमरूपाणि त्रीणि स्थानानि प्रतिपाद्यन्ते। तत्र लग्नात्कार-
काद्वा केन्द्रे रुद्रश्चेदीर्घायुर्योगः, पणफरे चेन्मध्यायुर्योग आपो-
क्लिमे चेदल्पायुर्योग इत्येभिः प्रकारैर्द्वादश योगाः सूत्रेस्मिन्प्र-
तिपादिताः। केन्द्रपणफरापोक्लिमानां पारदौर्बल्यं प्रोक्तं बादराय-
णेन—“ केन्द्रस्थातिबलाः स्युर्मध्यबलाः पणफराश्रिता ज्ञेयाः।
आपोक्लिमगाः सर्वे हीनबला राशयः कथिताः ” इति ॥ अथा-
पवादमाह—

योगात्समे स्वस्मिन् विपरीतम् ॥ २३ ॥

योगान्नाम जन्मलग्नसप्तमात् स्वस्मिन्नाम आत्मकारके
समे (५८) नवमे स्थाने स्थिते सत्युपरिनिर्दिष्टात्केन्द्रादिहेतोर्नि-
र्दिष्टाद्योगाद्विपरीतत्वेनायुर्योगो भवति। तथा च यदि कारक-
लग्नेशकारकलग्नसप्तमेशर्योर्मध्ये बलीयान् रुद्रसंज्ञो लग्नात्केन्द्रे

भवेत्तर्हि अल्पायुर्नरो भवति यदि पणफरे तर्हि मध्यायुर्यदि आपोक्लिमे तर्हि दीर्घायुर्भवतीति सूत्रार्थः । आत्मकारकस्य लग्नान्नवमे नाम लग्नादापोक्लिमे वर्तमानत्वमापोक्लिमस्य केन्द्रा-
 त्पणफराद्वा बलवत्तरत्वे बीजम् । अस्य सूत्रस्य भिन्नभिन्नैष्टीका-
 कारैर्भिन्नभिन्ना अर्थाः प्रतिपादिताः । केचिद्योग (३१) शब्देन सप्तमं
 स्थानं प्रतिपादयन्ति योगात्समशब्देन सप्तमान्नवमं नाम लग्ना-
 तृतीयं स्थानं गृह्णन्ति । अपरे तु योगात्सम (५७३१) शब्देन
 सप्तमस्थानस्य निर्देशः क्रियते इति ब्रुवते । परे तु 'समे'
 शब्दस्य 'समबले' इत्यर्थं प्रकल्प्य कारके ग्रहे लग्नेन सह
 समबले सति समराशौ वा सति योगाद्विपरीतं भवति । उपरिनि-
 दिष्टस्य योगस्य भङ्गो भवति विपरीततया वा योगो भवतीत्याहुः ।
 वृद्धास्तु मार्गान्तरैरप्यायुर्दायनिर्णयं प्राहुः । केचित्तु—“ धर्मे
 मोक्षे चिरायुष्यं धर्मे कामे च मध्यमं । धर्मे धने च स्वल्पायु-
 र्धर्मधर्मे गतायुषः ॥ चन्द्रांशकं समारभ्य घटिकाभिस्तु पञ्चभिः ।
 उदयादिकनाडीभिरायुर्लग्नं प्रकल्पयेद् ” इति प्रकारेण लग्नेशाष्टमे-
 शादिद्वन्द्वानि आयुर्लग्नकुण्डल्यामेकादशपञ्चमयोश्चेन्नरो दीर्घायुः
 स्यादेकादशतृतीययोर्मध्यायुः स्यादेकादशनवमयोरल्पायुर्द्वावप्ये-
 कादशे चेदत्यल्पायुर्भवोदित्यादिरीत्यायुर्दायं व्याख्यापयामासुः ।
 तथा च “ लग्नलग्नेशतद्वाशिनाथभानां त्रिकोणके । अल्पमध्य-
 चिरायुष्यं रूपवर्षप्रमाणतः ” इत्यादिना लग्नत्रिकोणे नाम
 प्रथमे पञ्चमे नवमे वा स्थाने अष्टमेशश्चेत्क्रमेण द्वादश
 चतुर्विंशतिः षट्त्रिंशच्च वर्षाणि आयुर्मानं भवति । एवमेव लग्नेशा-
 श्रितराशित्रिकोणेष्टमेशादिश्चेदष्टाचत्वारिंशत्षष्टिर्द्वासप्ततिर्वा वर्षाणि
 क्रमेणायुर्मानं भवति तथैव लग्नेशाश्रितराशीशाश्रितत्रिकोणे
 अष्टमेशादिश्चेच्चतुरशीतिः षण्णवतिरष्टोत्तरशतं च क्रमेणायुर्मानं
 भवतीत्येवमायुर्दायप्रकारान्तरमपरे केचिदाहुः । अपरे केचन

विशेषा अपि संप्रदाये प्रोक्तास्ते यथा - तुलामेषविलम्बे तु प्रायः शुक्रो भवेद्बली । सा दशादौ स्वरूपा स्यादन्ते च स्यात्स्वभावतः ॥ एकोष्टमेशः स्वोच्चस्थः पर्यायान्द्वं प्रयच्छति । नीचस्थो नाशयेत्पर्यायार्धमायुषि निश्चिते ॥ नीचरन्ध्रेशसंयुक्ताः पर्यायान्द्वं पृथक्पृथक् । ग्रहा विनाशयन्त्येव निर्णीते परमायुषि ॥ उच्चरन्ध्रेशसंयुक्तैर्ग्रहैः प्रत्येकमुन्नयेत् । एकैकमर्धपर्यायं परमायुषि निश्चिते ॥ रविः कुजः शनी राहुर्मरणे बलिनः क्रमात् । विरोधे दुर्बलं हित्वा गृह्णीयाद् बलिनं सुधीः ॥ केतुश्च शनिवद्रन्ध्रनाथेनैभिश्च निर्दिशेत् । शनिना राहुणा वापि युक्तैः सौम्यैरवीक्षितैः ॥ पर्यायमेकं तन्मध्ये चैकराशौ मृतिं वदेत् । तयोस्तु शुभयोगे तु तद्राशौ मृतिमादिशेत् ॥ भोगराशौ दुर्बले वा प्रबले वा ग्रहे स्थिते । तथापि निर्दिशेत्काले मरणं तन्न संशयः ॥ केतौ श्रीमद्दशानाथे नाथे वाऽशुभवीक्षिते । केतोर्दशान्ते मृत्युः स्यात् शुभदृष्टे न किञ्चन ” इति । अत्र रूपशब्देन द्वादशसंख्या गृह्यते । यदि तुलालग्रस्यारम्भे मेषलग्नस्यारम्भे वा शुक्रो वर्तेत तर्हि आयुःपितृदिनेशाभ्यामित्यादिसूत्रैर्निर्णीते आयुषि द्वादशवर्षवृद्धिः कर्तव्या । यद्यन्ते स्यात्तर्हि नैव वृद्धिः कर्तव्या । लग्नमध्ये वर्तेत तर्हि अनुपाततो वृद्धिः कार्या । अष्टमेशस्योच्चत्वे इतरेषां ग्रहाणामुच्चत्वे रन्ध्रेशसंयुक्तत्वे वा निर्णीतायुषि पर्यायार्धवृद्धिः कार्या इतरथा नीचत्वादौ पर्यायार्धहानिः कार्या । नाथान्ताः समा इति सूत्रेण प्रतिग्रहं निश्चितमायुः पर्यायत्वेनात्र गृह्यते । रविकुजादीनां मृत्युयोगपरत्वे उत्तरोत्तरं बलीयस्त्वं भवति यदि द्वित्रा मृत्युयोगप्रदास्तत्र निसर्गबलवत उत्तरग्रहस्यैव स्वामित्वेन स्थितत्वेन वा लक्षितस्य राशेर्दशायां मृत्युं वदेत् । ‘श्रीमद्दशानाथ’ (७०५६५३) शब्देन द्वादशं स्थानं ‘नाथ’ (७१) शब्देन च दशमं स्थानमुच्यते । तथा च लग्नाद् द्वादशे दशमे वा केतौ अशुभवीक्षिते

सति केतोर्दशान्ते मृत्युर्भवति । शुभवीक्षिते न किमपि भवति
इति भावः ॥

राशितः प्राणः ॥ २४ ॥

प्राणशब्देन बलमुच्यते, तच्च राशितो विज्ञेयम् । तथा
चोक्तम्—अग्रहात्सग्रहो ज्यायान्, सग्रहेष्वधिकग्रहः । साम्ये
चरस्थिरद्वन्द्वः क्रमात् स्युर्बलशालिनः ” इति ॥

रोगेशयोः स्वत ऐक्ये योगे वा मध्यम् ॥ २५ ॥

सूत्रेणानेन स्वतन्त्रतया वा पूर्वकथितापवादतया वा
मध्यायुर्योगो निरूप्यते लग्नात्सप्तमाच्च अष्टमेशयोरेकस्योभयोर्वा
कारकग्रहेणैक्ये एकराशिगतत्वे वा मध्यायुर्योगो भवति ॥

पितृलाभयोः पापमध्यत्वे कोणपापयोगे वा
कक्ष्याहासः ॥ २६ ॥

पितृ (६३) लाभ (५३) शब्दाभ्यां लग्नसप्तमे उच्येते ।
लग्नसप्तमयोः पापग्रहमध्यवर्तित्वे नाम द्वितीये द्वादशे षष्ठेऽष्टमे च
स्थाने पापग्रहयुते सति कक्ष्याया ह्रासो भवति । तथैव कोणेषु
लग्नपञ्चमनवमेषु पापयुतेषु कक्ष्याह्रासो भवति ॥

स्वस्मिन्नप्येवम् ॥ २७ ॥ तस्मिन्पापे नीचेऽतुङ्गे-
ऽशुभसंयुक्ते च ॥ २८ ॥

आत्मकारकग्रहेऽपि पापग्रहान्तर्वर्तिनि सति तथैव आत्मका-
रकस्य लग्ने तस्माच्च नवमपञ्चमयोः पापग्रहे वर्तमाने कक्ष्याह्रासो
भवतीत्यर्थः ॥ केचन टीकाकारास्तु व्यवस्थेयं कक्ष्याह्रासरूपा
कारककुण्डल्यामपि उक्तप्रकारेण भवतीत्यर्थं कृत्वा कारक-

राशेस्तत्सप्तमराशेश्च पापमध्यवर्तित्वे कक्ष्याह्वासरूपो योग
एकस्तथा च कारकत्रिकोणे पापयुक्ते सति द्वितीयो योगः, कारके
पापे नीचे अशुभग्रहसंयुक्ते सति तृतीयो योग इति प्रकार-
त्रयेण कक्ष्याह्वासं प्राहुः ॥

अन्यदन्यथा ॥ २९ ॥

उपरिप्रोक्तस्य योगस्य व्यत्ययश्चेन्नैव कक्ष्याह्वासो भवति ।
तथा च लग्नात्कारकाद्वा षष्ठाष्टमद्वितीयद्वादशेषु पापयोगाभावे न
कक्ष्याह्वासः, शुभग्रहयोगे तु कक्ष्यावृद्धिर्भवति । एवमेव लग्नस्य
कारकस्य वा त्रिकोणे, शुभग्रहसत्वे कक्ष्यावृद्धिः कारकस्य
शुभत्वे उच्चत्वे शुभसंयुक्तत्वे च कक्ष्यावृद्धिर्भवतीति सूत्रार्थः ॥

गुरौ च ॥ ३० ॥

गुरौ अपि एवमेव भवति । तथा च गुरौ पापान्तर्वर्तिनि
तत्त्रिकोणे वा पापयोगे कक्ष्याह्वासो भवति, गुरौ शुभग्रहान्तर्व-
र्तिनि गुरोस्त्रिकोणे वा शुभग्रहे वर्तमाने तथैव गुरौ उच्च
शुभसंयुक्ते वा कक्ष्यावृद्धिर्भवति ॥

पूर्णेन्दुशुक्रयोरेकराशिवृद्धिः ॥ ३१ ॥

उक्तस्थानेषु द्वितीयषष्ठाष्टमद्वादशेषु पूर्णेन्दोः शुक्रस्य च
योगे सति न कक्ष्यावृद्धिः किंत्वेकराशेर्वृद्धिर्भवति । अत्र पूर्णेन्दोः
शुक्रस्यैकस्मिन्स्थाने सर्वथाऽसंभवादुक्तस्थानानां मध्ये कस्मिन्नपि
स्थाने पूर्णेन्दुरितरस्मिन्कस्मिन्नपि यदि शुक्रः स्यात्तर्हि उपरि-
निर्दिष्टा कक्ष्यावृद्धिर्न भवति किंत्वेकराशिवृद्धिर्भवतीति भावः ॥

शनौ विपरीतम् ॥ ३२ ॥

शनावुक्तस्थानेषु यस्मिन्कस्मिन्नपि वर्तमाने न कक्ष्याह्वासः
किंत्वेकराशिह्वास एव भवति ॥

स्थिरदशायां यथाखण्डं निधनम् ॥ ३३ ॥

शशिनन्दपावका इत्यनेन सूत्रेण प्रोक्ता चरस्थिरद्विस्वभाव-
भेदैराधिगताब्दभेदा दशा स्थिरदशेति व्याख्यायते । तत्र चिरस्थि-
रद्विस्वभावात्मकेन राशित्रितयेन संपादितो भागः खण्डमिति
निगद्यते । चतुर्षु स्थिरदशाखण्डेषु अष्टमेशादिस्थित्या (प्राक्
२।१।१-२।१।९ सूत्राणि द्रष्टव्यानि) मृत्युयोगो यस्मिन्खण्डे
समायाति तस्मिन् खण्डे मरणं भवति ॥ खण्डमध्ये कस्मिन्
राशौ इति शङ्कायामाह—

**तत्रर्क्षविशेषः ॥ पापमध्ये पापकोणे रिपुरोगयोः
पापे वा ॥ ३४, ३५ ॥**

चरस्थिरद्विस्वभावराशिसंपादिते खण्डे यो विशिष्टो राशि-
निधनयोगसंपादकः स उच्यते— पापद्वयमध्यगतराशिदशायां लग्ना-
त्कारकाद्वा पापाक्रान्तत्रिकोणराशिदशायां पापाक्रान्तद्वादशाष्ट-
मराशेर्दशायां वा मरणं भवतीत्यर्थः । तथा च वृद्धवाक्यम्—
“ शुभमध्ये मृतिर्नैव पापमध्ये मृतिर्भवेत् ” इति ॥

तदीशयोः केवलक्षीणेन्दुशुक्रदृष्टौ वा ॥ ३६ ॥

द्वादशाष्टमेशयोर्ग्रहान्तरदृष्टिरहितायां केवलक्षीणेन्दुदृष्टौ
सत्यां तथाभूतायां शुक्रमात्रदृष्टौ सत्यां द्वादशाष्टमदशयोर्निधनं
भवति ॥

तत्राप्याद्यर्क्षारिनाथदृश्यनवभागाद्वा ॥ ३७ ॥

उपरिनिर्दिष्टदशायां राशौ वा कदा निधनं स्यात्तदाह—
तत्रापीति । आद्यर्क्ष ($\frac{6}{11}^{\circ}$) शब्देन दशमं स्थानमुच्यते तथा
च अरि ($\frac{3}{11}$) शब्देनाष्टमं स्थानम् । उपरिनिर्दिष्टराशेर्नवभागेषु

अन्तर्दशारूपेषु मध्ये दशमाधिपेन अष्टमाधिपेन वा दृष्टो यो नव-
भागस्तस्मान्निधनकालस्य निर्णयः कार्यः । दशमाधिपेनाष्टमा-
धिपेन वा दृष्टे नवभागे निधनं भवतीति यावत् । क्वचिल्लि-
खितपुस्तकेषु ' नवभागाब्दे ' इति पाठो दृश्यते । तत्र ' नव-
भागाब्द ' शब्दस्य अब्दरूपो नवभाग इत्यर्थः । एकवर्षप्रमाण-
कोन्तर्दशासंज्ञको नववर्षप्रमाणायाः स्थिरदशाया नवमो भाग
इति ज्ञेयम् ॥

पितृलाभभावेशप्राणी रुद्रः ॥ ३८ ॥

अथ रुद्रं व्याचष्टे— पितृ (६३) लाभ (५३) शब्दाभ्यां
प्रथमसप्तमस्थाने निर्दिश्येते । भावशब्देन चाष्टमनिर्देशः । लग्नस्य
सप्तमस्य च यावदष्टमेशौ तयोर्मध्ये यः प्राणी नाम बलीयान्स रुद्र
इति व्याख्यायते ॥

अप्राण्यपि पापदृष्टः ॥ ३९ ॥

बलहीनत्वेपि यदि पापग्रहदृष्टत्वं स्यात्तर्हि बलहीनस्य रुद्र-
संज्ञा भवति । तथा च बलीयानेको रुद्रो बलहीनोपि यदि पापदृ-
ष्टस्तर्हि द्वितीयो रुद्र इति कुत्रचिद् द्वौ रुद्रावपि स्यातामिति
सुत्रार्थः ॥

प्राणिनि शुभदृष्टे रुद्रे शूलान्तमायुः ॥ ४० ॥

बलवति रुद्रे शुभग्रहदृष्टे सति शूलान्तं आयुर्वर्तते । शूल-
शब्देन त्रिकोण उच्यते । एते च त्रिकोणा राशिचतुष्टयात्मकास्त्रि-
शूलशूलवत् त्रयो भवन्ति । अल्पमध्यदीर्घायुर्योगभेदात् प्रथमत्रि-
कोणान्ते द्वितीयत्रिकोणान्ते तृतीयत्रिकोणान्ते च क्रमेणायुः
समाप्तं भवति । दशावृत्तिर्लग्नं सप्तमं वारभ्य ज्ञेया ॥ अत्र ' रुद्र-

शूलान्तमायुः' इति बहुष्वाददर्शपुस्तकेषु पाठः । तद्ग्रहणे रुद्रस-
काशाद्दशाप्रवृत्तिर्ग्राह्या स्याद्रुद्रत्रिकोणान्तं चायुर्मर्यादा स्यादि-
त्यर्थः स्यात् । यतो रुद्रस्य शुभदृष्टत्वं गुणः । तस्मिन्सति अल्प-
मध्यदीर्घत्वेन त्रिधा भिन्नस्यायुषः परममर्यादा प्रथममध्यमतृतीय-
त्रिकोणदशान्तात्मिका रुद्रसकाशाद् दशाप्रारम्भे कृत एव संपा-
दिता स्यान्न लग्नसकाशात्सप्तमाद्वा इति विवेकः ॥

तत्रापि शुभयोगे ॥ ४१ ॥

रुद्रस्य शुभग्रहदृष्टिसकाशालब्धमुपर्युक्तमायुर्यदि रुद्रस्य
शुभग्रहसंयोगः स्यात्तर्हि निश्चयेन शूलान्तं स्यादित्यर्थः ॥

व्यर्कपापयोगे न ॥ ४२ ॥

निरुक्तयोगे कंचनापवादमाह—अर्कभिन्नपापग्रहस्य योगे
सति आयुर्मर्यादा न शूलान्तं गच्छेत्किंतु शूलमध्ये निधनं
स्यात् । व्यर्कशब्देन दशाविचारे सूर्यस्य न पापग्रहमध्ये गणनेति
सूचितं भवति ॥

मन्दारेन्दुदृष्टे शुभयोगाभावे पापयोगाभावेपि

वा परतः ॥ ४३ ॥

मन्दशब्देन शनेर्ग्रहणम्; आरशब्देन भौमस्य च । तथा
च शनिभौमचन्द्रदृष्टौ यदि रुद्रः स्यात्तर्हि तद्दृष्टिप्रभावेण,
विना शुभयोगं, विना पापयोगं चायुर्वृद्धिर्भवति । शूलान्तात्परतो
वर्तमानस्यापरशूलस्य मध्ये निधनं स्यादित्यर्थः । परत इत्यस्यात्र
परत्रिकोणे इत्यर्थः । केचित्तु परत इत्यस्य अप्राणिरूपस्य पररु-
द्रस्य सकाशादित्यर्थं कुर्वन्ति । पापयोगेपि वा शुभदृष्टौ वा परत
इत्यपि केचित्पठन्ति । क्वचिदादर्शपुस्तके “ शुभयोगाभावे

च सति पापयोगाभावेपि वा परतः ” इति स्पष्टतरं पठ्यते तदनन्तरं च “ अथवा सूत्रम् । मन्दारेन्दुदृष्टे शुभयोगाभावे पापयोगेपि वा शुभदृष्टौ वा परतः ” इत्यपि पाठः समुपलभ्यते । ‘ शुभदृष्टौ ’ तथा च ‘ अशुभदृष्टौ ’ इति द्विधापि पदच्छेदः । तथा च मन्दारेन्दुदृष्टिप्रभावेण बहुविधैः प्रकारैरायुर्दाय-निर्णयागतशूलादग्रतो वर्तमाने शूले निधनमनेन सूत्रेण प्रतिपादितं भवति । यद्वा प्राणिरुद्रस्यैव पक्षान्तरमिदं सूत्रम् । प्रथमसूत्रे शुभदृष्ट्या योगः प्रतिपादितः द्वितीयसूत्रे शुभयोगाद्योगस्तृतीयसूत्रे योगद्वयस्यापि भङ्गः प्रतिपादितः । प्रस्तुतसूत्रे तन्निमित्तत्रयाभावे सति मन्दादिदृष्टिमात्रादेव स्वतन्त्रतया योगः प्रतिपाद्यते । उपर्युक्ते ‘ तत्रापि शुभयोगे ’ इति सूत्रे तत्र (३६) पदेन द्विसंख्यालाभाद् द्वितीयरुद्रमनुलक्ष्य तत्रापीति सूत्रत्रयमपि व्याख्यातुं शक्यम् । प्राणिरुद्रस्य शुभदृष्ट्यपेक्षा भवेदप्राणिरुद्रस्य न दर्शनेन केवलेन योगः संपाद्यते किंतु शुभग्रहयुक्तत्वे सत्येव योगः संपादितः स्यादिति चार्थः सुसंपन्नः स्यात् । तथा चानन्तरं प्राणिनमप्राणिनमुभावप्याश्रित्यापवादः क्रियते व्यर्कपापयोगे नेति । सूत्रद्वयोपात्तयोगस्य रुद्रेण पापग्रहयोगे सति भङ्गो भवति, रवेर्योगे तु न योगमङ्ग इत्यर्थः । पापग्रहयोगेन भङ्गे सत्यपि पापदृष्टिविशेषो-नन्तरं पठ्यते—मन्दारेन्दुदृष्टे शुभयोगाभावे पापयोगेपि वा शुभदृष्टौ वा परतः । रुद्रे प्राणिन्यप्राणिनि वा शुभयोगाभावे सति, पापयोगो भवतु वा मा वा, शुभदृष्टिर्भवतु वा मा वा, मन्दारेन्दुयोगे सत्या-युर्वृद्धिः स्यादायुर्दायनिश्चितशूलादनन्तरे शूले निधनमापद्यते इति संक्षेपार्थः । अत्र सूत्रेषु शुभग्रहयोगो महाफलाय भवति, तस्मिन्न-सत्येव पापग्रहदृष्टिः पापग्रहयोगो वा सप्रयोजनः स्यात्तथा च शुभ-ग्रहदृष्टिः पापग्रहयोगे सति निष्प्रयोजना भवतीति संक्षेपतः सूचितं भवति । अस्मिन्प्रकरणे समुपात्तौ शुभपापवर्गौ वृद्धैर्व्याख्यातौ—

“अकारिमन्दफणिनः क्रमात् कूरा यथाश्रयम् । चन्द्रोपि कूर एवात्र
 क्वचिदङ्गारकाश्रये । गुरुध्वजकविज्ञाः स्युर्यथापूर्वं शुभग्रहाः ”
 इति । फणिशब्देन राहुरुच्यते ध्वजशब्देन च केतुः । अर्काद्या
 उत्तरोत्तरं कूराः, कूरक्षेत्रगाश्वेन्निरपवादं कूराः, शुभक्षेत्रेषु कूर-
 ताया ईषदुपशमः स्यात्तथैव गुरुध्वजादीनां यथापूर्वं शुभत्वाधिक्यं
 तच्च कूरक्षेत्रे किञ्चिदुपशाम्यति शुभक्षेत्रे निरपवादं प्रवर्तते ।
 एवमेवापरैर्वृद्धैरुक्तम्- “ प्रत्येकं शुभराशिस्थ उच्चस्थो वा बुधः
 शुभः । गुरुशुक्रौ च सौम्यस्थौ ततोऽन्यत्राशुभाः स्मृताः ” इति ।
 यदि शूले मृतिस्तर्हि कस्मिंश्शूले सा भवतीत्याहुर्विशेषं वृद्धाः-
 पापमात्रस्य शूलत्वे प्रथमर्क्षं मृतिर्भवेत् । मिश्रे मध्यमशूलर्क्षं
 शुभमात्रेऽन्त्यभे मृतिः ॥ शूलाश्रयेषु क्षेत्रेषु शुभानामाश्रयेषु च ।
 निर्याणमीरितं तत्तु शूलर्क्षेष्वेव निर्दिशेदिति ॥ अत्र द्वौ रुद्रौ
 तौ यदि एकत्र भवतस्तर्हि तयोरेकविधं शूलं भवति । तौ रुद्रौ
 यदि पापौ शूलफलदौ तर्हि प्रथमशूले मृतिः स्यात्, यद्येको रुद्रः
 शुभोपरः पापस्तर्हि मध्यमशूले, द्वावपि शुभौ चेदन्त्यशूले मृतिः
 स्यादिति कारिकार्थः । केचित्तु शूलक्षेत्रं रुद्रौ च यदि पापास्तर्हिदं
 फलं वदन्ति । एवं च बलवत्तरेण दीर्घायुष्वादियोगेन भङ्गभावे
 सत्येव शूलदशायां मृतिरिति विभावनीयं सुधीभिः ॥

रुद्राश्रयेऽपि प्रायेण ॥ ४४ ॥

प्रायेण रुद्राश्रिते शूलराशौ निधनं भवति । एतच्च शूल-
 स्यान्तः शूलसमुलङ्घने सत्यपरशूलस्याप्यन्तर्यथासंभवं ग्राह्यम् ।
 तच्च रुद्राश्रितराशिदशायां रुद्राश्रितराश्यन्तर्दशायां वा भवति ।
 प्रायशब्दादपिशब्दाच्च पूर्वमेव कदाचिदरिष्टयोगान्मृतिः स्यादिति
 द्योत्यते । यद्वा रुद्रशूलान्तात्परत आयुर्योगः प्रोक्तः स किमवाधिरिति

चेद्गुद्राश्रितराशिदशावधिः स इत्यनेन सूत्रेण प्रतिपादितं स्यात् ॥
रुद्राशयान्तरेव निरुक्ते आयुषि कंचन विशेषं दर्शयति—

क्रिये पितरि विशेषेण ॥ ४५ ॥

क्रिय (१२) शब्देन मीनराशिरुच्यते । मेषराशिरिति बाल-
कृष्णानन्दसरस्वतीप्रभृतयः । पितृशब्देन प्रथमं स्थानं लग्नरूप-
मुच्यते । तथा च मीने लग्ने सति रुद्राश्रये एव राशावायुःसमाप्तिः
स्यान्नारिष्टयोगादिना तत्पूर्वमिति भावः ॥

द्वन्द्वे रुद्रे तदन्तं प्रायः ॥ ४६ ॥

रुद्रद्वयसाधारण्येन गुणविशेषात्फलविशेषः कथ्यते । द्विस्व-
भावराशौ प्राणिन्यप्राणिनि वा रुद्रे सति रुद्राश्रयद्विस्वभावराशि-
दशान्तं प्राय आयुर्भवति । प्रायःपदाद्योगविशेषेण पूर्वं परतोपि
वा निधनं भवेदिति द्योत्यते । द्वन्द्वशब्देनाष्टमं स्थानमुच्यते इति
केचित् ॥

प्रथममध्यमोत्तमेषु वा तत्तदायुषाम् ॥ ४७ ॥

अल्पमध्यदीर्घाद्यायुर्योगवशात्तत्तदल्पमध्यदीर्घायुर्योगयुक्तानां
नराणां क्रमेण प्रथमे रुद्रशूले द्वितीये वा रुद्रशूले तृतीये वा
यथायोगमायुषः समाप्तिर्भवति । आयुरारम्भश्च लग्नसप्तमादितो
यथाप्राणं वेदितव्यः ॥

शूले चेत्तदन्तःशूले ॥ ४८ ॥

यदि रुद्रशूले आयुःसमाप्तिस्तर्हि शूलमहादशायां या द्वाद-
शराशीनामन्तर्दशास्तासु या रुद्रशूलान्तर्दशा तस्यां निधनं स्यात् ।
तदन्तशूले इत्यपि पाठस्तस्य च शूलावसानराशिदशायां निधन-
मित्यर्थः ॥

स्वभावेशो महेश्वरः ॥ ४९ ॥

स्वशब्देनात्मकारक उच्यते भाव (१६) शब्देन चाष्टमं स्थानम् । आत्मकारकाश्रितभावसकाशादष्टमभावाधिपतिर्महेश्वर इति संज्ञितो ग्रहो भवति ।

स्वोच्चे संग्रहे रिपुभावेशप्राणी ॥ ५० ॥

प्रकारान्तरेण महेश्वरग्रहं दर्शयति—आत्मकारकोच्चराशौ ग्रहयुक्ते सति आत्मकारकस्थानाद् द्वादशस्थानेशाष्टमस्थानेशयोर्मध्ये यो बलवत्तरः स महेश्वरग्रहः कथ्यते । आत्मकारकोच्चस्थाने ग्रहाभावे नानेन प्रकारेण महेश्वरः । द्वादशेशाष्टमेशयोः समबलत्वे उभावपि महेश्वरौ भवतो यथा समबलावष्टमेशौ द्वावपि रुद्रौ तद्वत् । संग्रहे इत्यस्य स्थाने 'स्वभे' इत्यपि पाठः । तथा च स्वोच्चे स्वराशौ वात्मकारके सति तदष्टमद्वादशेशयोर्यो बलवत्तरः स महेश्वर इत्यर्थः ॥

पाताभ्यां योगे स्वस्य तयोर्वा रोगे ततः ॥ ५१ ॥

आत्मकारकस्य पाताभ्यां राहुणा केतुना वा योगे सति अथवा कारकाद्रोगे (१३) नाम अष्टमे स्थाने राहौ वा केतौ वा वर्तमाने कारकाद् द्वादशाष्टमेशयोर्यो बलीयान्स महेश्वरः । यद्वा ततः (६६) इति शब्देन षष्ठ उच्यते । तथा च कारकस्य राहोः केतोर्वा योगेऽथवा कारकादष्टमे राहौ केतौ वा वर्तमाने कारकाद्यो रविचन्द्रकुज इति क्रमेण षष्ठो ग्रहः स महेश्वरो भवतीत्यर्थः । अथवा ततः (६६) इति शब्देन तृतीय उच्यते ग्रहाणां नवसंख्यत्वेन नवसंख्यैव विभागस्योचिततरत्वात् । ततः

कारकातृतीयो ग्रहो रव्यादिगणनया महेश्वर इत्यर्थः ॥ महेश्वर-
ग्रहस्य ब्रह्मग्रहसाहित्येन फलजनकत्वाद् ब्रह्मग्रहमाह—

**प्रभुभाववैरीशप्राणी पितृलाभप्राण्यनुचरो विषमस्थो
ब्रह्मा ॥ ५२ ॥**

प्रभु (५३) भाव (५५) वैरि (३५) शब्दैस्तुक्रमं षष्ठाष्टमद्वा-
दशानि स्थानानि निर्दिश्यन्ते । पितृ (६१) लाभ (५३) शब्दाभ्यां
लग्नसप्तमे उच्यते । अनुचरः पृष्ठभागस्थः । सप्तमादिद्वादशपर्य-
न्तानि स्थानानि लग्नस्य पृष्ठभागस्तथा च लग्नादिषट्कं सप्तमस्य
पृष्ठभागः । मेषवृषभमिथुनतुलावृश्चिकधनूंषि विषमस्थानानि ।
तथा च लग्नसकाशात् षष्ठाष्टमद्वादशस्थानस्थितेषु बलवान्, तथैव
लग्नसप्तमयोर्यद्वलीयस्तत्पृष्ठभागे वर्तमानस्तथैव विषमराशिस्थितो
यो ग्रहः स ब्रह्मग्रह इति व्याख्यायते ॥

ब्रह्मणि शनौ पातयोर्वा ततः ॥ ५३ ॥

शनिराहुकेतवो नैव ब्रह्मग्रहा भवन्तीत्याह—यदि उपर्युक्त-
व्याख्यया शने राहोः केतोर्वा ब्रह्मत्वमागच्छेत्तर्हि शने राहोः
केतोर्वा सकाशाद्रव्यादिगणनया यः षष्ठः स ब्रह्मा स्यात् । मता-
न्तरेण ततः शब्दस्य तृतीय इत्यप्यर्थो भवेदिति प्रागुक्तमेव ।
तृतीयस्य षष्ठस्य बाधिपतिरपि ग्रहीतुं शक्यः ॥

बहूनां योगे स्वजातीयः ॥ ५४ ॥

स्वजातीयः कारकजातीयो राश्यन्तःसमधिगतांशाधिक्य-
भागिति यावत् । यदोपर्ययुक्तरीत्या बहूनां ग्रहाणां ब्रह्मत्वं प्रसज्यते
तदा राशिगतांशाधिक्येन निर्णयः कार्य इति सूत्रार्थः ॥

राहुयोगे विपरीतम् ॥ ५५ ॥

यदि अनेकेषु ब्रह्मत्वयोग्यग्रहेषु मध्ये राहुर्वर्तत तर्हि विपरीतगणना कार्या । तथा च राशौ न्यूनतमांशत्वेन राहुर्ब्रह्मा भवति । न तु अंशाधिक्यात् ॥

ब्रह्मा स्वभावेशो भावस्थः ॥ ५६ ॥

कारकाद्यदष्टमं तस्येशो यदि अष्टमे वर्तत तर्हि स एव ब्रह्मा भवति, नात्र विषमस्थत्वादयोऽपेक्ष्यन्ते । ब्रह्मस्वभावेश इति पाठे ' ब्रह्मस्व ' इति द्वन्द्वश्रयेण पूर्वोक्तब्रह्मणः सकाशादष्टमः कारकाद्वा योऽष्टमोऽष्टमाधीशो वा स ब्रह्मा इति अर्थः संपद्यते । स्वभावेशो भावस्थः इत्यत्राष्टमेशोष्टमस्थो वेति विकल्पोपि ग्रहीतुं शक्यः ॥

विवादे बली ॥ ५७ ॥

उपर्युक्तप्रकारेणानेकेषां ब्रह्मत्वे ' अग्रहात्सग्रह ' इत्यादिरीत्याऽधिकबलसमायुक्तो ब्रह्मा भवति ॥

ब्रह्मणो यावन्महेश्वरर्क्षदशान्तमायुः ॥ ५८ ॥

ब्रह्मग्रहाश्रितराशितो महेश्वराश्रितराशिपर्यन्तं यावत्यो महादशाश्वरस्थिरादिप्रकारतो भवन्ति तावदायुर्वर्षाणि भवन्ति ॥ महादशायामपि कस्यामन्तर्दशायां निधनमित्याह—

तत्रापि महेश्वरभावेशत्रिकोणाब्दे ॥ ५९ ॥

तत्रापि महेश्वरमहादशायामपि महेश्वराश्रितराशेर्योष्टमो राशिस्तस्य य ईशस्तेनाश्रितो यो राशिस्तत्रिकोणराशेर्योन्तर्दशारूपोब्दस्तस्मिन्निर्धनं भवति । अत्राब्दशब्देनान्तर्दशानिर्देशात्सामान्यतो नववर्षात्मिका द्वादश महादशा भवन्ति, महादशा-

यामपि नववर्षात्मिकायां नवान्तर्दशा वर्षैकप्रमाणा भवन्तीति सूचितं भवति । राशीनां दशा द्वादश भवन्ति ग्रहाणां तु नवैव भवन्तीत्यर्थः । अन्तर्दशानयनरीत्या सत्यपि तासामब्दाधिक्ये न्यूनत्वे वा अत्र सूत्रेन्तर्दशा एकवर्षप्रमाणैव ग्राह्येति केचित् ॥

स्वकर्मचित्तरोगरिपुनाथप्राणी मारकः ॥ ६० ॥

आत्मकारकालग्राह्या तृतीयषष्ठाष्टमद्वादशेशानां मध्ये यो बलवान्ग्रहः स मारको ग्रह इति व्याख्यायते । तुल्यबलत्वे द्वावपि त्रयोपि वा मारका भवन्तीत्यर्थः ॥

चित्तनाथः प्रायेण ॥ ६१ ॥

चित्तशब्देन षष्ठ उच्यते । प्रायः षष्ठस्थानेशो मारको भवति । मुख्यतया मारको भवति मुख्यमारको भवतीत्यर्थः ॥

तदृक्षदशायां निधनम् ॥ ६२ ॥

मारकग्रहाश्रितो मारकस्वामिको वा यो राशिस्तन्महादशायां निधनं भवति । यदि षष्ठाष्टमादीशा बहवो मारकास्तर्हि षष्ठे-शदशायां निधनमितरमारकदशासु रोगादयो भवन्तीत्युक्तम् ॥

तत्रापि कालाद्रिपुरोगचित्तनाथापहारे ॥ ६३ ॥

कालशब्देन लग्नकाल उच्यते । अथवा काल ($\frac{3}{4}$) शब्देन सप्तममपि स्थानं लभ्येत । अपहारशब्देनान्तर्दशोच्यते । तथा च— उपर्युक्ताया महादशाया मध्ये लग्नात्सप्तमाद्वा द्वादशाष्टमषष्ठानि यानि स्थानानि तेषां ये ईशास्तेषामन्तर्दशायामब्दप्रमाणायां निधनं भवतीत्यर्थः । द्वादशाष्टमादीनामीशेषु मध्ये यो बलिष्ठस्तस्य दशायां निधनमितरेषां दशासु रोगादय इति भावः । अत्र काश्चिद्वृद्धकारिका उद्धृताष्टीकायाम् “ षष्ठाष्टमेशौ भवतो मारकौ; अष्टमेश्वरः ।

प्रायेण मारको राशिदशास्वत्र विशेषतः ॥ षष्ठमे पापभूयिष्ठे षष्ठेशो मुख्यमारकः । षष्ठात् त्रिकोणगो वापि मुख्यमारक इष्यते ॥ मध्यायुषि मृतिः षष्ठदशायामष्टमस्य वा । षष्ठात् त्रिकोणस्य पुनर्दीर्घाल्पविषये भवेत् ॥ षष्ठे बलयुते तस्य त्रिकोणे मृतिमादिशेत् । षष्ठेशश्चेद्बलाढ्यः स्यात्तत्त्रिकोणे मृतिं वदेत् ॥ व्यवस्थेयं समस्तापि कारकादिदशास्वपि । बलिनः शुक्र- (१) शशिनो- (७) ग्राह्यं षष्ठाष्टमादिकम् ॥ अन्ये तु—“चरे चर-स्थिरद्वन्द्वौ इति यो राशिरागतः । स एव मारको राशिर्भवतीति विनिर्णयः । बहुराशि-समावेशे बलवान्मारकः स्मृतः । अपरे तु—“चर इत्यादिनायुर्यत् तत्समाप्त्युचितो भवेत् । यो राशिः स तु विज्ञेयो मारकः सूत्रसंमतः” इत्यादि श्लोकं पठित्वा चर इति श्लोकेन यद्दीर्घाद्यायुः समायातं तदायुर्यद्वाशौ समाप्तं तद्वाशिरेव मारक इत्यर्थमाहुः ॥

॥ इति जैमिनीये उपदेशसूत्रे द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

॥ अथ द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

प्रथमपादे आयुर्मर्यादा बहुभिः प्रकारैर्व्याख्याता निधन-
कालश्च निर्णीतः । निर्णीतायामायुर्मर्यादायां केन प्रकारेण कथं
वा निधनमित्याह सूत्रकारोस्मिन्पादे । तथैव मातापित्रादीनामपि
निधनकालमाह—

रविशुक्रयोः प्राणी जनकः ॥ १ ॥

सूर्यभार्गवयोर्मध्ये यो बलीयान्स जनको भवति पितृकारको
भवतीति यावत् ॥

चन्द्रारयोजननी ॥ २ ॥

सोमभौमयोर्मध्ये यो बलीयान्स मातृकारको भवति । बली-
यस्त्वनिर्णयस्तु अग्रहात्सग्रहो ज्यायानित्यादिकमवलम्ब्य कर्तव्यः॥

अप्राण्यपि पापदृष्टः ॥ ३ ॥

बलीयस्त्वाभावेपि यदि रव्यादिः पापग्रहदृष्टो भवेत्तर्हि पित्रा-
दिकारकतां भजेत् । एवं पित्रादिकारकाणां प्राण्यप्राणिभेदेन
द्विविधं बलवत्त्वं सिद्धम् ॥

प्राणिनि शुभदृष्टे तच्छूले निधनं मातापित्रोः ॥ ४ ॥

पितृकारके मातृकारके वा प्राणिनि शुभदृष्टे सति मातृ-
कारकपितृकारकाश्चयराशित्रिकोणदशायां मातापित्रोर्यथाक्रमं मरणं
वेदितव्यम् ॥ ४ ॥

तद्भावेशे स्पष्टबले ॥ ५ ॥ तच्छूले इत्यन्ये ॥ ६ ॥

पितृकारके मातृकारके वा अप्राणिनि सति तस्याष्टमेशे

कारकादधिकबले सति अष्टमेशाश्रितराशित्रिकोणे निधनं भवति ।
अथवा अष्टमेशो कारकापेक्षया बलवत्तरे सति पितृमातृकारक-
शूलदशायां निधनं भवति इत्यपि केचित् ॥

आयुपि चान्यत् ॥ ७ ॥

अल्पाद्यायुर्योगविषये, तद्दशासंचाराङ्गं च विशेषजातं तत्त-
त्कारकं तत्तत्कारकाश्रयराशिमारूढादिकं द्वारबाह्यादि च सर्वं पूर्ववत्
संपादनीयम् ॥

अर्कज्ञयोगे तदाश्रये क्रिये लग्नमेषदशायां पितुरित्येकं ॥ ८ ॥

क्रिय (१२) शब्देन द्वादशं स्थानमुच्यते मेष (६५) शब्देन
च पञ्चमम् । बुधसूर्ययोर्योगे सति तयोराश्रयीभूते राशौ लग्नाद्
द्वादशे सति लग्नदशायां पञ्चमराशिदशायां वा पितुर्निधनमित्येके
वदन्ति । लग्नशब्देन तृतीयं स्थानं निर्दिश्यते इति केचित् । तदा-
श्रयपदेन सूर्यबुधस्वामिकाः सिंहमिथुनकन्याराशयोपि ग्रहीतुं
शक्याः । क्रियशब्दस्य यवनजातकोक्तवराहमिहिरादिनिर्दिष्टमेषरा-
शिपरोर्थो मतान्तरत्वेन टीकासु निर्दिष्टः । परंतु जैमिनिप्रक्रियो-
पलब्धवर्णप्रोक्तराशिनिर्देशरीत्या क्रियशब्देन द्वादशस्थानमेव
ग्राह्यामिति विवेकः ॥

व्यर्कपापमात्रदृष्टयोः पित्रोः प्राग् द्वादशाब्दात् ॥ ९ ॥

मातापितृकारकयोः प्राणिनोरप्राणिनोर्वा अर्कातिरिक्तपाप-
ग्रहेण शुभराहितेन दृष्टयोः संतोर्द्वादशाब्दात्पूर्वमेव निधनं भवति ।
रविदृष्टौ शुभग्रहदृष्टौ वा नायं योग इति भावः ॥

गुरुशूले कलत्रस्य ॥ १० ॥

गुर्वाश्रितराशित्रिकोणदशायां कलत्रनिधनं भवति । गुरोः पतिकलत्रादिकारकत्वान्दुर्तुरपि कलत्रशब्देन निर्देशः ॥

तत्तच्छूले तेषाम् ॥ ११ ॥

• तत्तत्कारकाश्रयराशित्रिकोणराशिदशायां मातुलादीनां निधनं भवति ॥

कर्मणि पापयुतदृष्टे दुष्टं मरणम् ॥ १२ ॥

अधुना मरणभेदानाह— लघात्कारकाद्वा तृतीये पापेन युतं दृष्टे वा दुष्टं मरणं भवति । तत्तत्कारकसकाशात्तृतीये स्थाने पापयुते पापदृष्टे वा तस्य तस्य जनकादेर्मरणं भवतीति विभावनीयम् ॥

शुभं शुभदृष्टियुते ॥ १३ ॥

तत्तत्कारकात् तत्तद्भविष्यालगाद्वा तृतीये शुभयुते शुभदृष्टे वा यथायोगं तस्य तस्य शुभं मरणं भवति ॥

मिश्रे मिश्रम् ॥ १४ ॥

शुभपापयोर्द्वयोरपि दृष्टौ योगे वा शुभाशुभात्मकं मरणम् ॥

आदित्येन राजमूलात् ॥ १५ ॥

अधुना मरणनिमित्तानि दर्शयति— तृतीये आदित्येन युते दृष्टे वा राजहेतोर्मरणं भवति ॥

चन्द्रेण यक्ष्मणः ॥ १६ ॥

तृतीये चन्द्रेण युते दृष्टे वा यक्ष्मणो नाम राजयक्ष्मणा मरणं भवति ॥

कुजेन व्रणशस्त्राग्निदाहाद्यैः ॥ १७ ॥

तृतीये भौमेन युक्ते दृष्टे वा व्रणेन शस्त्रादिना अग्निदाहा-
दिना वा मरणं स्यात् ॥

शनिना वातरोगात् ॥ १८ ॥

तृतीये शनिना दृष्टे युक्ते वा वातरोगान्निधनं स्यात् ॥

मन्दमान्दिभ्यां विषसर्पजलोद्वन्धनादिभिः ॥ १९ ॥

तृतीये शनिगुलिकाभ्यां दृष्टे युक्ते वा विषादिभिः सर्पदंशेन
जलपातादुद्वन्धनादिभिर्वा आकस्मिकं निधनं स्यादिति भावः ॥

केतुना विषूचीजलरोगाद्यैः ॥ २० ॥

तृतीये केतुना युक्ते दृष्टे वा विषूच्या जलोदरेण तत्सदृशेन
वा रोगेण मरणं भवति ॥

चन्द्रमान्दिभ्यां पूगमदान्नकवलादिभिः

क्षणिकम् ॥ २१ ॥

तृतीये चन्द्रेण गुलिकेन वा युक्ते दृष्टे वा पूगफलेन
गलबिलावरोधाद् विषयुक्तान्नभक्षणाद्वा सत्वरं मरणं संपद्यते ॥

गुरुणा शोफारुचिवमनाद्यैः ॥ २२ ॥

तृतीये गुरुणा युक्ते दृष्टे वा शोफेन अरुच्या अन्नस्य
वमनादिना वा मरणं स्यात् ॥

शुकेण मेहात् ॥ २३ ॥

तृतीये शुकेण युक्ते दृष्टे वा मधुमेहरोगान्मरणं स्यात् ॥

मिश्रे मिश्रात् ॥ २४ ॥

तृतीये फलदायकग्रहयोगान्मिश्रं फलं भवति । अनेकै
रोगैः कारणैर्वा समिश्रैर्निधनं स्यादिति यावत् ॥

चन्द्रदृग्योगान्निश्चयेन ॥ २५ ॥

तृतीये चन्द्रेण युते दृष्टे वा तत्तद्ग्रहयोगेन दृष्ट्या वा प्राप्यमाणं फलं निश्चयेन स्यात् ॥

शुभैः शुभदेशे ॥ २६ ॥

निधनदेशं दर्शयति सूत्रद्वयेन—तृतीये स्थाने शुभग्रहे सति शुभग्रहदृष्टौ सत्यां वा शुभदेशे पुण्यकृतामार्याणां देशे शुभकर्म-संपन्ने मरणं भवति ॥

पापैः कीकटे ॥ २७ ॥

तृतीये स्थाने पापग्रहस्य योगे दृष्टौ वा कीकटे नाम अनार्यनिवासे मगधादौ देशे मरणं स्यात् । कीकटशब्द ऋग्वेदे तृतीयमण्डले विश्वामित्रस्यार्षे “ किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो ” (मं. ३ सू. ५३ ऋ. १४) इत्यत्र दृश्यते । तद्व्याख्यानं यास्काचार्यैः “ किं कृताः, किं क्रियाभिरिति प्रेप्सा वा ” (निरुक्त ६।३२) इति शब्दैरनार्यनिवास इति कृतम् । कीकटशब्दप्रयोगाच्च सूत्रकाराणां प्राचीनत्वं यास्कसमकालीनत्वरूपं दर्शयतीत्युक्तम् । विस्तरस्तु प्रास्ताविकेऽवलोकनीयः (परिच्छेद. ४४) ॥

गुरुशुक्राभ्यां ज्ञानपूर्वम् ॥ २८ ॥

तृतीये स्थाने गुरुशुक्रयुक्ते गुरुशुक्रदृष्टे वा ज्ञानपूर्वं मृतिर्भवति, मरणकाले न मनोदौर्बल्यं मोहो वा भवति ॥

अन्यैरन्यथा ॥ २९ ॥

तृतीये स्थाने गुरुशुक्रभिन्नग्रहयुक्ते दृष्टे वा मरणकाले मोहाक्रान्तता मनसो भवति तथैव तृतीये स्थाने गुरुणा शुक्रेण वा इतरग्रहसहितेन दृष्टे युते वा मरणकाले संज्ञासहितत्वं संज्ञारहितत्वमुभे अप्यंशतः स्याताम् ॥

लेयजनकमध्ये शनिराहुकेतुभिः पित्रोर्न संस्कर्ता ॥ ३० ॥

लेय (१३) शब्देन लग्नमुच्यते, जनक (१३) शब्देन च द्वादशम् । लग्नमध्ये तथा च द्वादशमध्ये शनिना राहुसहितेन केतुसहितेन वा युक्ते सति क्रमेण मातुः पितुश्च संस्कर्ता न भवति । मध्यशब्देन राशिषट्कं गृह्यत इत्युत्तरसूत्रात्स्पष्टम् । तथा च प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठान्यतमे शनिना राहुसहितेन केतुसहितेन वा युक्ते मातुरन्त्यसंस्कारकर्तृत्वं नरो न लभते । द्वादशैकादशदशमनवमाष्टमसप्तमान्यतमे शनिना राहुयुतेन केतुयुतेन वा युक्ते पितुर्नान्त्यसंस्कारकर्तृत्वम् ॥

लेयादिपूर्वार्धे जनकाद्यपरार्धे ॥ ३१ ॥

लग्नादिषट्कं क्रमेण गृहीतं लेयादिपूर्वार्धं लेयमध्यशब्देनोच्यते । तथैव द्वादशादिषट्कं व्युत्क्रमेण गृहीतं जनकाद्यपरार्धं जनकमध्यशब्देनोच्यते ॥

शुभग्रहदृष्टियोगान्न ॥ ३२ ॥

शुभग्रहदृष्टियोगे सति उपरिकथितस्य संस्कर्त्रभावरूपयोगस्य भङ्गो भवति । लेयजनकादिसूत्रत्रयं परस्परापेक्षया संयुक्तं व्याख्येयम् । तथा च लग्नादिपूर्वषट्के यत्र राशौ शनिराहुकेतूनामन्यतमौ द्वौ स्यातां तस्मिन् राशौ शुभग्रहरहिते शुभग्रहदृष्टिरहिते च सति नरस्य न मातृसंस्कर्तृत्वम् । तथैव अपरषट्के शनिराहुकेतुयुक्तराशौ शुभग्रहदृष्टियोगरहिते सति न पितृसंस्कर्तृत्वम् ॥

॥ इति जैमिनीये उपदेशसूत्रे द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

॥ अथ द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

विषमे तदादिर्नवांशः । अन्यथाऽऽदर्शादिः ॥ १, २ ॥

अथ दशाभेदान्कांश्चिद्वर्शयति सूत्रकारः । विषमशब्देनात्र विषमपदस्था राशयो मेघवृषभमिथुनाः तुलावृश्चिकधनुःसंज्ञकाश्च गृह्यन्ते । अन्यथाशब्देनेतरे समराशयो गृह्यन्ते । नवांशशब्दार्थ-विषये बहुधा विप्रतिपत्तिर्दृश्यते टीकाकारेषु । केचिदन्तर्दशां सामान्यतो नववर्षात्मिकाया महादशाया नवमांशरूपामेकवर्षप्र-माणां नवांशशब्देन गृह्णन्ति । केचित्त्रिंशदंशप्रमाणकस्य राशे-र्नवमं भागं तृतीयांशसहितांशत्रिकप्रमाणं गृह्णन्ति । अपरं तु नव-भिर्ग्रहैर्विभाजिताया महादशाया नव भागान्गृह्णन्ति । ततोप्यपरे महादशाया द्वादशधा विभक्ताया द्वादशो भागो नवांश इति वदन्ति । परे तु नवग्रहैः कृता महादशास्तथैवान्तर्दशा अपि नवांशशब्दार्थ-तया स्वीकुर्वन्ति । सर्वथापि नवांशशब्देन दशेत्यपरपर्याया भिन्न-भिन्नराशिनिर्दिष्टा भिन्नाभिन्नग्रहनिर्दिष्टा वा कालखण्डाः प्रतिपा-द्यन्ते इति तु निश्चितमेव । तत्र लग्नराशिर्विषमपदस्थश्चेत्तर्हि नवांशोन्तर्दशारूपो महादशारूपो वा लग्नराशेरेवारम्भणीयः; लग्न-राशिः समपदस्थश्चेत्तर्हि संमुखस्थितराशितः स आरम्भणीयः इत्यर्थः समीचीनस्तथा च संमुखस्थितत्वेन च चरराशितोष्टमः स्थिरराशितः षष्ठो द्विस्वभावराशितश्च सप्तमो राशिर्ग्राह्य इति युक्तियुक्तं विभाति । टीकाकारास्तु आदर्शपदेन संमुखीनं सप्तममेव निश्चयेन गृह्णन्ति । अपरे च आदर्शशब्देनादर्शस्वभावं प्रतिबिम्बनिदर्शनरूपं मनसि विभाव्य लग्नराशिः समश्चेत्प्रथमं लग्नस्थानमनन्तरं लग्नतो द्वादशं तदनन्तरमेकादशमिति प्रतिलोमं महादशाया अन्तर्दशाया वा व्युत्क्रमगणना भवतीत्यर्थं प्रति-पादयन्ति । केचित्तु— “ ओजराशिगते खेटे क्रमादन्तर्दशां नयेत् ।

तत्तद्वाशिनवांशाद्या युग्मे तु विपरीततः” ॥ इति वृद्धोक्तमवलम्ब्य प्रकृते द्वे अपि सूत्रे अन्यथा व्याचख्युः । तथा च तेषां व्याख्या— विषमराशौ दशाप्रवर्तके ग्रहे सति महादशाया यानि वर्षा-ण्यागतानि तानि नवधा विभज्य प्रथमदशाप्रवर्तकग्रहाश्रितरा-शिमारभ्य क्रमेणाष्टोत्तरशतनवांशांस्तत्तद्वाशिनाम्ना नवधा गणयेत्, युग्मराशौ दशाप्रवर्तके सति व्युत्क्रमेण संमुखराशिमारभ्य वा गणयेदिति । तथा च उक्तास्वन्तर्दशासु न महादशास्विव षष्ठ्यष्टक्रमो न वा केन्द्रक्रमः, किंतु सर्वत्रानुज्झितक्रमः समराशौ व्युत्क्रमेण विषमराशौ क्रमेण स्वीकार्य इति ॥

शशिनन्दपावकाः क्रमादब्दाः स्थिरदशायाम् ॥ ३ ॥

स्थिरदशायां चरस्थिरद्विस्वभावराशीनामब्दाः क्रमेण सप्त-ष्टनवसंख्याका नियतत्वेन ग्राह्याः । शशि (५५) शब्देन सप्त-संख्या व्यज्यते, नन्द (६६) शब्देनाष्टसंख्या, पावक (७७) शब्देन च नवसंख्या । तथा च मेषे सप्त, वृषेष्टौ, मिथुने नवेति-प्रकारेण गणना कार्या ॥

ब्रह्मादिरेषा ॥ ४ ॥

शशिनन्देत्यादिसिद्धैषा स्थिरदशा ब्रह्मग्रहाश्रितराशिमारभ्य प्रवर्तनीया ॥

अथ प्राणः ॥ ५ ॥

अधिकारोयमा पादपरिसमाप्तेः । इत उत्तरं प्रतिसूत्रं यथा-संभवं प्राण इति पदं समुपस्थितं भवति । इतःपरं राशीनां बहुविधं बलं प्रोच्यते ॥

कारकयोगः प्रथमो भानाम् ॥ ६ ॥

राशीनां कारका नाम रव्यादयो ग्रहा अत्र सामान्यतः

कारकशब्देनोच्यन्ते, न आत्मादिकारकाः । ग्रहसत्त्वं नाम ग्रहयुतत्वं राशीनां प्रथमः प्राणः बलमित्यर्थः । टीकाकाराः केचित्कारकशब्देन राशीनां स्वस्वकारकान् राश्यधिपान् गृह्णन्ति, परं तन्न समीचीनम् । राशिस्वाभिबलस्य पृथगेवाक्तत्वात् ॥

साम्ये भूयसा ॥ ७ ॥

ग्रहयोगात्समत्वे यस्याधिका ग्रहाः स राशिर्बलवान्भवति । सग्रहादधिकग्रहो बलवानित्यर्थः ॥

ततस्तुङ्गादिः ॥ ८ ॥

यदि ग्रहसाम्यं न न्यूनाधिक्यं वा तर्हि यस्मिन्नाशौ तुङ्गो ग्रहः मित्रगृहस्थो वा ग्रहः शुभदृष्टो वा, स राशिर्बलवान्भवति ॥

निसर्गस्ततः ॥ ९ ॥

उपरिप्रोक्तग्रहाधिक्यतुङ्गत्वादि यदि न निर्णायकं किमपि लभ्येत तर्हि राशीनां निसर्गबलेन निर्णयः कार्यः । तच्च निसर्गबलं चरात्स्थिरो बलवान्स्थिराच्च द्विस्वभाव इत्यादिरूपम् ॥ तथा च वृद्धकारिका— “अग्रहात्सग्रहो ज्यायान्सग्रहादधिकग्रहः । साम्ये चरास्थिरद्वन्द्वाः क्रमात्स्युर्बलशालिनः ” इति ॥

तदभावे स्वामिन इत्थंभावः ॥ १० ॥

कारकयोगादिबलनिर्णायकस्य सर्वथाऽभावे राश्यधिपस्य इत्थंभावः बलनिर्णायको भवति । तथा च राश्यधिपः सग्रहश्चेत्सोधिकबल इति प्रकारेण तत्तद्राश्यधिपबलं निर्णय्य तत्तद्राशिं

१ न. निसर्गस्ततः ॥ ९ ॥ इति प्रथमः ॥ १० ॥ स्वामिभुभट्टयोगो द्वितीयः ॥ ११ ॥ स्वामिनस्तृतीयः ॥ १२ ॥ स्यात्स्वामिनः कण्टकादिष्वपारदौर्बल्यम् ॥ १३ ॥ चतुर्थतः पुरुषे ॥ १४ ॥ तदभावे स्वामिन इत्थंभावः ॥ १५ ॥ आग्रायतोत्र विशेषान् ॥ १६ ॥ प्रातिवेशिकः पुरुषे ॥ १७ ॥ पितृलाभप्रथमप्राण्यादिशूलदशा निर्याण ॥ १८ ॥

प्रति संक्रामयेदित्यर्थः । इत्थंभाव इत्यस्य स्थाने तद्भाव इति पाठे राशिद्वारा राशिस्वामिनोपि बलवत्त्वमित्यर्थः संपद्यते । नेपालीये हस्तलिखिते एतदादीनि त्रीणि सूत्राणि “ चतुर्थतः पुरुषे ” (२।३।१७) इत्यस्यानन्तरं पठ्यन्ते । स एव पाठः समीचीनो दृश्यते । बलचतुष्टये कथिते सत्येव बलाभावे किं कार्यमिति संदेहे एवैतदादेः सूत्रत्रयस्य बलनिर्णायकपरस्योचित्यात् ॥

आग्रायतोत्र विशेषात् ॥ ११ ॥

एकस्मिन् राशौ बहुग्रहेषु सत्सु राशिद्वारकबलस्य समत्वेपि अत्र जैमिनीये आग्रायतो भागाधिको ग्रहोधिकांशयुक्तो विशेषेण बलवान्भवति । अग्रमायतो ग्रायतः । अग्रायत एव आग्रायतः । आक्रान्ताधिकांश इति यावत् ॥

प्रातिवेशिकः पुरुषे ॥ १२ ॥

पुरुषे ओजराशौ प्रातिवेशिकः समीपगृहस्थः पुरस्तात्पृष्ठतो वा बलप्रदो भवति ।

इति प्रथमः ॥ १३ ॥

इत्युक्तीत्या ग्रहसकाशाद्राशेर्बलानयनप्रकारः प्रथमः कथितः । तस्य च प्रथमः प्राण इति पारिभाषिकी संज्ञा । अधुना द्वितीयः प्रकारः कथ्यते—

स्वामिगुरुज्ञद्योगो द्वितीयः ॥ १४ ॥

राशेः स्वामियोगः, गुरुयोगः, बुधयोगः, एतेषां दृष्टिर्वा द्वितीयः प्राण इति व्यवह्रियते । अत्र केचित्स्वामिन उपरि गुरोर्बुधस्य वा दृष्टिर्योगो वा द्वितीयः प्राण इत्यर्थं कुर्वन्ति । स्वामिनस्तृतीय इत्यग्रेतनसूत्रेण सह पुनरुक्तिवारणाय सोर्थ इति च प्रतिपादयन्ति ॥

स्वामिनस्तृतीयः ॥ १५ ॥

राश्यधिपस्य राशौ वर्तमानत्वं तृतीयः प्राणो निगद्यते ॥

स्वात्स्वामिनः कण्टकादिष्वपारदौर्बल्यम् ॥ १६ ॥

स्वशब्देन कारकग्रहोत्र प्रतिपाद्यते स राशिर्वा यस्य बला-
बलविचारः प्रस्तूयते । कारकग्रहस्य लग्नादिराशेर्वा केन्द्रे पणफरे
आपोक्लिमे च वर्तमानानां ग्रहाणां परस्परं बलाधिक्यन्यूनताया
विचारे कर्तव्ये केन्द्रस्था बलिष्ठास्तदपेक्षया पणफरस्था दुर्बला
आपोक्लिमस्थास्तु दुर्बलतमा इत्यादिशङ्कायां समुद्भूतायां राशि-
नैसर्गिकबलमत्र राश्यधिपविषये अकिञ्चित्करमिति सूत्रेणानेन
प्रतिपाद्यते । कारकग्रहालग्नाद्वा केन्द्रस्थो राश्यधिपः पणफरस्था-
पेक्षया, पणफरस्थश्चापोक्लिमापेक्षया बलीयान्न भवति । राश्य-
धिपयोः बलतारतम्यं न तेषां केन्द्रपणफरापोक्लिमस्थित्या कर्तव्यं
किंतु इतरैः साधनैरन्यग्रहसांनिध्यदृष्ट्यादिरूपैरिति सूत्रार्थः ॥
टीकाकारैरपारदौर्बल्यमित्यस्य पदस्य परस्य परस्य दुर्बलत्वमित्यर्थः
कृतस्तत्साधनार्थं च अ इति शून्यं, प इति एकः, र इति द्वे
इत्यर्थं कृत्वा तदनुरोधेन अपारदौर्बल्यपदं दुर्बलशून्यत्वमेकगुण-
दुर्बलत्वं द्विगुणदुर्बलत्वं इति त्रयाणां समाहारपरं व्याख्यातम् ।
एतत्तु न समीचीनं स्वारस्यभङ्गनात् । जैमिनिःकाषिप्रणीतपूर्व-
मीमांसासूत्रेषु 'श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यानां समवाये
पारदौर्बल्यमर्थविप्रकर्षात्' (जै. सू. ३।३।१४) इति सूत्रं श्रुत्यादि-
प्रमाणषट्कस्य बलतारताम्यनिर्णायकं पठितं तत्र प्रयुक्तपारदौर्बल्य-
पदानुरोधेनैवात्रापारदौर्बल्यपदस्यार्थप्रतिपादने गुणाधिक्याच्च ।
पारदौर्बल्यशब्दस्य सांकेतिकार्थे प्रयोगोऽप्यत्र सूत्रे कदाचि-
ज्ज्यौतिषसूत्रकारजैमिनेः पूर्वमीमांसासूत्रकारजैमिनेश्च संबन्धं
कमपि कदाचित्सूचयेत् । अत्र विषये विस्तरः प्रास्ताविके द्रष्टव्यः
(परिच्छेद ४४) ॥

चतुर्थतः पुरुषे ॥ १७ ॥

सार्वविभक्तिकस्तसिः । ओजराशौ चतुर्थः प्राणः । समरा-
श्यपेक्षया विषमराशिर्वलीयानिति भावः । तथा च सूचितं 'विषमे
तदादिः', 'अन्यथादर्शादिः' (२।३।१, २) इत्यादि सूत्रेषु ॥

पितृलाभप्रथमप्राण्यादिः शूलदशा निर्याणे ॥ १८ ॥

लग्नसप्तमयोर्यः प्रथमबलवान् कारकयोग इत्यादिना तदादि-
गणनया प्रवृत्तासु दशासु मध्ये शूलस्य नाम त्रिकोणराशीनां
मध्येन्यतमस्य राशेर्द्या दशा सा निर्याणाय भवति ॥ सूत्रेणानेन
शूलदशा स्वतन्त्रतया व्याख्यायते इति केचित् । अन्ये तु लग्न-
सप्तमयोर्यो बलीयांस्तमादिं कृत्वा याः स्थिरदशाश्चरदशा वा
प्रवर्तन्ते तासु शूलदशा निर्याणाय भवतीति व्याचख्युः ॥

पितृलाभपुत्रप्राण्यादिः पितुः ॥ १९ ॥

लग्नसप्तमयोर्यौ नवमौ तयोर्यो बलीयांस्तस्मात्प्रवर्तिताया
दशायाः शूलदशा पितुर्निर्याणाय भवति । अत्र लग्नपञ्चमनव-
मानि त्रिकोणरूपाणि त्रीणि शूलानि अथवा प्रथमतश्चतुर्था-
न्तमेकशूलं, पञ्चमादष्टमान्तं द्वितीयं, नवमाद् द्वादशान्तं तृतीय-
मिति त्रीणि शूलानि ॥

आदर्शादिर्मातुः ॥ २० ॥

लग्नात्सप्तमाच्च यौ चतुर्थौ तयोर्बलीयसो राशेः शूलदशा
मातुर्निर्याणाय भवति ॥

कर्मादिर्भ्रातुः ॥ २१ ॥

लग्नात्सप्तमाच्च यौ तृतीयौ तयोर्यो बलीयांस्तमारभ्य प्रवृ-
त्तासु दशासु शूलदशा भ्रातुर्निर्याणाय भवति ॥

मात्रादिर्भगिनीपुत्रयोः ॥ २२ ॥

मातृ (६५) शब्देनात्र पञ्चसंख्या द्योत्यते । पञ्चमादिप्रवृत्तशूल-
लदशा भगिन्याः पुत्रस्य वा निर्याणाय भवति ॥

व्ययादिर्ज्येष्ठस्य ॥ २३ ॥

व्यय (११) शब्द एकादशवाची । एकादशादिप्रवृत्तशूल-
दशा ज्येष्ठमातुर्निर्याणाय भवति ॥

पितृवत् पितृवर्गे ॥ २४ ॥

यथा नवमादिप्रवृत्तशूलदशा पितृनिर्याणायैवं पितृसंबन्धिनो
जनस्यापि निर्याणाय सैव भवति ॥

मातृवन्मातृवर्गे ॥ २५ ॥

तथैव चतुर्थराश्यादिप्रवृत्तशूलदशा यथा मातुर्निर्याणाय तथा
मातृसंबन्धजनस्य निर्याणायपि सैव दशेत्यर्थः ॥ एवं तत्तद्भाव-
शूलदशा तत्तद्भावनाशयेत्यूह्यम् ॥

ब्रह्मादिपुरुषे समा दासान्ताः ॥ २६ ॥

पूर्वोक्तो यो ब्रह्मग्रहस्तमारभ्य षष्ठान्तं ओजलग्ने सति
दशाब्दा गणनीयाः । रविचन्द्रादिक्रमेण ब्रह्मणो यः षष्ठो रवेः शुक्रः
केतोर्गुरुरिति प्रकारेण स ब्रह्मग्रहाश्रितराशितो यावत्तमे राशौ
तिष्ठति तद्राशिपर्यन्तं समा नाम वर्षाणि ग्राह्याण्योजलग्ने सति ।
अथवा ब्रह्मग्रहाश्रितराशिमारभ्य षष्ठराश्यन्तं समा ग्राह्या इत्यर्थः ।
अथवा ब्रह्मग्रहाश्रितराशिमारभ्य षड् ग्रहा यत्र पूर्णा भवन्ति
तावद्राशिपर्यन्तमब्दा ग्राह्याः, प्रतिराशि नवेति शशिनन्दप्रकारेण वा
यावन्त्यब्दानि भवन्ति तत्प्रमाणक आयुर्दायः स्याद् इत्यपि अर्थो
गृह्येत ॥

स्थानव्यतिकरः ॥ २७ ॥

स्थानयोर्व्यतिकरः पञ्चमेशो लग्ने लग्नेशः पञ्चमे इत्यादि-
स्थानव्यत्ययोपि प्राणः बलं भवति । यद्वा व्यतिकरशब्दः
संबन्धबोधकस्तथा चार्थः—षड्वर्गादिस्थानसंबन्धोपि बलं भवति ।
अथवा पूर्वसूत्रेण संबद्धमिदं सूत्रं गृहीत्वा समे इति पदमध्याहृत्य
समे युग्मराशौ लग्ने सति स्थानव्यतिकरः कर्तव्यस्तथा च
सप्तमराशितः प्रभृति दशाः प्रवर्तनीया इत्यपि समीचीनतयार्थः
स्यात् ॥

पापद्वयोः ॥ २८ ॥

बलप्रतिपादकमिदं सूत्रमुत्तरं च । पाप- (११) शब्द एकाद-
शस्थानं दर्शयति । एकादशे दृष्टिः योगः ग्रहयोगश्च बलं भवति ।
अथवा रुद्रशूलदशादौ क्वचित्पापग्रहदृष्टिर्योगो वा बलं संपद्यते ॥

तुङ्गादि ॥ २९ ॥

ग्रहाणां तुङ्गत्वादिरपि बलं भवति । आदिशब्देन मूलत्रि-
कोणस्वराश्यादिमित्रसंबन्धादयो गृह्यन्ते ॥

ग्रहयोगः ॥ ३० ॥

ग्रहयोगः ग्रहसंबन्धोपि प्राणो बलं भवति ॥

इति चत्वारः ॥ ३१ ॥

इत्यनेन प्रकारेण स्थानव्यतिकरादिभेदेन चत्वारः प्राणा
उक्ताः । अथवा कारकयोगादितश्चत्वारः प्राणा उक्ताः । चतुर्थः
प्राणः प्रकृतान्तसूत्रेणोक्त इत्यर्थः ॥

पञ्चमे पदक्रमात्प्राक्प्रत्यक्त्वम् ॥ ३२ ॥

पञ्चमशब्देनात्र नवमं स्थानमुच्यते । पदशब्देन राशित्रि-

करूपं पदं गृह्यते । तथा च मेषवृषभमिथुनराशयस्तुलावृश्चिक-
धनूराशयश्चौजपदेन संज्ञायन्ते इतरे विषमपदेन । यदि जन्म-
लग्नान्नवमो राशिरोजपदान्तर्गतः स्यात्तर्हि क्रमगणना इतरथा
विषमपदस्थे लग्नान्नवमे राशौ व्युत्क्रमगणना कार्या इति सूत्रार्थः ।
यद्वा पदशब्देन पदारूढमुच्यते तथा चारूढराशेः समविषमत्वेन
व्युत्क्रमक्रमगणनानिर्णयः कार्य इत्यप्यर्थः स्यात् । यद्वा पञ्चमे
इत्यस्य पञ्चमभावे इत्यप्यर्थः स्यात् । इदं पदक्रमाख्यं दशान्तर-
मेवेति वेदितव्यं चरदशावन्नाथान्ता इत्यब्दानयनं च कार्यमिति
कृष्णानन्दसरस्वतीप्रभृतयः ॥

चरदशायामत्र शुभः केतुः ॥ ३३ ॥

पञ्चमे पदेति सूत्रोपात्तचरदशायां केतुर्न पापग्रहेषु मध्ये
गण्यते किंतु शुभग्रहवत् फलदो भवतीति सूत्रार्थः । बहवष्टी-
काकाराश्चरदशायामिति पदं पूर्वसूत्र एव पठन्ति, चरदशायां
सर्वत्र लग्ननवमराश्यनुरोधेन च क्रमव्युत्क्रमनिर्णयं कुर्वन्ति
प्रकृतसूत्रस्य च 'सर्वत्र दशाविषये केतुः शुभग्रहो बोद्धव्यः'
इत्यर्थं प्रतिपादयन्ति ॥

॥ इति जैमिनीये उपदेशसूत्रे द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

॥ अथ द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थ पादः ॥

द्वितीयं भावबलं चरनवांशे ॥ १ ॥

फलकथनार्थं ग्रहनवांशरीत्या समानीयमानेषु चरनवां-
शाब्देषु द्वितीयं भावबलं स्वाभ्यादिकं ग्राह्यम् । अत्र नवांशशब्दे-
नान्तर्दशायाश्चरनवांशरूपाया ग्रहणम् । नवांशशब्देन द्विविधा अपि
दशाः — महादशाः प्रत्येकं सामान्यतो नवाब्दात्मिकाः,
अन्तर्दशाश्च सामान्यतो महादशाया नवमभागात्मिकाः—गृह्यन्ते
इत्यपि बहवो मन्यन्ते ॥

दशाश्रयो द्वारम् ॥ २ ॥ ततस्तावतिथं बाह्यम् ॥ ३ ॥

द्वारबाह्यसंज्ञे विवृणोति । यस्मिन्काले यस्य राशेर्दशा
वर्तते स दशाश्रयराशिर्द्वारनाम्नाभिधीयते । स एव च पाकराशि-
रुच्यते फलपाकसमर्थत्वात् । लग्नान्नाम दशाप्रारम्भो यस्माद्भवति
तस्माद्राशेर्यावद्द्वारराशिर्दूरस्तावद्दूरो यः पाकराशेः सकाशा-
त्स्यात्स बाह्यराशिर्निर्गद्यते स एव च भोगराशिरुच्यते । तथा च
वृद्धाः—चरेनुज्झितमार्गः स्यात् षष्ठ्यष्टादिकाः स्थिराः । उभये
कण्टकाज्ज्ञेया लग्नपञ्चमभाग्यतः ॥ चरस्थिरद्विस्वभावेष्वाजेषु
प्राक् क्रमो मतः । तेष्वेव त्रिषु युग्मेषु ग्राह्यं व्युत्क्रमतोऽखिलम् ।
एवमुल्लिखितो राशिः पाकराशिरिति स्मृतः । स एव भोगराशिश्च
पर्याये प्रथमे स्मृतः ॥ लग्नाद्यावतिथः पाकः पर्याये यत्र दृश्यते ।
तस्मात्तावतिथो भोगः पर्याये तत्र गृह्यताम् ॥ तदिदं चरपर्याय-
स्थिरपर्याययोर्द्वयोः । त्रिकोणाख्यदशायां च पाकभोगप्रकल्पनम् ॥
लग्नशब्दोत्र यस्माद्राशेः प्रथमा दशा प्रस्तूयते तं राशिं बोधयति
न जन्मलग्नम् । कुत्रचित्स लग्नराशिर्भवेत्, कुत्रापि दर्पणरूपः
सप्तमः, कचिद् बह्यग्रहाश्रितराशिर्वा स्यात् ॥

तयोः पापे बन्धयोगादिः ॥ ४ ॥

द्वारे बाह्ये वा पापेन युक्ते सति तस्यां दशायां देहपीडा
मनःपीडा च स्यात् ॥

स्वर्क्षेऽस्य तस्मिन्नोपजीवस्य ॥ ५ ॥

यदि स पापग्रहो बृहस्पतिना युक्तः स्यात्स्वगृहे च स्थितः
स्यात्तर्ह्युक्तो दोषो न स्यात् । अत्र केचिदुपजीव्यस्येति पठन्ति
उपजीव्यशब्देन च द्वारबाह्यराशिस्थं पापग्रहं गृह्णन्ति पाके
भोगे वा पापस्य कारकस्य स्वर्क्षे सति न बन्धादिरित्यर्थं च प्रति-
पादयन्ति ॥

भग्रहयोगोक्तं सर्वमस्मिन् ॥ ६ ॥

अस्मिन्द्वारे बाह्ये वा राशिना खेटेन च जाता ये योगा-
स्तेषूक्तं शुभाशुभफलं ग्राह्यम् ॥

पितृलाभप्राणितोयम् ॥ ७ ॥

वक्ष्यमाणदशाप्रकारस्यारम्भस्थानं दर्शयति—लग्नसप्तमयोर्यो
बलीयान् राशिस्तमारभ्य दशा प्रवर्तनीया ॥

प्रथमे प्राक्प्रत्यक्त्वम् ॥ ८ ॥

प्रथमे चरराशौ दशारम्भके सति अनुज्झितः द्वादश-
राशीनां दशाक्रमो भवति, केवलप्रारम्भकराशेः ओजयुग्मभेदेन
क्रमेण व्युत्क्रमेण च गणनाभेदो भवति ॥

द्वितीये रवितः ॥ ९ ॥

द्वितीयशब्देन स्थिरराशिरुच्यते । रवि (५३) शब्देन च
षष्ठः । स्थिरराशावारम्भके सति षष्ठ्यष्टौ राशिर्गृहीतव्यो गणना-
याम् । आरम्भकराशेरोजयुग्मभेदात्क्रमोत्क्रमौ ॥

पृथक्क्रमेण तृतीये चतुष्टयादि ॥ १० ॥

पृथक्क्रमशब्दाभ्यामत्रोत्क्रमक्रमौ ग्राह्यौ । तृतीयशब्देन च द्विस्वभावराशयः । चतुष्टयशब्देन च केन्द्रराशिचतुष्टयं, पणफरराशिचतुष्टयमापोक्लिमराशिचतुष्टयं च ॥ द्विस्वभावराशौ दशारम्भके सति द्वादशराशीस्त्रेधा विभज्य प्रथमत आरम्भकराशिस्तत्केन्द्रराशयश्च ग्राह्याः । तत आरम्भकात्पञ्चममारभ्य पणफरराशयस्तदनन्तरं चारम्भकान्नवममारभ्यापोक्लिमराशयो ग्राह्याः । दशारम्भकस्य समत्वे उत्क्रमेण गणना कार्या । अनया त्रिसूत्र्या प्रतिपादितो गणनाक्रमो नाथान्ता इति प्रतिपादितायां चरपर्यायदशायां सर्वत्र ग्राह्यः । अत्र वृद्धाः—“बलिनः शुक्र (१) शशिनोः (७) केन्द्रारूपां तु दशां नयेत् । पुरुषश्चेत्ततो नेया स्त्री चेद् दर्पणतो भवेत् ॥ शुक्रादि प्रथमं नीत्वा द्वितीयं सूर्यतो नयेत् । कुजादि च नयेत्पश्चात् प्राकारं सर्वतो नयेत् ॥ क्रमव्युत्क्रमभेदेन शुक्रसूर्यकुजान्नयेत् । एवं ज्ञात्वा फलं सर्वं क्रमादवितथं नयेत्” इति ॥

स्वकेन्द्रस्थायाः स्वामिनो नवांशानाम् ॥ ११ ॥

अधुना नवग्रहदशां व्याचष्टे—नवभिर्ग्रहैर्दत्ता आयुर्दायांशा नवांशा उच्यन्ते । तेषां नवानां भागानां स्वामिनः केन्द्रपणफरापोक्लिमचतुष्कस्य क्रमेण भवन्ति । स्वशब्देनात्र दशारम्भकराशिः कारको ग्रहो बोध्यते । तथा च प्रथमं लग्नसप्तमबलीयसः स्थानात्तदधिपराशिपर्यन्तं कारकाद्वा तत्स्वामिकराशिपर्यन्तं यावद्वर्षाणि गणनीयानि । तदनन्तरं क्रमेण तच्चतुर्थसप्तमदशमस्थानेभ्यः सकाशात्तदधिपराशिपर्यन्तं वर्षाणि गणनीयानि । तदनन्तरं क्रमेण पणफरेभ्यो लग्नपञ्चमादिकेभ्यस्तदनन्तरमापोक्लि-

मेभ्यो लग्ननवमादिकेभ्योपीत्येवं द्वादश दशा राशिकेन्द्रदशा इति नाम्ना प्रसिद्धाः । इति प्रथमः प्रकारः । द्वितीयस्तु प्रकार इत्थम्—प्रथमं लग्नसप्तमबलीयसः स्थाने तच्चतुर्थसप्तमदशमेषु क्रमेण ये ग्रहा भवन्ति तेषां वर्षाणि गणनीयानि ग्रहात्तत्स्वामिकराशिपर्यन्तानि । तदनन्तरं पणफरस्थग्रहदत्तवर्षाणि । तदनन्तरं चापोक्लिमस्थग्रहदत्तवर्षाणीति । अस्मिन्प्रकारे ग्रहाणां नवत्वान्नवैव दशा भवन्ति । प्रकारद्वयेन चेत्थमियं नवग्रहमहादशा प्रतिपाद्यते ।

केचित्तु सूत्रमिदमन्तर्दशाप्रकारकथनपरमिति व्याचक्षते । तथा च तत्कृतोर्थः—नवांशशब्देनात्र ग्रहाणां नवत्वेन प्रतिग्रहमेको भाग इति नवभागविभक्तस्य महादशाराशेर्नवमोऽंशोऽन्तर्दशासंज्ञितो गृह्यते । दशाप्रदराशेर्नवधा विभागे कृते तेषां नवानां विभागानां स्वामिनः क्रमेण आरम्भकराशिमारभ्य केन्द्रराशिस्था ग्रहास्तदनन्तरं पणफरचतुष्टयास्थितास्तदनन्तरं चापोक्लिमचतुष्टयस्था भवन्ति ॥

पितृचतुष्टयवैषम्यबलाश्रयस्थितः ॥ १२ ॥

वैषम्यबलशब्दः सूत्रकारेण ‘बलाधिक्यन्यूनतायामग्रहात्सग्रह इत्यादिना निर्णीतं बलवत्तत्त्वम्’ इति विस्तृतार्थेऽत्रेतरत्र च प्रयुक्तो दृश्यते । पितृचतुष्टयशब्देन लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानानि गृह्यन्ते । तथा लग्नचतुर्थादिचतुर्षु स्थानेषु यद्वलिष्ठं स्थानं तत्र दशाश्रयः कारकः स्थितश्चेत्ततस्तदाश्रयेण उपरिनिर्दिष्टायाः केन्द्रदशायाः आरम्भः कार्य इत्यर्थः ॥

स तल्लाभयोरावर्तते ॥ १३ ॥

स कारको लग्नसप्तमयोः परिवर्तते । तथा च लग्ना-

त्कारकपर्यन्तं या राशिसंख्या सा कारकाब्दसंख्या तथैव सप्तमा-
त्कारकपर्यन्तं या राशिसंख्या सापि कारकाब्दसंख्या भवति ।
अनयोर्मध्ये या अधिका संख्या सा कारकाब्दसंख्या ग्राह्या
इति निर्णयः ॥

स्वामिबलफलानि च प्राग्वत् ॥ १४ ॥

दशास्वामिनां नवानां ग्रहाणां बलानि फलानि च पूर्वो-
क्तवदेव भवन्ति । इयं नवग्रहदशा वृद्धैरुपनिबद्धा—भागाधिकः
कारकः स्यादल्पभागोऽन्त्यकारकः । मध्यांशो मध्यखेटस्तु उपखेटः
स उच्यते ॥ लग्नात्कारकपर्यन्तं सप्तमाद्वा दशां नयेत् । उभयो-
रधिका संख्या कारकस्य दशासमाः ॥ तद्युक्तानां च तत्तुल्यं
प्रत्येकं स्युर्दशाः क्रमात् । ग्रहात्कारकपर्यन्तं संख्यान्यस्य दशा
भवेत् ॥ कारकस्तद्युतश्चादौ तत्केन्द्रादिस्थितास्ततः । दशाः क्रमेण
विज्ञेयाः शुभाशुभफलप्रदाः ॥ कारकयुक्तग्रहाणां कारकग्रहतुल्या
एवाब्दा भवन्तीति ज्ञेयम् ॥

प्रकारान्तरेणापि स्वकेन्द्रस्थाद्या इति सूत्रत्रयं टीकाकारै-
र्व्याख्यायते । तत्र स्वकेन्द्रस्थाद्या इत्यनेन जन्मादिदशा प्रदर्श्यते ।
नव अंशा अब्दरूपा यासां भवन्ति तासां दशानां स्वामिनः
कारककेन्द्रस्थाद्या भवन्ति । प्रतिराशि नवाब्दरूपस्थिरदशाया नव
वर्षाणि अनुक्रमं जन्म, संपद्, विपद्, क्षेमः, प्रत्यरिः, साधकः,
वधः, मैत्रः, परममैत्रः इति नाम्ना प्रसिद्धानि नामानुरूपफलदानि च
भवन्ति । पितृचतुष्टयेति सूत्रेण अन्त्यकारकनिरूपिता खेटजा दशा
प्रदर्श्यते । स्थितशब्देन (६७) सप्तमो ग्रह उच्यते । कारकेषु
सप्तसु मध्ये अंशाधिक्येन निर्णीतात्यथमकारकात्सप्तमो न्यूनतमां-
शवानन्त्यकारको भवति । सोऽन्त्यकारकः केन्द्रपणफरादिस्थानेषु
प्रथमां दशां लभते । तदनु तत्केन्द्रस्था ग्रहास्तदनु चापोकृमस्था
ग्रहा दशां लभन्ते इति पूर्वोक्तदिशा विभावनीयम् । एवं

महादशासु तेनैव क्रमेण चान्तर्दशासु प्रचलितासु मारकग्रह-
महादशायां मारकग्रहान्तर्दशावर्षं मृतिवर्षं कल्पयेत् । रव्यादयो
मारकास्तेषु रविः कुजः शनी राहुर्मरणे बलिनः क्रमादिति क्रमबली-
यस्त्वम् । स तल्लभयोरिति सूत्रं पूर्ववदेव व्याख्येयम् ॥ अपरे
वृद्धा जन्मादिदशाक्रमं केन्द्रस्थक्रममपहायानुज्झितक्रमेण
कारकाश्रयराशितो वर्णयन्ति । तथा च ते पठन्ति—“आत्मनस्तु
दशा नेया जन्मसंपदुदीरिता । क्रमप्राकार- (वर्तुल) मार्गेण कुज-
(९) वर्षप्रमाणतः ॥ जन्मसंपद्विषन्मुख्यक्रमाद् ग्राह्यास्तदात्मनः ।
दैववित्तु फलं ब्रूयाद्विषदादि विचार्य तु ” इति ॥ योगदग्रहस्य
केवलग्रहस्य च प्राग् राजयोगप्रकरणे समाम्नातस्य यथायोगं
दशाप्रवर्तकत्वं वृद्धैरुक्तम्—“जातो ग्रहेषु यः खेटः केवलो
योगदोपि वा । सुप्रसिद्धामुदुदशां तस्माच्चन्द्रादिवोक्षयेत् ॥ तत्र
ग्रहेषु यः कोपि यदि लग्नं न पश्यति । लग्नत्रिकोणद्रष्टारं
तर्ह्यालम्ब्य दशां नयेत् ” इति ॥

स्थूलादर्शवैषम्याश्रयो मण्डूकत्रिकूटः ॥ १५ ॥

स्थूलशब्देन (३७) प्रथमं स्थानमुच्यते आदर्शशब्देन
च संमुखं स्थानम् । अनयोः स्थानयोर्यद्वलीयस्तदारभ्य प्रवर्तमाना
स्थिरदशा शशिनन्देतिवर्षप्रमाणा त्रिकोणराशिप्रवृत्तिक्रमेण चतुः-
प्राकाररीत्या प्रवृत्ता मण्डूकवदुत्प्लुत्य पतनान्मण्डूकदशोच्यते ॥

निर्याणलाभादिः शूलदशा फले ॥ १६ ॥

अधुना शूलदशा निरूप्यते । मण्डूकत्रिकूटदशावत्त्रिकोण-
त्रिकोणरीत्या चतुरावृत्त्या शूलदशा भवति । सा च दशा
निर्याणस्थानानि रुद्रशूलदशादिषु षष्ठाष्टमादीनि समाम्नातानि
तेषां लाभान्नाम सप्तमात्स्थानात् फले प्रवृत्ता भवति । केचित्तु
लाभपदं प्राप्तिपरमाचक्षते ॥

पुरुषे समाः सामान्यात् ॥ १७ ॥

‘समा नाम विविधानां दशानामब्दाः साधारण्येन मनुष्याणां सकलदशास्वपि पोषका भवन्ति, विशेषदशादिभिस्तु पोषकत्वबाधो भवति’ इत्यर्थटीकाकारैः कैश्चित्प्रदर्शितो न सरलः । अपरे तु टीकाकृतः ‘आरम्भकराशावोजे सति सामान्यतो नाम क्रमेण आरम्भकराशितो दशाप्रवृत्तिः, स्त्रीरूपे त्वारम्भकराशेः सप्तमादशाप्रवृत्तिः’ इत्यर्थं कुर्वन्ति । अन्ये तु जातकवान्पुरुषश्चेदारम्भकराशितः प्रवृत्तिस्तथैव जातकवती स्त्री चेत्सप्तमात्प्रवृत्तिरिति वदन्ति ॥

सिद्धा उडुदाये ॥ १८ ॥

नक्षत्रायुर्दाये पूर्वशास्त्रसिद्धा विंशत्युत्तरशताब्दमिता अधो-
त्तरशताब्दमिताश्च दशास्तत्तच्छास्त्रेभ्यो विज्ञेयाः ॥

जगत्स्थुषोरर्द्ध योगार्धे ॥ १९ ॥

जगत्स्थिवशब्दौ क्रमेण चरस्थिरदशावाचकौ । प्रतिराशि-
समागतायाश्चरदशायाः स्थिरदशायाश्च वर्षाणां योगं कृत्वा
द्वाभ्यां विभज्य प्राप्तानि वर्षाणि योगार्द्धदशाब्दानि भवन्ति ।
चरस्थिरदशायोगरूपा एता दशाश्च योगार्द्धदशा इति नाम्ना
प्रख्यायन्ते ॥

स्थूलादर्शवैषम्याश्रयमेतत् ॥ २० ॥

एतद्योगार्धं स्थूलादर्शवैषम्याश्रयं भवति । लग्ने पुरुषे
नाम विषमे सति लग्नत एव योगार्द्धदशाप्रवृत्तिर्भवति, लग्ने
योषिति नाम समे सति संमुखराशितः प्रवृत्तिर्भवतीति भावः ।
उक्तं च वृद्धैः—“योगार्द्धा प्रथमा प्रोक्ता द्वितीया दृष्टिरुच्यते ।

चलाचलविमिश्राद्धा दशा योगार्धका मता ॥ बलिनस्तु दशा
नेया राशेर्हि शशिशुक्रयोः । स्त्री चेद्वर्णतो ज्ञेया पुरुषश्चेत्ततो
नयेत् ॥ स्याद् दशा त्रिविधा प्रोक्ता द्रेष्काणांशर्क्षभेदतः ।
दृष्टियोगपदाद्यैस्तु फलं ब्रूयाद् विचक्षणः” इति ॥

कुजादित्रिकूटपदक्रमेण दृग्दशा ॥ २१ ॥

कुज (६१) शब्देन नवममुच्यते । पदशब्दो राशित्रय-
बोधकः । दृग्दशा लग्ननवमराशितो विज्ञेया । नवमस्य चरत्वे
चरादित्रिकूटं, स्थिरत्वे स्थिरादित्रिकूटं, द्विस्वभावत्वे द्विस्वभा-
वादित्रिकूटं ग्राह्यम् । तथा च प्रथमं नवमदशा तदनन्तरं तदा-
दर्शदशा तदनन्तरं च तयोरुभयपार्श्वस्थयो राश्योः । एतद्दशाचतु-
ष्टयानन्तरं दशमदशा तदादर्शतत्पार्श्वदशाश्च । ततोऽप्यनन्तरमे-
कादशदशा तदादर्शतत्पार्श्वदशाश्च ॥ अत्र ओजयुग्मभेदेन क्रम-
विशेषं निर्दिशति—

मातृधर्मयोः सामान्यम् ॥ विपरीतमोजकूटयोः ॥

यथासामान्यं युग्मे ॥ २२, २३, २४ ॥

मातृधर्मशब्दाभ्यामत्र पञ्चमैकादशराशी उच्येते । सामा-
न्यशब्दः क्रमवाचीत्युपरिनिर्दिष्टमेव । ओजशब्देनौजपदराशयः
आदितस्त्रयः सप्तमतश्च त्रयो निर्दिष्टास्तथा च युग्मशब्देनेतरे
षट् । कूटशब्दार्थस्तु कूटवन्निर्णेतुं दुष्करः । तथापि राशित्रयरूपे
पदे मध्यमो राशिः कूटः स्यात् । मातृधर्मशब्दस्य पञ्चमैकादश-
वाचकस्यौजकूटशब्देन सह प्रयोगात् । तथा च वाक्यार्थः ।
पञ्चमैकादशयोः समपदस्थयोर्विपरीतगणनायां प्राप्तायामपि क्रमेण
गणना कर्तव्या । ओजपदमध्यस्थितयोः द्वितीयाष्टमयोरौजपद-
स्थितत्वेन यद्यपि क्रमगणना प्राप्नोति तथापि सा विपरीततया व्युत्क्र-

मेण कार्या । युग्मयोर्नाम कूटपार्श्वस्थितयोर्यथाप्राप्तं क्रमेण व्युत्क्रमेण वा । तत्र प्रथमतृतीययोः क्रमेण, चतुर्थषष्ठयोरुत्क्रमेण, सप्तमनवमयोः क्रमेण, दशमद्वादशयोश्च व्युत्क्रमेणेति भावः । सर्वथा प्रथमतृतीयपञ्चमादिरीत्या विषमराशीनां वराह-मिहिरादिभिः पुंराशिनाम्ना निर्दिष्टानां सकाशात्क्रमेण गणना इतरेषां स्त्रीराशिनाम्ना निर्दिष्टानां समराशीनां सकाशाद् व्युत्क्रमेण गणनेत्यर्थलाभाज्जैमिन्यनन्तरं कालान्तरेण प्रसृतस्य राशिषु प्रथमतृतीयादयः पुंराशयो द्वितीयचतुर्थादयः स्त्रीराशयः इत्यस्य मतस्य च्छायाप्यत्र सूत्रेषु स्फुटं चकास्ति । युग्मराशीनां मिथुनकन्या-धनुरनिमिषाणां यथाप्राप्तायां गणनायामपि मिथुनधनुषोः क्रमेण कन्यामीनयोर्व्युत्क्रमेणेत्यपि कैश्चित्सूत्राख्यातम् । एतत्सूत्रत्रयं कैश्चित्सूत्रद्वयत्वेनोपात्तम् । ओजकूटयोरित्यन्तं प्रथमम्, युग्मे इत्यन्तं द्वितीयम् । सूत्रार्थस्पष्टीकरणविषये तु बहुधा विप्रतिपत्तिर्दृश्यते टीकासु । परंतूपरिनिर्दिष्टोर्थः सुगमतया लभ्यते ॥

पितृमातृधर्मप्राण्यादिस्त्रिकोणे ॥ २५ ॥

लग्नपञ्चमनवमेषु त्रिकोणरूपेषु यो राशिर्बलवांस्तदादिर्गणना त्रिकोणदशारम्भे भवति । दशास्तु यथोक्तं क्रमेण व्युत्क्रमेण वा द्वादशराशीनां भवन्ति । अथवा त्रिकोणक्रमेणोत्क्रमेण वा चतुरावृत्त्या प्रथमपञ्चमनवमद्वितीयषष्ठदशमेति रीत्या । त्रिकोणेपि अग्रहात्सग्रह इति रीत्या बलवतः स्थानादिति विवेकः । तत्र वर्षाणि नाथान्ता इति रीत्या समानेयानि । अत्र त्रिकोणदशाविषये वृद्धवाक्यानि— “अग्रहात्सग्रहो... बलशालिनः ॥ लग्नत्रिकोणे यो राशिर्बलवानुक्तहेतुभिः । तदारभ्योन्नयेच्छ्रीमाञ्चरपर्यायवद्दशाम् ॥ क्रमाद् वृषे वृश्चिके च व्युत्क्रमात्सिंहकुम्भयोः । षष्ठपठादिका ग्राह्या इत्येतावद्विशिष्यते ” इति ॥

तत्र द्वारबाह्याभ्यां तद्वत् ॥ २६ ॥

तत्र त्रिकोणदशायामपि द्वारराशिं बाह्यराशिं च ज्ञात्वा
यथा लग्नद्वारबाह्यस्थे फलं तथात्राप्युह्यम् ॥

धासगैरिकात्पत्नीकरात् कारकैः फलादेशः ॥ २७ ॥

धासगैरिक (१३३७५) शब्देन सप्तसंख्या बोध्यते, पत्नीकर-
(३१०१) शब्देन च एकसंख्या । तथाहि पितृमात्रादिकारकेभ्यः
फलादेशो कर्तव्ये सप्तमस्थानात् प्रथमाद्वा अग्रहात्संग्रह इत्यादि-
रीत्या प्रबलात् पूर्वोक्ताः सर्वा दशाः प्रवर्तयितव्या इति सूत्रार्थः
प्रतिभाति । अस्मिन्सूत्रे धासपदेन पत्नीपदेन च यथाक्रमं धासगै-
रिकपदस्य पत्नीकरपदस्य च सत्यपि अर्थलाभे धासगैरिकपत्नी-
करपदगौरवं कदापि ज्ञापयेत् ' यद् धास-(७५)-गैरिक-(१३३)
पत्नी-(३१)-कर (३१) शब्देभ्यः सप्तमतृतीयप्रथमनवमस्थानानां
बोधो भवति तेषां स्थानानां सकाशाच्च दशाः प्रवर्त्य क्रमेण पत्न्याः
भ्रातुः स्वस्य जनकस्य च फलमवगन्तव्यम् ॥

ताराकांशे मन्दाद्यो दशेशः ॥ २८ ॥

तारापदं नक्षत्रवाचकम् । अर्कशब्दो द्वादशवाची । जन्म-
दिने यच्चन्द्रस्य नक्षत्रं तदीया घटिकाः द्वादशधा विभज्य प्रथम-
खण्डमारभ्य मेषादिद्वादशराशयो भावा वा क्रमेण गणनीयाः ।
यस्मिन् खण्डे जन्म तदारभ्य गणनायां तत्खण्डं तारालग्नं
प्रकल्प्य तत्सकाशात् तारादशाः साधनीयाः । राशिगतामृत-
विषरूपैर्गुणविशेषैर्विंशष्टं फलं कल्पनीयम् ॥

तस्मिन्नुच्चे नीचे वा श्रीमन्तः ॥ स्वमित्रभे

किञ्चित् ॥ दुर्गतोऽपरथा ॥ २९-३१ ॥

तस्मिंस्तारालग्नेशे उच्चे राशौ नीचे राशौ वा स्थिते जाता

नराः संपत्तियुक्ता भवन्ति । तारालग्नेशे मित्रमे सति किञ्चिल्लक्ष्मी-
वन्तो भवन्ति । इतरथा दरिद्रा भवन्ति । अमृतराशिदशायां
सुखं, विषराशिदशायां दुःखं, तथैव दशाब्दाश्चरदशावत्स्थिरद-
शावद्वा भवन्ति । तथा च वृद्धाः—स यद्युच्चेऽथवा नीचे तदा
स्याद्वाजसेवकौ । स्वमित्रर्क्षे सुखी, शत्रुराशौ निःस्वः, समे समः ॥

स्ववैषम्ये यथास्वं क्रमव्युत्क्रमौ ॥ साम्ये
विपरीतम् ॥ शनौ चेत्येके ॥ ३२—३४ ॥

कारकदशावैषम्यानुरोधेन क्रमव्युत्क्रमौ भवत इत्येके
आचार्या मन्यन्ते । तथा च आत्मकारके ओजराशौ सति क्रमेण
गणना, युग्मराशौ सति व्युत्क्रमेण गणना कार्या । शनिविषये-
प्येवमेव । इदं सूत्रत्रयं जैमिनिना मतान्तरतया निर्दिष्टमिति
भाति, टीकाकारैश्चान्तर्दशोपपददशाविषये एव एतेषां सूत्राणां
प्रवृत्तिरित्युक्तम् ॥

शुभा दशा शुभयुते धाम्न्युच्चे वा ॥ ३५ ॥

धामशब्दो राशिवाचकः । राशौ शुभग्रहयुक्ते सति तद्वा-
शिदशा शुभा भवति । तथैव उच्चग्रहयुक्ते च राशौ तद्वाशिदशा
शुभा भवति ॥

अन्यथाऽन्यथा ॥ ३६ ॥

उच्चमित्रशुभादियोगलक्षणगुणानामभावे दशा समा भवति,
नीचादिदोषसत्त्वे तु अशुभा भवतीत्यर्थः ॥

सिद्धमन्यत् ॥ ३७ ॥

एतच्छास्त्रे अनुक्ता अर्थाः शास्त्रान्तरतोवसेयाः । लाघ-

वसंपादनपरतया जैमिनिनैतस्मिन्नुपदेशसूत्रे मौलिकाः सिद्धान्ताः परम्परोपगता उपनिबद्धाः । लोकेषु सामान्यतः प्रसृताः सर्वजनसंमताः सर्वैर्ज्ञाताः सिद्धान्तास्तथा च ग्रहाणां राशीनां नामस्वभावादि सर्वजनविश्रुतमिति नैव प्रतिपादितम् । परंतु सर्वमेतल्लोकादेवावगन्तव्यमनुसरणीयं चेति प्रदर्शयति अनेन सूत्रेण सूत्रकारः ॥

इति श्रीमद्भ्यंकरोपाह्व-वासुदेवात्मजकाशीनाथेन राचितायां जैमिनीयोपदेशसूत्रस्य विवृतौ मरीच्यभिधायं द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ अथ तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

अथ राजजनिताभ्यां योगे योगे ॥ १ ॥

अस्मिंस्तृतीयाध्यायस्य प्रथमे पादे राजयोगा वक्ष्यन्ते, तत्र प्रथमं महाराजयोगाः प्रदर्श्यन्ते । अथेत्यादि प्रथममधिकारसूत्र-मुत्तरत्र प्रतिसूत्रं संबध्यते । राजशब्देनात्मकारक उच्यते जन्तित-शब्देन च पुत्रकारक उच्यते । प्रथमो योगशब्दः (१३) सप्तम-संख्यावाची द्वितीयो योगशब्दः संबन्धवाची । तथा च आत्मका-रकपुत्रकारकाभ्यां ग्रहाभ्यां सप्तमे स्थाने संबन्धे सति उत्तरसूत्र-प्रतिपादिता राजयोगा भवन्तीत्यस्याधिकारसूत्रस्य तात्पर्यम् ॥

लेयान्मेषाधिपः ॥ २ ॥

लेय—(१३) शब्देन प्रथमं स्थानं लग्नरूपं निर्दिश्यते मेषशब्देन च (१३) पञ्चसंख्या निर्दिश्यते । लग्नात्पञ्चमस्य स्वामी लग्नात्सप्तमे आत्मकारकपुत्रकारकाभ्यां सह वर्तेत चेद्वा-जयोगो भवतीति सूत्रार्थः । मेषाधिपस्थाने पञ्चमाधिप इत्यपि पाठः । टीकाकारैरिदं सूत्रं उच्चनीचेत्याद्युत्तरसूत्रत्रयेण सह महा-राजयोगपरकत्वेन व्याख्यातं न स्वतन्त्रतया । तथा च तेषां मतेन लेयान्मेषाधिप इत्यनेन न राजयोगः प्रोच्यते किंतु अथ राजजनिताभ्यामित्यधिकारेण सह लेयान्मेषाधिप इति कर्तृनिर्दे-शपरेण सूत्रेण उच्चनीचेतिसूत्रत्रय्या संबन्धेन महाराजयोग एव निर्दिश्यते ॥

उच्चनीचस्वांशवर्ती ॥ ३ ॥ तादृशदृष्टश्च ॥ ४ ॥

१ क. ग. लेयान्मेषाधिपः । न. लेयान्मेषाधिप उच्चदृष्टश्च ॥

घ. अथ...मेषाधिपः ॥ उच्चनीचस्वांशवर्ती तादृशदृष्टश्च शुभ...महाराजः ॥ २ ॥

२ स. तादृशदृष्टश्च.

शुभमात्रदृष्टो वा यदि महाराजः ॥ ५ ॥

पूर्वसूत्रद्वयमिहानुवर्तते । लग्नात्पञ्चमाधिपो लग्नात्सप्तमे आत्मकारकेण पुत्रकारकेण वा सह वर्तमानः स्वोच्चराशौ वा स्वनीचराशौ वा स्वांशे नाम कारकांशे वा स्यादथवा स्वोच्चे स्वनीचे स्वांशे नाम कारकांशे वा वर्तमानेनान्येन ग्रहेण दृष्टः स्यादथवा केवलशुभग्रहदृष्टश्चेत्तर्हि स महाराजकलदायको भवति । उपरिनिर्दिष्टप्रकारकः पञ्चमाधिपो जनं जातकवन्तं करोतीति भावः ॥

लेयलाभयोः परे काले ॥ ६ ॥

लेयशब्देन (१३) प्रथमसंख्याप्रतिपादकेन लग्नमुच्यते लाभशब्देन (१३) सप्तमं स्थानमुच्यते परशब्देन च (३१) नवमं स्थानं निर्दिश्यते । पूर्वसूत्रप्रतिपादितमहाराजयोगस्य कालोधुना प्रतिपाद्यते— लग्नसप्तमयोः सकाशान्नवमस्य राशेर्दशाकाले उपरिनिर्दिष्टप्रकारको जनो महाराजो भवतीति भावः ॥

लाभमेषाभ्यां स्थानगतः ॥ ७ ॥

अथ राजजनिताभ्यामित्यादिसूत्रपञ्चकमत्रानुवर्तते । केवलं महाराजेति पदं नानुवर्तते स्थानगत इति पदेन तस्य बाधात् । तथाहि— लग्नाद्ये सप्तमपञ्चमस्थाने ताभ्यां सप्तमस्थाने लग्नपञ्चमाधिपः आत्मकारकेण पुत्रकारकेण वा युक्तः उच्चनीचकारकांशान्यतमवर्ती उच्चनीचकारकांशान्यतमवर्तिग्रहदृष्टो वा शुभमात्रग्रहदृष्टो वा भवेत्तर्हि तदुपलक्षितो जनः स्थानगः स्यात् । महाराजाधीनस्थानेषु अमात्यादिलक्षणेषु नानाविधेषु ग्रहबलतार-

तम्येन तत्तत्स्थानारूढो भवति । राजजनिताभ्यामिति पदमत्र नानुवर्तत इति केचित् । तन्मते पञ्चमाधिपो लग्ने सप्तमे एकादशे वा स्थाने उच्चनीचस्वांशवर्ती वा उच्चनीचस्वांशवर्तिग्रहद्वयो वा शुभग्रहमात्रद्वयो वा वर्तेत तर्हि तदुपलक्षितो जनः स्थानगो नामामात्यादिस्थानगः स्यात् ॥

तत्र शुक्रचन्द्रयोर्यानवन्तः ॥ ८ ॥

स्थानगयोगस्यैव विशेषमाह सूत्रकारः प्रस्तुतसूत्रेण तस्मिन्नेव लग्नसप्तमे स्थाने लग्नपञ्चमाधिप उच्चनीचस्वांशवर्ती चेत्तद्द्वयो वा चेच्छुभग्रहद्वयो वा चेत्तर्हि जनः स्थानगः स्यात्तथा च स ग्रहः शुक्रचन्द्रयोरन्यतरः स्यात् तर्हियानयुक्तः स स्थानगो भवेत् । नात्र सूत्रे उत्तरत्र च लाभमेषाभ्यामिति पदस्य तथैवोच्चनीचस्वांशेत्यादिपदयोरनुवृत्तिरिति टीकाकाराः । तथा च लग्नात्सप्तमे पञ्चमाधिपस्य शुक्रचन्द्राभ्यां सह योगश्चेत्तर्हि जनो यानवान् स्यादित्यर्थः संपद्यते ॥

तत्र शनिकेतुभ्यां गजतुरगाधीशः ॥ ९ ॥

लग्नात्सप्तमे स्थाने पञ्चमेशः शनिकेतुभ्यां युक्तः स्यात्तर्हि नरो गजतुरगाधिपतिः स्यात् । नात्र पूर्वसूत्रे च उच्चनीचेत्यादित्रिसूत्री अनुवर्तते इति टीकाकाराः ॥

शुक्रकुजकेतुषु संभाग्यदारेषु स्थितेषु राजानः ॥१०॥

स इति पदेन सप्तमं स्थानं निर्दिश्यते । स्व इत्यपि पाठः परं न स साधुस्तत्प्रतिपादितचतुःसंख्याया दारपदेन पुनरुक्तत्वात् । लग्नात्सप्तमाद्वितीयचतुर्थस्थानस्थितेषु शुक्रकुजकेतुषु यथासंख्यमितरथा वा जना राजानो भवन्तीति सूत्रार्थः ॥

पितृलाभधनप्राणयोश्च ॥ ११ ॥

पितृलाभशब्दाभ्यां लग्नसप्तमे उच्येते, धनप्राणशब्दाभ्यां च नवमचतुर्थे । तथा च पितृलाभयोर्ये धनप्राणे तयोरिति समस्त-
पदार्थः । लग्नसप्तमयोर्ये नवमचतुर्थे तत्र कुजशुक्रकेतुषु स्थितेषु
जना राजानो भवन्तीति सूत्रार्थः ॥

पत्नीलाभयोः समानकालः ॥ १२ ॥

उपर्युक्तसूत्रद्वयनिर्दिष्टराजयोगस्य कालोत्र निर्दिश्यते ।
पत्नीलाभशब्दाभ्यां लग्नसप्तमस्थाने उच्येते समानशब्देन च
नवमं स्थानम् । तथा च लग्नसप्तमयोर्यन्नवमं स्थानं लग्न्य दशा
राज्यदा भवतीति सूत्रार्थः ।

भाग्यदारयोर्गृहयुक्तसमानेषु श्रीमन्तः ॥ १३ ॥

भाग्यदारशब्दाभ्यामत्र द्वितीयचतुर्थस्थाने उच्येते, गृह-
($\frac{६३}{१२}$) शब्देनैकादशं स्थानं युक्त-($\frac{६१}{१२}$) शब्देन प्रथमं समान-
($\frac{५९}{१२}$) शब्देन च नवमम् । तथा च द्वितीयचतुर्थयोर्यान्येकादश-
प्रथमनवगानि तत्र शुक्रकुजकेतुषु श्रीमन्तो भवन्तीत्यर्थः । अत्र सूत्रे
बहुषु पुस्तकेषु ग्रह इति पाठे दृष्टेऽपि टीकाकारैः कृतस्यैकादश
इत्यर्थस्यानुरोधेनैकादशसंख्याप्रतिपादको गृहशब्दः साधुपाठ-
त्वेन स्वीकृतः ॥

तत्र उच्चै करसंख्या राजा च ॥ १४ ॥

पूर्वसूत्रं सर्वमेवानुवर्तते । द्वितीयचतुर्थयोः सकाशादेका-
दशप्रथमनवमेषु व्यस्तसमस्ततया गृहीतेषु यदि पत्नीकारक-

१ अ पुस्तके सूत्रपाठे इदं सूत्रं न पठ्यते ।

२ स पुस्तके इदं सूत्रं न पठ्यते, ३ अ आ इ. न. यदे

४ आ. इ. म. न. राजा च; क. ग. उच्चैः करसंख्या राजा च.

आत्मकारको बोधैर्विद्यमानः स्यात्तर्हि नरः श्रीमान्स्यात् । अत्र करसंस्थेति पाठो न साधीयान् । करशब्देन ($\frac{२१}{१२}$) धर्मः प्रतिपाद्यते करसंख्या-शब्देन च पाणिगृहीती धर्मपत्नी प्रोच्यते इति टीकाकारास्तदनुरोधेन च करसंख्याशब्दः पत्नीकारक इति व्याख्यायते । राजशब्देन कारको नामात्मकारकः प्रतिपादितो भवति । राजा इति तृतीयान्तोपि पाठः सुगमः । सूत्रप्रोक्तेषु स्थानेषूच्चैः स्थितेनात्मकारकेण श्रीमान्भवतीति तदर्थः स्यात् ॥

पितृधर्मयोर्लेयलाभयोर्गुरौ चन्द्रशुक्रदृग्योगे

मण्डलान्तः ॥ १५ ॥

पितृधर्मशब्दाभ्यां लग्नैकादशस्थाने प्रोच्येते, लेयलाभ-शब्दाभ्यां च प्रथमसप्तमे निर्दिश्येते, पादारम्भसूत्रस्थं योगे इति अधिकारपदमुपयोगाभावान्नानुवर्तते । भाग्यदारयोरिति सूत्राद् ग्रहयुक्तसमानेषु इति पदमनुवर्तत इति टीकाकाराः । तथा च तन्मतेन लग्नैकादशयोर्लेयं प्रथमसप्तमे तत्र यदि गुरुर्वर्तेत तस्योपरि च चन्द्रस्य शुक्रस्य वा दृष्टिश्चेत्तर्हि राजमण्डलमध्ये श्रीमन्तो जना भवन्ति । अत्र सूत्रे स्वीकृतेपि शुक्र इत्यादिपाठे चन्द्रस्य शुभग्रहस्य वा दृष्टिश्चेदिति शुभपदपाठानुरोधेनार्थः कृतो बाल-कृष्णानन्दसरस्वतीसूरिभिः । कदाचिच्छुभेति पाठस्तत्संमतः स्यात्, लेखकप्रमादाच्छुभेति लिखितः स्यात् ॥

तत्र गुरुबुधयोगे युवराजो वा ॥ १६ ॥

तत्रशब्देन पूर्वसूत्रप्रतिपादितानि लग्नसप्तमपञ्चमैकादश-स्थानानि लभ्यन्ते तेषामन्यतमेषु गुरुबुधद्वययोगे सति मण्ड-लान्तर्वर्ती राजा युवराजो वा भवतीत्यर्थः ॥

तस्मिन्नुच्चे नीचे पितृलाभयोः श्रीमन्तः ॥ १७ ॥

पूर्वप्रतिपादितयोगे निर्दिष्टानां लग्नसप्तमपञ्चमैकादशान्यतमस्थानानां मध्ये प्रथमे सप्तमे वा स्थाने बुधगुरु वर्तेतां तयोरपि गुरुस्तयोः स्थानयोरुच्चो नीचो वा स्यात्तर्हि नराः श्रीमन्तो भवन्तीति सूत्रार्थः । उच्चनीचपदयोरापाततो दृश्यमानो विरोधस्तु नात्र मनसि विचारणीयो यतः प्रथमस्थो गुरुरुच्चस्थितश्चेत्सप्तमस्थो नीचस्थत्वेनावश्यंभावी तथा च सप्तमस्थ उच्चश्चेत्लग्नस्थेनावश्यमेव नीचेन भवितव्यम् ॥

स्वभावनाथाभ्यां शुक्रचन्द्रदृग्योगयोः ॥ १८ ॥

स्वशब्देनात्मकारक उच्यते । भाव (१२) शब्देनाष्टसंख्या प्रोच्यते । तथा च स्वश्च भावनाथश्च स्वभावनाथौ ताभ्यामित्यर्थलाभः । लेयलाभयोरिति सप्तम्यन्तं पदमनुवर्तत एव । ततश्चात्मकारकाष्टमस्थानाधिपतेः सकाशात् प्रथमे स्थाने सप्तमे वा शुक्रचन्द्रौ यदि स्यातामथवा तयोर्दृष्टिः स्यात्तर्हि जनाः श्रीमन्तो भवन्तीति सूत्रार्थः ॥

तत्र शुभवर्गे श्रीमन्तश्च ॥ १९ ॥

तत्रशब्देनात्मकारकसकाशालग्नष्टमाधिपतिसकाशाच्च प्रथमसप्तमस्थाने गृह्येते तयोः स्थानयोर्यदि शुक्रचन्द्रौ वर्तेतां शुक्रचन्द्रदृष्टिर्वा स्यात्तथा च तौ शुक्रचन्द्रौ शुभग्रहवर्गस्थौ स्यातां तर्हि जना राजानो भवन्ति श्रीमन्तश्च, भवन्तीत्यर्थः । वर्गशब्देनात्र षड्वर्गाणां होराद्रेष्काणादीनां ग्रहणम् ॥

दारशूलयोश्चन्द्रगुरौ शूले चन्द्रे रिप्फे वा गुरौ धनेषु शुभेषु राजानः ॥ २० ॥

दारशब्देन चतुर्थं शूलशब्देन चैकादशं स्थानं प्रोच्यते । प्रथमचन्द्र ($\frac{२६}{१२}$) शब्देन द्वितीयं स्थानं प्रोच्यते इति टीकाकाराः । रिष्फ ($\frac{२२}{१०}$) शब्दाद्दशसंख्या धनशब्दाच्च नवसंख्या लभ्यते । प्रथमसप्तमपदयोरधिकारबलालाभः । दारशूलयोरिति षष्ठ्या दारशूलयोः परत इत्यर्थः । संबन्धबेधिनी वा षष्ठी ग्राह्या । तथा च आत्मकारकालुग्राह्यमाधिपतेर्वा चतुर्थैकादशस्थानयोर्यद् द्वितीयं स्थानं—पञ्चमं द्वादशं वेति चावत्—तत्र गुरौ सति, अथवा एकादशस्थाने चन्द्रे दशमस्थे च गुरौ सति तथा चोपरिप्रोक्तानां पञ्चमैकादशद्वादशस्थानानां सकाशाद् धनेषु नाम नवमस्थानेषु पार्थक्येन संभूय वा स्थितेषु शुक्रादिषु शुभग्रहेषु सत्सु न केवलं श्रीमन्तः किंतु राजानो जना भवन्तीति सूत्रार्थः ॥

पत्नीलाभयोश्च ॥ २१ ॥

पत्नीलाभशब्दौ लग्नसप्तमस्थानवाचकौ । लग्नात्सप्तमस्थानाद्वा द्वितीये गुरौ अथैकादशे चन्द्रे दशमे गुरौ तथा च लग्नसप्तमैकादशभ्यो नवमेषु शुभग्रहेषु सत्सु जना राजानो भवन्ति ॥

एवमंशतो दृक्काणतश्च ॥ २२ ॥

अंशशब्देनात्र नवांशद्वादशांशपञ्चमांशा गृह्यन्ते । दृक्काणद्रेक्काणद्रेष्काणशब्दा राशितृतीयांशवाचकाः । उपरिनिर्दिष्टा योगा ये राशिकुण्डल्यामुक्तास्ते सर्वे नवांशकुण्डल्यादिषु द्रेक्काणकुण्डल्यां च वक्तव्याः ॥

पत्नीलाभयोश्चन्द्रगुरौ शुभदृग्योगे महान्तः ॥ २३ ॥

लग्नसकाशात्सप्तमाद्वा द्वितीये गुरौ शुभग्रहेण दृष्टे युक्ते वा सति जना महत्त्वयुक्ता भवन्ति ॥

लाभचन्द्रेपि ॥ २४ ॥

लग्नात्सप्तमस्थे चन्द्रे शुभग्रहयुते शुभग्रहदृष्टे वा जना महान्तो भवन्ति ॥

पापयोगाभावे शुभदृग्योगिनि च ॥ २५ ॥

यत्र कापि वर्तमाने चन्द्रे पापग्रहेणायुक्ते शुभग्रहेण युक्ते दृष्टे वा जना महान्तो भवन्ति ॥

अत्र शुभदृग्योगे राजप्रेष्यः ॥ २६ ॥

अत्रेति पाठस्तु युक्ततरः । अत्र (११) प्रदेनाष्टमं स्थानं निर्दिश्यते । अष्टमे चन्द्रे शुभग्रहदृष्टे शुभग्रहयुक्ते वा जनो राजप्रेष्यो भवति । राजसेवको भवतीति यावत् ॥

शुभवर्गे त्रिकोणे केन्द्रे वा स्वांशयोगे राजवंशः ॥ २७ ॥

त्रिकोणे केन्द्रे वा शुभवर्गरूपश्चन्द्रः स्वांशसंबद्धो भवेत्तर्हि राजकुलजातो नरो भवति ॥

उच्चांशे तादृशदृष्टिश्चेद्राजा राजवंशो वा ॥ २८ ॥

उच्चांशे चन्द्रो वर्तेत तदुपरि तत्सदृशस्य नामोच्चांश-स्थितस्य यस्य कस्यापि ग्रहस्य दृष्टिश्चेन्नरो राजा भवति राजवंशो-त्पन्नो वा भवति ॥

शुभदृग्योगात् ॥ २९ ॥

उपरितनसूत्रद्वयप्रोक्ता योगाः—शुभवर्गरूपत्रिकोणादिगतेन

१ आ. स. लाभे चन्द्रेपि.

२ इदं सूत्रं टीकासहितं क ग पुस्तके नोपलभ्यते । न. अत्र शुभदृग्युक्ते.

३ न. शुभवर्गे... वा ॥ स्वांशः.

४ स. तादृशविश्वेद्राजवंशो वा; ग. राजा वंशो वा.

५ न. शुभदृग्योगात् चेन्न ।

स्वांशस्थितेन चन्द्रेण संपादितास्तथा चोच्चांशस्थितेनोच्चांश-
दृष्टेन चन्द्रेण संपादिताः—तादृशे चन्द्रे शुभग्रहदृष्टिश्चेच्छुभग्रहेण
वा योगश्चेत्तर्ह्येव भवन्ति ॥

न चेत्तन्न ॥ ३० ॥

यदि सूत्रद्वयोक्तवर्णिते चन्द्रे शुभग्रहदृष्टिर्न वर्तेत न वा
तादृशश्चन्द्रो शुभग्रहेण युक्तस्तर्हि नैते योगा भवन्तीति तेषां
योगानां भङ्गमाहानेन सूत्रेण सूत्रकारः ॥

पञ्चमांशपदेऽपि समेषु शुभेषु राजानो वा ॥ ३१ ॥

अत्र सूत्रे समेष्विति पदे बहुवचननिर्देशात्सप्त--(५१)
पदेन नवमानि स्थानानि न केवलं नवांशकुण्डल्यां किंतु
पञ्चांशत्रिंशांशदिकुण्डलीष्वपि द्रष्टव्यानि इति टीकाकृतः ।
पञ्चमांशशब्देन पञ्चमभावापन्नत्वमुच्यते । पञ्चमभावस्य यत्पदं
नाम पञ्चमभावेशस्थितिस्काशाद् गणनया लब्धं स्थानं तस्य
पदस्य कुण्डल्यां नवमस्थाने यदि शुभग्रहा वर्तेरंस्तर्हि नरा
राजानो भवन्तीत्यर्थः । केचित्त्रत्र पदकुण्डलीं गृह्णन्ति
पदकुण्डल्यां चोपरिप्रोक्तानि प्रस्तावाद् द्वितीयप्रथमैकादशसप्तम-
दशमानि यानि स्थानानि तेभ्यो नवमस्थानेषु शुभग्रहा वर्तेरंस्तर्हि
जना राजानो भवन्तीत्यर्थं प्रतिपादयन्ति ॥

स्वलेयमेषाभ्यां राजाचिह्नानि ॥ ३२ ॥

स्वशब्देन कारकग्रह उच्यते । समेषु शुभेष्विति पदे
पूर्वसूत्रादनुवर्तेते । कारककुण्डल्यां लग्नपञ्चमाभ्यां नवमयोः
स्थानयोः शुभग्रहा वर्तन्ते चेन्नरो राजा दीयमानानि चिह्नानि—
गजतुरगादीनि—उपपदानि वा लभेत ॥

इत्युपदेशसूत्रे जैमिनीये तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः समाप्तः ॥

॥ अथ तृतीयाध्याये द्वितीयः पादः ॥

यज्ञजनेशाभ्यां स्वकारकाभ्यां निधनं निधनम् ॥ १ ॥

प्रथमाध्यायतृतीयपादवर्णितराजयोगशेषतया तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः सूत्रकृद्भिः प्रवर्तितः । अधुना द्वितीयाध्याय-प्रथमपादवर्णितायुर्क्षयशेषत्वेन तृतीयाध्यायस्यायं द्वितीयः पादः प्रवर्त्यते ॥ तत्र स्थिरदशायां यथाखण्डं निधनम् (२।१।३३) इत्यादिभिर्निधनराशय उपदिष्टाः, अधुना योगविशेषाद् राश्यन्तराण्यपि निधनाय भवन्ति तान्याह—यज्ञजनेशाभ्यामिति । धनेश इति पाठान्तरं, दिनेश इत्यपि । अष्टमस्थानस्यात्रोचितत्वाज्जनेश इति पाठः साधुः, दिनेशो वा; न धनेश इति । यज्ञ- (०१) शब्देन प्रथमं स्थानमुच्यते जन- (०८) शब्देन चाष्टमम् । तथा च प्रथमस्याष्टमस्य च स्वामिनोर्मध्ये कोप्यात्मकारकः स्यात्तर्हि तस्मान्निधनो (११६) नाम षष्ठो राशिर्निधनराशिः संपद्यते ॥ अथ यज्ञजनेशाभ्यामित्यत्रोपात्तं प्रथमं स्थानं निर्धारयितुमाह—

लेयलाभयोः प्राणी ॥ २ ॥

लेय- (१३) शब्देन प्रथमं तथा च लाभ (१३) शब्देन सप्तमं स्थानमुच्यते— प्रथमसप्तमयोर्यद् अग्रहात्सग्रह इति न्यायेन बलीयस्तस्मात्प्रथमाष्टमादीनि ग्रहीतव्यानीत्यर्थः ॥

गुरुकेन्द्रे मन्दाराभ्यां दृष्टे शनौ योगहेतौ
कक्षापवादः ॥ ३ ॥

१ च. धनेशाभ्यां; २ क. ग. निधनम्; न. मरणम् ।

३ म. शनियोगहेतौ.

४ क. कक्षापच्छेदः;

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमे पादे शनौ योगहेतौ (२।१।१०)
इत्यादिभिः शनिसकाशात् कक्षाहानिः कथिता गुरुसकाशाच्च
कक्षावृद्धिः कथिता तयोः कांश्चिदपवादानाह—गुरुकेन्द्र
इत्यादिना । गुरुर्यत्र वर्तते तत्स्थानं तत्केन्द्रं वा यदि शनिभौमाभ्या-
मुभाभ्यां दृष्टं चेत्तथा च पितृदिनेशत्वेन शनिरायुर्योगकारणं
स्यात्तर्हि पितृलाभगे गुरौ (२।१।१४) इत्यादिना प्राप्ता कक्षावृद्धिर्न
भवति ॥

रिपुरोगयोश्चन्द्रे स्वभावगे च ॥ ४ ॥

गुरुपदमनुवर्तते । तथा च गुरोः सकाशाद् द्वादशे अष्टमे
वा चन्द्रे सति शनौ च आयुर्योगहेतौ सति यदि कक्षावृद्धिः
प्राप्ता स्यात्तर्हि सा न भवति । तथैव स्वस्मान्नानामात्मकारका-
च्छनेः भावे नामाष्टमे स्थाने चन्द्रे सति शनौ च योगहेतौ प्राप्ता
कक्षावृद्धिः न भवति ॥

रोगेतुङ्गयोः पातयोर्वा ॥ ५ ॥

गुरुपदमनुवर्तते । पातयोरिति पदेन चन्द्रे इति निवृत्तम् ।
तथा च गुरोः सकाशाद्रोगे (३३) नाम अष्टमे अथवा तुङ्गे
(३६) नाम द्वादशे यदि पातयोर्नाम राहुकेत्वोरन्यतरः स्याच्छनौ
च योगहेतौ सति गुरुनिमित्तेन प्राप्ता कक्षावृद्धिर्न भवति ॥

अथवा गुरुकेन्द्रे इत्यादित्रिसूत्री द्वितीयाध्यायपरिपठित-
दीर्घमध्याल्पायुष्टविषय एव कक्षापवादं दर्शयेत् । गुरु—(३३) शब्द-
श्रैकादशसंख्यापरः स्यात् । तथा च प्रथमसप्तमयोर्यद् बलीयस्त-
स्मादेकादशराशेः केन्द्रे शनिभौमाभ्यां दृष्टे शनौ च प्रथमाष्टम-

स्थामिशत्वेन आत्मकारकत्वेन वा योगकर्तरि पितृदिनेशयोश्चर-
स्थिरद्विस्वभावराशिगतत्वेन ये दीर्घाल्पमध्यायुर्योगा भवन्ति ते
एकया कक्षया हीना भवन्ति इत्यप्यर्थः स्यात् । तथैव
रिपुरोगयोश्चन्द्रे रोगतुङ्गयोरित्यादिसूत्रद्वयमपि व्याख्यातुं
शक्यम् ॥

तत्र शनौ प्रथमम् ॥ राहौ द्वितीयम् ॥

केतौ तृतीयम् ॥ ६, १७, १८ ॥

उपरिनिर्दिष्टगुरुकेन्द्रादिस्थानेषु तद्वित्तियेषु वा यदि शनिः
स्यात्तर्हि प्रथमं नाम दीर्घमायुः स्यात्तत्रैव राहौ मध्यमायुः केतौ
चाल्पमायुः स्यात् ॥ अथवा प्रथमद्वितीयतृतीयपदैरायुः पितृदिने-
शेत्यादिभिस्त्रिभिः सूत्रैर्वर्णिता ये त्रयः प्रकारास्ते ग्रहीतुं
शक्येरन् । तथा च शनौ योगहेतौ प्रथमः प्रकार आयुः
पितृदिनेशाभ्याम् (२।१।१) इति ग्राह्यः । राहौ योगहेतौ
द्वितीयः प्रकार एवं मन्दचन्द्राभ्याम् (२।१।५) इत्यादिग्राह्यः
केतौ च योगहेतौ तृतीयः प्रकारः पितृकालतश्च (२।१।६)
इत्यादिग्राह्य इत्यपि सुशक्थः ॥

शनिराहुकेतुषु विपरीतानि ॥ शनि-

राहोर्मध्यम् ॥ शनिकेत्वोरन्त्यम् ॥

केवलपातयोरादि ॥ ९।१०।११।१२ ॥

शनिराहोर्मध्यमित्यादीनि त्रीणि सूत्राणि शनिराहुकेतुषु
विपरीतानीत्यस्यैव प्रपञ्चभूतानि । तथा च शनिराहुकेतूनां यौ
कौचिदपि द्वौ उपरिनिर्दिष्टेषु राशिषु वर्तेयाताम् योगकर्तारौ वा
भवेतां तर्हि विपरीतानि फलानि भवेयुस्तथा च शनिराहोस्तत्र

सत्त्वे योगकर्तृत्वे वा मध्यमायुः । शनिकेत्वोस्तत्र सत्त्वे
योगकर्तृत्वे वा अल्पमायुस्तथा च राहुकेत्वोस्तत्र सत्त्वे
योगकर्तृत्वे वा दीर्घमायुर्भवति ॥ यद्वा मध्यान्त्यादिशब्दाः आयुः
पितृदिनेशादित्रिसूत्रीवर्णिता ये त्रयः प्रकारास्तत्प्रतिपादकाः
स्युः ॥

तदृक्षदशायां निधनम् ॥ १३ ॥

अधुना तत्र शनौ प्रथममित्यादिषट्सूत्र्या प्रतिपादितेषु
प्रथमद्वितीयतृतीयखण्डेषु यथायोगं निधनराशिं दर्शयितुमाह—
तदृक्षेति । उपरिनिर्दिष्टयोगकर्तृग्रहाश्रितराशेर्या दशा तस्यां
निधनं भवतीत्यर्थः ॥

तत्र त्रिकोणेषु ॥ १४ ॥

तत्रापि राशिदशायां तत्पञ्चमनवमयोर्वा राश्योर्दशा-
यामर्थादन्तर्दशायां निधनं भवति ॥

चरे प्रथमम् ॥ स्थिरे मध्यम् ॥ द्वन्द्वे अन्त्यम् ॥ एवं
चरस्थिराभ्याम् ॥ स्थिरद्वन्द्वाभ्याम् ॥

द्वन्द्वचराभ्याम् ॥ १५-२० ॥

सूत्रषट्कमिदं प्रथममध्यमाल्पायुःप्रतिपादकम् । द्वितीये-
ध्याये आयुः पितृदिनेशाभ्यामित्युपक्रम्य 'प्रथमयोरुत्तरयोर्वा
दीर्घम्' इत्यादित्रिसूत्र्या दीर्घमध्याल्पायूंषि प्रतिपादितानि । तद-
पवादतया कांश्चिद्विशेषान्निदर्शयति सूत्रकारः 'चरे प्रथमम्'
इत्यादिभिः । यज्ञजनेशाभ्यामित्यादिसूत्रेषु तत्र तत्र प्रतिपादि-
तं राशिद्वयं यदि चरं चरेतरद्वा तर्हि दीर्घमायुः स्यात्, यदि

स्थिरं स्थिरेतरद्वा तर्हि मध्यममायुः स्यात्तथा च यदि द्विस्वभावं तदितरद्वा तर्हि अल्पमायुः स्यादिति विशेषोत्र प्रतिपादितः ॥

स्वपितृचन्द्राः ॥ २१ ॥

अधिकारसूत्रमिदम् । स्वशब्देनात्मकारक उच्यते पितृ-
शब्देन च लग्नम् । द्वितीयेध्याये शनौ योगहेतावित्यादिषु
सूत्रेषु कक्ष्याह्वासप्रतिपादका योगाः पठिताः । तत्सदृशा एव
केचिद्योगा अत्र आत्मकारकलग्नचन्द्रकृताः पूरकतयोच्यन्ते ॥

तत्र शनिदृष्टौ कक्ष्याह्वासः ॥ २२ ॥

रिपुषष्ठयोश्च ॥ २३ ॥

द्वितीयाध्यायपठितायुर्योगेषु तथैवात्रत्येषु योगेषु यदि लग्ने
चन्द्रे आत्मकारके इति त्रिष्वपि शनिदृष्टिश्चेत्कक्ष्याह्वासो भवति ।
तथैव लग्नचन्द्रात्मकारकेभ्यः षष्ठं द्वादशं वा शनिदृष्टं चेत्तर्ह्यपि
कक्ष्याह्वासः स्यात् ॥

प्रथममध्ययोरन्त्यमध्ययोर्वा ॥ २४ ॥

स्वपितृचन्द्रेषु प्रथममध्यमान्त्यक्रमो गृह्यते । तथा च
प्रथममध्यमयोर्नाम आत्मकारके लग्ने च । तथैवान्त्यमध्ययोर्नाम
चन्द्रे लग्ने च । एवं चात्मकारकलग्नचन्द्रेषु द्वयोरात्मकारकलग्नयोर्लग्न-
चन्द्रयोर्वा शनिदृष्टिश्चेत् कक्ष्याह्वासो भवति इति सूत्रार्थः संप-
द्यते ॥

शुभदृग्योगान्न ॥ २५ ॥

उपर्युक्तस्थानेषु यदि शुभग्रहः स्यादथवा तस्य दृष्टिः
स्यात्तर्हि शनिदृष्टावपि न कक्ष्याह्वासो भवति ॥

पितृलाभभावेशयोरैक्ययोगे वा ॥ २६ ॥

लग्नाष्टमसप्तमाष्टमयोरेक एवाधिपः स्यात्तर्ह्यपि कक्ष्याह्वासो न स्यात् ॥

अत्र संवादात् प्रामाण्यं भवति ॥ २७ ॥

उपर्युक्तेषु सर्वेषु पक्षेषु मध्ये बहुसंख्यैः पक्षैर्यत्समायाति तद् ग्राह्यं भवतीति सूत्रार्थः । अत्रापवादात् प्रामाण्यमित्यपि पाठो दृश्यते । अपवादाधिक्याद् ह्वासो न स्वीकार्य इति तस्यार्थः ॥

रोगतुङ्गयोः प्राणी ॥ २८ ॥

अधिकारसूत्रमिदम् । अष्टमद्वादशयोर्मध्ये यद्वलीयस्तद् ग्राह्यमित्यर्थः ॥

सौरदृष्टियोगाभ्यां द्वारबाह्ययोरपवादः ॥ २९ ॥

मलिने द्वारबाह्ये० (२।१।१५) द्वारद्वारेशयोश्च० (२।१।१६) इत्यादिसूत्रेषु यत् स्थानमालिन्यान्निधनं प्रदिष्टं तस्यापवादः कथ्यते । यदि लग्नादष्टमद्वादशयोर्यद् वलीयस्तस्मिञ्शनिर्वर्तेत तस्य वा दृष्टिः स्यात्तर्हि स्थानमालिन्यहेतोरुक्तं मरणं तस्यां राशिदशायां न स्यादिति सूत्रार्थः ॥

द्वारे चन्द्रदृष्ट्योगान्न ॥ ३० ॥

द्वारराशौ चन्द्रदृष्टौ सत्यां चन्द्रस्य योगे वा पूर्वोक्तोपवादो न भवति । तथा च सत्यपि तत्र शनिदृष्टौ यदि तत्र चन्द्रस्य दृष्ट्योर्गो वा स्यात्तर्हि मालिन्यहेतुकं निधनं स्यादेवेति सूत्रार्थः ॥

केवलशुभसंबन्धे बाह्ये च ॥ ३१ ॥

बाह्यराशिर्यदि केवलशुभग्रहेण युक्तः स्यात्तर्हि सौरदृष्टि-योगाभ्यामित्यपवादो न भवति ॥

लेयरोगे क्रूराश्रयेपि ॥ ३२ ॥

लेयशब्देन प्रथमं रोगशब्देन चाष्टममुच्यते । लग्नादष्टमे क्रूरग्रहे सत्यपि उपर्युक्तापवादा भवन्तीत्यर्थः ॥

रोगर्क्षत्रिकोणदशाब्दे रोगनवांशदशायां
निधनम् ॥ ३३ ॥

यदि द्वास्वाह्यराश्योर्मरणं न स्यात्तर्हि तत्कदा स्यादत आह— लग्नाद्यदष्टमं तस्य यौ त्रिकोणराशी तयोर्दशायां अष्टम-दशायां वा मरणं स्यात् । नवांशशब्देन नवग्रहाणां दशा उच्यन्ते ॥

तत्रापि शानियोगे ॥ ३४ ॥

तत्रशब्देन द्वितीयमुच्यते । तथा च लग्नद्वितीये यदि शनिः स्यात्तर्हि तस्य द्वितीयस्य दशायां मरणं स्यात् । अथ वा तत्र-शब्देन रोगो नामाष्टमं तत्त्रिकोणस्थाने च पूर्वसूत्रोक्तानि प्रतिपादितानि स्युः ॥

मिश्रे शुभयोगान्न ॥ ३५ ॥

मिश्र (३५) शब्देन लग्नमुच्यते । तथा च लग्ने शुभग्रह-योगः स्यात्तर्हि निरुक्तं मरणं न स्यादित्यर्थः ॥

लग्नेन्द्रोर्भावे स्वलाभयोर्भावयोः क्रूरे
रुद्राश्रयेपि ॥ ३६ ॥

लग्नस्य चन्द्रस्य वा भावे नामाष्टमे तथा चात्मकारकस्य लग्नसप्तमस्य वाष्टमे क्रूरग्रहः स्यात्तर्हि रुद्रग्रहाश्रितराशिदशायामपि मरणं स्यात् ॥

न चोपवादाः ॥ ३७ ॥

उपरिकथिते रुद्राश्रितराशिदशामरणे नैवापवादा भवन्ती-
त्यर्थः ॥

इनशुक्राभ्यां रोगयोः प्रामाण्यान्निधनम् ॥ ३८ ॥

इनशब्देन रविरुच्यते । रवेः शुक्राच्च ये अष्टमे तयोरेकस्मि-
न्यत्र क्रूरग्रहादियोगास्तत्र मरणं स्यादित्यर्थः ॥

महेश्वरब्रह्मणोराद्यन्तयोश्चरदशायां निधनम् ॥ ३९ ॥

द्वितीयेध्याये 'ब्रह्मणो यावन्महेश्वरर्क्षदशान्तमायुः'
(२।१।५८) इत्युक्तं तस्य व्यत्ययेन संप्रति निरुक्तेषु योगेषु
निधनमाह—महेश्वरमारभ्य ब्रह्मान्तं दशासु मध्ये वर्तमानायां चर-
दशायां निधनं भवतीति सूत्रार्थः ॥ अथारिष्टयोगानाह—

चित्तनाथाभ्यां रिपुरोगकर्मणि क्रूरग्रहेषु सद्योरिष्टम् ॥ ४० ॥

द्वितीयेध्याये स्वकर्मचित्तेतिसूत्रे (२।१।६०) मारकग्रह-
निरूपणं कृतं तस्य पूरणार्थमाह—महेश्वरब्रह्मणोरिति पूर्वसूत्रा-
दनुवर्तते तथा च महेश्वरस्य ब्रह्मणश्च सकाशाद्यत् षष्ठद्वयं
तस्माद् द्वादशाष्टमषष्ठतृतीयेषु क्रूरग्रहसत्त्वे सद्योरिष्टं भवति ॥

शनिराहुचन्द्रयोगेषु सद्योरिष्टम् ॥ ४१ ॥

अत्र शनिशब्देन पञ्चमं राहुशब्देन दशमं चन्द्रशब्देन द्वितीयं
योगशब्देन च सप्तममुच्यते । तथा च ब्रह्ममहेश्वरसकाशाद्यौ षष्ठौ
राशी तदधिपद्वयात् पञ्चमदशमद्वितीयसप्तमेषु क्रूरग्रहसत्त्वे सद्योरिष्टं
भवेदिति सूत्रार्थः ॥

कोणाश्रयेषु सद्योरिष्टम् ॥ ४२ ॥

महेश्वरब्रह्मणोः सकाशाद्यच्चित्तं नाम षष्ठं तस्य कोणयो-
नाम नवमपञ्चमस्थानयोः क्रूरग्रहसत्त्वे सद्योरिष्टं भवति ॥

सर्वमेवं पापग्रहेषु च ॥ ४३ ॥

महेश्वरब्रह्मचित्तनाथाभ्यां यत् षष्ठं तस्माद् द्वादशादिस्था-
नेषु क्रूरग्रहसत्त्वे यत्कथितं तत्पापग्रहसत्त्वेऽपि भवतीति सूत्रार्थः ॥

केवलरिपुरोगचित्तनाथाभ्याम् ॥ ४४ ॥

केवलं नाम ग्रहशून्यं यलग्नद्वादशं लग्नाष्टमं वा तत्सकाशाद्
रिपुरोगादिस्थानेषु क्रूरग्रहसत्त्वेऽपि सद्योरिष्टं भवति ॥

तत्रापि चित्तनाथापहारे ॥ ४५ ॥

चित्तं नाम षष्ठं तस्य यो नाथो नामेशः तस्यापहारो नाम
दशा तस्यामप्यरिष्टं भवतीत्यर्थः ॥

शुभदृग्योगान्न ॥ ४६ ॥

सर्वेषामुपरिनिर्दिष्टानामरिष्टकथनपराणां सूत्राणामपवादत्वे-
नाह—उपरिनिर्दिष्टेषु सर्वेषु स्थानेषु अरिष्टकारकपापग्रहसत्त्वे यदि
तत्र शुभग्रहयोगः शुभग्रहदृष्टिर्वा स्यात्तर्हि सद्योरिष्टं न भवतीति
सूत्रार्थः ॥

इत्युपदेशसूत्रे जैमिनीये तृतीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

॥ अथ तृतीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

लेयलाभयोः पदम् ॥ १ ॥

अधिकारसूत्रमिदम् । लग्नसप्तमयोः पदमधिकृत्यास्मिन्पादे
द्वितीयाध्यायोपात्तमृत्युभेदादि विस्तरशो विचार्यते—

पदभावयोश्चरे कर्मणि पापे राजाराभ्यां
यथानुसंबन्धम् ॥ २ ॥

द्वितीयाध्यायोपात्तानामायुर्योगापवादानां प्रतिप्रसवार्थ-
मेतदादीनि सूत्राणि प्रारभ्यन्ते । लग्नसप्तमयोरे पदे तयोरष्टमयोः
सकाशाच्चरे नाम द्वितीये तथा तृतीये एकादशे वा यत्र कुत्रापि
यादि राजा नाम आत्मकारकः स्यादथवा भौमः स्यात्तर्हि कक्षा-
ह्वासो नैव स्यात्किंतु आयुःपितृदिनेशाभ्यामित्यादिसूत्रैः प्रति-
पादितो यथाप्रतिज्ञमेवायुर्योगः स्यात् । अत्र लग्नसप्तमयोरु-
भयोरपि पदे ग्राह्ये अथवा लग्नसप्तमयोर्मध्ये यद्वलवत्तरं तस्यैव
पदं ग्राह्यम् ॥ अत्र 'पदभावयोश्चरे' इति पृथक्सूत्रं पठित्वा
तदनन्तरं 'क्रान्तराशौ कर्मणि दुष्टं मरणं कर्मणि पापे राजभ्यां
यथासनुधे' इति सूत्रं केचित्पठन्ति क्रान्तशब्देन क्रूराक्रान्तत्वं
राजभ्यामिति शब्दस्य रविचन्द्राभ्यां यथासनुधे इत्यस्य च
यथासप्तममित्यर्थं प्रतिपादयन्ति परं तन्न रमणीयम् ॥

दिनदिने पुण्यम् ॥ ३ ॥

दिनशब्देनाष्टसंख्योच्यते पुण्यशब्देनैकादशसंख्या च । तथा
च लग्नसप्तमपदयोः सकाशाद्यदष्टमस्याष्टमं नाम तृतीयं

१ क. राजाभ्यां, ग. राजाराजाभ्यां.

२ क. यथानुबन्धं, ब. यथासनुधे.

३ ग. दिने दिनौ पुण्यम् ।

तत्रात्मकारकभौमयोर्योगे एकादशवर्षरूपा आयुषो वृद्धिर्भवतीति सूत्रार्थः ॥

तत्रकर्मादि ॥ ४ ॥

तत्रशब्देन द्विसंख्योच्यते कर्मशब्देन त्रिसंख्या च । तथा च यथा लग्नसप्तमपदाभ्यां ये अष्टमे तयोः सकाशाद् द्वितीयादिषु स्थानेषु प्रतिप्रसव उक्तस्तथैव पदाद् द्वितीयं तृतीयं वा गृहीत्वा तदष्टमसकाशाद् द्वितीयादिषु आत्मकारकभौमस्थित्यापि प्रतिप्रसवः प्रतिपादनीय इति सूत्रार्थः ॥

चरचलयोर्विपरीतकाले ॥ ५ ॥

स्थिरदशायां यथाखण्डं निधनमित्यादिसूत्राणां प्रपञ्चभू-
तेऽस्मिन्सूत्रे निधनमिति पदमुपस्थितं भवति । तथा च
लग्नसप्तमपदान्यतरस्य सकाशाच्चरे नाम द्वितीये तथा च चले
नाम द्वादशे स्थाने आत्मकारकभौमयोः स्थित्या विपरीतस्य
($\frac{६२१४}{१२}$) नाम दशमस्य स्थानस्य दशाकाले निधनं भवतीति
सूत्रार्थः ॥

ततःकेशपत्नीदृष्ट्या ॥ ६ ॥

ततः—($\frac{६६}{१२}$) शब्देन षष्ठं केश—($\frac{१५}{१२}$) शब्देन तृतीयं पत्नी—
($\frac{०१}{१२}$) शब्देन च प्रथमं स्थानमुच्यते । तथा चोपरिनिर्दिष्टपदे
तस्मात् तृतीये षष्ठे वा केवलक्षीणेन्दुदृष्टिश्चेत्तद्वशायां निधनं भवे-
दिति सूत्रार्थः । इदं सूत्रं “ तदीशयोः केवलक्षीणेन्दुशुक्रदृष्टौ वा ”
(२।१।३३) इति सूत्रस्य प्रपञ्चपरमिति भाति । केचित्तु ‘ ततः
केशे ’ इति पठित्वा ततः नाम ताभ्यां द्वितीयाष्टमाभ्यां परत
इत्यर्थं कृत्वा केशे नाम तृतीये इत्यर्थमाहुः ॥

अत्र गुरुयुक्ते पापदृष्ट्योगे पाषाणमरणम् ॥ ७ ॥

अत्रपदेन ($\frac{२०}{१२}$) अष्टमं स्थानमुच्यते । उपरिनिर्दिष्टा-
त्पदादष्टमे गुरुणा युक्ते सति तत्र च पापग्रहस्य दृष्टौ सत्यां योगे
वा पाषाणसकाशान्मरणं भवति ॥

अत्र केतुयुक्ते दोषेण हननम् ॥ ८ ॥

उपरिनिर्दिष्टे पदाष्टमे केतुना युक्ते स्वगतापराधेन हेतुना
मरणं भवति ॥

केतौ पापदृष्टौ वा ॥ ९ ॥

पापदृष्टावपि उपरिनिर्दिष्टमेव फलं भवति । केताविति
पदमत्र पुनरुक्तवद् भाति । अथवा अत्रेतिपदानिवृत्त्या लग्नपदे
सप्तमपदे वा केतौ वर्तमाने तत्र वा पापस्य दृष्टौ सत्यामुपरि-
निर्दिष्टं दोषेण हननं स्यादित्यपि समीचीनोर्थः स्यात् ॥

अत्र शुभयोगे मलिनाभावे क्रान्तराशौ कर्मणि
दुष्टं मरणम् ॥ १० ॥

उपरिनिर्दिष्टपदादष्टमे स्थाने शुभग्रहयोगे पापग्रहमालिन्या-
भावे तृतीये च क्रूरग्रहाक्रान्ते दुष्टं मरणं स्यात् । मरणे क्लेश-
बाहुल्यं स्यादिति यावत् । केचित्तु अत्र शुभ योग इति पदेभ्यः
अष्टमनवमसप्तमानि मलिनभावे इति पदादेकादशतोष्टमं नाम षष्ठं
स्थानं तथा च क्रान्तपदाद् द्वितीयं कर्मणिपदाच्च तृतीयं
स्थानमिति अष्टमनवमसप्तमषष्ठद्वितीयतृतीयानि स्थानानि गृह्णन्ति
परं तन्न सम्यक् । शुभमलिनक्रान्तराशिपदानां प्रतिपदोक्तस्या-
पाततः प्रतिपन्नस्यार्थस्य त्यागे मानाभावात् ॥

क्रूराश्रये सर्वशूलादि ॥ ११ ॥

उपरिनिर्दिष्टे पदाष्टमे स्थाने शुभग्रहरहिते क्रूराश्रिते च सति मस्तकोदरकुक्षिशूलपूर्वकं रोगसामान्यं मरणे हेतुः स्यात् । सर्वशब्देनैकादशं तथैव शूलशब्देन प्रथमनवमपञ्चमानि स्थानानि केचित् प्रतिपादयन्ति । परं तन्न समीचीनम् ॥

राहुदृष्टौ निश्चयेन ॥ १२ ॥

क्रूराश्रयसत्त्वे राहोर्दृष्टौ च सत्यां निश्चयेन मस्तकादिशूलं स्यात् । राहुदृष्ट्यभावे शूलं कदाचिन्न भवेत्सौम्यस्वरूपं वा भवेदिति यावत् ॥

राहुशानिभ्यां दुष्टबलादि ॥ १३ ॥

उपरिनिर्दिष्टे पदाष्टमे राहुणा शनिना वोभाभ्यां वा युक्ते एति शत्रुसेनाक्रमणं भवति ॥

तत्र प्रतिबन्धः ॥ १४ ॥

पदाद् द्वितीये राहुणा शनिना वा युक्ते न केवलमाक्रमणं किंतु तया सेनया निरोधोपि कियत्कालं भवेत् ॥

कुजकेतुभ्यां नित्यं च ॥ १५ ॥

पदाद् द्वितीये स्थिताभ्यां कुजकेतुभ्यां निश्चयेनाक्रमणं निरोधश्च । मोचनं तु दुष्करमिति यावत् ॥

वासीयोगफलदः ॥ १६ ॥

उपरितनसूत्रोक्तः कुजकेतुयोगहेतुको निरोधो वासीयोगफलमपि दद्यात् । वासीयोगफलानि त— “वासीजातः स्यान्नरो माग्यहीनो विद्याहीनो बन्धुभिस्त्यक्तकार्यः । मूर्खः कामी दन्तकेशैर्विकारो

दुर्दारः स्याद् दूषितः कुत्सितश्च" इत्यादीनि पूर्वग्रन्थोक्तानि बोध्यानि ॥

मृत्युरोगाभ्यां राहुचन्द्राभ्यां यथास्वं मृत्युः ॥ १७ ॥

उपरिनिर्दिष्टपदात् तृतीयाष्टमयोः स्थानयो राहुचन्द्रयोगे सति यथास्वरूपं राहुधातुकोपादिना चन्द्रधातुकोपादिना वा मृत्युरापतेत् ॥

ततो भावकरादि तुरगवृषवर्गे ॥ १८ ॥

उपरिनिर्दिष्टेषु राहुशनिभ्यां दुष्टबलादीत्यादिषु सूत्रेषु कथितो दुष्टबलादिहेतुकः स मृत्युः कदा स्यादित्याह— उपरिनिर्दिष्टापदाद्यत्ततो (६६) नाम षष्ठं तत्सकाशादष्टमनवमयोर्नाम पदपदद्वितीययोः तुरगस्य नाम धनूराशेस्तथा वृषभराशेश्च वर्गे वर्तमाने जातकवतो नरस्य मृत्युर्भवेत् । यदा पदं पदद्वितीयं वा धनूराशिरूपं वृषभराशिरूपं स्यादथवा यदा तस्मिन्धनुषो वृषभस्य वा होरा द्रेष्काणो नवमांशो वा भवेत्तदा नरस्य मृत्युरापतेदिति भावः ॥

अत्र कुजात् स्फोटकादिकुण्डलधरश्च ॥ १९ ॥

कथं मृत्युः स्यादत आह— उपरिनिर्दिष्टपदादष्टमे स्थिताद् भौमाज्जातकवान् नरो व्रणशस्त्रादिसंबन्धात् स्फोटवान्कुण्डलाकारव्रणवांश्च भवेत्तद्धेतुजश्च तस्य मृत्युरापतेत् ॥

रत्नाकरयोगे कालदण्डान्मरणम् ॥ २० ॥

अत्र रत्नाकरशब्दो बहुभिः प्रकारैर्व्याख्यातुं शक्यः । रत्नं (०२) नाम द्वितीयं तस्य आकरः (२१०) नाम षष्ठः, सप्तम इति यावत् । यद्वा यतो रत्नाकराः समुद्राः सप्त अतो रत्नाकरशब्देन

१ ग. तत्र भावकरादि तुरगवरवर्गे. क वृषवर्गे.

२ क. रत्नाकरयोगे.

सप्तसंख्योच्यते । यद्वा रत्नाकराश्चत्वारः सागराः । रत्नाकरशब्दश्चातः
चतुःसंख्यावाची । तथा च पदाद्यत्सप्तमं चतुर्थं वा तस्मिन्भौ-
मस्य योगे सति कालस्य यमस्य दण्डात्पीडाबाहुल्येन अथवा
राजकृतशासनानुरोधेन निधनं स्यादिति संक्षेपतः सूत्रार्थः ॥

शेषे भुजङ्गादेः ॥ २१ ॥

उपरिनिरुक्तात्पदात्पञ्चमे भौमश्चेत्तर्हि सर्पव्यालादेर्मरणं
भवतीत्यर्थः ॥

कीटे वृषवृश्चिकांशे रोगः ॥ २२ ॥

उपरिनिर्दिष्टात्पदात् कीटे नामैकादशे वृषभस्य वृश्चिकस्य
वा अंशे भौमश्चेन्नरो नित्यं रोगयुक्तः स्यात् । अंशशब्दो राशि-
रूपांशप्रतिपादको नवांशादिराश्यंशप्रतिपादको वा गृह्येत ॥

मातृदृष्टयोर्भावे मूषिकादिमृतिः ॥ २३ ॥

उपरिनिरुक्तपदात्पञ्चमस्य षष्ठस्य वा यदष्टमं तत्र स्थिते
भौमे मूषिकपीडया मरणं समापतेत् ॥

अथ शन्याश्रयेण स्थानभेदान्मृत्युविशेषानाह—

तत्र मन्दे विषपानादेः ॥ २४ ॥

उपरिनिर्दिष्टात् पदाद् द्वितीये शनैश्चरे सति विषान्नाद्विषपाना-
दिना वा मृत्युर्भवेत् ॥

सौम्यदृग्योगाभ्यां मण्डूकभेकादेः ॥ २५ ॥

तत्रैव द्वितीये सौम्यग्रहस्य दृष्टिः स्थितिर्वा स्यात्तर्हि
मण्डूकादेर्भेकादेर्वा मरणं भवेत् ॥ अथ कारकांशमाश्रित्य
पदावलम्बेन शनेः स्थितौ रोगमाह—

स्वांशग्राह्ये व्रणपामादिः ॥ २६ ॥

स्वांशशब्देन कारकांश उच्यते ग्राह्य—(१२) शब्देन च द्वादशं

स्थानम् । तत्रेतिपदमनुवर्तते । तथा च कारकांशाद् द्वादशे पदाद् द्वितीयरूपे शनैश्वरः स्थितश्चेद् व्रणेन पामादिना वा मरणं भवेत् ॥

लेयान्मृत्युश्चले मृत्युः ॥२७॥

पदादित्यधिकारात्पद इत्युपतिष्ठते लेयशब्देन (१३) प्रथमं स्थानं लग्नरूपं मृत्युशब्देन पञ्चमं चलशब्देन द्वादशं चोच्यन्ते । तथा च लग्नात्पञ्चमे पदाद् द्वादशे शनौ सति रुद्रशूलादिना मृत्यु-विचारणीयः । यदा लग्नपञ्चममेव उपरिनिर्दिष्टपदाद् द्वादशं भवेत्तत्र च शनिः स्यात्तदा मृत्युविचारः प्रतिपाद्यते ब्रह्मणो यावादित्यादिभिः सूत्रैरिति समासतोर्यः ॥

भाग्ये दण्डात् ॥२८॥

इत उत्तरं पदद्वादशसकाशान्मृत्युविचारः प्रारभ्यते । पदाधिकारः प्रकृतः पूर्वसूत्राच्च लेयाच्चले मृत्युरिति पदान्यनुवर्तन्ते । द्वितीय-प्रतिपादकभाग्यशब्दप्रयोगात्पञ्चमप्रतिपादकस्य मृत्युपदस्य नानु-वृत्तिः । तथा च पदाद् द्वादशे लग्नाद् द्वितीये सति तत्र च शनौ सति राजदण्डादितरदण्डात्काष्ठादिकाद्वा मृत्युः स्यात् ॥

कामे विषभक्ष्णात् ॥२९॥

कामशब्देन तृतीयं स्थानमुच्यते । पदाद् द्वादशे लग्नात्तृतीये सति तत्र च शनौ सति विषभक्षणादेर्मृत्युः स्यात् ॥

दारे ज्वरभयम् ॥३०॥

पदाद् द्वादशे लग्नाच्चतुर्थे शनिः स्यात्तर्हि ज्वरसमुत्पादान्मृत्यु-रापतेत् ॥

मात्रा शत्रुहतः ॥ ३१ ॥

पदाद् द्वादशं यदि लग्नपञ्चमं स्यात्तत्र च शनिर्भवेत्तर्हि जनः

शत्रुहतः स्यात् । मात्रा इति तृतीयान्तपदस्थमातु—(३५) शब्देन पञ्चमं स्थानमुच्यते ॥

शनौ रिपुभयम् ॥ ३२ ॥

प्रथमद्वितीयाद्यनुक्रमस्वारस्याच्छनौ (०६) इति पदं षष्ठस्थानप्रतिपादकम् ॥ शनौ इति चानुवृत्तिरस्त्येव । तथा च पदाद् द्वादशे लग्नात् षष्ठे शनौ सति रिपुभयं मृत्युकारणं भवति ॥

लाभे कुष्ठरोगः ॥ ३३ ॥

उपरिनिर्दिष्टात्पदाद् द्वादशे लग्नात्सप्तमे शनौ सति कुष्ठरोगादिना मरणं भवति ॥

विषूचीजलरोगादिजाः ॥ ३४ ॥

अत्र क्रमप्राप्तस्याष्टमस्थानस्य केन शब्देन प्रतिपादनमिति न सम्यङ् निश्चेतुं शक्यम् । अष्टमप्रतिपादनं त्वावश्यकमेव । जलरोगादिना, जलरोगादि इति पाठद्वयमपि दृश्यते । सूत्रार्थस्तु—उपरिनिर्दिष्टात्पदाद् द्वादशे लग्नादष्टमे शनौ सति विषूचीरोगेण जलरोगेण वा मृत्युः स्यात् । कदाचिद् ‘ दि ’ इति पदं अथवा ‘ जाः ’ इति पदमष्टमप्रतिपादकं स्यात् ॥ विषूची नाम विरेचनबाहुल्ययुक्त आन्त्ररोगः (Cholera) इति नाम्ना अधुना प्रसिद्धः ॥

धने हृदः ॥ ३५ ॥

हृदादौ इत्यपि पाठः । हृदशब्दस्तु हृदप्रतिपादकः । वज्रनिर्घातपर इति केचित् । पदाद् द्वादशं लग्नाद् नवमं स्यात्तत्र च शनिः स्यात्तर्हि हृदनिमज्जनादिना मृत्युः समापतेत् ॥

१ क. तनौ रिपुभयम्.

२ क. हृदे; न. हृदादौ.

नित्ये दुर्मरणम् ॥ ३६ ॥

पदाद् द्वादशे लग्नाद् दशमे शनौ सति दुष्टं क्लेशयुक्तं
मरणं भवेत् ॥

तत्र रवियोगे रिपुशस्त्राग्निभयम् ॥ ३७ ॥

पदाद् द्वादशे लग्नाद् द्वितीये रवियोगे सति रिपुशस्त्रा-
ग्निभयं जायते ॥

चन्द्रेण कुवेरम् ॥ ३८ ॥

वेरमित्यस्य शरीरमित्यर्थोऽत्राभिप्रेतः । पदाद् द्वादशे लग्नाद्
द्वितीये चन्द्रश्चेच्छरीरस्य दुष्टत्वं कुत्सितत्वं वा जायते ॥

अथ भौमावलम्बेन फलमाह—

कुजेन व्रणस्फोटादि ॥ ३९ ॥

पदाद् द्वादशे लग्नाद् द्वितीये कुजस्थित्या व्रणाः स्फोटाद-
यश्च जायन्ते ॥

बुधेन वृक्षपर्वतादेः ॥ ४० ॥

पदाद् द्वादशे लग्नाद् द्वितीये बुधश्चेद् वृक्षपर्वतादेः सकाशाद्
दुष्टं मरणं भवति ॥

गुरुणा स्ववैषम्ये रौद्रेण पावकात् ॥ ४१ ॥

तत्रैव पदद्वादशे लग्नद्वितीये गुरुश्चेत् तच्च स्वस्य
नामात्मकारकस्य वैषम्यं ($\frac{१६५}{१२}$) नाम अष्टमं चेत्तर्हि रौद्रान्नाम
भीषणादग्नेर्मरणं स्यात् ॥

शुकेण शुक्रमेहात् ॥ ४२ ॥

१ क. चन्द्रेण कुवेरे; ग. कुवेरः.

२ क. स्वं वैषम्ये; ग. स्ववैषम्ये रौद्रे.

पदद्वादशे लग्नद्वितीये शुके सति शुक्रमेहरोगेण दुर्मरणं भवति ॥

शानिना विषभक्षणादि ॥ ४३ ॥

तत्रैव शनिर्यदि स्यात्तर्हि विषान्नभक्षणाद्विषसेवनाद्वा मृत्युः स्यात् ॥

राहुकेतुभ्यां विषसर्पजलोद्धन्धनादिभिः ॥ ४४ ॥

तत्रैव राहोः केतोर्वा स्थितौ विषेण सर्पेण जलेन उद्धन्धनेन वा हेतुना दुर्मरणं स्यात् ॥

शानिराहुभ्यां राजदण्डादेः ॥ ४५ ॥

तत्रैव उभयोः शनिराहोः स्थित्या राजदण्डान्मरणं समापतेत् ॥

तत्र गुरुराहुभ्यामभिचारादेः ॥ ४६ ॥

तत्रपदं न द्वितीयपरम् । लग्नद्वितीयस्य प्रस्तुतत्वेन लाभात् । तत्रैवोपरिनिर्दिष्टे पदद्वादशे लग्नद्वितीये गुरुराहोर्वर्तमानयोः शत्रोरभिचारान्मृत्युः स्यात् ॥

तत्र गुरुशानिभ्यां दृष्टे यथास्वं नाशः ॥ ४७ ॥

तत्रेत्यनुवर्तमाने पुनस्तत्रग्रहणं लग्नद्वितीयपदद्वादशयोर्निवृत्तिं ज्ञापयति—तथा च पदाद् द्वितीये गुरोः शनेश्च दृष्टिः स्यात्तर्हि आत्मकारकग्रहस्वभावानुरोधेन मरणं भवति । गुरुगुणानुरोधतः शनिगुणानुरोधतश्च तयोः प्राबल्यानुरूपं नाशः समापतेदिति केचित् ॥

स्वत्रिंशांशे कौलिकाखिलरोगादि ॥ ४८ ॥

उपरिनिर्दिष्टप्रकारैर्मरणे निश्चीयमाने शरीरस्य कोऽवयवो

विशेषतः पीडितः स्यादिति शङ्कायामाह— आत्मकारकाश्रित-
त्रिंशांशानुरूप्येण तत्तद्वयवेषु कुलसमागता अखिला रोगा
मरणकारणं स्युः ॥

ललाटं प्रथमम् ॥ केशो द्वितीयम् ॥ कन्धरा तृती-
यम् ॥ चतुर्थं नेत्रे ॥ जिह्वादौ पञ्चमः ॥ षष्ठं
जिह्वाग्रे ॥ ४९—५४ ॥

ललाटकेशकन्धरानेत्रजिह्वामूलजिह्वाग्ररूपाणि षट् स्थानानि
यथाक्रमं मेषादिराशिषट्कस्थितात्मकारकफलदत्वेनात्र निदर्शि-
तानि । मेषादित्रिंशांशानुरोधेन ललाटादिषु स्थानेषु पीडा संजायते
इति भावः । सिंहादौ इति पाठे सिंहशब्दो नासिकाश्लेष्म-
वाचितया गृह्येत ॥

पूर्वषट्के राहुकेतुभ्यां विजिह्वादि ॥ ५५ ॥

पूर्वषट्कपदेनात्र सप्तमादिराशिषट्करूपं गृह्यते । पश्चिम-
षट्कपदेन प्रथमादिषट्कं च गृह्यते । यदि राहोः केतोर्वा सप्तमादि-
राशिषट्कान्यतमे आत्मकारकाश्रितत्रिंशांशे स्थितिः स्यात्तर्हि
जिह्वाद्यवयवानां नाशः स्यात् ॥

तत्र शनिमान्दिभ्यां गलजिह्वादि ॥ ५६ ॥

यदि तत्रैव आत्मकारकाश्रितत्रिंशांशे शनिमान्दी वर्तेतां तर्हि
गलजिह्वारोगेण मृत्युः स्यात् । घटसर्पकण्ठसंरोधादयो गलस्थित-
जिह्वारोगेण गलबिलसंकोचाज्जायमाना रोगा अत्र गलजिह्वादयो
रोगाः इति भाति ॥

तत्र कुजे शोफः ॥ ५७ ॥

तत्रैव कुजः स्यात्तर्हि तत्तदवयवशोफोपि पीडाहेतुः स्यात् ॥

लाभांशे मरणम् ॥ ५८ ॥

उपरिनिर्दिष्टं मरणं आत्मकारकाश्रितांशात्सप्तमे अंशे स्यात् ॥

तत्र रवौ प्रतिबन्धः ॥ ५९ ॥

तत्रैवात्मकारकाश्रितत्रिंशांशे रवौ वर्तमाने उपरिनिर्दिष्टा रोगा न भवन्ति । प्रतिबन्धपदमत्र शत्रुकृतप्रतिबन्धपरमिति टीकाकृतः ॥

कौन्तायुधतो रोगे ॥ ६० ॥

अस्मिन्सूत्रे परत्र च शनिमान्दिपदानुवृत्तिं टीकाकाराः प्रतिपादयन्ति । परं तस्या नावश्यकत्वम् । रोगे नामाष्टमे त्रिंशांशे आत्मकारकः स्यात्तर्हि कौन्तायुधान्मृत्युः स्यादित्यर्थः समीचीनः सुलभतरं प्रतिपादितो भवति ॥

सायकैर्धने ॥ ६१ ॥

स्वत्रिंशांशे धने नाम नवमे सायकान्मरणं स्यात् । अत्र धर्म इति पाठः कासुचिदादर्शपुस्तिकासूपलभ्यते परंतु क्रमप्राप्त-नवमस्थानप्रतिपादको धनशब्दः समीचीनतर इति 'धने' इत्येव पाठः स्वीकृतः ॥

अशनिहतकायो मार्गे ॥ ६२ ॥

स्वत्रिंशांशे मार्गे नामैकादशे सति वज्रपातादिना हतशरीरो भवेत् ॥

१ क. न. व. शोषः

२ ग. कौन्तायुधे.

३ अ. क. व सायकैर्धने ॥

४ न. अशनिहन्ः काये ॥ मार्गे भाग्यरिपुणा दैरिर्गन्ध्र्य ॥

भाग्ये रिपुणा वैरिवर्गश्च ॥ ६३ ॥

स्वत्रिंशंशे भाग्ये नाम द्वितीये तथैव रिपुणा (१२) नाम द्वादशे सति वैरिवर्गाद् भयं स्यात् ॥

स्ववैषम्ये रिपुः ॥ ६४ ॥

स्वस्य नामात्मकारकस्य वैषम्ये (१६४) नामाष्टमे स्थाने रिपुभयं भवति । आत्मकारकादष्टमराशेर्दशायां रिपुभयं समुद्भवतीति भावः ॥

क्रूराश्रये बले रिपुहतः ॥ ६५ ॥

पूर्वसूत्रस्य प्रपञ्चभूतमिदं सूत्रम् । तथैव उत्तराणि पञ्च सूत्राणि । तथा चात्मकारकाद् बले (३३) नाम नवमे स्थाने क्रूरग्रहाश्रिते सति न केवलं पूर्वसूत्रोक्तं रिपुभयं स्यात्किं तु जातकवान् नरः शत्रुणा मारितोपि भवेत् ॥

शन्यारफणिवर्गाद्यैः ॥ ६६ ॥

स्ववैषम्ये इत्यस्य तथैव क्रूराश्रये इत्यस्यापि प्रपञ्चभूतमिदं सूत्रम् । तथा चात्मकारकान्नवमे शनेर्भौमस्य राहोः केतोश्च वर्गे नाम आश्रयभूते सति तस्मिन्नवमे स्थाने नरो रिपुहतः स्यात् ॥

भावेशाक्रान्तराशिस्थे ॥ ६७ ॥

पुनरपि स्ववैषम्ये रिपुस्तथा च क्रूराश्रये बले रिपुहत इति सूत्रद्वयस्येदं प्रपञ्चभूतं सूत्रम् । तथा चात्मकारकाद्यदष्टमं तस्य य ईशस्तेनोपरिनिर्दिष्टं नवमं स्थानं अधिष्ठितं यदा भवेत्तदा नरो रिपुहतः स्यादिति भावः ॥

तत्र चन्द्रान्निश्चयेन ॥ ६८ ॥

पुनरपि विशेषमाह—तस्मिन्नवमे चन्द्रो वर्तत तर्हि निश्चयेन नरो रिपुहतः स्यात् ॥

कुजेन ज्ञातिभिः ॥ ६९ ॥

यदि तत्र भौमः स्यात्तर्हि ज्ञातिभिः शत्रुभूतेः समापादितं मरणं भवेत् ॥

तत्र शना मृत्युवदग्निकणश्च ॥ ७० ॥

यदि तत्रैव नवमे शनिः स्यात्तर्हि तृतीयराशेर्यथाग्निपिडा-
दिकं फलं तथैव अस्य नवमराशेः शन्यधिष्ठितस्य फलमग्निस-
काशान्मृत्युरिति यावत् ॥

स्वांशेपि ॥ ७१ ॥

स्वस्य नामात्मकारकस्य अंशे नाम स्थाने राशिरूपे
अष्टमेशाश्रिते सति उपरिनिर्दिष्टैः शनिभौमचन्द्रैराश्रिते वा सति
उपरिनिर्दिष्टानि फलानि भवेयुः ॥

अन्यतरांशे च ॥ ७२ ॥

शनिभौमचन्द्राणामन्यतरस्यांशेपि अष्टमेशाश्रिते सति
उपरिप्रोक्तानि फलानि स्युः ॥

नीचाश्रये विपरीतम् ॥ ७३ ॥

तस्मिन्नेव नवमे अष्टमेशाश्रिते सति अष्टमेशे च नीचस्थे
सति विपरीतं फलं स्यात् ॥

तत्र शनौ रूपे विषभक्षणादि ॥ ७४ ॥

रूपशब्दो द्वादशपरः । तत्र नाम तस्मिन्नष्टमाश्रिते स्थाने
कारकाश्रितराशेर्द्वादशे शनिः स्याच्चेद्विषभक्षणादिना मृत्युर्भवेत् ॥

तनुतनौ दण्डहरणम् ॥ ७५ ॥

तनुशब्देन षष्ठं प्रोच्यते तस्य तनुः षष्ठस्य षष्ठः एकादशस्त-
स्मिन्नित्यर्थः । तथा च अष्टमेशाश्रिते कारकादेकादशे शनिर्वर्तेत
चेद् दण्डेण राजादिकृतेन धनहानेर्मृत्युः समापतेत् ॥

तत्र भावाविशेषः ॥ ७६ ॥

अथ कारकाश्रितस्थानादनन्तरं क्रमेण वर्तमानानां
भावानां वैशिष्ट्यं कथ्यते इत उत्तरं कतिपयैः सूत्रैः—

आद्यंशे बन्धनिधनम् ॥ ७७ ॥

कारकेणैवाश्रितादंशान्नाम राशिभागाद् जातकिनो बन्ध-
निधनादि फलं कारकाश्रितराशिं प्रथमं कृत्वा कुण्डलीवाचनेन
कथनीयम् ॥

मातापित्रोर्द्वितीयम् ॥ ७८ ॥

कारकाश्रितराशेर्द्वितीयं राशिं आदितः कृत्वा कुण्डली-
वाचनेन मातापित्रोः फलानि कथनीयानि ॥

ज्ञातिवर्गभ्रात्रादि तृतीयम् ॥ ७९ ॥

ज्ञातिवर्गस्य भ्रातृवर्गस्य च फलं कारकात् तृतीयस्थानाद्
विवेचनीयम् ॥

कलत्रं चतुर्थः ॥ ८० ॥

कारकाच्चतुर्थभावात् कलत्रविचारः करणीयः ॥

पुत्रः पञ्चमः ॥ ८१ ॥

कारकात् पञ्चमो भावः पुत्रफलविचारे ग्राह्यः ॥

शत्रुवर्गे षष्ठम् ॥ ८२ ॥

शत्रुवर्गविचारः षष्ठात् स्थानात् करणीयः ॥

तत्र पाताभ्यां संनिकृष्टजने ॥ ८३ ॥

तत्र नाम कारकाद् द्वितीये राहुकेत्वोरन्यतरस्य स्थित्या संनिकृष्टजने तयोः सकाशाच्छुभाशुभफलं विवेचनीयम् ॥

लाभे स्त्रिया विपत्तिः ॥ ८४ ॥

लाभे (५३) नाम सप्तमे राहुः केतुर्वा स्यात्तर्हि स्त्रियाः कष्टं स्यात् ॥

भावे स्वकर्मविनाशः ॥ ८५ ॥

भावे (५३) नाम अष्टमे राहुः केतुर्वा स्यात् तर्हि जात-
कवतः पुरुषस्य कर्मविनाशः स्यात् । तथा च पुण्यकर्माभावः
कृतस्य पुण्यस्य कर्मणो दुष्कृत्यादिना नाशः स्यात् ॥ स्वकर्म-
शब्दो बन्धुपर इति टीकाकाराः ॥

सांशे निधन निधने स्वभूम्युच्चात्पतनम् ॥ ८६ ॥

सांशशब्देन (५३) नवमं स्थानमुच्यते । आत्मकार-
कान्नवमे राहुः केतुर्वा स्यात्तर्हि निधनं अनपेक्षितं स्यात्तन्निधने
हेतुः स्वकीयस्थानान्निकृष्टतरे स्थाने पातः स्यात् ॥

धने न ज्ञानवन्मरणम् ॥ ८७ ॥

आत्मकारकांशाद् धने (०९) नाम नवमे राहुः केतुर्वा
स्यात्तर्हि मरणसमये संज्ञाऽभावो भवेत् । अज्ञानपूर्वकं मरणं भवे-
दित्यर्थः । अत्र धने न इति द्वे पदे ग्राह्ये टीकाकारसंमते च दृश्येते ॥

नये ग्रहणी रोगादि ॥ ८८ ॥

आत्मकारकांशान्नये (१०) नाम दशमे राहुः केतुर्वा
स्यात्तर्हि संग्रहणीसदृशा रोगा मरणकाले समुत्पद्येरन् ॥

शूले शत्रुमरणम् ॥ ८९ ॥

आत्मकारकांशाच्छूले ($\frac{१५}{१८}$) नामैकादशे राहुः केतुर्वा
स्यात्तर्हि शत्रुकृतं मरणं भवेत् ॥

उच्चे ग्रहभीतिः ॥ ९० ॥

आत्मकारकांशादुच्चे ($\frac{६०}{१२}$) नाम द्वादशे राहुः केतुर्वा
स्यात्तर्हि ग्रहाणां भूतपिशाचादीनां भयं नाम पीडा भवेत्तद्वेतुकं
च मरणं स्थात् ॥

तत्र रविशनिभ्यामोजकूटराशौ ॥ ९१ ॥

ग्रहभीतिरिति पूर्वसूत्रादनुवर्तते । यदि कारकाद् द्वितीये
रविः शनिर्वा स्यात्तर्हि ओजराशीनां प्रथमादित्रयाणां सप्तमा-
दित्रयाणां च यः कूटराशिस्तस्मिन्ग्रहभीतिर्भवेत् ॥

युग्मे विपर्ययः ॥ ९२ ॥

यदि रविः शनिर्वा युग्मराशौ स्यात्तर्हि विपर्ययो भवति ।
न केवलं भीतिः किंतु निधनमपि स्यादिति टीकाकारैर्विपर्यय-
शब्दस्य तात्पर्यं प्रदर्शितम् ॥

धनसुखगाभ्यां पादरोगः ॥ ९३ ॥

रविशनिभ्यामिति पदमनुवर्तते । यदि रविः शनिर्वा
धने नाम नवमे राशौ अथवा सुखे नाम तृतीये राशौ वर्तेत तर्हि
पादरोगपीडापि भवेत् । अत्र उत्तरसूत्रेषु च ओजकूटयुग्मकूट-
पदयोर्नानुवृत्तिः शक्या कर्तुम् ॥

तनुविक्रमाभ्यामङ्गुलिरोगः ॥ ९४ ॥

यदि रविः शनिर्वा तनौ नाम षष्ठे अथवा विक्रमे नाम
अष्टमे राशौ स्यात्तर्हि अङ्गुलिरोगः स्यात् ॥

तत्र केतुना अङ्गहीनश्च ॥ ९५ ॥

उपरिनिर्दिष्टेषु यदि शनिना रविणा वा सह केतुर्वर्तेत तर्हि केनाप्यवयवेन हीनत्वं जातकवतः स्यात् ॥

तत्र पापदृष्टे पादहीनः ॥ ९६ ॥

उपरिनिर्दिष्टेषु यदि शनौ रवौ वा पापग्रहस्य दृष्टिः स्यात्तर्हि पादहीनता स्यात् । पङ्गुत्वमिति यावत् ॥

अथ बलानि ॥ ९७ ॥

इत उत्तरं राशिबलाबलविचारस्तदनुसारेण च दशा-
क्रमविचारः प्रारभ्यते—

प्राणिनि शुभयुक्ते राशिबलभागे

चरपर्यायेण ॥ ९८ ॥

दशारम्भः कुत्र कार्य इत्यास्मिन्विषये कंचिद्विशेषं दर्शयति । बलशब्दो नवमप्रतिपादकः । लग्नान्नवमे राशिभागे लग्नाद् बलीयसि शुभग्रहयुक्ते सति चरपर्यायदशाया आरम्भस्तत्रैव कार्यः । बलवत्त्वं तु अग्रहात् सग्रहो ज्यायानित्यादिना प्रकारेण विवेचनीयम् ॥

शुभत्रिशूलैशे त्रिशूले वा ॥ ९९ ॥

अंशशब्देन भचक्रस्य द्वादशो भागः प्रतिपाद्यते चतुर्थेध्याये तृतीयपादे 'अंशस्य एकस्य पञ्च घटिकाः' (४।३।२४) इति सूत्रे तथैव प्रतिपादितत्वात् । तथा च यदि लग्नत्रिशूलं नाम तत्पञ्चमं तन्नवमं वा शुभग्रहाश्रितं चेत्तत्र चरपर्यायदशा प्रारम्भणीया त्रिशूलदशापि तत्रैव समारम्भणीया ॥

भावकोणाभ्याम् ॥ १०० ॥

प्रथमपञ्चमनवमरूपत्रिकोणदशानन्तरं भावस्य नामाष्टमस्य

१. क. स. प्राणिनि शुभयुक्ते ॥ राशिबलभागे ॥ चरपर्यायेण ॥

२. क. शुभदृष्टित्रिशूले ॥ अंशत्रिशूले वा ॥

कोणाभ्यां नाम नवमपञ्चमाभ्यां दशा प्रवर्तयितव्या । नवम-
पञ्चमयोर्यद् बलीयस्तत्प्रथमं ग्राह्यमिति विवेकः ॥

निसर्गस्ततः ॥ १०१ ॥

यदि शुभग्रहाश्रयेण बलीयस्त्वं द्वयोस्त्रयाणां मध्ये न भवे-
दथवा ग्रहसाम्येन बलसाम्यं भवेत्तर्हि निसर्गतो बलीयस्त्वं
ग्राह्यम् । चरात् स्थिरो बलीयान् स्थिराच्च द्वन्द्वो बलीयानिति
भावः ॥

आश्रयतो बलिष्ठः ॥ १०२ ॥

यदि शुभग्रहाश्रयेण निसर्गेण वा साम्यं स्यात्तर्हि यस्य
कस्यापि ग्रहस्याश्रयेण बलीयस्त्वम् । अनाश्रितराशेः सकाशादिति
भावः ॥

ओजराशौ पितृलाभयोः ॥ १०३ ॥

पितृशब्देन प्रथमं स्थानं लाभशब्देन च सप्तममुच्यते ।
ओजशब्देन चाष्टमं स्थानमुच्यते । तथा च लग्नात्सप्तमाद्वा यदष्टमं
तत्र ग्रहसत्त्वे लग्नं सप्तमं वा स्थानं बलीयो भवति । अत्र
'पार्ष्णिराशौ' इत्यपि पाठो दृश्यते पार्ष्णिशब्देन च तृतीयमुच्यते ।
तथा च लग्नात्सप्तमाद्वा तृतीये ग्रहसत्त्वे लग्नराशिः सप्तमो वा
बलीयान्भवतीति तदर्थः । एतस्माद्बलीयसः स्थानाद् दशाप्रारम्भः
कार्य इत्यर्थः ॥

स्वकर्मभेदे न ॥ १०४ ॥

स्वो नामात्मकारको ग्रहः । तस्माद्यत्कर्म नाम तृतीयं
तस्य भेदो नाम द्वादशम् । कारकद्वितयिमिति यावत् । तथा च

कारकद्वितीये लग्नसप्तमान्यतरस्मात् तृतीयराशिभूते सति तस्मान्न स्थिरदशा प्रवर्तनीया ॥

मूर्तित्वे परियाताभ्याम् ॥ १०५ ॥

मूर्तिशब्देन लग्नमूर्तिर्नाम लग्नपदमुच्यते इति भाति । तथा च पूर्वसूत्रोक्तं दशाप्रवर्तकं स्थानं यदि लग्नपदमेव भवेत्तर्हि लग्ना-
त्तन्नवमाद्वा स्थिरदशाप्रवृत्तिः कार्येति भावः । परिशब्दोत्र
नवमप्रतिपादकः यात—($\frac{६१}{१२}$) शब्दश्च प्रथमप्रतिपादकः ॥

जघन्यायुषि तत्रपरिपाके ॥ १०६ ॥

अथ स्थिरदशायां चरपर्यायदशायां वा निधनकालं दर्श-
यति— जघन्यायुःशब्देनान्तिममायुःखण्डमुच्यते । तत्रशब्देन
द्विसंख्या परिशब्देन च नवसंख्या द्योत्यते । तथा च अन्तिमायुः-
खण्डे पदद्वितीयस्य पदनवमस्य वा दशायां निधनं भवतीति
सूत्रार्थः ॥

एवं निधनं मातापित्रोः ॥ १०७ ॥

मातापित्रोर्निधनविचारोप्येवं कर्तव्यः । यथाक्रमं लग्न-
पञ्चमं मातृस्थानं लग्ननवमं पितृस्थानं च परिकल्प्य तत्सका-
शान्निधनविचारः करणीयः ॥

भूम्यंशश्च निवृत्तिकारकः ॥ १०८ ॥

भूम्यंशशब्देन ($\frac{५१४}{१२}$) दशमं स्थानमुच्यते । तथा च
पदाद् दशमस्थानं निवृत्तेर्नाम संन्यासस्य कारकं भवति तस्मा-
त्संन्यासविचारः करणीय इति सूत्रार्थः । यद्वा निवृत्ति—($\frac{६४०}{१२}$)
शब्देन चतुर्थमुच्यते । तथा च दशमस्थो ग्रहश्चतुर्थकारको भव-
तीत्यपि वक्तुं शक्येत ॥

नाथान्तसंज्ञाः स्युः ॥ १०९ ॥

क्वचित्स्थिरदशास्वपि चरदशावत् नाथान्ता अब्दा ग्राह्या भवन्ति ॥ कुत्र ते ग्राह्या इत्याह—

कामस्था चरपर्यायेण ॥ ११० ॥

कामस्थपदेन कामस्य तृतीयस्य स्थं सप्तममर्थात्पदान्नवमं निर्दिश्यते । तथा च यदि पदान्नवमं चरं स्यात्तर्हि चरपर्यायदशावर्षाणि गणनीयानि न स्थिरदशावर्षाणि शशिनन्दपावकाख्यानीत्यर्थः । कामस्थ—($\frac{७५१}{१२}$) शब्देन सप्तमं तथा च पदादित्यधिकारात् पदात्सप्तममपि निर्दिशितं स्यादित्यर्थोपि भवेदेव ॥

भाग्यदारयोः स्थिरोभयोः ॥ १११ ॥

भाग्यशब्देन द्विसंख्या दारशब्देन च चतुःसंख्या निर्दिश्यते । भाग्यदारशब्दौ क्रमेण स्थिरोभशब्दाभ्यां संबद्धौ । तथा च पदाद् द्वितीयं यदि स्थिरं तर्ह्यपि तस्य चरपर्यायदशावर्षाणि ग्राह्याणि । तथैव पदाच्चतुर्थं द्विस्वभावं भवेत्तर्हि तथैव चरपर्यायदशावर्षाणि ग्राह्याणि ॥

भाग्यकारकाभ्यां मङ्गलपदम् ॥ ११२ ॥

लेयलाभयोरित्यनुवर्तते । पदलग्नात्पदसप्तमाद्वा यद् द्वितीयं तथा च यद् आत्मकारकस्थानं तयोर्यो मङ्गलो ($\frac{३३५}{१२}$) नाम एकादशो राशिस्तस्य पदमपि कुण्डलीविवेचनार्थं मृत्युसमयज्ञानाय विवेचनीयमित्यर्थः । तथा च पदलग्नद्वितीयादेकादशं नाम पदलग्नद्वादशमेकम् । पदसप्तमद्वितीयाद् द्वादशं नाम पदषष्ठं द्वितीयम् ।

कारकावेकादशं तृतीयम् । इमानि धीणि स्थानानि प्रथमं
प्रस्थाप्य कुण्डलीत्रयं कार्यमिति सूत्रस्य संक्षेपार्थः ॥

मृत्युर्मुपि ॥ ११३ ॥

मुप (११) शब्देन पञ्चममुच्यते । तथा च उपरिनिर्दिष्ट-
कुण्डलीत्रये पञ्चमं स्थानं मृत्युकालम्वरूपादिविचारार्थं ग्राह्यमिति
सूत्रार्थः ॥

अन्यैरन्यथा ॥ ११४ ॥

इतरकुण्डलीषु “जघन्यायुपि तत्र परिपाके” (३।३।१०७)
इत्यादिसूत्रोक्तप्रकारेण मृत्युविचारः करणीया न पञ्चमस्थाना-
दिति सूत्रार्थः ॥

भूतमन्यत् ॥ ११५ ॥

अन्यद् नाम मृत्युविचारातिरिक्तं सुखदुःखादिसंबन्धि
विचारजातं सर्वमपि ‘लेयलाभयोः पदे’ इत्यादिसूत्रोक्तप्रकारैः
करणीयमिति सूत्रार्थः ॥

इति श्रीमद्भ्यंकरोपाह्व-वासुदेवात्मजकाशीनाथेन रचि-
तायां जैमिनीयोपदेशसूत्रस्य विवृतौ मरीच्यभिधायं तृतीयाध्या-
यस्य आयुर्दायापवादो नाम तृतीयः पादः समाप्तः ॥

अष्टादश्यां विक्रमस्य शताब्द्यां पञ्च पण्डिताः ।

निष्णाता नैकशास्त्रेषु प्रज्ञाबलसमान्विताः ॥ १ ॥

समभूवन् बहून् ग्रन्थान् प्रबन्धान् विरचय्य ये ।

आर्यावर्तमलंचक्रुर्वेदान्ते मधुसूदनाः ॥ २ ॥

मीमांसायां खण्डदेवा न्यायमार्गे गदाधराः ।

अलङ्कारे जगन्नाथा नागेशाः शब्दशासने ॥ ३ ॥

तेषां नागेशभट्टानां 'पायगुंडे' कुलोद्भवाः ।
 वैद्यनाथाभिधाः शिष्यास्तेषां 'थत्ते' कुलोद्भवाः ॥ ४ ॥
 नीलकण्ठाभिधायुक्ताः प्रशिष्याः पाणिनीति च ।
 संबोधिताः स्वगुरुभिः पुण्यपुर्या विभूषणम् ॥ ५ ॥
 वाचा निर्मलयोपेता ज्वलन्तो ज्ञानतेजसा ।
 सर्वशास्त्रावगाहिन्या बुद्ध्या जिग्युः सभां सदा ॥ ६ ॥
 तेषामभ्यङ्करोपाह्वाः शिष्या भास्करशास्त्रिणः ।
 सर्वशास्त्रेषु निष्णाताः शुद्धाचरणसंयुताः ॥ ७ ॥
 सप्तर्षिपत्तने (सातारा) न्यायालये राज्ञा नियोजिताः ।
 निर्ममा निःस्पृहा विद्यादानैकव्रतधारिणः ॥ ८ ॥
 गोडबोले इत्युपाह्वास्तच्छिष्या रामशास्त्रिणः ।
 शिष्यानध्यापयामासुर्वसन्तो गुरुसद्गानि ॥ ९ ॥
 तेभ्यः संप्राप्तविद्येषु शिष्येषु श्रेष्ठतां गताः ।
 गुरुपौत्रा वासुदेवा अभ्यङ्करकुलोद्भवाः ॥ १० ॥
 महामहोपाध्यायेति विरुदेन विभूषिताः ।
 कृतात्मसात्सर्वशास्त्राः प्रतिभोन्मेषशालिनः ॥ ११ ॥
 टीकाग्रन्थान्प्रबन्धांश्च स्वतन्त्रान्सुबहूनापि ।
 रचयामासुरर्थस्य सौलभ्येनावबुद्धये ॥ १२ ॥
 पुण्यपुर्या पाठशाला 'फर्ग्युसन्' इति विश्रुता ।
 तस्यामध्यापयामासुः शिष्याञ्शतसहस्रशः ॥ १३ ॥
 तेभ्यः सकाशात्तत्सूनुः काशीनाथेति संज्ञितः ।
 अहं लब्धज्ञानलवो न्यायव्याकरणादिषु ॥ १४ ॥
 पत्तने राजनगरे (अमदाबाद) गुजरातेति या श्रुता ।
 राजकीया पाठशाला (कॉलेज) तस्यामध्यापकोभवम् ॥ १५ ॥

कृत्वा पितुः संनिधाने शास्त्राध्ययनमुत्तमम् ।

द्वात्रिंशतं वत्सराणां शिष्यान्ध्यापयं बहून् ॥ १६ ॥

ततः सेवानिवृत्तेनाध्ययनाध्यापनादिकम् ।

चिकीर्षुणा निष्प्रत्यूहं 'गुजरात' प्रपूर्विका ॥ १७ ॥

'विद्यासभा' यात्र संस्था तस्या विज्ञप्तिराहता ।

माननीयाध्यापकत्वपदं च स्वीकृतं मया ॥ १८ ॥

श्रीमदुत्तमरामेति संज्ञितैष्ठाकराह्वया ।

युक्तैर्ज्योतिर्विदां संस्था स्थापिता गतवत्सरे ॥ १९ ॥

तैरेव प्रेरितेनेयं मयारब्धा गरीचिका ।

जैमिनीयस्य सूत्रस्य विवृतिः सुखबोधिनी ॥ २० ॥

आङ्ग्लानुवादसहिता समाप्तेयं सभूमिका ।

द्विशून्यशून्याद्विमिते (२००२) वत्सरे कार्तिके शुदि ॥ २१ ॥

पौर्णमास्यामिन्दुवारे संस्थाया अपिर्ता मया ।

सा च संस्थाधुना विद्यासभया मिलिताऽभवत् ॥ २२ ॥

विद्यासभाऽन्वर्थनाम्नी कुरुतेद्य प्रकाशनम् ।

सूत्रस्यास्य सटीकस्य भूमिकालंकृतस्य च ॥ २३ ॥

'आत्मज्योतिष'युक्तस्य 'कारिका'सहितस्य च ।

प्रीयतां भगवान् भास्वान्संस्थयोः कुरुताच्छिवम् ॥ २४ ॥

इतः परं सूत्राणां क्लिष्टत्वेन व्याख्याया दुष्करत्वात् कृता-
यामपि व्याख्यायामनिश्चितत्वेन समाधानाभावात् साधनसामग्य-
भावाच्चात्रैव समापिता विवृतिः । यः कोपि मम समानधर्मा
उत्पत्स्यते स च विवृतिं चतुर्थाध्यायान्तं नेष्यतीत्यपेक्षया नेपालीय-
हस्तलिखितं बहुशोवलम्ब्य उर्वरितायाः पञ्चपादिकायाः केवलानि
पाठभेदसहितानि सूत्राणि पठ्यन्ते ॥

अथ तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

पुनः^१ पुनः पदम् ॥ १ ॥ ^२तनुग्रहयुक्ते श्रीमन्तः ॥ २ ॥ आधानपितुर्लेयमे-
षम् ॥ ३ ॥ ^३सूर्यात्कर्मणि पाके कर्मणि पित्रोः ॥ ४ ॥ अनुपदः पद-
उत्तरयोः ॥ ५ ॥ पदाभ्यां भृगुसौम्यव्यातिरिक्ते ॥ ६ ॥ दिनकरे ^४लाभे योनिसंज्ञाः
स्युः ॥ ७ ॥ प्रियानुपपत्तिः ॥ ८ ॥ तत्र पाककर्म ॥ ९ ॥ स्वकर्म-
व्याघ्रश्च ॥ १० ॥ ^५दिनकरत्रिकोणे लाभपदे गर्भसंप्लवे ॥ ११ ॥ तत्र गर्भपाते
॥ १२ ॥ रविकेत्वंशे शुक्रशोणितौ ॥ १३ ॥ गुरुत्रिंशंशे चन्द्रदृग्योगे ॥ १४ ॥
सुकलिषु ^६आवयोः शुक्ररेतौ ॥ १५ ॥ वर्णपरिपाकं यस्याधानं ^७चन्द्रदृग्योगे
॥ १६ ॥ यथाधानपरिपाके ॥ १७ ॥ चन्द्रबुधभृगुयोगाभ्यामाधानपरिमिते
॥ १८ ॥ सुवर्णारणिसंयोगे ॥ १९ ॥ शनिचन्द्राभ्यां नाभेरधः ॥ २० ॥ गर्भवायु-
परिवृते ॥ २१ ॥ तत्र केतुना ^८पुष्करस्रजः ॥ २२ ॥ रव्यादिकेत्वन्तं ^९ग्रहान्पति-
रेतः ॥ २३ ॥ अन्ते योनिगर्भस्रजः ॥ २४ ॥ राहुचन्द्राभ्यां चिरतमः ॥ २५ ॥
आचिरोपपत्तिः ॥ २६ ॥ कर्मणि पाके ॥ २७ ॥ एवं गर्भनिर्णयः ॥ २८ ॥
स्थानाद्यैः स्वांशगश्च ॥ २९ ॥ यथा धर्मशीले ॥ ३० ॥ स्वांशग्रहे नीचउच्चयोः ।
॥ ३१ ॥ क्रिये मेषलग्नेषु ॥ ३२ ॥ अथ रविः प्राणः ॥ ३३ ॥ नैसर्गिकबलेष्व-
भियोगमूल इह जायते ॥ ३४ ॥ पुमान् बाण इति ॥ ३५ ॥ अत्रोदा-
हारः ॥ ३६ ॥ केतुशनिभ्यां रक्तप्रदरः ॥ ३७ ॥ शनौ पातैर्योगे कृष्णवर्णः ॥ ३८ ॥
शानिकुजाभ्यां रक्तवर्णः ॥ ३९ ॥ गुरुशनिभ्यां गौरवर्णः ॥ ४० ॥ शनिबुधाभ्यां
नीलवर्णः ॥ ४१ ॥ शनिचन्द्राभ्यां श्वेतवर्णः ॥ ४२ ॥ स्वांशवशाद् गौरनीला-
दिरिति ॥ ४३ ॥ तथाप्युदाहरन्ति ॥ ४४ ॥ रेतः सिञ्चन् प्रजाः ॥ ४५ ॥
प्रजनयन्ति विज्ञायते ॥ ४६ ॥ चरे पापदृग्योगे पुत्रनाशः ॥ ४७ ॥ शुभदृग्योगे
पुत्रलाभः ॥ ४८ ॥ पापशुभदृग्योगाभ्यां प्रथमवर्णक्रमेण हासवृद्धिः ॥ ४९ ॥
यन्नवभागेन नवांशाभ्यां संख्यावृद्धिः ॥ ५० ॥ बीजयुगलयोः बिन्दुपतनकाले
यमलाभ्याम् ॥ ५१ ॥ शुभपापयोश्चरस्थिरयोः ॥ ५२ ॥ दन्ताधिकनेत्रविकृतो-

१ क. पुनः पदः पदम् । स. पुनः पदः पदे । २ अ. तदनुग्रहः । स. घ. उपग्रहः ।
३ अ. अस्वकार्यात्कर्मणि० क. अश्वर्यात्कर्मणि पाके । कर्मणि पित्रोः । ४ अ. उत्तरपदयोः ।
५ स. घ. लाभे योरे निसंज्ञाः स्युः । ६ अ. दिनकोणे. ७ स. वयोः. ८ अ. क. चन्द्रदृग्योगे
यथाधानपरिपाके ॥ ९ अ. क. पुष्करस्रजाः. १० स. ग्रहानतिरेतः । ११ अ. क. राहुचन्द्राभ्यां
चिरतमः । स. वीरतमः । १२ स. अवीरोपपत्तिः । १३ क. पापयोगे १४ घ. रक्तस्रवर्णः
अ. ग. शानिकुजाभ्यां श्यामवर्णः । शानिकुजाभ्यां रक्तवर्णः । १५ स. यमलाभ्यामूर्ध्वतः ।

घनासिकमुखकर्णकेशदन्तपटलपदाङ्गहीनकुब्जबधिरमूकाङ्गोपाङ्गसुशिरःकेशावर्त-
चक्रबीजविपर्यासकुनखिवृषोन्नतबृहन्नाभिनेत्रपार्श्वदृष्टयोरन्धकुब्जवामनसत्वस्वर-
नीचस्वरहीनस्वरेत्यादिषु पितृमात्रोर्बलानि ॥ ५३ ॥ एवमृक्षाणां वर्णानि ॥ ५४ ॥
स्वपितृभाग्ययोः परिकाले ॥ ५५ ॥ इति जैमिनीये उपदेशसूत्रे गर्भवर्णननिर्णयो
नाम तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

अथ चतुर्थाध्यायस्य प्रथमः पादः ।

शुभदः ॥ १ ॥ पितृदिनयोः प्राणी देहम् ॥ २ ॥ लाभचन्द्रयोः प्राणी
हृदयम् ॥ ३ ॥ लेयचन्द्रयोः प्राणी शिरः ॥ ४ ॥ भाग्यचन्द्रयोः प्राणी
मुखम् ॥ ५ ॥ कामचन्द्रयोः प्राणी कण्ठः ॥ ६ ॥ दारचन्द्रयोः प्राणी
बाहू ॥ ७ ॥ मातृचन्द्रयोः प्राण्युदरम् ॥ ८ ॥ ततश्चन्द्रयोः प्राणी जघनम् ॥
लाभचन्द्रयोः प्राणी पृष्ठम् ॥ ९ ॥ दिनचन्द्रयोः प्राणी गुदः ॥ १० ॥ धनच-
न्द्रयोः प्राणी पादौ ॥ ११ ॥ रिःफचन्द्रयोः प्राणी नेत्रे ॥ १२ ॥ शूलचन्द्रयोः
प्राणी कर्णौ ॥ १३ ॥ रौप्यचन्द्रयोः प्राणी नासिका ॥ १४ ॥ एवं द्वादश-
भावानां प्राणिनि बलानि ॥ १५ ॥ अप्राण्यपि पापदृष्टः ॥ १६ ॥ प्राणिनि
शुभदृष्टे तत्तद्भावे जन्म सूचितम् ॥ १७ ॥ आजन्मादिर्वपुःषु ॥ १८ ॥ पित्रोः
प्राक्काले ॥ १९ ॥ शरीरमेवं मातापितरौ जनयतः ॥ २० ॥ अक्षोणितः
क्रीबश्च ॥ २१ ॥ एवं भावविचारः ॥ २२ ॥ अंकुशाभ्यां तु वर्णभेदाश्रयेण ॥ २३ ॥
जीवेन्दुबुधाः ॥ २४ ॥ अंशादयो ब्राह्मणश्च ॥ २५ ॥ रविकुजौ क्षात्रः ॥ २६ ॥
शनिः शूद्रश्च ॥ २७ ॥ राहुर्दूरजातिः ॥ २८ ॥ केतुश्चाण्डालः ॥ २९ ॥ वर्णभेदेन
॥ ३० ॥ पुत्रदलाभ्यां मृगे वर्णः ॥ ३१ ॥ आसुरत्रयं च ॥ ३२ ॥ चरे पापबाहुल्यम्
॥ ३३ ॥ तत्र रमणी ॥ ३४ ॥ जालं मुखकेशानि षंठानि ॥ ३५ ॥ शनिराहुकुजेषु
वैपरीतानि ॥ ३६ ॥ तानुतेहो हत्यर्गे ॥ ३७ ॥ मित्रावरुणबले ॥ ३८ ॥ मृत्युना
कैवल्यम् ॥ ३९ ॥ शृंगारे लाटः ॥ ४० ॥ प्राणापानौ बले ॥ ४१ ॥ मृत्युषिविले ॥ ४२ ॥
माथुरी कन्या ॥ ४३ ॥ मांजिष्ठे मृगे ॥ ४४ ॥ मानुष्ये कुरूपः ॥ ४५ ॥ मनुशो माते ॥ ४६ ॥
माया मालिगे ॥ ४७ ॥ शुभेन कर्मणि पितृनियोजयेत् ॥ ४८ ॥ पापे मातरि
मिश्रे भ्रातरः ॥ ४९ ॥ शुभपापामिश्रे विरूपः ॥ ५० ॥ भानुना शोकः ॥ ५१ ॥

१ अ. क. स. घ. शुभदः इति सूत्रं न पठ्यते । २ अ. क. स. प्राणिबलानि ।

३ अ. क. शुभदृष्टे ततः ॥ तद्भावे जन्म सूचितम् ॥ न. तद्भावे । ४ क. भावविकारः ॥

५ स. घ. बुधादयः ॥ ब्राह्मणश्च । ६ स. घ. तालु ते फोफस्यशेवले मित्रावरुणबले ॥

७ अ. क. मेघे भ्रातरः ।

चंद्रगुरुदृग्योगान्निश्चयेन ॥ ५२ ॥ स्वमूर्तिपुरुषे कालरूपः ॥ ५३ ॥ तिर्यग्दृष्टौ
प्रायो निवृत्तिकारकः ॥ ५४ ॥ शूलेशयोर्दारयोरातोषं गुरुदृष्टे च ॥ ५५ ॥
इति जैमिनीये उपदेशसूत्रे चतुर्थाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

अथ चतुर्थाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

बलपदयोः प्राणी मारकः ॥ १ ॥ रुद्राश्रयेपि ॥ २ ॥ भावपि बलं
दृष्टान्तः ॥ ३ ॥ ओजयुग्मयोः प्राणी बलम् ॥ ४ ॥ अभिपश्यन्ति भावानि ॥ ५ ॥
शुभान्यतराणि च ॥ ६ ॥ प्रत्यक्शूले नित्यविक्रमे बुधशुक्राभ्याम् ॥ ७ ॥ दन्तोष्ठ-
पटलपार्श्वयोः ॥ ८ ॥ कण्ठकर्णाभ्याम् ॥ ९ ॥ मृत्युचिन्तयोर्विपरीतम् ॥ १० ॥ लभे
पित्रेकभावोपि ॥ ११ ॥ कामनाथस्वनाथयोरैक्ये यमलम् ॥ १२ ॥ कामनाथप्राणिनि
शुभम् ॥ १३ ॥ स्वनाथप्राणिनि शुभयोर्भावयोः प्राणिनि कक्षाहासः ॥ १४ ॥ शुभयोगे
बलाच्चैवम् ॥ १५ ॥ मिश्रे समाः ॥ १६ ॥ प्राणिहीने विपरीतम् ॥ १७ ॥ समे नित्यम् ॥ १८ ॥
भाग्ययोर्बलम् ॥ १९ ॥ गुरुचंद्रयोर्धर्मधनैक्ये कर्मबले ॥ २० ॥ मेषे विपरी-
तम् ॥ २१ ॥ ततः प्राणः ॥ २२ ॥ स्वपितृयोगः ॥ २३ ॥ शुद्धः स्वकाले ॥ २४ ॥
अनुक्ले ये तुंगे नीचे ॥ २५ ॥ भावबलाभ्यां तु केन्द्रत्रिकोणोपचयेषु राहुकुजो
जाह्नवी ॥ २६ ॥ रिःफे. केवलराहौ तत्र निधनम् ॥ २७ ॥ भौमदृग्योगा-
न्निश्चयेन ॥ २८ ॥ तत्र शनौ गुरुदृग्योगे सेतुयोग्यम् ॥ २९ ॥ स्वत्रिकोणरा-
शिषु पदे च ॥ ३० ॥ पदभावे स्वामिन इत्थं ह्रस्वफलादि शुभवर्गयुते ॥ ३१ ॥
शेषास्त्वन्ये मृत्युरूपं च ॥ ३२ ॥ स्वकारकव्यातिरिक्तेषु ॥ ३३ ॥ भावबले
चंद्राश्रयेपि ॥ ३४ ॥ दारे मित्रस्वपितृभ्याम् ॥ ३५ ॥ भावशूलदृष्ट्या
च ॥ ३६ ॥ पितृनाथदृष्ट्या दरिद्राः ॥ ३७ ॥ पुत्रनाथदृष्ट्या नीरोगाः
॥ ३८ ॥ माननाथदृष्ट्या प्रबलाः ॥ ३९ ॥ दारेशदृष्ट्या सुखिनः ॥ ४० ॥ कामेश-
दृष्ट्या प्रध्वंसः ॥ ४१ ॥ भाग्यनाथदृष्ट्या सुरूपाः ॥ ४२ ॥ सर्वदृष्ट्या प्रबलाः ॥ ४३ ॥
दारभाग्ये च ॥ ४४ ॥ वर्णपदाश्रयकोणेषु ॥ ४५ ॥ शुके च ॥ ४६ ॥ कोणयोः
शुभेषु मित्रप्रागवमवर्गे ॥ ४७ ॥ केन्द्रत्रिकोणयोः शुभकालबलानि ॥ ४८ ॥ इति
जैमिनीये उपदेशसूत्रे चतुर्थाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

१ अ. क. रुद्राश्रये पितृबलं दृष्टितः ॥ २ अ. क. शुभभावानि शुभान्यतराणि
च ॥ ३ अ. क. शुभम् ॥ समे नित्यम् ॥ ४ स. घ. ततः प्राणः स्वपितृयोगः ॥ ५ क. स.
शुद्धस्वकाले ॥ ६ स. घ. अनुक्ललेये ॥ ७ स. घ. जानुहा वीरि केवलराहौ ॥ ८ क. घ.
मूर्तिरूपं च ॥ ९ अ. क. दारे मिश्रे स्वपितृभ्याम् ॥ १० क. घ. पितृनाथदृष्ट्या रोगः ॥
पुत्रनाथदृष्ट्या दरिद्राः ॥ शूलनाथदृष्ट्या व्ययशीलाः ॥ रिपुनाथदृष्ट्या कर्म ॥ धननाथदृष्ट्या
निरोगी च ॥ ११ क. स. प्रागवमवर्गे ॥

अथ चतुर्थाध्यायस्य तृतीयः पादः

बुधशुक्रयोर्गुणे स्त्रीजननम् ॥ १ ॥ कालनिर्णयादि ॥ २ ॥ अंशभेदेन
 लिप्तावलिप्ताः कालकाः ॥ ३ ॥ अनुलिप्ताश्च ॥ ४ ॥ दिनाद् द्विचतुः-
 संख्यादि ॥ ५ ॥ नवभागशेषे ॥ ६ ॥ आद्यंशके ॥ ७ ॥ ग्रहक्रमेण
 वर्णाः ॥ ८ ॥ पुमान् पुं प्रजः ॥ ९ ॥ अन्ये स्त्रियः ॥ १० ॥ कृत्रिमे पूर्वापरौ ॥ ११ ॥
 एवं वर्णसंज्ञाः स्युः ॥ १२ ॥ नीचे दारांशके ॥ १३ ॥ आद्यादिस्त्ववर्ण-
 भेदेन ॥ १४ ॥ मित्रभेदाभ्यां चरपर्यायेण संज्ञाः स्युः ॥ १५ ॥ धात्वादिरूप-
 वर्णनम् ॥ १६ ॥ स्वांशगैः प्रबलः ॥ १७ ॥ रविकुजौ रक्तौ ॥ १८ ॥ बुधशुक्रौ
 श्यामौ ॥ १९ ॥ कृष्णेतराः स्युः ॥ २० ॥ द्वित्रिभागभागौ ॥ २१ ॥ चर-
 स्थिरोभपर्याये ॥ २२ ॥ घटिकाषष्टिनिर्णये ॥ २३ ॥ अंशस्यैकस्य पञ्च
 घटिकाः ॥ २४ ॥ एवं द्वादश पञ्च स्युः ॥ २५ ॥ विघटिकादि क्रमेण व्युत्क्रमतः
 ॥ २६ ॥ ओजे पुरुषः ॥ २७ ॥ युग्मे स्त्रियः ॥ २८ ॥ ओजयुग्मयोः
 स्त्रीपुरुषौ ॥ २९ ॥ यथा मातरि वर्णाः ॥ ३० ॥ मात्रा प्रसवकाले मुखेन
 राह्निन्दुभ्यां स्त्रीजननम् ॥ ३१ ॥ पुरुषेण ॥ ३२ ॥ शन्याराभ्यां पुरुषः ॥ ३३ ॥
 शनिबुधाभ्यां स्त्रियः ॥ ३४ ॥ शनिचन्द्राभ्यां कुब्जाः ॥ ३५ ॥ शनिशुक्राभ्यां
 रूपवत्यश्च ॥ ३६ ॥ शनिकेतू जारिणी ॥ ३७ ॥ तत्र बुधांशे बहिर्जारिणी ॥ ३८ ॥
 चन्द्रशुक्रौ कामी प्रवीणतश्च ॥ ३९ ॥ अंशभेदेन ॥ ४० ॥ बुधशुक्राभ्यां कामी
 विषयरोगः ॥ ४१ ॥ तत्र केत्वंशे ॥ ४२ ॥ गोपनमन्यतरे ॥ ४३ ॥ पापदृष्टे
 पुंश्वली ॥ ४४ ॥ सप्तमांशमपाः ॥ ४५ ॥ पापबाहुल्ये विधवा ॥ ४६ ॥ तत्राष्टमे
 कुजशनिकेतुषु ॥ ४७ ॥ दृग्योगाभ्यां भर्तृहन्ता ॥ ४८ ॥ एकांशेन ॥ ४९ ॥
 ओजयुग्ममार्गयोः ॥ ५० ॥ नीचे विपर्ययः ॥ ५१ ॥ षड्वर्गादौ संपातहनने
 मूर्तौ रूपम् ॥ ५२ ॥ भाग्यांशगैश्चन्द्रबाहुल्ये ॥ ५३ ॥ बुधशुक्राभ्यां सुमतिः ॥ ५४ ॥
 तत्र केतुना केत्वंशे दुर्गन्धिः ॥ ५५ ॥ रविदृष्टे दंतवक्त्री ॥ ५६ ॥ कुजदृष्टे
 क्रोधकरी ॥ ५७ ॥ इतरग्रहदृग्योगः ॥ ५८ ॥ सौम्यश्च ॥ ५९ ॥ पापा पाप-

१ क. ग. स्त्रियाः ॥ २. अ. क. वर्णसंज्ञाः स्युः ॥ धात्वादिरूपवर्णेन स्वांशगैः
 प्रबलः ॥ ३ अ. क. स. दश पञ्च स्युः ॥ ४ क. कुब्जा ॥ स. कुजः । ५ अ. क.
 तत्र बुधारौ बहिर्जारिणी ॥ ६ अ. क. कामिनीविषयरोगः ॥ क. स. कामी विरागतः ॥
 ७ क. स. गोपमन्यतरः ॥ केत्वंशे बुधचन्द्रदृष्टे सर्ववर्णाश्रयेण संचरितः ॥ ८ क. स.
 सप्तमाष्टमयोः पाप० ॥

बाहुल्ये ॥ ६० ॥ शुभे गुणवती ॥ ६१ ॥ मिश्रे समा ॥ ६२ ॥ एवमष्टमे ॥ ६३ ॥
 सप्तमार्थहारि (नि) तः ॥ ६४ ॥ त्रिकोणत्रिषडायेषु ॥ ६५ ॥ नीचे विपर्ययः ॥ ६६ ॥
 दिनभाग्ययोरानुकूल्ये ॥ ६७ ॥ शुभवर्गे शुभतरमिश्रतरौ च ॥ ६८ ॥ चैश्वर्वर्ण-
 भेदेन ॥ ६९ ॥ नित्याश्च ॥ ७० ॥ यत्ने शकृतः ॥ ७१ ॥ राज्ञे नीचः ॥ ७२ ॥
 धने कामी ॥ ७३ ॥ धर्मे मोक्षे ॥ ७४ ॥ धने पापी ॥ ७५ ॥ तत्र रव्यंशे बाल-
 विधवा ॥ ७६ ॥ रवित्रिकोणेषु च ॥ ७७ ॥ चंद्रे कामी ॥ ७८ ॥ चंद्रत्रिको-
 णेषु च ॥ ७९ ॥ कुजे कुरूपी क्रोधी ॥ ८० ॥ कुजत्रिकोणेषु च ॥ ८१ ॥ बुधे
 वन्ध्या ॥ ८२ ॥ बुधत्रिकोणेषु च ॥ ८३ ॥ गुरौ पतिभक्तिपरायणा ॥ ८४ ॥
 गुरुत्रिकोणेषु च ॥ ८५ ॥ शुके सर्वसौभाग्यकरी ॥ ८६ ॥ शुकत्रिकोणेषु च ॥ ८७ ॥
 शनौ कामी नीचपुरुषः ॥ ८८ ॥ शनित्रिकोणेषु च ॥ ८९ ॥ राहौ सर्ववर्णात्मकेषु ॥ ९० ॥
 राहुत्रिकोणेषु च ॥ ९१ ॥ केतौ कब्रूलिसमानभवती ॥ ९२ ॥ तत्रिकोणेषु च ॥ ९३ ॥
 एवं वर्णसंज्ञाः स्युः ॥ ९४ ॥ चक्षुर्हीनं वर्णत्रिंशांशे ॥ ९५ ॥ आद्यापवादे ॥ ९६ ॥
 पापत्रिकोणेषु यथा स्वनीचेषु ॥ ९७ ॥ अंशग्रहबलानाम् ॥ ९८ ॥ रविशुक्राभ्यां
 प्रथमम् ॥ ९९ ॥ रविचन्द्राभ्यां द्वितीयम् ॥ १०० ॥ रविकुजाभ्यां तृतीयम् ॥ १०१ ॥
 रविवुधाभ्यां चतुर्थम् ॥ १०२ ॥ रविगुरुभ्यां पञ्चमम् ॥ १०३ ॥ रविशनिभ्यां
 षष्ठम् ॥ १०४ ॥ रविराहुभ्यां सप्तमम् ॥ १०५ ॥ रविकेतुभ्यामष्टमम् ॥ १०६ ॥
 एवं सर्वरन्ध्रभाग्ययोरर्जये ॥ १०७ ॥ लाभे च ॥ १०८ ॥ तत्र लाभयोः ॥ १०९ ॥ शुभे
 न दोषः ॥ ११० ॥ शुभपापयोर्न कश्चित् ॥ १११ ॥ रन्ध्रपवादो ॥ ११२ ॥
 सौम्यत्रिकोणे मृगवर्गादि ॥ ११३ ॥ स्वत्रिंशांशे स्वनीचभवने ॥ ११४ ॥ यथा
 मृगतौल्यादि ॥ ११५ ॥ आद्यंशभेदेषु ॥ ११६ ॥ राहुकेतुभ्यां प्रतिबन्धः ॥ ११७ ॥
 चरपर्यायेण ॥ ११८ ॥ वर्गोत्तमकुलेषु ॥ ११९ ॥ प्राणिबलानि ॥ १२० ॥
 नैवेत्रिषडयोरन्त्यः ॥ १२१ ॥ सप्ताष्टगुणचेष्टिताः ॥ १२२ ॥ गुणभावेन
 कर्तव्यम् ॥ १२३ ॥ लक्षलक्ष्यापवादयोः ॥ १२४ ॥ लग्नक्रमात् कूरे शुभाभ्यां
 च ॥ १२५ ॥ व्युत्क्रमाच्छुभपापयोः ॥ १२६ ॥ रन्ध्रसप्तमयोरेतद्वलं सचरिते
 ध्रुवाः ॥ १२७ ॥ एतद्योगविहीनस्तु निश्चित्य स्त्रीपुंजातके ॥ १२८ ॥ इति गुणाभ्यां
 वर्णः ॥ १२९ ॥ स्वपितृवर्णे च ॥ १३० ॥ इति जैमिनीये उपदेशसूत्रे चतुर्था-
 ध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

अथ चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

गुणेषु गुणरमणी ॥ १ ॥ केन्द्रत्रिकोणेषु शुभवर्गेषु ॥ २ ॥ अकारम-
न्दफलयोः पुमांश्च ॥ ३ ॥ चन्द्रबुधाभ्यां क्लीबः ॥ ४ ॥ दृग्योगाभ्यामपि ॥ ५ ॥ यथा
निर्हरणम् ॥ ६ ॥ रोगे पापे वैधवी ॥ ७ ॥ पापदृग्योगान्निश्चयेन ॥ ८ ॥ अथाप्या-
त्मश्रीः ॥ ९ ॥ कौर्पे पापे कोणे वा ॥ १० ॥ पापदृग्योगे काले वियोनिसंज्ञायां
विधवत्त्वादि ॥ ११ ॥ धात्वादि वर्णकाले ॥ १२ ॥ भावपरिबोधनेन ॥ १३ ॥ उच्चे
स्वांशवर्गः ॥ १४ ॥ आद्यंशे पार्श्वाद्वियोनिसंबन्धः ॥ १५ ॥ मध्ये मृग्यः ॥ १६ ॥
अन्त्ये कीटकादयः ॥ १७ ॥ एवमुभौ शुभलोके ॥ १८ ॥ रविशुक्राभ्यां पापपूर्वम्
॥ १९ ॥ अन्यैरन्यथा ॥ २० ॥ अत्र शुभः केतुः ॥ २१ ॥ पापदृग्योगान्न ॥ २२ ॥
रविराहुशुक्रगुरुष्वेककालदृग्योगमिति ॥ २३ ॥ यथावभेदम् ॥ २४ ॥ अत्र गुरु-
वर्गे ॥ २५ ॥ स्वाम्यंशे वा ॥ २६ ॥ स्वशत्रुमित्रनीचांशकेन्द्रपूर्णैन्दुराहो-
रन्तराश्च ॥ २७ ॥ शुभवर्गो शुभदृष्टियुतः ॥ २८ ॥ अंशे मित्रभेदात् ॥ २९ ॥ स्वानन्द-
तुल्ये वा ॥ ३० ॥ वर्गनवांशश्च ॥ ३१ ॥ तत्र ज्ञानाज्ञानेषु ॥ ३२ ॥ पुत्रमाणि-
रमणी बुधकेतुर्वा ॥ ३३ ॥ शुभचन्द्राभ्याम् ॥ ३४ ॥ स्वलग्ननाथश्च ॥ ३५ ॥

इति जैमिनीये उपदेशसूत्रे वियोनिभेदो नाम चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थः
पादः ॥

॥ इति जैमिनीयमुपदेशसूत्रं समाप्तम् ॥

१ क. स. चन्द्रबुधाभ्यां स्त्री च ॥ २ क. स. पापदृग्योगान्निश्चयेन ॥ उच्चे
विलम्बात् ॥ नीचे क्षिप्रम् ॥ मित्रे मित्रात् । चन्द्रकुजदृष्टौ निश्चयेन ॥ आद्या आत्मजस्त्री ॥
कार्ये पापे कोणे वा ॥ ३ अ. क. मृगाः ॥ ४ ग. एवमुभौ ॥ ५ क. स. यथाचन्द्रम् ॥

प्रथमं परिशिष्टम् ।

॥ श्रीः ॥

॥ अथ जैमिनिसूत्रकारिकाः ॥

॥ अथ प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

उभयानुभयः पश्येच्चरान् स्थासुः स्थिरांश्चरः ।
समीपसंस्थितं राशिं त्यक्त्वा त्रींस्त्रीन् यथाक्रमम् ॥ १ ॥
चरस्थं स्थिरगः पश्येत् स्थिरस्थं चरराशिगः ।
उभयस्थं तूभयगो निकटस्थं विना ग्रहम् ॥ २ ॥
चरं धनं विना स्थासुं स्थिरमन्त्यं विना चरम् ।
युग्मं स्वेन विना युग्मं पश्यतीत्ययमागमः ॥ ३ ॥
भयपुण्यविनाभावाद् द्रष्टुराहुः शुभार्गलम् ।
स्फुटगोक्षेयभावात्तु विपरीतार्गलं विदुः ॥ ४ ॥
भागाधिकः कारकः स्यादल्पभागोन्त्यकारकैः ।
तस्मात्तदीशपर्यन्तं संख्यामत्र दशां विदुः ॥ ५ ॥
वर्षद्वादशकं तत्र न चेदेकं विनिर्दिशेत् ।
कुजसौरी केतुराहू राजानावलिकुम्भयोः ॥ ६ ॥
कुजसौरी केतुराहू युक्तौ तत्र स्थितौ यदि ।
वर्षद्वादशकं तत्र न चेदेकं विनिर्दिशेत् ॥ ७ ॥

१ अयं श्लोकः द पुस्तके न दृश्यते ।

२ न. स्फुटांगज्ञेयः ।

३ अतोन्तरं 'मध्यांशो मध्यसेटः स्यादुपसेटः स एव हि ।

आदित्यान्नावमे तातश्चन्द्रान्माता चतुर्थतः ॥

भौमात् तृतीयको धाता बुधात् षष्ठे च मातुलः ।

गुरोः पञ्चमतः पुत्रः शुक्रात्सप्तमतः स्त्रियः ॥

शनेरष्टमतो मृत्युरिति तातादि चिन्तयेत् ।

क्रमाद्वृषे वृश्चिके च ह्युत्क्रमात्कुम्भसिंहयोः' ॥

इति त्रयः श्लोकाः द पुस्तके दृश्यन्ते.

४ अतोन्तरं द पुस्तके 'द्विनाथक्षेत्रयोरेव निर्णयः कथ्यतेधुना' इति दृश्यते ।

एकः स्वक्षेत्रगोन्यस्तु^१ परत्र यदि संस्थितः ।

तदान्यत्र स्थितं नाथं परिगृह्य दशां नयेत् ॥ ८ ॥

द्वावप्यन्यर्क्षगौ तौ चेत्सग्रहो बलवान् भवेत् ।

ग्रहयोगसमानत्वे चिन्त्यं राशिबलाद् बलम् ॥ ९ ॥

राशिसत्त्वसमानत्वे बहुवर्षो बली भवेत् ।

एकः स्वोच्चगतस्त्वन्यः परत्र यदि संस्थितः ॥ १० ॥

ग्राहयेदुच्चखेटस्थं राशिमन्यं विहाय वै ।

एवं सर्वं समालोच्य जातस्य निधनं वदेत् ॥ ११ ॥

अग्रहात्सग्रहो ज्यायान् सग्रहेष्वधिकग्रहः ।

साम्ये चरास्थिरद्वन्द्वाः क्रमात्स्युर्बलशालिनः ॥ १२ ॥

उच्चखेटस्य सद्भावे वर्षमेकं तु निक्षिपेत् ।

तथैव नीचखेटस्य वर्षमेकं विशोधयेत् ॥ १३ ॥

न्यासयोर्ग्रहहीनत्वे वैकस्यान्येन संयुतौ ।

ग्राह्यो राशिग्रहाभावस्तत्स्वाम्युच्चं गतो यदि ॥ १४ ॥

एकत्र^२ स्वर्क्षगः खेटश्चान्यत्र द्वौ ग्रहौ यदि ।

ग्रहद्वययुतिं हित्वा ग्राहयेत् पूर्वमं सुधीः ॥ १५ ॥

लग्नाद्यावतिथे तिष्ठेद्राशौ लग्नेश्वरः क्रमात् ।

ततस्तावतिथं राशिं जन्मारूढं प्रचक्षते ॥ १६ ॥

लग्नाल्लग्नपतिर्यावद्राशिसंस्थस्ततः पुनः ।

तावानृषिभिरारूढः कथितः सर्वशास्त्रतः ॥ १७ ॥

^३यदि लग्नाधिपो लग्ने सप्तमे वा स्थितो यदि ।

आरूढं लग्नमेवात्र निर्दिशेत्कालवित्तमः ॥ १८ ॥

१ द. स्त्वपरत्र ।

२ द. स्वभगः । ३ द. यदा ।

* इत उत्तरं द. पुस्तके 'तथा सार्धद्विघटिकांमितात्कालाद्विलग्नभात् । प्रयाति लग्नं तन्नाम होरालग्नं प्रचक्षते ॥ वारपस्यांशमारभ्य घटिकानां तु पञ्चकम् । प्रयाति जन्मपर्यन्तं भावलग्नं तथैव च ॥' इति श्लोकद्वयं पठ्यते ।

ओजलग्नप्रसूतानां मेषादेर्गणयेत् क्रमात् ।
 युगमलग्नप्रसूतानां मीनादेरपसव्यतः ॥ १९ ॥
 मेषमीनादितो जन्मलग्नान्तं गणयेत्सुधीः ।
 तथैव होरालग्नान्तं गणयित्वा ततः परम् ॥ २० ॥
 पुंस्त्वेन स्त्रीतया चैते सजातीये उभे यदि ।
 तर्हि संख्ये योजयीत वैजात्ये तु वियोजयेत् ॥ २१ ॥
 'मीनमेषादितः पश्चाद्यो राशिः स तु वर्णदः ।
 होरालग्नभयोर्नेयाऽदुर्बलाद्वर्णदा दशा ॥ २२ ॥
 यत्संख्यो वर्णदो लग्नात्तत्तत्संख्याक्रमेण तु ।
 क्रमव्युत्क्रमभेदेन दशा स्यात्पुरुषस्त्रियोः ॥ २३ ॥
 पापदृष्टिः पापयोगो वर्णदस्य त्रिकोणके ।
 यदि स्यात्तर्हि तद्राशिपर्यन्तं तस्य जीवनम् ॥ २४ ॥
 रुद्रशूले यथैवायुर्मरणादि निरूप्यते ।
 तथैव वर्णदस्यापि त्रिकोणे पापसंगमे ॥ २५ ॥
 वर्णदात्सप्तमाद्राशेः कलत्रादि विचिन्तयेत् ।
 एकादशादग्रजं तु तृतीयात्तु 'कनीयसम् ॥ २६ ॥
 पञ्चमे तनुजं विद्यान्मातरं तुर्यपञ्चमे ।
 पितुस्तु नवमान्मातुः पञ्चमाद्वर्णदस्य तु ॥ २७ ॥
 शूलराशिदशायां तु प्रबलायामरिष्टकम् ।
 कृत्वार्कधा राशिदशां राशेर्भुक्तिं क्रमाद्वदेत् ॥ २८ ॥
 एवं दशान्तर्दशादि कृत्वा तेन फलं वदेत् ।
 एकैकभावस्यैकैकं वर्षं लग्नादि कल्पयेत् ॥ २९ ॥
 सा पर्यायदशा लग्ने युग्मे तु व्युत्क्रमाद्वदेत् ।
 लग्नं युग्मं यदा तर्हि संमुखं तस्य चादिभम् ॥ ३० ॥
 यदारभ्य दशा तस्मिन् राशौ प्रथमवत्सरे ।
 कारकः स्याद् द्वितीयादिवत्सरेषु यथाक्रमम् ॥ ३१ ॥

द्वितीयक्षादिषु भवेद्दशायां कारकस्य तु ।
 पूर्णार्यां कारकस्यैव केन्द्रस्थानां दशा भवेत् ॥ ३२ ॥
 ततः पणफरस्थानामापोविलमजुषां ततः ।
 कारकस्य दशा यत्र पूर्णराशौ ततः क्रमात् ॥ ३३ ॥
 आरभ्यानन्तरं राशिदशाः सर्वा नयेत्तथा ।
 राशेरर्धं भवेद् होरा ताश्चतुर्विंशतिः स्मृताः ॥ ३४ ॥
 मेषादि तासां होराणां परिवृत्तिद्वयं भवेत् ।
 राशित्रिभागो द्रुष्काणास्ते च षट्त्रिंशदीरिताः ॥ ३५ ॥
 परिवृत्तित्रयं तेषां मेषादेः क्रमतो भवेत् ।
 सप्तशपास्त्वोजगृहे गणनीया निजेशतः ॥ ३६ ॥
 युग्मराशौ तु विज्ञेयाः सप्तमक्षाधिनायकात् ।
 नवांशेशाश्चरे तस्मात्स्थिरे तन्नवमादितः ॥ ३७ ॥
 उभये तत्पञ्चमादेरिति चिन्त्यं विचक्षणैः ।
 द्वादशांशस्य गणनां तत्तत्क्षेत्राद्विनिर्दिशेत् ॥ ३८ ॥

॥ अथ प्रथमाध्यायस्य द्वितीयपादकारिकाः ॥

शुभराशौ शुभांशे वा कारके धनवान् भवेत् ।
 तदंशकेन्द्रेषु शुभे राजा नूनं प्रजायते ॥ १ ॥
 कारके शुभराश्यंशे लग्नांशस्थे शुभग्रहे ।
 उपग्रहस्य पाश्चात्ये स्वस्वोच्चर्क्षशुभर्क्षगे ॥ २ ॥
 पापदृग्योगरहिते कैवल्यं तस्य निर्दिशेत् ।
 मिश्रे मिश्रं विजानीयाद् विपरिते विपर्ययः ॥ ३ ॥
 चन्द्रभृग्वारवर्गस्थे कारके पारदारिकः ।
 वृषतौल्यंशकगते तस्मिन् वाणिज्यवान् भवेत् ॥ ४ ॥

५ द. द्रुष्काणाः । ६ द. क्रमशो भवेत् । ७ एतत्पाङ्क्तिद्वयस्य स्थाने 'सप्तशपा ओजगृहे तदीशाद्युग्मे गृहे सप्तमराशिपादिति' इत्येतच्छ्लोकार्धं 'द' पुस्तके दृश्यते.

१ द उपग्रहस्य पाश्चात्ये स्वोच्चस्वर्क्षशुभर्क्षगे ।

मेषसिंहांशगे तस्मिन् ब्रूयान्मूषकदंशनम् ।
 कारके कार्मुकांशस्थे वाहनात्पतनं भवेत् ॥ ५ ॥
 रविवारादिशन्यन्तं गुलिकादि निरूप्यते ।
 दिवसानष्टधा कृत्वा वारेशाद् गणयेत्क्रमात् ॥ ६ ॥
 अष्टमौशो निरीशः स्याच्छून्यंशो गुलिकः स्मृतः ।
 रात्रीरप्यष्टधा भङ्क्त्वा वारेशात्पञ्चमादितः ॥ ७ ॥
 गणयेदष्टमः खण्डो निःपातिः परिकीर्तितः ।
 शून्यंशे गुलिकः प्रोक्तो गुर्वंशे यमघण्टकः ॥ ८ ॥
 भौमांशे मृत्युरादिष्टो रव्यंशे कालसंज्ञकः ।
 सोमांशेर्धप्रहरकः स्पष्टकर्म स्वदेशतः ॥ ९ ॥
 आरूढाज्जन्मलग्नाद्वा पापौ स्त्रीर्हानिगौ यदि ।
 केवलौ, सग्रहत्वेपि समसंस्थौ शुभाशुभौ ॥ १० ॥
 चन्द्रदृष्टौ विशेषेण योगः केन्द्रद्रुमो मतः ॥ ११ ॥

॥ अथ प्रथमाध्यायस्य तृतीयपादकारिकाः ॥

आरूढाल्लग्नभवनं ग्रहः पश्येत्तु न व्ययम् ।
 यस्य जन्मनि सोपि स्यात्प्रबलो धनवानपि ॥ १ ॥
 द्रष्टृग्रहाणां बाहुल्ये तदा द्रष्टरि तुङ्गगे ।
 सार्गले वापि तत्रापि बह्वर्गलसमागमे ॥ २ ॥
 शुभग्रहार्गले तत्र तत्राप्युच्चग्रहार्गले ।
 सुखानि स्वामिना दृष्टे लग्नभाग्याधिपेन वा ॥ ३ ॥
 जातस्य पुंसः प्राबल्यं निर्दिशेदुत्तरोत्तरम् ।
 लग्नारूढं दारपदं मिथः केन्द्रगतं यदि ॥ ४ ॥

२ द. मूषिक. ३ द. निष्पातिः. ४ द. गुलिशो. ५ द. मृत्युमादिष्टो. ६ द. स्त्रीहानिगौ.
 १ द. लग्नभवने. २ द. प्रबली. ३ द. द्रष्टृग्रहाणां. ४ द. चापि. ५ द. इत उत्तरं द. पुस्तके
 "उच्चो वा हरिणाङ्को वा जीवो वा शुभ एव वा । एको बली धनगतः श्रियं दिशति देहि-
 नाम् ॥ आरूढात् षष्ठमे पापे चोरः स्याच्छुभवर्जिते । आरूढाद्वापि सौम्ये तु सर्वदिश्यधिपो
 भवेत् । सर्वज्ञस्तत्र जीवे स्यात्कविर्वादी च भार्गवे " इत्यधिकमुपलभ्यते ।

त्रिलाभे वा तदा राजा, संभवेदन्यथाधमः ।
 आरूढौ पुत्रपित्रोस्तु त्रिलाभौ केन्द्रगौ यदि ॥ ५ ॥
 द्वयोर्मैत्री त्रिकोणे तु स्वाम्यं द्वेऽप्यन्यथा भवेत् ।
 एवं दारादिभावानामपि पत्यादिमित्रता ॥ ६ ॥
 जातकद्वयमालोच्य चिन्तनीया विचक्षणैः ।
 यस्य पापः शुभो वापि ग्रहस्तिष्ठेच्छुभार्गले ॥ ७ ॥
 तेन द्रष्टेक्षितं लग्नं प्राबल्यायोपकल्प्यते ।
 यदि पश्येद् ग्रहस्तत्र विपरीतार्गलस्थितः ॥ ८ ॥
 विलग्नघटिकालग्नहोरालग्नानि पश्यति ।
 उच्चग्रहे राजयोगो लग्नद्वयमथापि वा ॥ ९ ॥
 राशेर्द्वैकाणतोऽशाच्च राशेरंशादथापि वा ।
 यद्वा राशिद्विकाणाभ्यां लग्नद्रष्टा तु योगदः ॥ १० ॥
 प्रायेणायं जातकेषु प्रभूणामेव दृश्यते ।
 जन्मकालघटीलग्नेष्वेकेनैवेक्षितेषु तु ॥ ११ ॥
 उच्चारूढे तु संप्राप्ते चन्द्राक्रान्ते विशेषतः ।
 क्रान्ते वा गुरुशुक्राभ्यां केनाप्युच्चग्रहेण वा ॥ १२ ॥
 दृष्टार्गलग्नहाभावे राजयोगो न संशयः ।
 शुभारूढे तत्र चन्द्रे धने देवगुरौ तथा ॥ १३ ॥
 उच्चद्रष्टृग्रहे वार्थेऽप्युच्चखेटेथ वा तथा ।
 चन्द्रः कविं कविश्चन्द्रं पश्यत्यपि तृतीयगे ॥ १४ ॥
 शुके चन्द्रे ततः शुके द्वितीये वाहनार्थवान् ।
 शुभारूढे तत्र चन्द्रे धने देवगुरौ स्थिते ॥ १५ ॥
 आरूढेस्मिन् शुक्रवृषे वाहनाढ्यो भवेन्नरः ।
 जन्मलग्नाच्छुभे त्वर्थे तृतीये पापस्वेचरे ॥ १६ ॥

१ द. त्रिलाभे वा त्रिकोणे वा तदा राजान्यथाधमः ।

८ "एवं...विचक्षणैः" इति द. पुस्तके नोपलभ्यते ।

९ द. ग्रहस्तत्र.

१० द. द्वैकाणतोऽशाच्च.

७ द. द्वेषोऽन्यथा.

चतुर्थोपि शुभे प्राप्ते राजा वा तत्समोपि वा ।
 चतुर्थकर्मार्थलाभपतिदृष्टे विलग्नमे ।
 आरूढलाभे कविना दृष्टेऽप्यारूढमे शुभे ॥ १७ ॥
 उच्चो वा हरिणाङ्गो वा जीवो वा शुभ एव वा ।
 एको बली धनगतः श्रियं दिशति देहिनाम् ॥ १८ ॥
 राजयोगो जन्मलग्नं पश्येदुच्चग्रहो यदि ।
 षष्ठाष्टमगते नीचे लग्नं पश्यति वा तथा ॥ १९ ॥
 षष्ठाष्टमाधिपे नीचे लग्नं पश्यति वा तथा ।
 तृतीयलाभगे नीचे लग्नं पश्यति वा तथा ॥ २० ॥
 षष्ठाष्टमभयोः खेटौ शुभौ यौ कौचन श्रितौ ।
 पश्यतो जन्मलग्नं चेद्राजयोग उदाहृतः ॥ २१ ॥
 लग्नत्रिकोणे द्वौ पापौ मिलितौ यदि पश्यतः ।
 जन्मलग्नं विशेषेण योगो दारिद्र्यनामकः ॥ २२ ॥
 पापारूढे पापखेटे तत्रस्थे व्ययगे रवौ ।
 चन्द्रे राहौ च तद्दृष्टे व्यये निर्धन एव सः ॥ २३ ॥
 अष्टमक्षेत्रपतिना दृष्टेन्यैर्न विलोकिते ।
 पापारूढे तथा लग्ने स्थिरोभयचराश्रिते ॥ २४ ॥
 नीचग्रहेण संदृष्टे पापारूढे तथा ग्रहैः ।
 अन्यैर्न वीक्षिते मिश्रैर्योगे मिश्रं वेदेद् बुधः ॥ २५ ॥
 अग्रहात्सग्रहो ज्यायान सग्रहादधिकग्रहः ।
 साम्ये चरास्थिरद्वन्द्वाः क्रमात्सुर्बलशालिनः ॥ २६ ॥
 चंद्रारूढवशात्सर्वं लग्नारूढवशात्ततः ।
 दारिद्र्ययोगराज्यादियोगान्सर्वान् विचिन्तयेत् ॥ २७ ॥

११ अयं श्लोकः परोपि द. पुस्तके न पठ्यते । तत्स्थाने च “ऐश्वर्यं स्याच्छुभारूढे
 पापारूढे दरिद्रता । तारतम्यविधिं ज्ञात्वा फलं ब्रूयाद्विचक्षणः ॥ चन्द्रारूढवशात्प्रभं निर्णयाद्
 बुद्धिमान्नरः । भावग्रहात्कारकाच्च मिश्रं चिन्ताफलं विदुः । केचित्तत्तद्ग्रहारूढतत्तद्भावाधि-
 पात्क्रमात् ॥ ऐश्वर्ययोगं भावस्य कल्पयेन्तत्तिमान्नरः” इत्यादि पठ्यते ।

त्रिकोणाष्टमगे पापे युद्धाः पापभयामयाः ।

तृतीयषष्ठगे पापे प्राबल्यं शत्रुनिग्रहः ॥ २८ ॥

शुभेषु विपरीतं स्यात्प्राग्बलाभा व्यवस्थितः ।

जयप्रदः शुभो राशिरशुभोपजयप्रदः ॥ २९ ॥

शुभराशिगते पापे कष्टं पूर्वं ततः शुभम् ।

पापराशिगते सौम्ये शुभं पूर्वं ततोऽशुभम् ॥ ३० ॥

शत्रुराशौ द्रव्यनाशो मित्रराशौ धनागमः ।

उच्चराशौ भवेत्कीर्तिर्नीचे नैच्यं न संशयः ॥ ३१ ॥

एतद् राशिफलं चिन्त्यं प्राधान्यात्पाकभोगयोः^{१३} ।

मेषकर्कतुलानक्रराशीनां च यथाक्रमम् ॥ ३२ ॥

बाधास्थानानि संप्रोक्ताः कुम्भगोसिंहवृश्चिकाः ।

पाकेश्वरान्तराशेश्च बाधास्थाने शुभेतरे ॥

स्थिते सति महाशोको बन्धनं द्रव्यनाशनम् ॥ ३३ ॥

उच्चस्वर्क्षग्रहे तस्मिञ्छुभे सौख्यं धनागमः ॥

तच्छून्यं चेदसौख्यं स्यात्तद्दशा न फलप्रदा ॥ ३४ ॥

बाधकव्ययषष्ठाष्टराहुभुक्तौ महद्भयम् ॥

प्रस्थानं बन्धनं चैव व्याधिपीडार्थनाशनम् ॥ ३५ ॥

पाकेश्वरत्रिकोणे तु राहुकेतू स्थितौ यदि ।

तत्पाके बन्धनप्राप्तिं रोगपीडां महद्भयम् ॥ ३६ ॥

१२ द. तृतीयाष्टमगे पापे... निग्रहम् । १३ इत उत्तरं द पुस्तके "द्वितीये पञ्चमे सौम्ये राजप्रीतिर्जयो ध्रुवम् । पापे तृतीये षष्ठे च शत्रोर्निग्रहणं जयः ॥ चतुर्थे तु शुभे सौख्यमा-
रोग्यं त्वष्टमे शुभे । विपरीते विपर्यासो मिश्रे मिश्रं प्रकीर्तितम् ॥ पाके भोगे च पापाढ्ये
देहपीडा मनोव्यथा । सप्तमे पाकभोगाभ्यां पापे दारार्तिरीरिता ॥ चतुर्थे स्थानहानिः स्यात्पञ्च-
मेऽपत्यपीडनम् । दशमे कीर्तिहानिः स्यान्नवमे पितृपीडनम् ॥ पाकाद्बुद्धगते पापे पीडा सर्वा-
प्यबाधिता । उक्तस्थानगते सौम्ये तत्तत्सौख्यं विनिर्दिशेत् ॥ केन्द्रस्थानगते सौम्ये लाभशत्रु-
जयादयः । विपरीते विपर्यासो मिश्रे मिश्रं प्रकीर्तितम् ॥ जन्मकालग्रहस्थित्या गोचरस्थग्र-
हेऽपि । विचारित प्रवक्तव्यं तत्तद्वाशिदशाफलम् ॥ यश्च राशिः शुभाक्रान्तो यस्य पश्चाच्छु-
भग्रहः । तद्दशा शुभदा प्रोक्ता विपरीते विपर्ययः ॥ त्रिकोणरन्ध्ररिष्कस्थैः शुभपापैः
शुभाशुभम् । फलमन्यत्त नक्षत्रदशामार्गेण कीर्तयेत् ॥" इत्याधिकं दृश्यते । १४ द. बन्धनप्रा-
प्तिराहुः पीडा रिपोर्भयम् ।

रव्यारराहुशनयो भुक्तिराशौ स्थिता यदि ॥
 तद्राशिभुक्तौ पतनं राजकोपो महद्भयम् ॥ ३७ ॥
 भुक्तिराशित्रिकोणे तु नीचखेटः स्थितो यदि ।
 तद्राशौ वा नीचयुतेऽप्यपमृत्युभयं भवेत् ॥ ३८ ॥
 भुक्तिराशौ स्वतुङ्गस्थे त्रिकोणे वा स्वतुङ्गगे ।
 यदा भुक्तिदशा प्राप्ता तदा सौख्यं लभेन्नरः ॥ ३९ ॥
 नगरग्रामनाथत्वं पुत्रलाभं धनागमम् ।
 कल्याणं भोगभाग्यं च सेनापत्यं महोन्नतिम् ॥ ४० ॥
 पाकेश्वरो जीवदृष्टः शुभराशिस्थितो यदि ।
 तद्दशायां धनप्राप्तिर्मङ्गलं पुत्रसंभवः ॥ ४१ ॥
 भुक्तिर्नवानां तुल्या स्याद्विभाज्या नवधा दशा ।
 दशेशस्थितराशीशं तत्केन्द्रादिस्थितांस्ततः ।
 विद्यात् क्रमेण भुक्तांशांस्तद्वत्सूक्ष्मदशादिकम् ॥ ४२ ॥
 ये राजयोगदा ये च शुभमध्यगता ग्रहाः ।
 यस्माद्वा द्वित्रितुर्याः स्युः शुभाशुभफलग्रहाः ॥ ४३ ॥
 तद्दशासु शुभं ब्रूयाद्राजयोगादिसंभवं ।
 आरम्भान्तत्रिकोणे तु सौम्येपि शुभमावहेत् ॥ ४४ ॥
 शुभराशौ शुभारम्भे दशा स्यादतिशोभना ।
 नीचोदौ तद्दशाद्यन्ते भवेद् भाग्यविपर्ययः ॥ ४५ ॥
 राहोः केतोश्च कुम्भादि वृश्चिकादिचतुष्टयम् ।
 शुभं तत्र समारम्भे तद्दशायां शुभं भवेत् ॥ ४६ ॥

१५. द. महोन्नतम् । १६ इतःपरं द. पुस्तके “सितासिताश्च युग्माश्च सूर्यस्य
 रिपुराशयः । कौर्पितौलिषटाश्चेन्दोर्भौमस्य रिपुराशयः ॥ घटमीननृयुक्तौलिकन्या ज्ञस्य ततः
 परम् । कर्कमीनालिकुम्भाश्च राशयो रिपवः स्मृताः ॥ मेषसिंहधनुःकौर्पिकर्कटाः शनिशत्रवः ।
 वृषतौलिनृयुक्त्वनाराशयो रिपवो गुरोः ॥ सिंहालिकर्कचापाश्च शुक्रस्य रिपुराशयः ॥ इत्यधिकं
 दृश्यते । १७ अतः परं द. पुस्तके “गताऽशुभदशामध्यं दशा सौम्यस्य शोभना । शुभो
 यस्य त्रिकोणस्थस्तद्दशापि शुभप्रदा ॥ आरम्भान्तौ मित्रशुभराशयोर्दि परं शुभम् ॥ इत्यधिकं
 दृश्यते । १८ द. दशाः स्युरतिशोभनाः । १९ द. पुस्तके इदमर्थं न दृश्यते ।

यद्दशायां शुभं ब्रूयात्स चेन्मकरसंस्थितः ।
 यस्मिन् राशौ दशान्तः स्यात्तस्मिन् दृष्टे युतेपि वा ॥ ४७ ॥
 शुक्रेण विधुना वा स्याद्राजकोपान्द्वनक्षयः ।
 दशान्तश्च राविक्षेत्रे राहुदृष्टे युतेपि वा ॥ ४८ ॥
 यस्य पापः शुभो वापि ग्रहास्तिष्ठेच्छुभार्गले ।
 तेन द्रष्टृक्षितं लग्नं प्राबल्यायोपकल्प्यते ॥
 यदि पश्येद् ग्रहस्तं न विपरीतार्गलस्थितः ॥ ४९ ॥
 निशार्धाच्च दिनार्धाच्च परं सार्धद्विनाडिका ।
 शुभा तु तद्भवो राजा धनी वा तत्समोपि वा ॥ ५० ॥

॥ अथ प्रथमाध्यायस्य चतुर्थपादकारिकाः ॥

आरूढात् षष्ठमे पापे चोरः स्याच्छुभवर्जिते ।
 आरूढाच्चापि सौम्ये तु सर्वदिश्याधिपो भवेत् ॥ १ ॥
 सर्वज्ञस्तत्र जीवे स्यात्कविर्वादी च भार्गवे ।
 सप्तमेशाद् द्वितीयस्थेऽप्येवं फलमुदाहृतम् ॥ २ ॥
 सप्तमेशाद् द्वितीयस्थे राहौ मूकः खले स्थिते ।
 अदन्तोधिकदन्तो वा दंष्ट्रायुक्तोऽथवा भवेत् ॥ ३ ॥
 पवनव्याधिमान् केतौ यद्वा स्यादस्फुटोक्तिमान् ।
 तत्र नानाग्रहैर्योगे मिश्रं फलमुदाहृतम् ॥ ४ ॥
 ॥ इति जैमिनिसूत्रकारिकासु प्रथमोऽध्यायः ॥

२० इतः परं द पुस्तके “ राहोर्दशान्ते सर्वस्वनाशो मरणबन्धनं । देशान्निर्वासनं वा स्यात् कष्टं वा महदश्रुते ॥ तत्रिकोणगते पापे निश्चयाद् दुःखमादिशेत् । एवं शुभशुभं सर्वं निश्चित्य प्रवदेद् बुधः ॥ दशारम्भो दशान्तो वा मकरे चेन्न शोभनः । तस्मिन्नेव च राहुश्चेन्निरोधो द्रव्यनाशनम् ॥ यत्र कापि च भे राहौ दशारम्भोवसानकम् । गृहभ्रंशः समुद्विष्टो धने राहुर्धनार्तिरुत् ॥ चन्द्रशुक्रौ द्वादशे चेद्राजकोपो भवेद् ध्रुवम् । भौमकेतू तत्र यदि बाधामेर्महती भवेत् । चन्द्रशुक्रौ धने स्यातां यदि राजा प्रसीदति ॥ इत्यधिकं दृश्यते ॥
 २१ द. शुभा तदुद्भवो.

१. द. ग्रन्थे आरूढात् षष्ठमे इत्यादि श्लोकचतुष्टयस्य स्थाने “ सप्तमेशाद् द्वितीयस्थे राहौ मूकः खले स्थिते । शनावधिकदन्तो वा दंष्ट्रायुक्तोपि वा भवेत् ॥ पवनव्याधिमान् केतौ यद्वा स्यादस्फुटोक्तिमान् । तत्र नानाग्रहैर्योगे मिश्रं फलमुदाहृतम् ॥ इति जैमिनीयप्रथमाध्यायविवृत्यन्तर्गतवृद्धकारिकाः ॥” इति पठितं दृश्यते । २ द. शनावधिकदन्तो वा.

अथ द्वितीयाध्यायस्य प्रथमपादकारिकाः ॥

ऐकोष्टमेशः स्वोच्चस्थः पर्यायार्द्धं प्रयच्छति ।
 नीचस्थो नाशयेत् पर्यायार्धमायुषि निश्चिते ॥ १ ॥
 नीचरन्ध्रेशसंयुक्ताः पर्यायार्द्धं पृथक् पृथक् ।
 ग्रहा विनाशयन्त्येवं निर्णीते परमायुषि ॥ २ ॥
 उच्चरन्ध्रेशसंयुक्तग्रहैः प्रत्येकमुन्नयेत् ।
 एकैकमर्धपर्यायं परमायुषि निश्चिते ॥ ३ ॥
 राविः कुजः शनी राहुर्मरणे बलिनः क्रमात् ।
 विरोधे दुर्बलं हित्वा गृह्णीयाद् बालिनं सुधीः ॥ ४ ॥
 केतुश्च शनिवद्वन्धनाथैरेभिश्च निर्दिशेत् ।
 शनिना राहुणा वापि युक्तैः सौम्यैरवीक्षितैः ॥ ५ ॥
 पर्यायमेकं तन्मध्ये चैकराशौ मृतिं वदेत् ।
 तयोस्तु शुभयोगे तु तद्राशौ मृतिमादिशेत् ॥ ६ ॥
 भोगराशौ दुर्बले वा प्रबले वा ग्रहे स्थिते ।
 तथापि निर्दिशेत्काले मरणं तन्न संशयः ॥ ७ ॥
 केतोः श्रीमद्दशानाथे नाथे वा शुभवीक्षिते ।
 केतोर्दशान्ते मृत्युः स्याच्छुभदृष्टे न किञ्चन ॥ ८ ॥

१ इतःपूर्वं ६ पुस्तके “लमेशरन्ध्रपत्योश्च लमेन्दोर्लमहोरयोः । सूत्राण्येवं प्रयुञ्जी-
 यात्संवादादायुषां त्रये ॥ चरे चरस्थिरद्वन्द्वः स्थिरे द्वन्द्वचरस्थिराः । द्वन्द्वे स्थिरोभयचरा
 दीर्घमभ्याल्पकायुषः ॥ पूर्णमादौ हानिरन्तेऽनुपातो मध्यतो भवेत् । राशिद्वयस्य योगार्धं
 वर्षाणां स्पष्टमुच्यते ॥ एवं द्विकानां संचिन्त्य त्रयाणां सूत्रवर्त्मना । होरालमादिमाशे
 तु पूर्णमन्ते न किञ्चन ॥ स्पष्टीकरणमेतत्स्याद्दीर्घमभ्याल्पकायुषाम् ॥ षट्त्रिंशत्पूर्वमल्पा-
 युर्मध्यमायुस्ततो भवेत् । द्वासप्तत्याः पुरस्तात्तु ततो दीर्घमुदाहृतम् ॥ द्वात्रिंशत्पूर्वमल्पायुर्म-
 ध्यमायुस्ततो भवेत् । चतुःषष्ट्याः पुरस्तात्तु ततो दीर्घमुदाहृतम् ॥ धर्मे मोक्षे चिरायुष्यं
 धर्मे कामे च मध्यमम् । धर्मे धने च स्वल्पायुर्धर्मधर्मे गतायुषः ॥ चन्द्रांशकं समारभ्य
 घटिकाभिस्तु पञ्चाभिः । उदयादिविनाडीभिरायुर्लभं प्रकल्पयेत् ॥ लमलमेशतद्राशिनाथभानां
 त्रिकोणके । अल्पमध्यचिरायुष्यं रूपवर्षप्रमाणतः ॥ तुलामेषविलमे तु प्रायः शुक्रो भवेद्बली ।
 सा दशादौ सरूपा स्यादन्ते च स्यात्स्वभावतः ॥” इत्यधिकं दृश्यते. २ द केतुशनि-
 चन्द्ररन्ध्र. ३ द तत्र.

अर्कारमन्दफणिनः क्रमात् क्रूरा यथाश्रयम् ।

चन्द्रोपि क्रूर एवात्र कचिदङ्गारकाश्रये ॥ ९ ॥

गुरुध्वजकविज्ञाः स्युर्यथापूर्वं शुभग्रहौः ।

पापमात्रस्य शूलत्वे प्रथमर्क्षं मृतिर्भवेत् ॥

मिश्रे मध्यमशूलर्क्षे शुभमात्रेन्त्यमे मृतिः ॥ १० ॥

क्रूराश्रयेषु क्षेत्रेषु शुभानामाश्रयेषु च ॥

निर्याणमितरेषां तु शूलर्क्षेष्वेव निर्दिशेत् ॥ ११ ॥

षष्ठाष्टमेशौ भवतो मारकावष्टमेश्वरः ।

प्रायेण मारको राशिदशास्वत्राविशेषतः ॥ १२ ॥

षष्ठमे पापभूयिष्ठे षष्ठेशो मुख्यमारकः ।

षष्ठात् त्रिकोणगो वापि ग्रहो मारक इष्यते ॥ १३ ॥

मध्यायुषि मृतिः षष्ठदशायामष्टमस्य वा ।

षष्ठं त्रिकोणस्य पुनर्दीर्घाल्पविषये भवेत् ॥ १४ ॥

षष्ठे बलयुते तस्य त्रिकोणे मृतिमादिशेत् ।

षष्ठेशश्चेद्बलाढ्यः स्यात्तत्त्रिकोणे मृतिं वदेत् ॥ १५ ॥

व्यवस्थेयं समस्तापि कारकादिदशास्वपि ।

बलिनः शुक्रशशिनोर्ग्राह्यं षष्ठाष्टमादिकम् ॥ १६ ॥

चरे चरस्थिरद्वन्द्वा इति यो राशिरागतः ।

स एव मारको राशिर्भवतीति विनिर्णयः ॥

बहुराशिसमावेशे बलवान् साधकः स्मृतः ॥ १७ ॥

चर इत्यादिनायुर्यत्तत्समासूचितो भवेत् ।

यो राशिः स तु विज्ञेयो मारकः सूत्रसंमतः ॥ १८ ॥

इति द्वितीयाध्यायस्य प्रथमपादकारिकाः ॥

* इतःपूर्वं द पुस्तके ' शुभमध्ये मृतिर्नैव पापमध्ये मृतिर्भवेत् ' इति पङ्क्तिर्दृश्यते ।

५. इतःपरं द पुस्तके ' प्रत्येकं शुभराशिस्थ उच्चस्थो वा बुधः शुभः । गुरुशुक्रौ सौम्यस्थौ ततोऽप्यत्राशमाः स्मृताः ' इति श्लोको दृश्यते । ६ अयं श्लोको द पुस्तके न दृश्यते । ७ द. दशास्वत्र विशेषतः । ८ द. बलवान् मारकः स्मृतः ।

॥ अथ द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थपादकारिकाः ॥

चैरेनुजिज्ञतमार्गः स्यात्षष्ठषष्ठादिकाः स्थिरे ।
 उभये कण्टर्कज्ज्ञेया लग्नपञ्चमभाग्यतः ॥ १ ॥
 चरस्थिरद्विस्वभावेष्वोजेषु प्राक् क्रमो मतः ।
 तेष्वेव त्रिषु युग्मेषु ग्राह्यं व्युत्क्रमतोखिलम् ॥ २ ॥
 एवमुल्लिखितो राशिः पाकराशिरिति स्मृतः ।
 स एव भोगराशिश्च पर्याये प्रथमे स्मृतः ॥ ३ ॥
 लग्नाद्यावतिथः पाकः पर्याये यत्र दृश्यते ।
 तस्मात्तावातिथो भोगः पर्याये तत्र गृह्यताम् ॥ ४ ॥
 तदिदं चरपर्यायस्थिरपर्याययोर्द्वयोः ।
 त्रिकोणाख्यदशायां च पाकभोगप्रकल्पनम् ॥
 पाके भोगे च पापाढ्ये देहपीडा मनोव्यथा ॥ ५ ॥
 बलिनः शुक्रशशिनोः केन्द्राख्यां तु दशां नयेत् ।
 पुरुषश्चेत्ततो नेया स्त्री चेद् दर्पणतो नयेत् ॥ ६ ॥
 क्रमव्युत्क्रमभेदेन शुक्रसूर्यकुजान्नयेत् ।
 एवं ज्ञात्वा फलं सर्वं ब्रूयादवितथं भवेत् ॥ ७ ॥
 लग्नात्कारकपर्यन्तं सप्तमाद्वा दशां नयेत् ।
 उभयोरधिका संख्या कारकस्य दशासमाः ॥ ८ ॥
 तद्युक्तानां च तत्तुल्यं प्रत्येकं स्युर्दशाः क्रमात् ।
 ग्रहात्कारकपर्यन्तं संख्यान्वयस्य दशा भवेत् ॥ ९ ॥
 कारकस्तद्युतश्चादौ तत्केन्द्रादिस्थितास्ततः ।
 दशाः क्रमेण विद्येयाः शुभाशुभफलप्रदाः ॥
 प्रतिभं नव वर्षाणि कारकाश्रयराशितः ॥ १० ॥
 जन्मसंपद्विपत्क्षेमः प्रत्यारिः साधको वधः ।
 मैत्रं परममैत्रं चेत्येवमन्तर्दशां नयेत् ॥ ११ ॥

१. द्वितीयतृतीयपादकारिकाः कचिदपि नोपलभ्यन्ते । प्रायो नैव लिखिता इति भाति । २. इतः पूर्वं द. पुस्तके 'ओजराशिगते सेटे क्रमादन्तर्दशां नयेत् । तत्तद्वाशिनवांशायां युग्मे तु विपरीततः' इति श्लोको दृश्यते । ३. इत उत्तरं द. पुस्तके भागाधिकः कारकः स्यादल्पभागोन्त्यकारकः । मध्यांशो मध्यसेटस्तु उपसेटः स उच्यते' इत्यधिकं दृश्यते ।

लग्नाच्च सप्तमात् षट्सु यो ग्रहोधिकराशिभः ।
 सोन्त्यग्रहो द्वयोस्तौल्ये ग्रहयुक्तस्तदा भवेत् ॥ १२ ॥
 ग्रहयोगोपि तुल्ये स्यादधिकग्रहयोगतः ।
 अनाधिक्ये तु विज्ञेयो निसर्गबलवान् ग्रहः ॥ १३ ॥
 प्रत्येकयोश्च साम्योपि निसर्गबलवान् ग्रहः ।
 कारकादिव तस्माच्च भवेयुर्ग्रहजा दशाः ॥ १४ ॥
 लग्नात्कारकपर्यन्तं सप्तमाद्वा दशां नयेत् ।
 दशान्त्यग्रहपर्यन्तं परा स्यात् खेटजा दशा ॥ १५ ॥
 ग्रहात्कारकपर्यन्तं कारकाद्वा विलोमतः ।
 वर्षद्वादशकं तत्र न चेदेकं विनिर्दिशेत् ॥ १६ ॥
 ग्रहयुक्ते तु तद्वाशावोजे युग्मे यथाक्रमम् ।
 तत् केन्द्रं तु ततः पश्चात्तस्मात्पणफरं तथा ।
 आपोक्लिमक्रमेण स्युर्दशाः सर्वग्रहोद्भवाः ॥ १७ ॥
 तत्रापि पर्यायदशाभेदैः पर्यायमुन्नयेत् ।
 तत्रापि च दशाछिद्रं मृतिवर्षं विनिर्दिशेत् ॥ १८ ॥
 रविः कुजः शनी राहुर्मरणे बलिनः क्रमात् ।
 विरोधे दुर्बलं हित्वा गृह्णीयाद् बलिनं सुधीः ॥ १९ ॥
 गुरुश्चन्द्रो भृगुः सौम्यो विरोधे बलवान् शुभः ।
 मेषाद्यसव्यमार्गेण राहुकेतू न करिकौ ॥ २० ॥
 जातो ग्रहेषु यः खेटः केवलो योगहोऽपि वा ।
 सुप्रसिद्धामुद्दुदशां तस्माच्चन्द्रादिवोन्नयेत् ॥ २१ ॥
 तत्र ग्रहेषु यः कोपि यदि लग्नं न पश्यति ।
 लग्नत्रिकोणद्रष्टारं तर्ह्यलिम्ब्य दशां नयेत् ॥ २२ ॥

४ इतः पूर्व “ भागाधिकः कारकः स्यात् ... उपखेटः स एव हि ” इत्यधिकं द
 पुस्तके समुपलभ्यते । ५ इतः परं द पुस्तके “ आत्मनस्तु दशा नेया जन्मसंपदुर्दीरिता ।
 क्रमप्राकारमार्गेण कुजवर्षप्रमाणतः ॥ जन्मसंपद्विपन्मुख्यक्रमाद् ग्राह्यास्तदात्मनः । दैववित्तु
 फलं मूयाद् विपदादि विचार्य तु ॥ ” इत्यधिकं दृश्यते ॥ ६. द. जातग्रहेषु. ७ इत उत्तरं
 द. पुस्तके “ ओजराशिगते खेटे क्रमादन्तर्दशां नयेत् । तत्तद्वाशिनवांशादि युग्मे तु
 विपरिततः ” इत्यधिकं दृश्यते ।

बलिनः शुक्रशशिनोर्नेया मण्डूकदा दशा ।

पुरुषश्चेत्ततो नेया स्त्री चेद् दर्पणतो नयेत् ॥ २३ ॥

लग्नत्रिकोणे यो राशिर्बलवानुक्तहेतुभिः ।

तमारभ्योन्नयेद् धर्माश्वरपर्यायवद्दशाम् ॥ २४ ॥

युग्मराशिभुवां पुंसां ओजं गृहीत संमुखम् ।

ओजराशिभुवां स्त्रीणां युग्मं गृहीत संमुखम् ॥ २५ ॥

ओजराशिभुवां पुंसां गृहीयादोजमेव तु ।

युग्मराशिभुवां स्त्रीणां युग्ममेव समाश्रयेत् ॥

क्रमोत्क्रमाभ्यां गणयेदोजयुग्मेषु राशिषु ॥ २६ ॥

योगार्धा प्रथमा प्रोक्ता द्वितीया दृष्टिरुच्यते ।

चलाचलविमिश्रार्धा दशा योगार्धका मता ॥ २७ ॥

बलिनस्तु दशा नेया राशेर्हि शशिशुक्रयोः ।

स्त्री चेद्दर्पणतो नेया पुरुषश्चेत्ततो नयेत् ॥ २८ ॥

सा दशा द्विविधा प्रोक्ता द्रेष्काणांशर्क्षभेदतः ।

दृष्टियोगपदाद्यैस्तु फलं ब्रूयाद्विचक्षणैः ॥ २९ ॥

जन्मतारा द्वादशधा विभक्ते यत्र चन्द्रमाः ।

लग्नात्तावतिथे राशौ न्यसेदादौ दशाधिपम् ॥ ३० ॥

स यद्युच्चेथवा नीचे तदा स्याद्राजसेवकः ।

स्वमित्रर्क्षे सुखी शत्रुराशौ निःस्वः समे समः ॥ ३१ ॥

इति श्रीजैमिनीयसूत्रद्वितीयाध्यायचतुर्थपादकारिकाः समाप्ताः ॥ ग्रन्थश्च समाप्तः ॥

८ इतः पूर्वं द पुस्तके “ ओजे लग्नं तदेव स्याद् युग्मे तत्सप्तमं भवेत् । दशौजे क्रमतो ज्ञेया युग्मे व्युत्क्रमतो मता ” इति श्लोको दृश्यते । ९ इतःपरं “ अग्रहात्सग्रहो ज्यायान्सग्रहेष्वधिकग्रहः । साम्ये चरस्थिरद्वन्द्वः क्रमात् स्युर्बलशालिनः ॥ लग्नत्रिकोणे यो राशिर्बलवानुक्तहेतुभिः । तमारभ्योन्नयेद्द्विमाश्वरपर्यायवद्दशाम् ॥ क्रमाद् वृषे वृश्चिके च व्युत्क्रमात् कुम्भसिंहयोः । षष्ठषष्ठाधिका ग्राह्या इत्येतावद् विशिष्यते । यद्वौजयोः क्रमेणैव युग्मयोर्व्युत्क्रमेण वै । षष्ठषष्ठाधिका ग्राह्या नैव किञ्चिद् विशिष्यते ” इत्यधिकं दृश्यते ॥ १० द. जन्मतारं ३१ द राजसेवकौ.

॥ द्वितीयं परिशिष्टम् ॥

अथ अथर्ववेदान्तर्गतम्—आत्मज्योतिषम्

॥ अथ प्रथमोऽध्यायः ॥

ओं नमोऽथर्ववेदाय । ॐ नमो ब्रह्मवेदाय ।

अथ ब्रह्माणं स्वयंभुं गुरुं लोकपितामहम् ।
ब्रह्मलोके सुखासीनं काश्यपः परिपृच्छति ॥ १ ॥
किं प्रमाणं मुहूर्तानां रात्रौ वा यदि वा दिवा ।
चन्द्रादित्यगतं सर्वं तन्मे प्रब्रूहि पृच्छतः ॥ २ ॥
तस्य शुश्रूषमाणस्य काश्यपस्य महात्मनः ।
प्रोवाच भगवान्सर्वं मुहूर्तज्ञानमुत्तमम् ॥ ३ ॥
द्वादशाक्षिनिमेषस्तु लवो नामाभिधीयते ।
लवास्त्रिंशत्कला ज्ञेया कलास्त्रिंशत् त्रुटिर्भवेत् ॥ ४ ॥
त्रुटीनां तु भवेत्त्रिंशन्मुहूर्तस्य प्रयोजनम् ।
द्वादशाङ्गुलमुत्सेधं तस्यःच्छाया प्रमाणतः ॥ ५ ॥
नवतिषडङ्गुलांश्चैव प्रतीचीं तां प्रकालयेत् ।
पुरस्तात्सन्धिवेलायां मुहूर्तो रौद्र उच्यते ॥ ६ ॥
श्वेतः षष्टिः समाख्यातो मैत्रो वै द्वादशाङ्गुलः ।
षट्सु सारभटो ज्ञेयः सावित्रः पञ्चसु स्मृतः ॥ ७ ॥
चतुर्षु चैवं वैराजस्त्रिषु विश्वावसुस्तथा ।
मध्याह्ने अभिजिन्नाम यस्मिच्छाया प्रतिष्ठिता ॥ ८ ॥
प्राचीं वै गामिनीं छायां रौहिणस्त्रिषु वर्तते ।
बलश्चतुर्षु विख्यातो विजयः पञ्चसु स्मृतः ॥ ९ ॥
नैर्ऋतस्तु षडङ्गुल्यो वारुणो द्वादशाङ्गुलः ।
सौम्यः षष्टिः समाख्यातो भगस्तु परमस्तथा ॥ १० ॥
एते मुहूर्ता व्याख्याता दश द्वौ च तथा त्रयः ।
अहन्येव तु विज्ञेया रात्रावपि न संशयः ॥ ११ ॥
अत ऊर्ध्वं तु सर्वेषां आनुपूर्व्या शुभाशुभम् ।
सर्वं विस्तरशस्तात तन्मे निगदतः शृणु ॥ १२ ॥ ॥ १ ॥

०

१ A भगवन्. २ A मुहूर्त. ३ B नाम विधीयते. ४ A कला ज्ञेयाः कला.
५ B ङ्गुलमुच्छेदं. ६ A चतुर्षु तु. ७ B षडङ्गुल्यो. ८ A विस्तरशस्तावत्तन्मे।

॥ अथ द्वितीयोध्यायः ॥

रौद्रे रौद्राणि कुर्वीत रुद्रकार्याणि नित्यशः ।

यच्च रौद्रं भवेत्किञ्चित्सर्वमेतेन कारयेत् ॥ १ ॥

श्वेते वासश्च स्नानं च ग्रामोद्यानं तथा कृषिः ।

आरम्भाश्चात्र सिध्यन्ति ये चार्थाश्चिन्तिताः क्वचित् ॥ २ ॥

मैत्रे मैत्राणि कुर्वीत मित्रकार्याणि नित्यशः ।

यच्च मैत्रं भवेत्किञ्चित्सर्वमेतेन कारयेत् ॥ ३ ॥

अभिचारं तु शत्रूणां कुर्यात्सारभटेन तु ।

आत्मार्थे सुहृदर्थे वा नश्यन्ते तस्य शत्रवः ॥ ४ ॥

सावित्रेण मुहूर्तेन देवकार्याणि कारयेत् ।

यज्ञान्विवाहानङ्गाहंश्चूडोपनयनानि च ॥ ५ ॥

वैराजेन मुहूर्तेन राजा पौरुषमाचरेत् ।

धर्म्याणि पटदानानि शस्त्रकर्म च कारयेत् ॥ ६ ॥

विश्वावसू तु सर्वार्थानारम्भाश्चात्र कारयेत् ।

सर्वेषां च द्विजातीनां स्वाध्यायोत्र^१ प्रशस्यते ॥ ७ ॥

ब्रह्मक्षत्रियवैश्यानां शूद्राणां चापि नित्यशः ।

सर्वेषामेव वर्णानां योगो मध्यंदिनेभिजित् ॥ ८ ॥

अभिजित्सर्वकामाय सर्वकार्याय^२ साधनः ।

अर्थं संचयमानानामध्वानं गन्तुमिच्छताम् ॥ ९ ॥

रौहिणे वापिता वृक्षा बिल्वगुल्मलतास्तथा ।

अरोगाः पुष्पवन्तश्च फलवन्तश्च नित्यशः ॥ १० ॥

बलेन तु बलं राजा स्वयमारुह्य योजयेत् ।

योगः संपत्तिदं कार्यं शत्रूंश्च विषमे जयेत् ॥ ११ ॥ ॥ २ ॥

— ० —

१ B विवाहानङ्गाहंश्चूडो० C विवाहानुद्गाहंश्चूडो० २ B मर्माणि परदानानि,
C मर्माणि पटदानानि. ३ B विश्वावसौ ४ B स्वाध्यायस्तु ५ B सर्वकार्यार्थसाधनः,
६ B संपत्तिकः.

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

विजयेन प्रयातस्य विजयो नात्र संशयः ।

मङ्गलान्यत्र कुर्वीत शान्तिस्वस्त्ययनानि च ॥ १ ॥

नेर्ऋते घातयेत्सेनां परराष्ट्रं तु मर्दयेत् ।

कर्तुः संपत्करो ह्येष सर्वशत्रुनिबर्हणः ॥ २ ॥

वारुणेन मुहूर्तेन वारुणानि प्रवापयेत् ।

गोधूमान् यवशालींश्च^१ इक्षवश्चोत्पलानि च ॥ ३ ॥

सौम्ये सौम्यानि कुर्वीत सोमकार्याणि नित्यशः ।

यच्च सौम्यं भवेत्किञ्चित्सर्वमेतेन कारयेत् ॥ ४ ॥

सर्वासामेव नारीणां कन्यानां च विशेषतः ।

सौभाग्यानि प्रयुञ्जीत भगे भीमपराक्रमे ॥ ५ ॥

भगेन वरयेत्कन्यां ब्राह्मणीं कुलवर्धनीम् ।

भगेन वरिता कन्या नैव सान्यत्र गच्छति ॥ ६ ॥ ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

शुक्लप्रतिपदि रात्रौ दिवि पञ्चम्यां तथाष्टमीरात्रौ ।

द्वादश्यामपि च दिवा प्रथमं प्रतिपद्यते करणम् ॥ १ ॥

पौर्णमास्यां बवं रात्रौ तच्चतुर्थी^२ पुनर्दिवा ।

तद्धि तत्सप्तमीरात्रौ तच्चैवैकादशी दिवा ॥ २ ॥

शुभाशुभनिबद्धानि^३ करणानि निबोधत ।

तानि तत्त्वेन विज्ञाय नापदं प्राप्नुयान्नरः ॥ ३ ॥

एकादशभिः करणैर्मासः संप्रतिपद्यते ।

ध्रुवाणि तत्र चत्वारि चरण्यन्यानि सप्त च ॥ ४ ॥

बवं च बालवं चैव कौलवं तैतिलेति च ।

गराजिर्वणिजं चैव विष्टिर्भवाति सप्तमम् ॥ ५ ॥

शकुनिं चतुष्पदं नागं चतुर्थं कौस्तुभं भवेत् ।

एकैकस्य तु यत्कर्म तद्वक्ष्यामि पृथक्पृथक् ॥ ६ ॥

१ C शालींश्च चणकाश्चोत्पलानि च.

१ B तथाष्टमी. २ B चतुर्थ्या. ३ A शुभाशुभानि बद्धानि ।

आद्यं तु शकुनिं नाम रात्रौ कृष्णचतुर्वशीम् ।
 आधाने हरणे चैव तथैव च पलायने ॥ ७ ॥
 भृत्यानामथ योधानां पैक्षिणां गृहपोषणे ।
 चिकित्सायां तु युद्धे च सर्वत्रैतत्प्रशस्यते ॥ ८ ॥
 भूततैन्त्रं बलिं दद्याच्छत्रूणां परघातकम् ।
 करणं चतुष्पदं नाम कृष्णपञ्चदशीं दिवा ॥ ९ ॥
 चतुष्पदानां सर्वेषां हितं सर्वेषु कर्मसु ।
 श्राद्धमत्र च कुर्वीत प्रयतश्च भवेन्नरः ॥
 सोदकानि च कार्याणि सर्वाण्येवात्र कारयेत् ॥ १० ॥
 कृष्णपञ्चदशीरात्रौ नागं करणमुच्यते ।
 नष्टं दृष्टं तथा बद्धं तदन्तामिति निर्दिशेत् ॥ ११ ॥
 यानि प्रसह्यकार्याणि प्रमथ्यहरणानि च ।
 तानि नागे प्रयुक्तानि सिध्यन्ति फलवन्ति च ॥ १२ ॥ ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

शुक्लप्रतिपदि दिवा कौस्तुभं करणं भवेत् ।
 वैश्वदेवमिति ख्यातं प्रशस्तं सर्वकर्मसु ॥ १ ॥
 बवेन ध्रुवकर्माणि क्षिप्राण्यपि च कारयेत् ।
 प्रस्थाने च प्रवेशे च तद्धि सर्वार्थसाधकम् ॥ २ ॥
 बालवं ब्राह्मणानां तु सर्वारम्भेषु शोभनम् ।
 चूडोपनयने यज्ञे विवाहे भूतिकर्मसु ॥ ३ ॥
 त्रयाणामत्र वर्णानामनारम्भो विधीयते ।
 अन्यत्र शोभने राज्ञि शान्तिकं पौष्टिकं प्रति ॥ ४ ॥
 मैत्रयुक्तं तु यत्कर्म यच्च स्यात्सिद्धिकारकम् ।
 स्थावराणि च कार्याणि कौलवे तानि कारयेत् ॥ ५ ॥
 राजद्वारिकमारम्भं कारयेत्तैलिले दिने ।
 एतद्धि करणं श्रेष्ठं नित्यं राजोपसेविनाम् ॥ ६ ॥

अलंकाराश्च विविधा दिव्यान्याभरणानि च ।

अन्यच्चापि तथायुक्तं युक्तानां तु पथि क्रिया ॥ ७ ॥

गराजिना तु कुर्वीत यत्कर्म गृहमेधिनाम् ।

पशूनां पोषणं चैव प्रयोज्यं क्रयविक्रयम् ॥ ८ ॥

गृहप्रवेशं वास्तूनां गृहाणां रोपणानि च ।

विशेषेण तु कार्याणि कर्षणादीनि कारयेत् ॥ ९ ॥

वाणिजं वाणिजानां तु सर्वपण्येषु शोभनम् ।

विक्रेता ऋध्यते तत्र क्रेता तत्र न रिध्यति ॥ १० ॥

विष्टिना करणे कर्म न कुर्यान्नैव कारयेत् ।

कृच्छ्रेणापि कृतं कर्म भवेदल्पफलोदयम् ॥ ११ ॥

यदि सिध्यति तत्कर्म विष्टिना तु कदाचन ।

न तच्चिरमशङ्केन शक्यं भोक्तुं सुरैरपि ॥ १२ ॥

अगत्यं धननाशाय आदौ कार्यविनौशिनी ।

मध्ये प्राणहरा ज्ञेया विष्टिपुच्छे ध्रुवं जयः ॥ १३ ॥

आगंतुघटिकाः पञ्च वर्तमाने चतुर्दश ।

मध्ये चाष्टौ विजानीयाद्विष्टिपुच्छे त्रयः स्मृताः ॥ १४ ॥

शकुनस्य गरुत्मा च वृषभो वै चतुष्पदे ।

नागस्य देवता नागाः कौस्तुभस्य धनाधिपः ॥ १५ ॥

बवस्य देवता विष्णुर्बालवस्य प्रजापतिः ।

कौलवस्य भवेत्सोमस्तैतिलस्य शतक्रतुः ॥ १६ ॥

गराजिर्वसुदेवत्यो मणिभद्रोथ वाणिजे ।

विष्टेस्तु दैवतं मृत्युर्देवताः परिकीर्तिताः ॥ १७ ॥

कूँतिरास दिवा दरभूत दिवाशुचरष्ट दिवैकरपूर्णादिवा ॥

इति विष्टिरहर्गणरात्रिचरा न च कर्म भवेत् कृतमाशु शुभम् ॥ १८ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

आदौ विवर्जयेद्धीरः प्रस्थाने प्रथमां तिथिम् ।
 द्वितीया संप्रयातस्य सिद्धिमर्थं विनिर्दिशेत् ॥ १ ॥
 तृतीया क्षेममारोग्यं चतुर्थी मरणान्ध्रयम् ।
 पञ्चमी विजया श्रेष्ठा सा वै सर्वार्थसाधकी ॥ २ ॥
 षष्ठी त्वनयलाभाय सप्तमी त्वन्नभागभवेत् ।
 अष्टमी रोगलाभाय नवम्यां न निवर्तते ॥ ३ ॥
 दशम्यां प्रस्थितो राजा भूमिलाभाय कल्पते ।
 एकादशी तु सर्वत्र प्रशस्ता सर्वकर्मसु ॥ ४ ॥
 द्वादशी त्वर्थनाशाय सिद्धिं कुर्यात् त्रयोदशी ।
 चतुर्दशी च सत्कर्म कौतुकान्यत्र कारयेत् ॥ ५ ॥
 अमावास्यां न यात्रा स्यात्पौर्णमास्यां तथा दिवा ।
 पौर्णमास्यां प्रयातस्य न सिद्धिस्तस्य जायते ॥ ६ ॥
 षडष्टौ नव चत्वारि पक्षाच्छिद्राणि वर्जयेत् ।
 अपि नक्षत्रसंपन्नां वर्जयेच्च चतुर्दशीम् ॥ ७ ॥
 नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णा पक्षस्तु पञ्चमी ।
 तिथयः पञ्च विज्ञेयाः पक्षयोरुभयोरपि ॥ ८ ॥
 नन्दां प्रतिपदं विद्यात्षष्ठीमेकादशीमपि ।
 द्वितीया सप्तमी भद्रा द्वादशी चोपपद्यते ॥ ९ ॥
 तृतीया चाष्टमी चैव जया च स्यात् त्रयोदशी ।
 चतुर्थी नवमी रिक्ता तथैव च चतुर्दशी ॥ १० ॥
 पञ्चमी दशमी पूर्णा तथा पञ्चदशीति च ।
 तिथयो येषु वारेषु सिद्धार्थास्तत्र तच्छृणु ॥ ११ ॥
 नन्दां भृगोः सोमसुते च भद्रां भौमे जयां सूर्यसुते च रिक्ताम् ।
 पूर्णां गुरोः पञ्चसु पञ्च एते जयावहाः सर्वफलप्रदाश्च ॥ १२ ॥
 सर्वं युग्मं छिद्रमाहुस्तिथिज्ञा सामावास्या न द्वितीयादशम्यौ ॥
 ओजश्रेष्ठं तत्र जाग्रं तृतीयाः सर्वारम्भा वर्जनीया नवम्याम् ॥ १३ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ॥

नन्दायां भक्ष्यभोज्यानि भूषणानि वरस्त्रियः ।
 आनन्दं चैव कुर्वीत मनःप्रियतमानि च ॥ १ ॥
 भद्रायां भद्रकार्याणि यानि योग्यासनानि च ।
 स्वस्तिवाचनकर्माणि कारयेदारभेत च ॥ २ ॥
 जयायां योजयेत्सेनां वणिजः क्षिप्रकारिणः ।
 पण्यविक्रयणं कुर्युः शस्त्रकर्म च कारयेत् ॥ ३ ॥
 रिक्तायां वर्जयेन्नित्यं तिथौ तिथिविचक्षणः ।
 ध्रुवाणि सर्वकार्याणि स्थावराणि चराणि च ॥ ४ ॥
 पूर्णायां सेतुबन्धांश्च कोष्ठान् कोषांश्च कारयेत् ।
 वाहनानि च पौष्ये च रथयानानि कारयेत् ॥ ५ ॥
 एवमेव त्रिरभ्यस्तं पक्षेण परिवर्जयेत् ।
 ज्योतिःशास्त्रप्रयुक्तानां कर्मणां फलदं भवेत् ॥ ६ ॥
 ऋतुक्षये चन्द्रमसः क्षये च पक्षक्षये ज्योतिषि संग्रहं च ।
 नक्षत्रवर्गेषु विगर्हितेषु यात्राविधानं न वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ७ ॥
 पक्षक्षयस्तु यः प्रोक्तः कियन्तं कालमादिशेत् ।
 एकादश्यां व्यतीतायां विज्ञेयः पक्षसंक्षयः ॥ ८ ॥
 शुक्रो धनक्षयं कुर्याद्बुद्धिमोहं बृहस्पतिः ।
 लोहिताङ्गो महाव्याधिं कुर्याच्चैव न संशयः ॥ ९ ॥
 बुधो बन्धुपरिक्लेशं विप्रवासं शनैश्चरः ।
 बन्धुपक्षक्षयं सूर्यो भयं सोमस्तथैव च ॥ १० ॥
 आत्मरक्षा तु नक्षत्रं तिथिः स्यादर्थसाधकी ।
 करणे कार्यनिष्पत्तिर्मुहूर्ते लाभमादिशेत् ।
 चतुर्भिः कारयेत्कर्म सिद्धिहेतोर्विचक्षणः ॥ ११ ॥
 तिथिनक्षत्रकरणं मुहूर्तेनेति नित्यशः ।
 तिथेरपि च दूरत्वात्त्रिभिः कर्म समारभेत् ॥ १२ ॥

नक्षत्रेण करणेन मुहूर्तेनेति नित्यशः ।
 नक्षत्रस्य हि दूरत्वाद् द्वाभ्यां कर्म समारभेत् ॥ १३ ॥
 करणेन मुहूर्तेन त्वरमाणस्तु बुद्धिमान् ।
 करणस्य हि दूरत्वान्मुहूर्तेनैव कारयेत् ।
 मुहूर्तेन कृतं कर्म सिध्यते नात्र संशयः ॥ १४ ॥
 दूरस्थस्य मुहूर्तस्य क्रिया च त्वरिता यदि ।
 द्विजपुण्याहघोषेण कृतं स्यात्सर्वसांपदम् ॥ १५ ॥
 नक्षत्रस्य मुहूर्तस्य तिथेश्च करणस्य च ।
 चतुर्विधस्य ज्ञानस्य शकुनो दण्डनायकः ॥ १६ ॥
 शकुनः पवनश्चैव मनः परिजनस्तथा ।
 यस्यैतान्यनुकूलानि सिद्धिरेव न संशयः ॥ १७ ॥
 न तत्र बलवती तारा यत्रेन्दुर्बलवत्तरः ।
 न हि भर्तृस्थिता नारी क्वचित्स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १८ ॥
 न कुष्णपक्षे शशिनः प्रभावस्ताराबलं तत्र विचार्य देयम् ।
 विदेशजाते विकले च पत्यौ सर्वाणि कार्याणि करोति पत्नी ॥ १९ ॥
 तिथिरेकगुणा प्रोक्ता नक्षत्रं च चतुर्गुणम् ।
 वारश्चाष्टगुणः प्रोक्तः करणं षोडशान्वितम् ॥ २० ॥
 द्वात्रिंशद्गुणो योगस्ताराषष्टिः समन्वितः ।
 चन्द्रः शतगुणः प्रोक्तस्तस्माच्चन्द्रबलाबलम् ॥ २१ ॥
 समीक्ष्य चन्द्रस्य बलाबलानि ग्रहाः प्रयच्छन्ति शुभाशुभानि ।
 मनःसमेतानि यथेन्द्रियाणि कर्माण्यथा यान्ति न केवलानि ॥ २२ ॥

अथ अष्टमोऽध्यायः ॥

आदित्यः सोमो भौमश्च तथा बुधबृहस्पती ।
 भार्गवः शनैश्चरश्चैव एते सप्त दिनोधिपाः ॥ १ ॥
 नृपाभिषेकं नृपतिप्रयाणं नृपस्य कार्यं नृपदर्शनं च ।
 यज्ञाग्निकार्यं भुवि किञ्चिदुक्तं तत्सर्वमादित्यदिने प्रशस्तम् ॥ २ ॥

१. A कर्मण्यतां यान्ति.

१ A. B. बृहस्पती. २ C धनाधिपाः. ३ A यश्चाग्नि.

पानं रसानां मधुसोमपानं सौभाग्यकर्माण्यनुलेपनानि ।
 क्षेत्रेथ बीजानि वपेत् वृक्षाः सोमस्य कुर्याद्विवसे विधिज्ञः ॥ ३ ॥
 भेदाभिधातो नगरे पुरे वा सेनापतित्वं च तथैव राज्ये ।
 व्यायामशस्त्राभ्यसनं च शौर्यं भूमेः सुतस्याहि सदा प्रशस्तम् ॥ ४ ॥
 द्यूतप्रवेशो रणकारणार्थं कन्याप्रयार्थं रिपुसंधिकार्यम् ।
 भिन्नेथ मैत्रे प्रतिसंधनीयं क्षिप्रं प्रशंसन्ति दिने बुधस्य ॥ ५ ॥
 स्वाध्यायदेवार्चनवेश्मकार्यं संस्कारदीक्षा च तथा यतीनाम् ।
 वस्त्राणि दाराश्रियभूषणानि कृषिं कुर्याद्देवगुरोर्दिने च ॥ ६ ॥
 अश्वप्रवाहं प्रथमं प्रशस्तं योगप्ररोहो गजरोहणं च ।
 कन्याप्रदानं क्रयविक्रयौ च तेषां सदा शुक्रदिने प्रशस्तम् ॥ ७ ॥
 स्थाप्यं च कर्म ऋतुभिश्च यूपो गृहप्रवेशो गजबन्धनं च ।
 ग्रामेथ वासो नगरे पुरे वा शनैश्चरे सर्वमिदं प्रशस्तम् ॥ ८ ॥ ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः ॥

आत्मकर्म गुणं श्रेष्ठं पुरुषं पुरुषं प्रति ।
 अल्पग्रन्थं महार्थं च प्रवक्ष्यामि भृगोर्मतम् ॥ १ ॥
 पृथक्पुरुषविज्ञेयं नक्षत्राणां शुभाशुभम् ।
 आत्मसंपत्करं ज्ञेयं आत्मनः ऋद्धिमिच्छताम् ॥ २ ॥
 नवानां त्रिकवर्गाणामाधाने जन्मकर्माणि ।
 अधमोत्तमवर्गेषु संवदन्तीह भागशः ॥ ३ ॥
 जन्मसंपाद्विपक्षेभ्यः प्रत्वरः साधकस्तथा ।
 नैधनो मित्रवर्गश्च परमो मैत्र एव तु ॥ ४ ॥
 दशमं जन्मनक्षत्रात्कर्मनक्षत्रमुच्यते ।
 एकोनविंशतिं चैव गर्भाधानकमुच्यते ॥ ५ ॥
 द्वितीयमेकादशं विंशमेष संपत्करो गणः ।
 तृतीयमेकविंशं तु द्वादशं तु विपत्करम् ॥ ६ ॥
 क्षेप्यं चतुर्थं द्वाविंशं भवेद्यच्च त्रयोदशम् ।
 प्रत्वरं पञ्चमं विद्यात्त्रयोविंशं चतुर्दशम् ॥ ७ ॥

५. C वपेथ. ५ A चौर्थ.

१ C आत्मना—द्विमिच्छति. २ C त्रयोविंशचतुर्दशम्.

साधकं तु चतुर्विंशं षष्ठं पञ्चदशं च यत् ।
 नैधनं पञ्चविंशं तु षोडशं सप्तमं तथा ॥ ८ ॥
 मैत्रं सप्तदशं विद्यात्षड्विंशमिति चाष्टमम् ।
 सैप्तविंशं परं मैत्रं नवमष्टादशं च यत् ॥ ९ ॥
 नवनक्षत्रके वर्गे प्रथमं तृतीयं तु वर्जयेत् ।
 पञ्चमं सप्तमं चैव शेषैः कार्याणि कारयेत् ॥ १० ॥
 आधाने जन्मकर्मण्याज्ञेयास्त्वेतानुपूर्वशः ।
 त्रिनक्षत्रा नव गणास्तेषां कर्मफलं शृणु ॥ ११ ॥ ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः ॥

आधाने जन्मनक्षत्रे नैधने प्रत्वरेषु च ।
 प्रवासे प्राणसंदेहे क्षुरकर्म च वर्जयेत् ॥ १ ॥
 पराजयं प्रवासं च विवादं गृहकर्म च ।
 वर्जयेन्मङ्गलं कार्यं शान्तिस्वस्त्ययनानि च ॥ २ ॥
 क्षौरं विवाहं भेषज्यं यात्रासेनां न योजयेत् ।
 सर्वमङ्गलकार्येषु त्रिषु कर्म च वर्जयेत् ॥ ३ ॥
 विद्यारम्भं तपो दानं मार्जनं भेषजक्रिया ।
 भरणं च सुभृत्यानां कुर्यात्संपत्करे गणे ॥ ४ ॥
 अनृतमधर्मसंयुक्तं शत्रूणां चाभिचारिकम् ।
 विपत्करे गणे कुर्यात्प्रहरैकादशेति च ॥ ५ ॥
 क्षेम्येध्वानं प्रपद्येत गोप्यार्थाश्चात्र गोपयेत् ।
 वाहनानि च पोषे तु बहुशोर्थाश्च योजयेत् ॥ ६ ॥
 प्रत्वरे तु न कर्तव्याः सर्वारम्भाः कदाचन ।
 दुर्गं च न प्रवेष्टव्यं न च किञ्चित्समारभेत् ॥ ७ ॥
 असाधान्यापि कार्याणि साधयेत्साधके गणे ।
 सर्वार्थास्तस्य सिद्ध्यन्ति न चानर्थान्समश्नुते ॥ ८ ॥

३ A B सप्ताविंशं.

१ A B च योजयेत् । २ C अनृतं धर्म. ३ C एकादशीति च ।

नैधने तु न गन्तव्यं येषु जाताश्च शत्रवः ।
 तेभ्यो रक्षेत चात्मानमत्यन्तं च न विश्वसेत् ॥ ९ ॥
 मैत्रे विवाहानुद्वाहांश्चूडोपनयनानि च ।
 कुर्यात्परममैत्रे तु यतस्तम्भमनात्मकम् ॥ १० ॥
 परं परममैत्रे तु नरो ह्यभिलषेत्फलम् ।
 प्राप्नुयादर्थसिध्यन्ति क्षिप्रमेव न संशयः ॥ ११ ॥ ॥ १० ॥

अथ एकादशोऽध्यायः ॥

ग्रहोल्काशनिनिर्घातैः कम्पैर्दाहैश्च पीड्यते ।
 यद्यद्भयं भवत्यत्र तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १ ॥
 आधाने विद्रवन्त्यर्था व्याधयो जन्मनि ध्रुवम् ।
 न च सिध्यन्ति कार्याणि कदाचिद्दशमे हते ॥ २ ॥
 संपत्करे हते हानिर्वृद्धिश्चैव विपत्करे ।
 क्षेम्ये हतेन प्रवसेत्साधकेर्थांश्च साधयेत् ॥ ३ ॥
 प्रत्करे तु हते विद्यान्महारोगप्रनाशनम् ।
 नैधनेन हते विद्यान्महानरिवधो भवेत् ॥ ४ ॥
 मित्रवर्गाश्च मैत्रे तु न भवन्ति यथा पुरा ।
 हते परममैत्रे तु मनो नित्यं न तुष्यति ॥ ५ ॥
 यद्यत्पीडयेत्तु नक्षत्रं यस्मिन्यस्मिन्यदा गणे ।
 तत्तत्कर्म न कुर्वीत पुरस्ताद्यत्प्रनोदितम् ॥ ६ ॥
 वर्गान्तं यत्तु नक्षत्रं वर्गाद्यं यत्पुनर्भवेत् ।
 आनुपूर्व्येण वर्गाणामेवं ते नवकास्त्रयः ॥ ७ ॥ ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणी त्रयोदशाहं स्नाता पुष्पमधारयत् ।
 क्षत्रिणी द्वादशाहं तु वैश्येत्येकादशस्तथा ॥ १ ॥
 शूद्रीणामपि सर्वासां दशरात्रो विधीयते ।
 वर्णक्रमेण नारीणामेष पुष्पविधिः स्मृतः ॥ २ ॥

१ A B विवाहानुद्वाहां

१ A B भवति तत्र. २ A B नक्षत्र.

१ C शूद्राणामपि

भूमौ स्तीर्णेषु दर्भेषु नियता ब्रह्मचारिणी ।
 स्वपेत पुष्पमासाद्य व्यहं भुक्तैरलंकृतान् ॥ ३ ॥
 हस्तयोर्भूतले वापि पर्णे वाप्यशनं मतम् ।
 नारी पुष्पवती पुष्पान्गान्धांश्चैव न धारयेत् ॥ ४ ॥
 ऋतुकाले तु नारीणां नान्यत्पुरुषदर्शनम् ।
 संभाषं न च कुर्वीत यदीच्छेत्संततिं शुभाम् ॥ ५ ॥
 भ्रातरं पितरं पुत्रं मातुलं श्वशुरं गुरुम् ।
 न संभाषितमिच्छेत् न चास्थाप्युपवेशनम् ॥ ७ ॥
 यादृशेन हि भावेन संभाषन्ती समाचरेत् ।
 तादृशो जायते गर्भस्तस्माद्रक्षेद्रजस्वलाम् ॥ ७ ॥
 रजसा विप्लुता नारी द्विजस्य ह्युपसेविनः ।
 प्रज्ञा तेजो बलं चक्षुरायुश्चैवं प्रहीयते ॥ ८ ॥
 तां विवर्जयतस्तस्य रजसा समविप्लुताम् ।
 प्रज्ञा तेजो बलं चक्षुरायुश्चैव प्रवर्धते ॥ ९ ॥
 निष्ठीविता गौरिव मन्दचारी तैन्द्री प्रहृष्टा हृदयव्यथा च ।
 वृत्तिस्तु बीजग्रहणे च योन्यां गर्भस्य सद्योनिगतस्य लिङ्गम् ॥ १० ॥
 षष्ठे संभवते गर्भस्तद्वै षष्ठः प्रशस्यते ।
 अब्दार्धे चक्षुनिष्पत्तिस्त्रिभिर्मासैस्तु जायते ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

॥ अथ त्रयोदशोऽध्यायः ॥

ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडश स्मृताः ।
 चतुर्भिर्नितैः सार्धं महोभिः सिद्धिगर्हितैः ॥ १ ॥
 तासामाद्याश्चतस्रस्तु निन्दितैकादशी तु या ।
 त्रयोदशी च शेषाः स्युः प्रशस्ता दश रात्रयः ॥ २ ॥
 युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियो युग्मासु रात्रिषु ॥
 तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थी संविशेदार्तवे स्त्रियाम् ॥ ३ ॥
 पुमान्पुंसोधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः ।
 समे पुमान्यंस्त्रियो वा क्षीणे चाल्पे विपर्ययः ॥ ४ ॥

चतुर्थ्यां जायते पुत्रो अल्पायुर्गुणवर्जितः ।
 विद्याचारपरिभ्रष्टो दरिद्रः क्लेशभाजिनः ॥ ५ ॥
 पञ्चम्यां पुत्रिणी नारी षष्ठ्यां पुत्रस्तु पुत्रवान् ।
 सप्तम्यामप्रजां कन्यामष्टम्यामीश्वरः सुतः ॥ ६ ॥
 नवम्यां सुभगा नारी दशम्यां प्रवरः सुतः ।
 एकादश्यामधर्मा स्त्री द्वादश्यां पुरुषोधमः ॥ ७ ॥
 त्रयोदश्यां शठा पापा वर्णसंकरकारिणी ।
 जायते सर्वदुष्टा स्त्री दुःखशोकभयप्रदा ॥ ८ ॥
 धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च शासितात्मा तपोनिधिः ।
 जायते च चतुर्दश्यां पितेव जगतः पतिः ॥ ९ ॥
 राजपत्नी महाभागा राजवंशगता स्त्रियः ।
 जायते पञ्चदश्यां तु बहुभोगा पतिव्रता ॥ १० ॥
 विद्यालक्षणसंपन्नः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
 आधारः सर्वभूतानां षोडश्यां यः प्रजायते ॥ ११ ॥ ॥ १३ ॥

॥ अथ चतुर्दशोध्यायः ॥

कन्या तु विकले ज्ञेया युग्मे भवति मानवः ।
 तृतीया संततिर्यस्य तद्रक्षेत्कुलदूषणम् ॥ १ ॥
 सप्तमे म्रियते जन्तुस्तन्मुहूर्तमपि वर्जयेत् ।
 स्नातायां दशमीं तस्यां श्राद्धं तत्र विवर्जयेत् ॥ २ ॥
 अङ्गादङ्गादसंभूतः स्वमङ्गमाधितिष्ठाति ।
 पिता पुत्रत्वमापन्नो जायते म्रियतेपि वा ॥ ३ ॥
 एवमेव त्रिभिर्भावैः संततिश्च पुनः पुनः ।
 अच्छिन्नो दैवतस्तन्तुं प्रजास्तस्मात्प्रजायते ॥ ४ ॥
 पतिसंयोगकाले तु कन्याविघ्नं करोति यः ।
 अपुंस्त्वं लभते जन्म यत्र यत्रोपजायते ॥ (३) ॥ ५ ॥

१ C क्लेशभाजितः.

१ C दूषकम्. २ A B अपुं स्त्वं ।

धर्मार्थकामयुक्तानि कूराणि च मृदूनि च ।
सिद्ध्यर्थं योनियोगेषु कुर्यात्कर्माणि नित्यशः ॥ ६ ॥

एवं नक्षत्रयोगेषु त्रिषु कर्म समारभेत् ।
धर्मार्थकर्मणामर्थे स्वकर्मफलमश्नुते ॥ ७ ॥

शान्तिभिश्च तथान्यायमुपवासैर्व्रतादिभिः ।
येर्चयन्ति महात्मानं सर्वं प्रशमयन्ति ते ॥ ८ ॥

उपवासैर्गवां दानैस्तर्पणैश्च मनीषिणाम् ।
ग्रहनक्षत्रजा दोषाः प्रशाम्यन्तीह देहिनाम् ॥ ९ ॥

नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव देवताः पितरो द्विजाः ।
पूजिताः प्रतिपूज्यन्ते निर्दहन्त्यपमानिताः ॥ १० ॥

आत्मज्योतिषमित्युक्तं स्वयमुक्तं स्वयंभुवा ।
तत्त्वतः पृच्छमानस्य काश्यपस्य महात्मनः ॥ ११ ॥

य इदं पठते विप्रो विधिवच्च समौहितः ।
यथोक्तं लभते सर्वं आम्नायविधिदर्शनात् । आम्नायविधि-
दर्शनादिति ॥ १२ ॥ ॥ १४ ॥

इत्यथर्ववेदोक्तं अथर्वज्योतिषापरनामकं आत्मज्योतिषं समाप्तम् ॥

३. C आत्मा ज्योतिष । ४. C पृच्छतामस्य । ५. C महाहितः । ६. 'यथोक्तं लभते स'—इत्यतः परं न लभ्यते C इति अङ्किते लिखितग्रन्थे । ७. अतोऽनन्तरं B. इत्यङ्किते हस्तलिखिते " इत्यथर्ववेदोक्तं ज्योतिषं " समाप्तम् ॥ संवत् १७१८ वर्षे कार्तिक-स्यासितचतुर्थ्या देवगुरोर्दिने कण्वालये रुद्रप्रयागे नर्मदोत्तरतीरे वसतोथर्ववेदाध्यायिनः पंचकल्पी श्री ५ काशीदासात्मजपंचोळी श्री. ५ रामचन्द्रसूनोर्नागजीसुतेन आभ्यन्तर-नागरज्ञातीयेन भवदेवेनेदं ग्रंथं लिखितं । आत्मजयज्ञवेदपठनार्थं तथा च भ्रातृसुताना-मभ्ययनार्थं तथा निरीक्षणार्थं तथा परोपकारार्थम् ॥

UPADES'A SUTRAS,

OF

JAIMINI

First Adhyâya First Pâda.

- 1 We shall now explain the ancient (traditional) instructions (in Astrology).
- 2 The (twelve) Divisions (of the Zodiac) aspect the Divisions in their front; so also they aspect the Divisions at the two sides.
- 3 The planets occupying the Divisions aspect similarly.
- 4 The planets occupying the fourth, second and eleventh houses from the aspecting planet form a combination with the aspecting planet.
- 5 The planets in the third house from the aspecting planet form a combination with the aspecting planet provided they are malefic planets and are in a greater number than the benefic planets in that house.
- 6 The planets, occupying the tenth twelfth and third houses from the aspecting planet, present an opposition (to the formation of the combination of planets occupying respectively the fourth, second and eleventh houses).
- 7 Planets lesser in number, or weakened, do not present an opposition.

- 8 Similar combination takes place in the case of houses in trine (viz. the fifth and ninth from the house concerned).
- 9 Reverse is the case with Ketu (regarding the counting of houses which is done backwards).
- 10 That planet (out of the seven or eight planets) who is more ahead than others (in degrees and minutes in the several divisions counted as first, second etc, from the point of the Vernal Equinox), is called the Chief Significator.
- 11 He rules over the bondage and liberation (misery and happiness) of man.
- 12 The planet next in order to him is called the Minister Significator (Amātyakāraka).
- 13 The planet next to him is called the Significator of the Brother (Bhrātrkāraka).
- 14 The planet next to the Significator of the Brother is called the Significator of the Mother (Mātrkāraka).
- 15 The planet next to the Significator of the Mother is called the Significator of the Father (Pitrkāraka).
- 16 The planet next to the Significator of the Father is called the Significator of the son (Putrakāraka).
- 17 The planet next to the Significator of the son is called the Significator of kinsfolk (Jñatikāraka).
- 18 The planet next to the Significator of kinsfolk is called the Significator of the Wife (Dārakāraka).

19. Some scholars maintain the tradition of taking the Significator of the mother as the Significator of the son also, (taking the number of significatory planets as seven and not eight, of course omitting Rāhu).
20. The consideration of the sister, brother-in-law, younger brother and mother can be made from the planet Mars.
21. Other relatives such as maternal uncle, or mother's relatives, in short, are to be considered, from the next i. e. Mercury.
22. Grandfather, husband and son should be considered from Jupiter.
23. Wife, parents, parents-in-law, and mother's parents should be considered from the next i. e. Venus, or rather—from the next four respectively i. e. from Venus, Saturn, the Sun and the Moon.
24. Saturn is the most feeble among planets.
25. Counting ahead should be followed in the case of odd divisions.
26. Counting backwards should be followed in the case of even divisions.
27. Not so, however, in some cases (i. e. in the case of divisions 2, 5, 8 and 11).
28. Generally, for each division, the number of years for the life-period of the division or Daśā is calculated from the particular division to the division occupied by the lord of that division (in the right or reverse order according as the division falls in odd or even Rāśipadaś).

- 29 The Pada Lagna or 'Ārūḍha Lagna is the division which is obtained by calculating as many divisions ahead of the division occupied by the lord of the Ascendant, as there are divisions from the Ascendant to the lord (of the Ascendant).
- 30 If the lord of the Ascendant be in the fourth from the Ascendant, then the fourth house (and not the seventh house) is the Pada Lagna or Ārūḍha Lagna.
- 31 Similarly, if the lord of the Ascendant be in the seventh house from the Ascendant, then the tenth is the Pada Lagna or Ārūḍha Lagna (and not the Ascendant itself).
- 32 The Bhāvas (houses) and the Divisions are to be understood everywhere in this system of Jaimini from letters of the alphabet of the words used for them.
- 33 The planets are not to be understood in the way given above.
- 34 The twelve divisions are to be taken one after another for considering the periods (Daśās) so that the maximum number of years for the divisions reaches the number 144. In short, there should be considered the twelve houses one after another.
- 35 Horā, Dreskāṇa and other kinds of subdivisions are to be taken as they are current among the people.

First Adhyâya Second Pâda

- 1 Now follows the consideration of the division (of the zodiac) occupied by the Chief Significatory planet

- 2 If the division occupied by the Chief Significatory planet be the first (from the first point of Meṣa Rāśi) the person is affected (favourably or adversely) by rats and cats.
- 3 If the division be the second one, he is affected by quadrupeds.
- 4 If the division be the third one, the person is affected by itches and corpulence.
- 5 If the division be the fourth, the person is affected by water and leprosy.
- 6 If it be the fifth, he is affected by beasts.
- 7 If it be the sixth, then he is affected in the same way as mentioned for the third division, and in addition he is affected by fire.
- 8 If it be the seventh, the person has his fortune influenced by trade.
- 9 If it be the eighth, the person is affected by water-reptiles and does not get feeding from the mother's milk.
- 10 If it be the ninth, the person gets a fall from a vehicle or from a higher position.
- 11 If it be the tenth, the person is affected by aquatic creatures, birds, planets, meteors, itches and incurable cancers.
- 12 If it be the eleventh, the person is affected by tanks, wells etc.
- 13 If it be the twelfth, the person will be firm in religion and will aim at Emancipation.

- 14 If the Sun occupies the division of the chief significatory planet, (being himself the chief Significator or otherwise) the person is devoted to the service of the king.
- 15 If the full-moon or Venus occupies the division of the significatory planet, the person becomes a voluptuary commanding all enjoyments, and lives by learning.
- 16 If the planet Mars occupies the division of the significatory planet, the person is engaged in alchemy, archery and lives by occupations connected with fire.
- 17 If the planet Mercury occupies the division of the significatory planet, the persons become traders or weavers, or sculptors or businessmen in general.
- 18 If the planet Jupiter be in the division of the significatory planet, the persons become engaged in religious rites, theology and scholars of Veda.
- 19 If the planet Venus be in the division of the significatory planet, the persons become loyal Government servants, voluptuaries and centenarians or skilled in hundred arts.
- 20 If the planet Saturn be in the division of the significatory planet, the person lives by a famous profession.
- 21 If the planet Rāhu be there, the persons become archers, thieves, experts in poison-cure and skilled in iron-machinery.
- 22 If the planet Ketu be there, they will be dealers in elephants and robbers.
- 23 If the Sun and Rāhu, both, be there (in the division of the chief significatory planet), the person dies of snake-bite.

- 24 But if the division be aspected by a benefic planet, the above calamity is averted.
- 25 If that division of the significatory planet with the Sun and Rāhu in it, be connected only with benefic planets, the person becomes a doctor of poison cure.
- 26 If that division be aspected by Mars alone, the person has a tendency to set fire to houses or to burn things.
- 27 But if there be the aspect of Venus there, he will not actually set fire.
- 28 If Jupiter be aspecting that division, the fire comes upto the house of the person, but does not burn his house.
- 29 If the division, be characterized by Gūlika, the person will deal in poison or die of poison.
- 30 If the Moon aspects the division, the person will be a thief or will have his wealth stolen by thieves.
- 31 If there be the aspect of Mercury alone, on the division of the significatory planet, the person will suffer from enlarged testicles.
- 32 If there be Ketu aspected by a malefic planet in that division occupied by the significatory planet, the person suffers from ear-slit or ear-disease.
- 33 If Ketu there, in the division occupied by the significatory planet, be aspected by Venus, the person becomes the performer of religious sacrifices.
- 34 If Ketu be aspected there by Mercury and Saturn both, the person becomes impotent.

- 35 If that division of the significatory planet be aspected by Mercury and Venus, the man becomes a repeater of his own talk or a slave-girl's son.
- 36 If Ketu be aspected there by Saturn, the person becomes a recluse or a servant.
- 37 If that division be aspected by Saturn alone, the person becomes a pseudo-recluse.
- 38 If there be the aspect of the Sun and/or Venus on the division occupied by the significatory planet, the man becomes a state ambassador.
- 39 If the tenth house from the division occupied by the significatory planet be occupied by, or, aspected by Mercury, the result is the same as in the case of Saturn occupying the division of the significatory planet.
- 40 If the tenth house be aspected by a benefic planet, the person will have stability in his undertakings or position, and he will be skilled in arbitration.
- 41 If there is the Sun in the tenth who is aspected only by Jupiter, the person becomes a controller of senses.
- 42 If the fourth house from the division occupied by the Chief Significator, be occupied by the Moon or Venus, or, if that house be aspected by the Moon or Venus, the person gets a palatial place for his residence.
- 43 The same is the result if in that house there is a planet in exaltation.
- 44 If Rāhu or Saturn be there, the person gets a house of stones.

- 45 If there be Mars or Ketu, the person gets a house of bricks.
- 46 If Jupiter be there, the person gets a wooden house.
- 47 If the Sun be there, the person gets a hut of grass.
- 48 If in the ninth house from the division of the chief significator there is a benefic planet, or, if the ninth be aspected by a benefic planet, the person becomes firm in religion, truthful and devoted to the preceptor.
- 49 The result is otherwise, if there be a malefic planet, or, if it be aspected by a malefic planet.
- 50 If Saturn or Rāhu be there, the man has hatred for his preceptor.
- 51 If the Sun and Jupiter be there, the person has distrust in his preceptor.
- 52 If there be Venus and Mars in the ninth house in any one of the divisional charts (Kuṇḍalīs), the man loves another's wife.
- 53 If the ninth be occupied by Venus and Mars not only in one of the sub-divisional charts, but if Mars or Venus be present there or aspecting it in several charts, the man becomes fond of another's wife for the whole of his life.
- 54 If Ketu be there, present in the ninth or aspecting it, the above is averted.
- 55 If Jupiter be there in the ninth or aspecting it, the man becomes uxorious.
- 56 If Rāhu be present there or aspecting it, the man loses money by his sensuousness.

- 57 If Jupiter or the Moon be present in or aspecting the seventh from the house occupied by the significatory planet, the man gets a beautiful wife.
- 58 If Rāhu be present there or aspecting it, the man gets a widow as his wife.
- 59 If Saturn be there or aspecting it, the man gets a wife who is older in age than he, or one who is always sickly, or one who has been a recluse, or one who has been practising penance.
- 60 If Mars be there or aspecting it, the man gets a wife with some defect in her limbs.
- 61 If the Sun be there or aspecting it, the man gets a wife who is to be watched at home (being possessed of a loose character or possessed of a defect in her limbs).
- 62 If Mercury be occupying the seventh or aspecting it, the man gets an accomplished wife.
- 63 If the Moon be in the fourth house, any of the other planets being in the seventh, the man gets his wife as mentioned above, but, specially he has the first association with her in moonlight in the open.
- 64 If a malefic be in the third or aspecting the third from the division occupied by the chief significatory planet, the person becomes brave.
- 65 If a benefic planet be there, the person becomes a coward.
- 66 If a malefic planet occupies or aspects the third as also the sixth, the person becomes a farmer or controller of senses.

- 67 If Jupiter occupies the ninth, there being a malefic in the third and the sixth or aspecting the third and the sixth, the person becomes definitely so.
- 68 If a benefic planet occupies the twelfth house from the house occupied by the chief significatory planet, the person goes to superior regions (after death).
- 69 If Ketu occupies the twelfth, the person gets Absolution.
- 70 If Ketu occupies the twelfth house, the twelfth house being the twelfth division or the fourth division (from the point of the Vernal Equinox) the man definitely gets Salvation.
- 71 If malefics occupy the twelfth, the result is otherwise.
- 72 If the Sun or Ketu be in the twelfth house from the division occupied by the chief significator, the man becomes devoted to Śiva.
- 73 If the Moon be there, he becomes devoted to Gaurī.
- 74 If the planet Venus be there, he becomes devoted to Lakṣmī.
- 75 If the planet Mars be there, he becomes devoted to Kārtikeya.
- 76 If Mercury and/or Saturn be there he becomes devoted to Viṣṇu.
- 77 If Jupiter be there, the person becomes devoted to Śiva with Pārvatī.
- 78 If Rāhu be there, he becomes devoted to Goddess Kālī and also to Śiva.
- 79 If Ketu be there, he becomes devoted to Gaṇapati and Kārtikeya and also to Śiva.

- 80 If Saturn be there in that twelfth, and the twelfth is owned by a malefic, the person becomes devoted to lower deities.—Yakṣa, Vetāla and the like.
- 81 If Venus be there in that twelfth which is owned by a malefic, the same is the result.
- 82 The same result should be understood in the case of the sixth house also from that occupied by the chief significator.
- 83 If there be two malefics in each of the trines viz the fifth and the ninth, the person becomes proficient in the exercise of charms.
- 84 If the two malefic planets are aspected by malefics the person exercises charms obstructing the tendencies of others i. e. harmful to others.
- 85 If they are aspected by benefic planets he obliges others (by his charms).
- 86 If there be the moon aspected by Venus in the division of the chief significatory planet, the man becomes proficient in alchemy.
- 87 If the Moon be there aspected by Mercury, the man becomes a physician.
- 88 If there be the moon aspected by Venus in the fourth house from the division of the chief significatory planet, the man suffers from white leprosy.
- 89 If there be the aspect of Mars in addition, the man suffers from red leprosy.
- 90 If there be the aspect of Ketu (instead of that of Mars) there is blue leprosy.

- 91 If there be Mars and Rāhu in the fourth or the fifth, the man suffers from consumption which may be cured.
- 92 If Mars and Rāhu have the aspect of the Moon, the man definitely suffers from consumption which is incurable.
- 93 If Mars be there in the fourth or fifth, the person suffers from boils.
- 94 If there be Ketu, the person suffers from dysentery or dropsy.
- 95 If Rāhu and Gulika are there, the person suffers from light poisoning by rats.
- 96 If Saturn is in the second or fourth from the division occupied by the chief significatory planet, the man becomes skilled in archery.
- 97 If Ketu be there, he becomes skilled in preparing machines showing time, or an astrologer.
- 98 If Mercury be there, he becomes a great Saṁnyāsī, or a bachelor.
- 99 If Rāhu be there, he becomes proficient in iron-machinery.
- 100 If the Sun is there, he becomes clever in using the sword.
- 101 If there is Mars, he becomes skilled in the use of lance.
- 102 If the Moon and Jupiter be present in the division occupied by the chief significatory planet, or in the fifth from it, the person becomes an author.

- 103 If Venus be there (along with the Moon), he becomes an author of slightly less reputation.
- 104 If Mercury be there (with the Moon) he becomes an author of still less reputation.
- 105 If Venus be there, the person becomes a poet, an orator and a critic of poetry.
- 106 If Jupiter be there, he becomes a man of universal knowledge and an author.
- 107 But he lacks oratory.
- 108 He also becomes a distinguished grammarian, and a scholar of Veda (theology) and Philosophy if Jupiter be there (by virtue of Jupiter's presence).
- 109 If Saturn be there, he cuts a poor figure in assemblies of learned men (although he be a scholar of Veda, and Vedanta, and a Grammarian).
- 110 If Mercury be there, he becomes a scholar of Mīmāṃsā.
- 111 If Mars be there, he becomes a scholar of Nyāya (Logic and Metaphysics).
- 112 If the Moon be there, he becomes a scholar of the Sāṃkhya Philosophy and proficient in poetics and singing.
- 113 If the Sun be there, he becomes a philosopher and proficient in Music.
- 114 If Ketu be there, he becomes proficient in Mathematics.

- 115 If Jupiter be there (in addition to any other planet), the man possesses the knowledge of tradition (in addition to his proficiency in a Śāstra due to the other planets).
- 116 What is described above (in connection with the first and fifth houses from the one occupied by the chief significator) becomes applicable to the second house also.
- 117 Some people say that the considerations given above apply also to the third house (from the division of the chief significatory planet).
- 118 If Ketu be there in the second aspected by a malefic planet, the man has a faltering tongue, or he has his tongue held up when he has to reply to others.
- 119 If there be an equal number of malefic planets in the second and the eighth from the division occupied by the chief significator, or from the Lagna (Ascendant), or from the Pada-Lagna, then there occurs the Conjunction (Yoga) Kemadruma resulting in poverty.
- 120 If the Moon aspects any of the planets making the Kemadruma there, the Kemadruma is of a specially bad type.
- 121 This Kemadruma Yoga should be understood in the case of any of the other houses if there is an equal number of malefic planets in the second and the eighth from it, and the results of it should be considered when there begins the Daśā of that Division.

Adhyâya I Pâda 3.

- 1 Now begins the consideration of the Pada Lagna.
- 2 If the eleventh from the Pada Lagna has one or more planets, or if it is aspected by one or more planets, the person becomes wealthy.
- 3 If all these planets are benefic, his acquisition is by good means.
- 4 If the planets are all malefic, his acquisition is by ignoble means.
- 5 Specially good or bad results occur if the planets be in their exaltation or in their own houses etc. etc.
- 6 The person becomes a spendthrift if the twelfth from the Pada has one or more planets, or if it is aspected by one or more planets.
- 7 If the Sun, Rāhu and/or Venus be in the twelfth, the expenses are due to the King's demands—taxes, fines, etc.
- 8 If there is the aspect of the Moon in addition, the above mentioned occurs definitely.
- 9 If there is Mercury in the twelfth, the expenses arise due to fines etc. levied by the caste people or due to quarrels.
- 10 If there is Jupiter in the twelfth the expense arises from taxes levied by the King.
- 11 If there be Mars and/or Saturn, the expenses are due to brothers and the like.

- 12 The causes of expenses given above become, in fact, the sources of income in case those planets are in the eleventh house from the Pada.
- 13 If there is Rāhu or Ketu in the seventh from the Pada, the person suffers from diseases of the stomach.
- 14 If there is Ketu in the second house from the Pada \ Lagna, there occur signs of old age prematurely.
- 15 If there is the Moon, Venus and/or Jupiter (in the second house from the Pada) the person becomes rich.
- 16 If there is any other planet in exaltation there, the same is the result.
- 17 Other results should be understood on general lines as in the case of the various planets stationed at different distances from the Chief Significator.
- 18 If the Pada of the Seventh house from the Ascendant be in a square (1, 4, 7, 10) or in a trine (1, 5, 9) from the Ascendant, the person becomes wealthy.
- 19 If it be elsewhere (i. e. in 2, 3, 6, 8, 11, 12 houses) the person becomes poor.
- 20 If the Pada of the seventh be in a Kendra, or Trikoṇa or Upacaya (3, 6, 10, 11) from the Ascendant, the husband and the wife should remain friendly.
- 21 If it be in the 12th, or in the 8th or in the 6th from the Ascendant, they should dislike each other.
- 22 If in the Pada of the Lagna or in the seventh from it, there is an unopposed association of planets the person becomes lucky.

- 23 If the association be made up of benefic planets, he gets ample wealth.
- 24 If one and the same planet is aspecting the Janma Lagna, the Hora Lagna as also the Ghatika Lagna, the person becomes a King (i. e. extremely lucky).
- 25 So also, if the first or the seventh house in the Rāśi Chart, Navāṁśa Chart, and Drekkāṇa Chart at the time of birth, be aspected by one and the same planet, the person has the good luck of obtaining Royal Glory.
- 26 If there be the deficiency of aspect in respect of one of the three Charts (mentioned above), the Royal Glory is less in proportion.
- 27 The same consideration should be had in respect of other Rāśi subdivisions and Drkkāṇa horoscopes.
- 28 If Venus and the Moon are aspecting each other, or if both are in the third from the Ascendant, the person possesses carriages.
- 29 If Mars, Venus and Ketu aspect each other, the person holds sacrificial sessions or holds royal canopy.
- 30 If there are all benefic planets in the second, the fourth, the fifth and the eighth houses from the one occupied by the chief significatory planet, all together in one of these places or one in each place, the person gets the position of a King.
- 31 The same is the good luck if there are malefic planets in the third and the sixth houses (from the one occupied by the chief significatory planet),

- 32 The same (i. e. Royal glory) is attained if there are malefic planets in the third and the sixth houses from that occupied by the lord of the Ascendant or the lord of the Seventh.
- 33 If there is an equal number of planets of any kind—malefic or benefic—in the third and the sixth on the one hand, or in the second, fourth etc. on the other, either from the lord of the Ascendant or from the lord of the Seventh, there is a happy prosperous life.
- 34 Poverty is the result in the reverse cases, namely, if there are malefic planets in the second, fourth, fifth and eighth places or benefic planets in the third and the sixth places from the lord of the Ascendant or from the lord of the seventh.
- 35 If there is Jupiter, Venus or the Moon in the fifth from the Lord of the Ascendant or from the Lord of the seventh, the persons should become high Government officials.
- 36 If there is a malefic planet in the third or the sixth house from the Lord of the Ascendant or from the Lord of the seventh, the man becomes a general of the army.
- 37 If the chief significatory planet and/or the Ascendant be aspected by a planet in the third or the sixth house (from the chief significatory planet or the Ascendant) or by the lord of the third or the sixth house or by the lord of the fifth house, the men become possessed of wisdom.
- 38 If the chief significatory planet and/or the Ascendant be aspected by the lord of the fourth, the persons become happy.

- 39 If the chief significatory planet and/or the Ascendant be aspected by the lord of the eighth, the men become poor.
- 40 If the chief significatory planet and/or the Ascendant be aspected by the lord of the twelfth, the persons become spendthrift or have expensive habits.
- 41 If the Ascendant or the chief significatory planet be aspected by the lord of the Ascendant or by the lord of the house occupied by the chief significatory planet, the persons become powerful.
- 42 If the Ascendant or the division occupied by the chief significatory planet has the same number of planets on either side of it i e. in the second and the twelfth, or in the fifth and the ninth, or in the third and the eleventh or in the fourth and the tenth or in the sixth and twelfth, the man gets misery or imprisonment.
- 43 Similarly in the case of the twelve zodiacal divisions and their lords: if the surrounding planets be benefic. the misery or bondage is nominal; but if they be malefic, the person is enchained and whipped even.
- 44 If there is Rāhu in the Pada of the fifth place from the Ascendant, and if he is aspected by the Sun, the man loses his eyesight.
- 45 If there are the Moon and Venus in the fourth house from the chief significatory planet, the person gets processions with band, etc. and royal insignia like chowry and the like.

Adhyâya I Pâda 4

- 1 Upapada is the Pada of the neighbouring house (i. e. the twelfth) from the Ascendant.
- 2 If the Upapada (or the Second from it) has a malefic planet in it or its ruler be a malefic planet, the person renounces his house or loses his wife.
- 3 The Sun is not looked upon as malefic in connection with these effects of Upapada.
- 4 The above mentioned bad results do not occur if there be the aspect of a benefic planet on the Upapada or its next.
- 5 If the Upapada or the second from it has a planet in his fall, the person loses his wife.
- 6 If the Upapada or the second from it has a planet in exaltation, the person has many wives.
- 7 If the Upapada or the second from it be the third division (i. e. Mithuna Râsi) similar is the result.
- 8 If the Upapada or the second from it has its lord in it, or if the planet governing wife's destiny viz. the planet Venus be occupying his own division (viz. the second or the seventh), the man loses his wife in the latter part of his life.
- 9 If the lord of the Upapada or Venus be in exaltation, the man gets wife from a noble family.
- 10 If he be in his fall, the opposite is the result i. e. he gets wife from a low family.

- 11 If the Upapada or the second from it be associated (by his presence or aspect) with a benefic planet, the person gets a beautiful wife.
- 12 If the Upapada or the second from it be associated with Rāhu and Saturn, the man abandons his wife on account of public scandal or loses her.
- 13 If Venus and Ketu be there (in the Upapada or the second from it), the man's wife suffers from red flow.
- 14 If Mercury and Ketu be there, she gets bone-flow.
- 15 If Saturn, Rahu and the Sun be there, she gets fever on account of bone-trouble.
- 16 If Mercury and Ketu be there, the wife gets fat.
- 17 If Saturn and Mars be there in the Upapada or the second which is itself the house of Mercury, the wife gets nose trouble.
- 18 The same is the result if the Upapada or the second be the house of Mars, and Mars and Saturn, be present there.
- 19 If Jupiter and Saturn be there, the wife gets ear-trouble and vein trouble. (नरहका)
- 20 If Jupiter and Rāhu be there, she gets tooth-ache.
- 21 If Śani and Rāhu be there, in the Upapada or the second division from it which is either Virgin (Kanyā) or Libra, (Tulā), the wife becomes lame or suffers from gout.

- 22 All the troubles mentioned above do not occur in case a benefic planet aspectes, or is present, in the Upapada or the second from it.
- 23 The same as above are the results shown by planets present in, or lords of, the seventh house from the Ascendant or from the Upapada.
- 24 If in the seventh from the Ascendant or Upapada, there are the three planets Mercury, Saturn and Venus together, the person gets no issue.
- 25 If the Sun, Rāhu and Jupiter are in the ninth place from the chief Significatory planet, the ascendant, the Pada or the Upapada, the person gets many sons.
- 26 If the Moon be there, the man gets one son.
- 27 If there is a combination of benefic and malefic planets in the houses mentioned above, the man gets a son after a long time.
- 28 If Mars and Mercury are there, the person has to adopt a son.
- 29 If the divisions mentioned above be odd, the man gets many sons.
- 30 If one of the divisions mentioned above be Mithuna (Gemini) the man gets few issues.
- 31 All the considerations given above apply to the above-mentioned planets occupying the ninth division from the Ascendant or from the lord of the Ascendant.
- 32 If Saturn and Rāhu are in the third and/or the eleventh (from the Ascendant), the person loses his brothers.

- 33 If Venus be in the third or the eleventh, there is the loss of the elder as also of the younger (brother or sister).
- 34 The same is the case if there is Venus aspecting the eighth from the Ascendant.
- 35 If Mars, Jupiter, Mercury and the Moon are in the third and the eleventh, the man has many brothers.
- 36 If Saturn and Mars aspect the third and the eleventh, the man loses his younger and elder brother respectively.
- 37 If there is the aspect of Saturn alone on the third and the eleventh, only the mother remains, the brothers and sisters die.
- 38 If there is Ketu in the third or the eleventh, the man gets many sisters.
- 39 If there is Rāhu in the second from the division occupied by the lord of the seventh from the Upapada, the man becomes possessed of very strong jaws.
- 40 If there is Ketu, he becomes tongue-tied.
- 41 If there is Saturn, the man is ugly.
- 42 The white, bluish, yellowish and other colours of the body are according to the division occupied by the Chief Significatory planet.
- 43 Devotion to deities should be considered according to the nature and the house occupied by the planet next to the Minister Significatory planet.

- 44 If the division occupied by the chief significatory planet be connected only with malefic planets, the man should be a whoreson.
- 45 If the chief significatory planet be malefic, or be in the eighth, the above does not hold.
- 46 If Saturn and Rāhu are in the division occupied by the chief significatory planet, the fact of the man being a whorèson becomes public.
- 47 If there are the other malefic planets, the fact mentioned above remains unknown to others.
- 48 If the chief significatory planet, accompanied by the above mentioned planets be in the division of a benefic planet, there is only a scandal, and not a fact, that the man is born from a person other than the father.
- 49 If there are two planets in any house, the man becomes the head of the family.

Adhyâya II Pâda 1

- 1 Life should be calculated from the zodiacal divisions occupied by the lords of the Ascendant and the eighth from the Ascendant.
- 2 If both are in a cardinal division, or one in a fixed division and the other in a mutable division, the man has a long life.
- 3 If both are in a mutable division, or one in a cardinal division and the other in a fixed division, the man has a medium life.

- 4 If both are in a fixed division, or one in a cardinal division, and the other in a mutable division, the man is shortlived.
- 5 The same calculation should be made from the divisions occupied by Saturn and the Moon (at the time of birth).
- 6 So also from the Ascendant division and the Ascendant Hour.
- 7 The calculation should be taken as correct if all the three methods tally, or at least two of them tally with each other.
- 8 If they do not tally at all, the calculation from the Ascendant division and the Hour should be taken as authoritative.
- 9 If however, the Moon be in the Ascendant or in the seventh, the calculation should be made from the Moon and Saturn.
- 10 If Saturn be one of the two planets causing life, there is reduction of life by one grade i. e. the calculated life is reduced to the lower grade, or, reduced by eleven years.
- 11 The reverse is the case i. e. Saturn gives the higher grade, say some astrologers.
- 12 If Saturn be in his own division, or in exaltation, there is no reduction.
- 13 So also, if Saturn be aspected only by the malefic planets, there is no reduction.

- 14 There is promotion to the higher grade if Jupiter be in the Ascendant, or in the seventh from the Ascendant, or aspected by or in association with only benefic planets.
- 15-16 Death takes place in such a Dwāra or Bāhya period as also in such a one-ninth of the life-periods as is afflicted or spoiled ; also it is likely when both the Dwāra (division) and the lord of the Dwāra division are afflicted or spoiled.
- 17 It does not occur, however, at the above stated time, if there is the aspect, or association of, a benefic planet.
- 18 if the lord of the eighth house is in exaltation, there is an extension of the life by one one-ninth life-period.
- 19-21 And during that life-period of the Dwāra, too, death takes place at the end of the life-period governed by the lord of the Pada, or in that one-ninth life-period which is governed by the lord of the Pada, or in that life-period which is the fifth or the ninth from the lord of the Ascendant or the lord of the eighth.
- 22 Similarly there is the three-fold determination of life, in accordance as the chief significatory planet, or that planet who is the stronger out of the lords of the Ascendant and the eighth, is occupying the angular, the succedant or the cadent house as calculated from the Ascendant or its seventh.
- 23 If the chief significatory planet be in the ninth from the seventh of the Ascendant, the calculation is to be made in the reverse method i. e. by taking the angular, succedant and cadent houses as representing short, medium and long life respectively.

- 24 The strength of planets (in this connection of determination of life) should be determined in accordance with the strength of the division.
- 25 There is the medium term of life if the lord of the Ascendant is the same as the lord of the eighth, or either of them is associated with the chief significatory planet.
- 26 There is the reduction of life by one grade if the Ascendant or the seventh be besieged by malefic planets, or if malefic planets are in the fifth and ninth from it.
- 27 The same is the case if the chief significatory planet be besieged by malefic planets, or if the fifth and the ninth from him or from his seventh have malefic planets.
- 28 The same is the case if the chief significatory planet is malefic or is in fall, or not in exaltation and associated with a malefic planet.
- 29 The case is otherwise i. e. there is the increase by a grade if the Ascendant or the seventh be besieged by benefic planets, or if there are benefic planets in the fifth and the ninth from it, or if the chief significatory planet be exalted, or not in fall and associated with benefic planets.
- 30 The same is the case i.e. there is an increase or decrease by a grade if Jupiter be besieged by benefic or malefic planets etc.
- 31 If the Moon or Venus occupies the second or the sixth or the eighth or the twelfth, there is an increase by one division only.

- 32 Reverse is the effect in the case of Saturn.
- 33 Death takes place in the grade determined in any of the ways given above in the corresponding life-periods with fixed number of years.
- 34 The following is the specification of the division regarding its occurrence.
- 35 It occurs in the life-period of a division which is besieged by malefic planets, or in the life-period of a division which is the fifth or the ninth from the chief significatory planet or the Ascendant and is occupied by malefic planets, or in the life-period of the eighth or the twelfth from the Ascendant or from the chief significatory planet which is occupied by malefic planets.
- 36 Or, it occurs in the life-period of the lords of the eighth or the twelfth house from the Ascendant which is aspected by the New Moon or Venus unassociated with any other planet.
- 37 And there, too, during that life-period death takes place in that one-ninth life-period which is aspected by the lord of the eighth or the lord of the tenth.
- 38 Rudra is that planet who is the stronger one out of the two planets that are the eighth from the lord of the Ascendant and the lord of the seventh respectively.
- 39 The weaker of the two is also called Rudra if he is aspected by a malefic planet.
- 40 If the stonger Rudra be aspected by a benefic planet, the life period extends right on to the end of the S'ula.

- 41 If the stronger Rudra be associated with a benefic planet, definitely the life-period so extends.
- 42 The life-period does not extend to the end of the S'ula if the Stronger Rudra be associated with any malefic planet except the Sun.
- 43 If the Rudra be aspected by the Moon, Saturn and Mars and if there is no association with a benefic planet, the life period extends to the next S'ula although there is no association with a malefic planet.
- 44 Death generally takes place in the life-period of the division occupied by the Rudra which occurs during the S'ula period.
- 45 If the Twelfth Division be the Ascendant division, definitely the life extends to the period of the division occupied by Rudra and never ends before it.
- 46 If the Rudra be in any mutable division, generally life extends to the period of that mutable division.
- 47 The life-period extends to the first, the second or the third S'ula respectively in accordance with the short medium or long life that is determined by virtue of the position of the particular planets.
- 48 If the life is to terminate during the life-period of Rudra, it terminates in that trine sub-division which belongs to the Rudra.
- 49 The lord of the division, which is the eighth from that occupied by the chief significatory planet, is called Maheshwara.

- 50 When the division of exaltation of the chief significatory planet has any other planet or planets in it, Maheshwara is that planet who is the stronger of the lords of the eighth and the twelfth divisions from the one occupied by the chief significatory planet.
- 51 If the chief significatory planet be associated with Rāhu or Ketu, or if Rāhu or Ketu occupies the eighth division from the chief significatory planet, Maheshwara is that planet who is the stronger of the two viz. the lords of the eighth and the twelfth from the chief significatory planet.
- 52 Brahmā is that planet who is the strongest of the lords of the sixth, the eighth and the twelfth houses from the Ascendant, who is behind (i. e. within $\leq 180^\circ$ or a semicircle from) the stronger of the two—the Ascendant and the seventh from it,—and who occupies an odd division.
- 53 If Saturn or Rāhu or Ketu is liable to be Brahmā planet (according to the definition given above), the sixth in order from him becomes Brahmā.
- 54 If many planets are liable to be called Brahmā, the planet who is kindred to the chief significatory planet, i. e. who is the most advanced in degrees inside the division occupied by him is called Brahmā.
- 55 If Rāhu be associated with a planet who is liable to be called Brahmā, the degrees are to be calculated in the reverse order, i.e. the planet with less degrees is superior.
- 56 If the lord of the eighth from the chief significatory planet be occupying the eighth, then that lord of the eighth is Brahmā (in preference to any other planet).

- 57 If there is still a doubt regarding the planet to be called Brahmā, one who is stronger by virtue of the division occupied by him becomes Brahmā.
- 58 The span of life is the sum of years made up of the life-periods beginning with the period of the division of Brahmā and ending with the period of the division of Maheshwara.
- 59 During the period of the division of Maheshwara, too, death occurs in that year which forms the subdivision of that division which is in trine with that occupied by the lord of the eighth from the Maheshwara.
- 60 Māraka or Anareta is the planet who is the strongest of the lords of the third, sixth, eighth and twelfth houses from the Ascendant or from the chief significatory planet.
- 61 Generally the lord of the sixth becomes Māraka.
- 22 Death occurs in the life period occupied by or belonging to the Māraka.
- 63 And therein during that life-period too, it occurs in the sub-division which belongs to the sixth or the eighth or the twelfth house from the Ascendant or from the seventh of the Ascendant.

Adhyâya Second, Pâda Second.

- 1 The stronger of the Sun and Venus is the ruler of the father's destiny.
- 2 The stronger of the Moon and Mars is the ruler of the mother's destiny.

- 3 Any of the planets mentioned above can be the ruling planet if aspected by a malefic planet although he be weaker.
- 4 If the ruling planet be the stronger of the two, and if he, too, be aspected by a benefic planet, the death of the parents occurs in the S'ula or trine period of that Ruling planet.
- 5 If the ruling planet be the weaker of the two, and if the lord of the eighth from him be stronger than the ruling planet, the death (of the parent) occurs in the S'ula or the trine period of the lord of the eighth.
- 6 Some astrologers say that it occurs in the trine period of the ruling planet.
- 7 The rest i. e. considerations of the span of life and the like concerning the parents should be made from other factors.
- 8 Some astrologers observe that the death of the father occurs either in the period of the Ascendant or in the period of the fifth (from the Ascendant) if the Sun and Mercury are together in the twelfth from the Ascendant.
- 9 If the ruling planets of the parents are aspected by any malefic planets except the Sun, and if there be no aspect of any benefic planet, the death of the parents occurs before the child reaches the twelfth year.
- 10 The death of the wife takes place in the period of the trine of Jupiter.
- 11 The death of a particular individual occurs in the period of trine of the ruling planet of that individual.

- 12 If the third from the Ascendant or from the ruling planet be occupied by, or aspected by, a malefic planet, the death is painful.
- 13 If it be aspected or occupied by a benefic planet, there is death without pain.
- 14 If it be aspected or occupied by both the malefic and the benefic planets, there is peaceful death with some trouble.
- 15 If the Sun is there in the third, or if the third be aspected by the Sun, death is due to the order of the King.
- 16 If it be occupied by or aspected by the Moon, death is due to Consumption.
- 17 If by Mars, death is caused by wound or weapon or burns or any similar cause.
- 18 If by Saturn, death is caused by rheumatic pain.
- 19 If the third be occupied or aspected by Saturn and Gulika, death is accidentally caused by poison, snake-bite, drowning or hanging or any similar cause.
- 20 If it be occupied by or aspected by Ketu, death is caused by cholera, dropsy or the like.
- 21 If it be occupied by the Moon and Gulika, death is instantaneous, caused by the throat being choked by betel or drinking or morsel or the like.
- 22 If it be occupied by Jupiter death is caused by swelling, nautia, or vomiting or the like.

- 23 If Venus be occupying or aspecting it, death is caused by diabetes.
 - 24 If there is a combination of planets in the third, death is caused by a corresponding combination of diseases.
 - 25 If the Moon is occupying or aspecting the third, the death definitely results from the causes above mentioned.
 - 26 If there are benefic planets in the third or aspecting it, death occurs in a country of civilized religious people.
 - 27 If there are malefic planets in the third or aspecting it, death takes place in an uncivilized country of unreligious people.
 - 28 If Jupiter and Venus be occupying or aspecting the third, the person remains conscious at the time of death.
 - 29 If there are other planets occupying or aspecting it, it is otherwise i. e. the person becomes unconscious at the time of death.
 - 30-31 If Saturn Rāhu and Ketu are in the six divisions commencing with the Ascendant without any benefic planet associating with or aspecting those three planets, the person is not able to perform the funeral ceremonies of the mother ; similarly if Saturn, Rāhu and Ketu are in the six divisions commencing with the twelfth from the ascendant and calculated in the reverse order without any benefic planet associating with or aspecting those planets, the person is not able to perform the funeral rites of his father.
 - 32 The above does not occur if there be any benefic planet or his aspect upon the six divisions referred to.
-

Adhyâya Second Pâda third

- 1-2 The nine life-periods are started from the Ascendant and counted in the regular order in case the Ascendant falls in an odd division-triad; they are started from the house opposite to the Ascendant if the Ascendant falls in an even division-triad.
- 3 In the case of fixed life-periods, seven, eight and nine are respectively the years assigned to the cardinal, fixed and mutable divisions.
- 4 The fixed life-periods commence with the division occupied by the Brahmā planet.
- 5 Now the consideration of the relative strength of divisions and planets.
- 6 The presence of planets is the first and foremost strength of a division.
- 7 In case both divisions have planets in them, that division is stronger which has a larger number of planets present in it.
- 8 If both the divisions have the same number of planets occupying them, that division is stronger which has got a planet who is exalted etc.
- 9 If the considerations above are not enough for decision, then the natural strength of the division is the deciding factor.
- 10 If the strength be not decided by means of the division, it should be decided on similar considerations applied to the lord of the division.

- 11 In this system of Jaimini, out of the two planets occupying the same division, the planet who is more advanced in degrees in the division is the stronger.
- 12 A planet in the neighbouring male division next behind or next ahead, also gives strength.
- 13 Thus is described the first kind of strength.
- 14 The aspect of the lord, or that of Jupiter or Mercury is the second kind of strength.
- 15 The presence of the lord of a division in that division is the third kind of strength.
- 16 No consideration of relative strength of planets due to their occupying the angular or the succedant or the cadent houses should be made in this topic of deciding the relative strength of planets in respect of a planet who occupies his own division.
- 17 The fourth kind of strength is that which is possessed by a male division as compared with a female division.
- 18 The life-period of the trine of the Ascendant or of the seventh from it, whichever is more powerful, is the period for the occurrence of the death of the individual.
- 19 The period of the trine of the stronger of the two ninth divisions, calculated respectively from the Ascendant and its seventh, is the period for the occurrence of the death of the father.

- 20 The life-period of the trine of the stronger of the two fourth divisions, calculated respectively from the Ascendant and its seventh is the period for the occurrence of the mother's death.
- 21 The life-period of the trine of the stronger of the two third divisions is the period for the occurrence of the death of the brother.
- 22 The life-period of the trine of the stronger of the two fifth divisions, ... is the period for the occurrence of the death of the sister or of the son.
- 23 The life-period of the trine of the stronger of the two eleventh divisions, is the period for the occurrence of the death of the elder brother.
- 24 For the death of the relatives on the fathers' side the same are the considerations as those for the father.
- 25 For the death of the relatives on the mothers' side, the same are the considerations as for the mother.
- 26 The life-periods of planets begin with the life-period of the Brahmā planet and the years for the life-periods are the same as the number of divisions from the division occupied by the planet to the division owned by the planet who is the sixth from him.
- 27 An interchange of houses, e. g. the lord of the first occupying the fifth and the lord of the fifth occupying the first, is also a kind of strength for purposes of calculation.
- 28 The aspect of, or the association with a malefic planet is also a kind of strength (in the case of the third, the sixth and similar houses).

- 29 The exaltation of planets and other similar factors form also a kind of strength.
- 30 Association of other planets is also a kind of strength.
- 31 Thus ends the description of the four kinds of strength.
- 32 Re : the unfixed periods of life, the order should be the right one or the reverse one in accordance with the ninth division falling inside the odd triad or the even triad.
- 33 Ketu is looked upon as a benefic planet in the case of these unfixed life-periods.

Adhyâya Second Pâda Fourth.

- 1 In the unfixed (चर) nine life-periods, the second kind of strength should be accepted (for determining the relative strength of planets).
- 2 Dwāra is that division of which the life-period is current.
- 3 Bāhya is that division which is as much distant from the ruling planet of the Dwāra as the ruling planet is from the Dwāra.
- 4 If the Dwāra division or the Bāhya division is afflicted, the person gets mental or physical troubles.
- 5 If the malefic planet, afflicting the division is in his own house and associated with Jupiter, the trouble does not occur.
- 6 The various good or bad results, mentioned as occurring on account of the various divisions or the various planets, take place in these life-periods of Dwāra and Bāhya divisions.

- 7 These nine life-periods commence with the more powerful out of the Ascendant and its seventh.
- 8 If they commence with a cardinal division, they are counted in the right order one after another in case the cardinal division falls among the odd division-triads, while they are counted backwards in the reverse order if the cardinal division falls among the even division-triads.
- 9 If they commence with a fixed division, they should be counted in the right order taking the sixth each time (e. g. first, sixth, eleventh, fourth, ninth etc. in case the fixed division falls among odd division-triads), while they should be counted in the reverse order taking the sixth each time (e. g. first, eighth, third, tenth etc) in case the fixed division falls among even division-triads.
- 10 If they commence with a mutable division, they should be counted in the right order taking first all the angular houses from it (i. e. fourth, seventh and tenth), then all the succedant houses from it beginning with the fifth (i. e. fifth, eighth, eleventh and second); and then all the cadent houses from it beginning with the ninth (e. e. ninth, twelfth, third and sixth) in case the mutable division falls among the odd-triads ; while, if the mutable sign falls among the even triads they should be counted in the reverse order, taking all the angular houses first (e. g. tenth, seventh and fourth), then all the succedant houses in the reverse order, and then all the cadent houses in the reverse order.

- 11 Planets occupying the houses in the order of angular, succedant and cadent beginning with the Ascendant or the house occupied by the chief significator, are, in succession, the lords of the nine life-periods.
- 12 These nine life-periods are arranged in the order of angular, succedant and cadent houses with the strongest of the four angular houses taken first, then the four succedant houses with the strongest of them placed first and then the four cadent houses in a similar way.
- 13 These angular life-periods begin with the stronger out of the Ascendant and the seventh from it.
- 14 The strength of the planets and the results should be understood as described above.
- 15 Maṇḍūkā life-periods are formed by the three trines beginning with the stronger out of the Ascendant and its seventh and repeated four times e. g. they are counted as the Ascendant, fifth, ninth; then second, sixth, tenth, then third seventh, etc. etc.
- 16 These Maṇḍūkā or Trikūṭa life-periods commencing with the Māraka sign (sixth or eighth as mentioned above) or the seventh from it—whichever is stronger—is called Sūladaśā which is considered for determining the time of death etc.
- 17 If the life-periods commence with a division in the odd triad they are counted ahead, while if they commence with an even triad, they are counted backwards.

- 18 The period of years of the various planets such as those that are stated in 'Uḍudāya', or life-periods determined by the constellations, should be taken as given in those various places.
- 19 In Yogārdha periods of life each life-period consists of half of the total number of years of the unfixed and the fixed life-periods.
- 20 These Yogārdha life-periods begin with the stronger of the Ascendant and the opposite from it.
- 21 Drgdaśā or Aspect life-periods begin with the ninth house from the Ascendant and proceed with its aspected houses—with the house at the front first and then the two at the sides ; then the tenth and its aspected houses and then the eleventh and its aspected houses taken in a similar manner.
- 23 The life-periods are counted in the regular order in the case of the fifth and the eleventh divisions (although they fall in the even triads. Similarly in the case of the middle signs of odd triads i. e. the second and the eighth divisions, the order to be followed is the reverse one ; in the case of the other signs, the order is according to the nature of the triad—odd or even.
- 25 The trine life-periods commence with the strongest of the Ascendant, its fifth and its ninth.
- 26 The results should be understood from the Dwāra and the Bāhya houses as described above.
- 27 The results should be stated by means of the various significatory planets by counting the life-periods from the stronger of the ascendant and its seventh.

- 28 The constellation life-periods should be counted by dividing the constellation of the day of birth into twelve parts and assigning one division to each twelfth part ; the lord of the life-period of the division at birth being the lord of the first life-period.
- 29-31 The persons become rich if the lord of the division be in the Ascendant or in fall ; he gets some wealth if the lord of the division occupies the house of a friend. He is otherwise i. e. miserable, if otherwise.
- 32-34 If the significatory planet be in an odd triad, the periods should be counted in the right order ; if he be in an even triad they should be counted in the reverse order ; the same should be the case with Saturn i. e. the periods should be counted in the reverse order if he be in the house of the first life-period. say some astrologers.
- 35 The life-period is happy if the house of the life-period be occupied by a benefic planet, as also if the house be occupied by a planet who is in exaltation in that house.
- 36 Otherwise, if otherwise i. e. the results are not happy if the house be occupied by a malefic planet, or if the house be occupied by a planet who is in his fall.
- 37 The other things, not mentioned specifically here in this treatise, should be understood from other treatises
-

APPENDIX No. 3. TABLE No. I

Tabular statement of passages in ancient works referring to Nakṣatras marked by Equinoxes or Solstices and the inference therefrom regarding the date of the works.

Book, Author or Time	Passage	Position of Spring Equinox	Position of Summer Solstice	Position of Autumnal Equinox	Position of Winter Solstice	Distance in degrees from Spring Equi- nox of the present day	Calculated date of the passage
१ ऋग्वेद X. 85. 13	अघ्रासु हन्यन्ते गावः अर्जुन्योः परि उद्यते ।	मृगशिरा at मृग ३	उत्तराफल्गुनी ३	मूलचर्हणी <i>Twins</i> of मूल	पूर्वाषाढा पदा ३	83° 20'	4000 B. C.
२ शतपथ- ब्राह्मण II. 1. 2	कृत्तिका वै प्राच्यै दिशो न न्यवन्ते ।	रोहिणी ३	पूर्वाफल्गुनी ३	ज्येष्ठादि	शतभिषक् ३	70°	3000 B. C.
३ महाभारत	अष्टपञ्चाशत् रात्र्यः शयानस्याद्य मे गताः ॥ पुण्येण संप्रयानोस्मि श्रवणे पुनरागतः ॥	रोहिणी ३	पूर्वाफल्गुनी ३	ज्येष्ठादि	शतभिषक् ३	70°	3000 B. C.

४ मेघपुनिषद् VI	मघायं अविष्टार्धमाग्नेयं क्रमेण, उग्रक्रमेण सार्पाद्यं अविष्टार्धान्तं सौम्यम् ॥	रुत्तिका १	मघादि	विशाला १	धनिष्ठा १	३३°२०'	2000 B. C.
५ वेदाङ्ग- ज्योतिषst. ७	स्वराक्रमेते सोमार्कौ यदा साकं सवासवौ ।	भरणी १	अश्लेषा १	विशाला १	अविष्टादि	46°४०'	1400 B. C.
६ बोधायन	षडर्शानिमुखानि कन्या- पञ्चदशदंशानुलादि- पर्यन्तं षोडशंशाः पितृ- पक्षः कर्काटकस्य पञ्च- दशोशः वर्षारम्भः	भरणी	पुष्य १	स्वाति १	श्रवण १	३६°४०'	600 B. C.
७ जैनसिद्धान्त	श्रावणबहुलपडिवदि बालवकरणे अर्भाह- नक्षत्रे । सव्वत्थपढम- करणे जुगस्स आदिं वियाणीहि ॥	अश्विनी १	पुष्य १	स्वाति-आरम्भ	अभिजित् (उत्तराषाढा १)	30°	150 B. C.
८ सूत्रसिद्धान्त	पौष्णान्ते भगणः स्मृतः	अश्विन्यादि	पुनर्वसु १	चित्रा १	उत्तराषाढा १	२३°४८'	275 A. D.
९ अथ	उत्तराभाद्र- पदा १	आर्द्रा	उत्तराफल्गुनी १	मूल १	0	1950 A. D.

APPENDIX No. 4. TABLE No. 2

Comparative table of the topics as found treated in the five epoch-making books on Astrology mentioned in chronological order showing the progress of Astrological ideas. The numbers refer to the chapters.

Name of the topic	Jaimini Sūtras	Bṛhadyaṇavajātaka Adhyāyas	Bṛhajjātaka Adhyāyas	Sārāvalī Adhyāyas	Bṛhat-Pārāśari Adhyāyas
1. Rāśis their strength, disposition etc	I, ii. 2 to 13	1	1, 18	1, 2, 3	1, 2, 3
2. Dispositions of planets	I, ii to iv (indirectly)	2	2	4, 5	2, 6
3. Span of life (Ayurdāya) and Daśās (periods of life)	Second Chapter	5, 6, 7	7, 8	39, 40, 41, 42, 43, 44.	24, 25, 35 to 48, 50, 51.
4. Aspects (Dr̥ṣṭis) and their illustrations	I, i, 2, 3 and 4 I, i to iv	9 to 15	19	22 to 29	4
5. Associations or groups of planets (Argalā)	I, i, 5 to 10				7

6. Planets in different houses	I, ii 14 to 121 (indirectly)	16, 25 to 36	20	30, 33
7. Birth in different Rāsis	I. ii. 2-13	25	20	34
8. Aspects on the Ascendant	I. ii. 23-121	37, 61	20	44
9. Yogas or coincidences	I. iii. 2-5, 35-44. iv. 2-48	38, 39, 40	12, 13, 15	13, 20, 21 21, 22
10. Combinations of planets in different houses	II, iv. 49	41, 54	14, 21,	15 to 19 12 to 24
11. Lords of the Ascendant in 12 different houses	I. iii.	55	20	15
12. Different places in the different divisions		56	20	10, 14, 15
13. Rājayogas	I. iii. 24-33	58	11	28, 29 35, 38
14. Kāraka planets	I. i, 11 to 25			6, 7. 8, 9, 13, 21
15. Arūḍhapada, Upapāda etc.	I. i, 30 to 32 I. iii & iv			11, 12

Name of the topic	Jaimini Sūtras	Bṛhadyavana-jātaka.	Bṛhajjātaka	Sāravali	Bṛhat Parāśari
16. Time of death and causes.	II, iii and iv	63	25	46	37
17. Ādhāna or Niseka.		3	4	8	5
18. Janma or Prasūti.		4	5	9	6
19. Aṣṭakavarga.		8	9	52	20
20. Śaḍvarga-phala.		17 to 24	27		10
21. Rāśmivicāra.		57		36	4
22. Strī-jātaka.		59	24	45	
23. Nakṣatra-guṇa.		60	16		
24. Lagnacāra (Navānśas).		62			
25. An iṣṭa-sūcana (omens).		64	23		11
26. Dreams.		65, 66			

27. Cries and movements of birds, animals etc.	67 to 70	3	53		
28. Viyonijanma.		6	10 to 12		57
29. Ariṣṭa,		17			
30. Candrarāśisīla.		26	47-51		
31. Nasta-jātaka.		10			
32. Karmājīva.		22			
33. Prakīrṇa.		28	54		
34. Upasamhāra.			14		22
35. Vesi-vāsi.					1
36. Philosophy of Astrology.					